FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

17

LITERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

17

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LİTERA YAYINCILIK

İSTANBUL – 2012

İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 9

OTUZ ÜÇÜNCÜ SİFİR 11

SEVGİNİN SABİTLİĞİ MERTEBESİ
el-Vedûd İlahi İsmi 13

MECD MERTEBESİ
el-Mecid İlahi İsmi 18

HAYÂ MERTEBESİ
el-Hayiü İlahi İsmi 23

SEHA -İHTİYAÇ ÖLÇÜSÜNCE VERMEK- MERTEBESİ
es-Sahî İlahi İsmi 25

ET-TAYYİB'İN MERTEBESİ
et-Tayyib İlahi İsmi 27

İHSAN MERTEBESİ
el-Muhsin İlahi İsmi 30

DEHR MERTEBESİ
ed-Dehr İlahi İsmi 31

SOHBET -BERABERLİK- MERTEBESİ
es-Sâhib İlahi İsmi 35

HALİFELİK MERTEBESİ
el-Halife İlahi İsmi 41

CEMAL MERTEBESİ
el-Cemil İlahi İsmi 43

TES'İR MERTEBESİ
el-Mus'ir İlahi İsmi 47

YAKINLIK VE KURBET MERTEBESİ
el-Karibu'l-Akreb (Yakınların Yakını) İlahi İsmi 51

VERGİ VE VERME -ATÂ VE İ'TA- MERTEBESİ
el-Mu'ti (Veren) İlahi İsmi 55

ŞİFA MERTEBESİ
eş-Şafi İlahi İsmi 59
EFRAD VEYA TEKLERİN MERTEBESİ
el-Ferd, el-Vitr, el-Ahad İlahi İsmi 63
RIFK VE MURAFAKA MERTEBESİ
er-Refîk İlahi İsmi 66
GÖNDERME VE Bİ'SET MERTEBESİ
el-Bâis İlahi İsmi 68
EL-HAK İSMİNİN MERTEBESİ
el-Hak İlahi İsmi 74
VEKÂLET MERTEBESİ
el-Vekil İlahi İsmi 78
KUVVET MERTEBESİ
el-Kavi İlahi İsmi 81
METANET MERTEBESİ
el-Metîn İlahi İsmi 85
YARDIM MERTEBESİ
en-Nasîr İlahi İsmi 87
HAMD MERTEBESİ
el-Hamîd İlahi İsmi 91
İHSÂ –SAYMA- MERTEBESİ
el-Muhsî İlahi İsmi 95
BED' MERTEBESİ
el-Mübdi' İlahi İsmi 98
YENİDEN YARATMA MERTEBESİ
el-Muîd İlahi İsmi 99
İHYA -DİRİLTME- MERTEBESİ
el-Muhyî İlahi İsmi 101
ÖLÜM MERTEBESİ
el-Mumît (Öldüren) İlahi İsmi 103
HAYAT MERTEBESİ
el-Hayy İlahi İsmi 105
KAYYUMLUK MERTEBESİ
el-Kayyum İlahi İsmi 106

VİCDAN -VECD/VÜCÛD- MERTEBESİ
el-Vâcid İlahi İsmi 110
TEVHİD MERTEBESİ
el-Vahid, el-Ahad İlahi İsmi 114
SAMEDİYET MERTEBESİ
es-Samed İlahi İsmi 117
İKTİDAR MERTEBESİ
el-Kâdir, el-Kadîr ve el-Muktedir İlahi İsmi 121
TAKDİM MERTEBESİ
el-Mukaddim (Öne Geçiren) İlahi İsmi 124
GERİDE BIRAKMA MERTEBESİ
el-Muahhir İlahi İsmi 126
İLK OLMAK MERTEBESİ
el-Evvel İlahi İsmi 127
SONRA GELME MERTEBESİ
el-Ahir İlahi İsmi 128
ZUHUR MERTEBESİ
ez-Zahir İlahi İsmi 131
BÂTINLIK MERTEBESİ
el-Bâtın İlahi İsmi 135
TÖVBE -GÜNAHTAN İTAATE DÖNMEK- MERTEBESİ
et-Tevvab İlahi İsmi 139
AF MERTEBESİ
el-Afuvv İlahi İsmi 143
RE'FET MERTEBESİ
er-Raûf İlahi İsmi 145
İMAMET MERTEBESİ
el-Vali İlahi İsmi 148
CEM' MERTEBESİ
el-Cami İlahi İsmi 152
MÜSTAĞNİLİK VE ZENGİNLİK MERTEBESİ
el-Ğani İlahi İsmi 158
VERMEK VE ENGELLEME MERTEBESİ
el-Mu'ti ve el-Mâni' İlahi İsmi 163

ZARAR MERTEBESİ
ez-Zârr İlahi İsmi 168
FAYDA MERTEBESİ
en-Nafi' İlahi İsmi 170
NUR MERTEBESİ
en-Nur İlâhî İsmi 171
HİDAYET VE HÜDA MERTEBESİ
el-Hâdî İlahi İsmi 174
İBDA' MERTEBESİ
el-Bedi' İlahi İsmi 180
VERASET MERTEBESİ
el-Vâris İlahi İsmi 186
SABIR MERTEBESİ
es-Sabûr İlahi İsmi 188
ESMA-İ HÜSNA'YI TOPLAYAN MERTEBELERİN MERTEBESİ 192

OTUZ DÖRDÜNCÜ SİFİR 219

BEŞ YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM
Çeşitli Menzillerden Hakikatlerin ve Sırların Bilinmesi 221
DİZİN 383
SON NOTLAR 391

OTUZ ÜÇÜNCÜ SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla;
O'nun rahmeti ve selamı Hz. Muhammed'in
ve ailesinin üzerine olsun!

SEVGİNİN SABİTLİĞİ MERTEBESİ

el-Vedâd İlahi İsmi

Dikkat edin! Vüdd sebat demek
Değişimin baskısı karşısında sebat

O'nu ve bizi bir makam birleştirir
Yüce yönlerde ortaya çıktığında

Öyle bir vadi ki aşiyanı yok
Çiçeklerin ve bitkilerin süslediği bir toprak

Onun çiçekleri çocuklar; onları görürsün oturmuşlar
Kürsüler üzerinde, kız çocukları

Korkuya kapıldıklarında sabah onlara eman verir
Onları korkutan tek şey gecelerdir

Bu zikrin sahibi Abdülvedûd diye isimlendirilir. Allah bu mertebe mensupları hakkında '*Allah onları, onlar Allah'ı sever*'[1] der. Başka bir ayette '*Bana uyun ki Allah da sizi sevsin*'[2] denilir. Sahih bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah kulunu sevdiğinde, onun kendisiyle duyduğu duyma gücü, görme gücü, eli ve ayağı olur.' Onun güçleri kendisi için sürekli sabittir; âmâ veya dilsiz bile olsa, duyma ve görme niteliği körlük, dilsizlik ve sağırlık perdesinin ardında sabittir. Allah vüdd (sabit sevgi) diye isimlendirilmesi itibarıyla sevgisi sabit olandır. Vüdd diye isimlendirilmesi dedik, çünkü bu niteliğin dört hali, her halin kendisiyle tanındığı bir adı vardır: Heva, vüdd, hûb ve aşk!

Sevginin kalbe ilk düşmesi ve orada gerçekleşmesine heva denilir. Bu kelime 'yıldız kaydı' anlamındaki *heve en-necm* ifadesinden türetilmiştir. Ardından vüdd (meveddet) gelir. Vüdd sevginin sebat bulması demektir. Ardından hûb gelir. Hûb sevgideki duruluk ve sevenin iradesinden çıkması demektir. Böyle bir durumda seven sevdiğinin iradesine göre hareket eder. Ardından aşk gelir. Aşk sevginin kalbi sarması demektir. Kelime asma ve benzeri ağaçlara sarılan dikenli sarmaşık anlamındaki *aşaka*'dan türetilmiştir: Aşk sevenin kalbini sarar, onu sevgiliden başkasına bakamayacak hale getirerek kör yapar.

TEMBİH

Sanatkâr sanatını nasıl sevmez ki? Biz, hiç kuşkusuz, O'nun sanatının ürünleriyiz. O bizim yaratıcımız olduğu kadar rızkımızın ve maslahatlarımızın da yaratıcısıdır. Allah bir peygamberine şöyle vahyetmiştir: 'Âdemoğlu! Eşyayı senin için, seni kendim için yarattım. Senin için yarattığım eşyada kendim için yarattığım gayeyi telef etme. Ey Âdemoğlu! Şanım üzerine yemin olsun ki, ben seni severim. Senin üzerindeki hakkım karşısında, sen de beni sevmelisin.' Sanat özü gereği sanatkârın o işi bildiğini, ona güç yetirdiğini izhar ederken aynı zamanda sanatkârın güzelliğini, azametini ve büyüklüğünü de ortaya çıkartır. Böyle değilse (sanat) kim için, kimde ve kiminle ortaya çıkabilir ki? Demek ki bizim var olmamız ve O'nun bizi sevmesi kaçınılmazdır. O bizimle ve biz O'nunlayız. Hz. Peygamber bir duasında Rabbine hamd ederken şöyle der: 'Biz O'nunla ve O'nun için varız.' Bu mertebe ilgi, atıfet ve süreklilik mertebesidir.

Sevgi olmasaydı el-Vedûd bilinmezdi
Fakirlik olmasaydı el-Cevâd'a ibadet edilmezdi

Biz O'nunla varız, O'na aidiz hepimiz
Kim bedel öderse O'na itimat eder

Ilah bir şeyin varlığını dilerse
Meşiyeti ona ilişmiştir, karşı konulamaz ona

Gecikme olmaksızın onların nezdinde bulunuruz
Âlemin kazanılmış niteliğidir bu

Bilin ki âlemin kaynağı sevgidir
el-Vedûd izhar etmiş onu

Allah sürekli seven olduğu için el-Vedûd[3] iken bizim için de sürekli yaratan ve '*Her gün bir işte*'[4] olan diye nitelenendir. el-Vedûd'ın manası da budur. Biz hal ve söz diliyle O'na sürekli 'şunu yap bunu yap!' deriz, O da yapar. O'nun bizdeki fiilinin bir yönüyle O'na 'yap!' deriz. Böyle demek O'nu bir işe zorlamak mıdır? Allah'ı hiç kimse bir işe zorlayamaz, böyle bir vehimden münezzeh ve mütealdir. Böyle diyebilmemiz el-Vedûd isminin hükmünden kaynaklanır. Allah el-Gafur, el-Vedûd ve er-Rahman ismiyle istiva ettiği yüce arşın sahibidir, çünkü O sevenin duyduğu derin ve coşkulu özlemle merhamet etmiştir. Seven de sevgiliye onun niteliğiyle kavuşabilir. Hakkın niteliği varlıktır ve bu nedenle sevene varlık vermiştir. O'nun katında varlıktan daha tam bir şey bulunsaydı, verirken cimrilik yapmazdı. İmam Ebu Hamid bu makamda şöyle der: 'Allah katında bir şey bulunup saklanmış olsaydı, bu durum cömertlikle çelişen bir cimrilik, kudretle çelişen acizlik olurdu.' Allah el-Gafur ve el-Vedûd olduğunu bildirdi. el-Vedûd gayb (mertebesinde) sevgisi ve muhabbeti sabit olan demektir. O bizi görür. Bu nedenle sevdiğini görür, onu görmekle sevinir. Bütün âlem bir insan mesabesinde sevilen iken âlemdeki şahıslar insanın organlarına benzer. Sevilen sevdiğinin muhabbetiyle vasıflanmamış, sadece onu sevilen haline getirmiştir, o kadar!

Sonra, Allah bazı kullarını severken aynı zamanda onlara kendisini sevme imkânı bahşeder. Böyle bir kuluna eşyanın suretlerinde Hakkı müşahede etmek ve görmek nimetini ihsan eder. Bu itibarla Allah'ı sevenler ile âlemin ilişkisi, göz ile göz bebeğinin ilişkisi gibidir. İnsanın pek çok organı olsa bile gören ve müşahede eden organları iki gözüdür. İnsanda göz âlem içinde sevenler mesabesindedir. Allah

kendisini sevdiklerini bildiği için sevenlerine müşahede nimetini vermiştir. Bu bilgi O'nun katında zevk bilgisidir. Binaenaleyh Allah O'nu sevenlere kendine yaptığı gibi yapmıştır; kastedilen sevilen için sevilen demek olan vecd halindeki müşahededir. Cinler ve insanlar sadece Allah'a ibadet etsinler diye yaratıldı. Allah yaratıkların arasından onları sadece kendisini sevsinler diye yarattı. Çünkü Allah'a ibadet edecek O'nun karşısında zelil ve hor kalacak kişi ancak sevenler olabilir. İnsanın dışındaki her şey O'nun hamdini tespih eder, çünkü Allah'ı görmemiştir ki sevebilsin! Allah insandan başka hiçbir yaratılmışa el-Cemil isminde tecelli etmemiştir. Bildiğim kadarıyla insanda bu isimle tecelli etmiştir. Bu nedenle insan sadece Rabbini veya Rabbinin tecelligâhı olan birisini severken bütünüyle sevgisinde fani olarak kendinden geçer. O halde âlemin gözleri -sevilen her kim olursa olsun- âlemdeki sevenlerdir. Bütün yaratılmışlar Hakkın tecellisinin aksettiği yerlerdir. Onların sevgileri (vüdd) sabittir. Onlar sevgileri sabit olanlar iken Allah el-Vedûd'dur. İş Hak ve yaratılmış arasında yaratılmış ve Hak nedeniyle perdelenmiştir. Bu perdelenmişlik nedeniyle el-Vedûd ile birlikte el-Gafur ismi gelmiştir. Bu gizlenme nedeniyle 'Kays, Leyla'yı sevdi' denilmiştir. Hâlbuki Leyla bir tecelligâh! Veya 'Beşir, Hind'i sevdi' veya 'Kesir, İzzet'i sevdi' veya 'İbnü'd-deric, Lübna'yı sevdi', 'Tûbe, Ehille'yi sevdi', 'Cemil, Büseyne'yi sevdi' denilir. Bütün bunlar, Hakkın tecellisinin oturakları ve duraklarıdır. Bununla birlikte onlar, sevdiklerini isimleriyle tanımamış olabilirler. Çünkü insan bir şahsı görür, onu sever, fakat kim olduğunu veya adını veya nereli olduğunu veya evini yurdunu bilmez. Bununla birlikte sevmek, o şahsı araştırmaya, evini ve yurdunu soruşturmaya sevk eder. Onu bulamadığında, peşinden gider, soruşturur. Allah'ı sevmemiz de öyledir. Biz Allah'ı tecelligâhlarında severiz. Leyla, Lübna veya başka bir ad veya herhangi bir özel isimde Allah'ı severiz, fakat sevdiğimizin Hakkın aynı olduğunu bilmeyiz. Bu nedenle ismi biliriz, fakat Hakkın aynı olduğunu bilmeyiz. Bu durumda ismi sevmiş, hakikati tanımamış oluruz. Yaratılmışın ise hakikati sevilir, bilinir. Bazen ismi bilinmez, sevgi onu bilmeyi icbar eder. Başka bir ifadeyle sevgi sevileni tanımayı gerektirir. İçimizden bazı kimseler dünya hayatında O'nu

tanır ve bilirken, bazı kimseler, herhangi bir şeyi seviyorken ölene kadar O'nu tanımazlar. Perde kalktığında Allah'tan başkasını sevmediği ve yaratılmışın adının kendisini perdelediğini anlar. Nitekim insan dünyada bir şeye ibadet eder, fakat bilmediği yönden sadece Allah'a ibadet etmiştir. Bununla birlikte onun mabudu Menat, Uzza, Lat diye isimlendirilmiş olabilir. Ölümle birlikte perde kalktığında, sadece Allah'a ibadet ettiğini öğrenir. Allah şöyle der: '*Senin rabbin kendisinden başkasına ibadet edilmesin diye hüküm verdi.*'[5] Puta tapanların durumu da öyledir. Böyle bir insan taptığı putta herhangi bir tarzda ilahlık bulunmadığına inansaydı, kendisine ibadet etmezdi. Fakat '*el-Gafur, el-Vedûd*'[6] ayetinde belirtildiği üzere çekilmiş perde nedeniyle insan O'nu tanımamıştır. Bu itibarla sadece isimler vardır. Bu nedenle hakiki mabud olan Allah, ibadeti tecelligâh ve oturaklara izafe ettiklerinde insanlara şöyle der: 'Onları isimlendiriniz.' İnsanlar taptıkları şeyleri isimlendirmiş olsalardı, onları tanıyacaklar, tanıdıklarında Allah ile isimlendirdikleri arasındaki farkı anlayacaklardı. Nitekim oturak ve tecelligâh arasındaki fark bilinir ve 'şu oturak, şu tecelligahtır' dersin, ayrışma gerçekleşir.

Düşünürsek gerçek böyle!
Sen O'nda isen sen oldun demek

Hakkın oturağı gerçekte sen
Ve sen, sen iken sen olmayan

Bizim kastettiğimizi elde ettin
İbadet ettiğimizi bilmiş oldun

Ne Leyla ne Lübna
Bildiğinden başka birisi değil!

Onu severken basiretliysen
Onu kendinden görürsün; sen sensin!

Seven başkasını sevmedi
Hepsi sensin, sen!

Kur'an-ı Kerim isimler ve haller arasındaki ilişkiyi ne güzel ve sırlı bir şekilde ortaya koymuştur. Allah *'el-Gafur ve el-Vedûd, yüce arşın sahibi, dilediğini yapandır'*[7] buyurur. Allah sevendir, dilediğini yapandır. Demek ki Allah sevilendir! Çünkü ancak sevilen sevdiğine dilediğini yapabilir. Buna mukabil seven, (sevdiğinin sözünü) dinleyen ve ona itaat edip istediklerine amade olandır. O seven ve el-Vedûd, yani sevginin ayrılmaz özelliklerine ve şartlarına bağlı ve sevgisi sabit olandır. Bununla birlikte hakikat birdir. Çünkü burada el-Vedûd, aynı zamanda dilediğini yapan demektir. Bu ilâhî uyarıda ne hoş ve sırlı bir durum olduğuna bakınız! *'De ki, Rabbim benim bilgimi arttır.'*[8] *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[9]

MECD MERTEBESİ

el-Mecid İlahi İsmi

Bu mertebenin sahibi Abdülmecid diye isimlendirilir. Kur'an-ı Kerim'in bir niteliği de mecid olmaktır (Kur'an-ı mecîd). O Allah'ın kelamı olduğu gibi O'nun kelamı da kendisidir.

Mecd ve şeref mertebesi
Övünme ve iftihar mertebesi

Bizim mecdimize sahip olunuz
O deryadan herkes kanarak su içer

O'nun şanını yücelttiğinde
Kalkar ve ayrılır

Sarayları vardır
Hadimler önünde durmuş

Hilyesiyle süslenirler
Onun hibesi, yarımın hükmü

Hibesi yarımdır
Onunla var olur ve hediyeler gelir

Biz âlemin cevheriyiz
Sedef bizim içimizde

Namaz kılan '*Din gününün sahibidir*'[10] dediğinde, Hak 'Kulum beni yüceltti' der. Yani gerçekte öyle olduğu gibi kendine karşı üstünlüğü bana izafe etti. Bu itirafa bakmalısın! Hak asıl itibarıyla mecdin sahibiyken kelam da herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın O'nun kelamıdır, çünkü o, Kur'an'dır. Allah '*Din gününün sahibidir*'[11] ifadesinde 'Kulum beni yüceltti (mecd)' der. Bu ifade işin izafi olduğu hakkında ilâhî bir uyarıdır. Kendine karşı üstün olacağı bir varlık veya cevher bulunmasaydı, Allah kime karşı üstün ve 'mecd' sahibi olacaktı? Demek ki O'na mecd kazandıran kulun varlığıdır. Allah 'Kulum beni mecd sahibi yaptı' derken ancak hakikati dile getirmiştir.

Yok olsaydık biz, yok olurdu O'nun mecdi ve yüceliği
O'nu yüceltmemiz muteber bir durum

Benim sözümün vechinden meydana gelir
el-Mecid olan ilah böyle demiştir bana

Biz de bilgi ve inançla belirttik onu
O'na şükrümüz nedeniyle ilave nimet ulaştı bize

O benim sözümle irade edilen
Nitekim asılda da irade eden O

Varlığımda hükümran olan O
O dilediğini yapandır bizde

O'nun irade ettiği şey
Varlığı olmayanlardır; kastımı iyi anla

Ben var iken beni irade etmez
Bütün var olanlar varlık demek zaten

O'nun iradesini gördüm bazen
O'nun irade ettiği her zaman yok olandır

Namaz kılan '*Din gününün sahibidir*'[12] ayetini okuduğunda, Allah 'Kulum beni yüceltti (temcîd)' der. Burada Allah 'Kulum dünyada ve ahirette âleme karşı mecd ve üstünlüğü bana izafe etti' demiş olur. 'Çünkü ben', diye devam eder, 'âlemdekileri dünya ve ahirette amellerine karşılık olarak cezalandıranım'. Zaten din günü de ceza günü demektir. Bu itibarla şeriatlarda hadler ve sınırlar, ceza olarak belirlenmişken insanlara ulaşan musibetler, onların kendi elleriyle yaptıklarının karşılığı olarak ulaşır. Bununla birlikte Allah pek çoğunu affeder. Allah şöyle buyurur: '*Size isabet eden her musibet ellerinizle yaptığınıza karşılıktır. Allah pek çoğunu affeder.*'[13] Aynı şekilde ortaya çıkan fitneler, yıkımlar, savaşlar, veba vb. belalar da insanların yaptıkları işlerin karşılığıdır. Onlar, karadayken ortaya çıkan yere batırılma, veba, ölüm, esaret vb. gibi bozgunları veya denizde ortaya çıkan boğulma gibi musibetleri veya kazançların yok olması gibi insanların kederlenmesine yol açan hadiseleri bu davranışlarıyla hak etmişlerdir. Allah şöyle der: '*Fesat ortaya çıktı.*'[14] Kastedilen söylediğimiz ve ifade ettiğimiz hususlardır. '*Denizde ve karada insanların elleriyle yaptıklarına karşılık olarak...*'[15] Bunlar onların yaptıklarına karşılık ortaya çıkmıştır. '*Onlara yaptıklarının bir kısmını tattırsın diye.*'[16] 'Ceza' bu demektir ve o dünya hayatındadır. Demek ki dünya günü ceza günü demek iken ahiret günü de ceza günüdür. Bununla birlikte ahiret hayatında ceza daha çetin ve büyüktür, çünkü orada isabet eden adına ecir ortaya çıkmaz. Dünyadaki musibetler bazen sevap meydana getirirken bazen getirmez. Dünya günüyle ahiret günü arasındaki fark budur. Bazen musibetin ardından insandan makbul bir tövbe çıkabilir; bazen dünyada tövbenin kabul edilmemesi hususunda ahiret gününün hükmü tezahür edebilir. Böyle bir tövbenin olmayışı, güneşin batıdan doğuşu esnasında imanının hiç kimseye fayda vermeyeceği hakkında nasta belirtilmiştir. Güneş batıdan doğmazdan önce iman etmeyen veya imanından hayır elde etmemiş kimselere imanları fayda vermez. Amel sahibinin ameli dünya hayatında olduğu halde kendisine fayda vermez. Bu

durumda dünya hayatı (tövbenin yarar sağlamadığı) ahirete benzemiştir. Aynı şey dünyadaki musibetler için geçerlidir. Bu musibetler, Allah'ın bildiği hataların bir kısmını örter. Ahiretteki musibetler hataları örtmez. Bazen dünya gününde bu hüküm ortaya çıkar. Bu durumda dünya hayatı ahirete benzer. Bu durum Allah'a ve peygamberine savaş açanlar hakkında dile getirilmiştir. Allah ve peygamberiyle savaşanların öldürülmeleri, asılmaları, ellerinin ve ayaklarının çaprazlamasına kesilmesi veya yurtlarından sürülmesi hakkındaki cezalar dile getirilmiştir. Allah *'Bu onlar için dünya hayatında bir cezadır, ahirette ise büyük azap vardır'*[17] der. Yani bu savaş ve fesada karşılık olarak onlara ceza verilecektir. Dünya hayatında karşılaşmış oldukları belalar ve musibetler, onlarm hatalarını silmemiştir.

Kur'an-ı Kerim'in ne kadar hikmetli olduğuna ve anlayış gücü verilen kimseler için ne kadar bilgiler içerdiğine bakmalısınız! Allah'ı bilenlerin sahip olduğu her şey Kur'an'dan aldıkları bilgilerdir. Kur'an, *'Bâtıl ona önünden veya ardından giremez'*[18] ayetinde belirtildiği üzere doğruluğu kesinleşen masum vahiydir. Daha önce inen kitaplar Kur'an-ı Kerim'i tasdik ederken ardından onu tekzip edecek bir vahiy inmeyecektir. Kur'an sabit hakikat demektir. Bu ümmet içerisinde veya önceki ümmetlerde Kur'an'ın dışında inmiş olan vahiy ve ilhamlara bâtıl 'önlerinden' gelebilir; bu durumda onun sahibi ayet veya sahih rivayete dayanarak kendine gelen ilhamın hükmünü tashih eder. (İslam ümmetindeki ilhamlarla ilgili) bu durum Cüneyd-i Bağdadi'nin 'Bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnet ile sınırlıdır' cümlesinde belirtilir. Yani Kitap ve Sünnet bizim ilmimizin Allah katından gelen gerçek bilgi olduğuna şahitlik eder. Söz konusu ilham ve vahiylere 'ardından' da bozukluk gelebilir. Yani ilhamın bâtıl olduğu o esnada bilinmez, daha sonra bâtıl olduğu öğrenilir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de *'Ona bâtıl önünden veya ardından girmez, el-Hâkim ve el-Hamid'in indirdiği vahiydir'*[19] ayetinde belirtilir. Kulun Rabbinin din gününün sahibi olduğunu itiraf etmesinden daha büyük bir mecd ve azamet olabilir mi? Bütün yaratılmışlar O'nun hükümlerinin ortaya çıktığı mülkleridir. Sonra sadık haberle kulların amellerinin kendilerine döneceğini

öğrendik. Öyleyse Hakkın kendisiyle yüceltilmiş olduğu bu mecd ve övgünün de kulların kendilerine dönmesi gerekir. Bu durumda ahirette sırlı ve bilinmez mecd onlara ait olur. Onların amellerinin kendilerine dönmesini de *'Bütün iş O'na döner'*[20] ayetinin hakikati gerektirir. Hâlbuki daha önce varlıkların iddiaları o işi alıp yaratılmışlara izafe etmişti. Bütün işler Allah'a döneceği için kulların amelleri de kendilerine döner. O halde kul yaptığı işe göre karşılık görür. Onun ameli Hakkı takdis etmek ise kendisi de takdis edilir; kul tenzihi nedeniyle münezzeh, tazimi nedeniyle muazzamdır (tazim edilen saygındır). İşin böyle dönüşünü dikkate alan keşif ehlinden bazı kimseler 'subhanî (kendimi tenzih ederim)' demiş, hükmü kendine döndüğü gibi tenzihin lafzını da kendine döndürmüştür. Nitekim başka birisi yine bu makamda 'Enallah (Ben Allah'ım)' demiştir, çünkü ancak inandığı birine ibadet etmiştir. İnandığı ise nefsinde var ettiği bir şeydir. Binaenaleyh insan kendisine benzer (inancında) yaratılmış bir şeye ibadet etmiş, yaratılıştaki bu ortaklık nedeniyle bu gerçeği gördüğünde, 'Enallah (Ben Allah'ım)' demiş, bu sözü söyleyip de *'Ahiret ve dünyaya ibret'*[21] olmak üzere cezalandırdığı kimsenin (Firavun) söylediği gibi onu söylemiş iken Allah onu mazur sayıp cezalandırmamıştır. Aynı cümleyi Hakkın diliyle, yani dili, kulağı ve gözü Hak iken o cümleyi söyleyen kişi ise bu makam sahibinin aşağısındadır. O halde itikadı bakımından 'Enallah' diyenin makamı Hakkın diliyle onu söyleyenden daha tamdır. Çünkü birinci kişi bunu öğrendikten sonra o sözü söylemiş, kime ibadet ettiğini öğrenmiştir. Üstünlük ise bilgide ortaya çıkar.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

HAYÂ MERTEBESİ

el-Hayiü İlahi İsmi

Hayâ Allah'ın kapısının anahtarı
Gerçi kapının açılışı gizlidir

Onu açarsan aydınlık veren bir ışık görürsün
Güzel yüz onunla aydınlanır, yukarısı nur ve parlak

Gecenin karanlığında bakarsan ona
Adeta sabah ve aydınlık gibi görünür

Bu mertebenin sahibi Abdülhayiü veya Abdülmüstahyi diye isimlendirilir. Bir rivayette 'Allah hayâ sahibidir' denilir. Hayânın özel bir mertebesi vardır, çünkü Allah hayânın hükmünün bulunmadığı bir yerde şöyle demiştir: *'Allah sivrisinekten misal vermekten hayâ etmez.'*[22] Yani cahile göre en değersiz ve basit bir şeyi misal vermekten çekinmez. Cahilin değersiz zannettiği o şey Allah katında değersiz değildir. Allah'a delil olan bir şey nasıl değersiz olabilir ki? Delilin değeri medlulünün değeri ve yüceliğiyle yücelir. Sonra Hz. Peygamber bu mertebeden konuşarak 'Hayâ imandandır, iman sabrm yarısı, şükrün yarısıdır. Allah es-Sabûr ve eş-Şekûr'dur' demiştir. el-Mümin ismi cihetinden Allah, ilâhî isimlerin eserlerini kabul etmeleri nedeniyle kendisine verdikleri nimete karşılık kullarına 'teşekkür eder'. Söz konusu nimet, kulların ilâhî isimlerin eserlerini kabullerinden ibarettir. Ayrıca Allah es-Sabûr ismiyle kendisini tanımayan cahil kullarının eziyetine karşı sabreder. Cahiller bir bilgileri olmaksızın 'düşmanlık yapmak üzere' kendisine layık olmayan bir özelliği Allah'a nispet ederler. Nitekim Allah onların bu davranışlarını bize bildirmiştir. Bu davranışlara karşı sabır, Allah'ın es-Sabûr isminden kaynaklanır. Yapılan eziyete karşı hiç kimse Allah'tan daha sabırlı değildir, çünkü O cezalandırma kudretine sahiptir. Allah sabrının ve şükrünün kemali nedeniyle imanında kemal sahibi olması anlamında el-Mümin'dir. Gerçekte

O'ndan meydana gelen bir nimete karşılık Allah'ın kullarına şükretmesi ne kadar sırlıdır!

Allah'ın hayâ sahibi olmasının bir tezahürü şudur: Allah kıyamet günü yaşlı bir adam getirtir, onu hesaba çeker, hata ve suçlarını bir bir sayar. Buna mukabil yaşlı insan sayılan suçların hepsini inkâr eder. Bunun üzerine Rabbi onu tasdik eder, cennete götürülmesini emreder. Melekler bunun hikmetini soruduğunda Allah şöyle der: 'Yaşlılığı karşısında onu yalanlamaktan hayâ ettim.' Binaenaleyh Allah'ın onu tasdiki hayânın imandan bir parça olmasından kaynaklanır. O el-Mümin'dir, çünkü o Allah'ın kendinde yaratmış olduğu günahları, hataları, kısaca yaratılan her şeyi tasdik etmiştir. Bu kabulü olmasaydı ilâhî iktidar kendisine nüfuz edemeyecekti. Hz. Peygamber 'Hayâ hayır getirir, Allah hayâ sahibidir' der. Allah insana hayâsı nedeniyle hayır getirir. Günahın örtülmesinden, rezil edilmemesinden, açığa çıkartılmamasından, bağışlanmasından daha büyük bir iyilik olabilir mi? Bu ilâhî nitelikler kulda bulunduğunda, bunlar, kendisine bu mertebeden gelir, kul da o mertebeden onları kabul eder. Kul ilâhî surette yaratılmış olduğu için, bütün ilâhî mertebelerin gereklerini kabul edebilir. Çünkü her mertebenin bir yönü Hakka, bir yönü kula bakar. Bunun yanı sıra kula izafe edilip de (şekilci) âlimlerin 'hak ediş' yoluyla ve asıl itibarıyla kula ait gördükleri -biz onlar gibi düşünmüyoruz- her özellik için de durum böyledir. Her mertebenin iki yönü vardır: Bir yönü Hakka bakarken bir yönü kula bakar. Böylece iş, Allah ile yaratıkları arasında düzenlenmiş, birbirine benzemiş, bu konuda Hak, yaratılmışların özelliğiyle zuhur etmişken yaratılmışlar da O'nun özeliliğiyle zuhur etmiş ve görünmüş, (her iki mertebe) birbirine muvafık olmuş, birbirine bağlanmış ve sarılmıştır. Bununla birlikte '*Allah âlemlerden müstağnidir.*'[23] Bu birbirine sarılma ve uyumda elif-lam harfi (bunu anlatmak üzere) ortaya çıkmış, bu bir akit bağı olmuş, Allah ile kulları arasında ahitler ve sözleşmeler gerçekleşmiş, Allah '*Sizinle yaptığım ahde uyunuz*'[24] buyurmuştur.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

SEHA -İHTİYAÇ ÖLÇÜSÜNCE VERMEK- MERTEBESİ

es-Sahî İlahi İsmi

Sahî veren kimsedir fakat
Yaratılmışın muhtaç olduğu ölçüde verir

Bir fazlalık veya eksiklik olmadan
Üzerinde belirlenmiş hakları verir

Sahî zorlanarak veren değil
Bir ölçüye göre veren demektir

Varlığın üzerinde bulunduğu nitelik değil
Fakat o yaratılmışın ve beşerin niteliklerindendir

Allah için söyledim bunu ben
Nasların sana getirdiği habere dayanarak

Bunu bilmelisin, O'nun hakikati
Başka bir şeyin kendisinde bulunmaması

O'nun sureti suretimizin dürülüşünde
O'nun sureti suretler üzerinde büyür

Bu mertebenin sahibi Abdüssahî diye isimlendirilir. Seha mertebesi 'ihsan' mertebelerindendir. Seha ihtiyaç duyulan ölçüde vermek (atâ) anlamına gelir. Bu itibarla seha ya hâl ile veya sözlü istekten meydana gelir. Sözle meydana gelirse hâlin de ona eşlik etmesi gerekir; aksi halde öyle biri muhtaç değildir.

Atâ ve verme mertebeleri pek çoktur: Bunların arasında vehb, cûd, kerem, seha ve îsar zikredilebilir. İsar fütüvvet üzere vermek anlamına gelir. Kitabın fütüvvet bölümü ile *el-Mevakiu'n-Nücum*'un el organı bölümünde bu konuyu açıklamıştık. Endülüs-Meriyye'de

595'te ilâhî bir emirle yazmış olduğumuz söz konusu kitap şeyhin müridin terbiyesi üzerindeki görüşlerini içeren değerli bir kitaptır.

Sonra konuya dönüp şöyle deriz: 'Atâ' türleri içindeki vehb (vermek), nimet vermek amacıyla vermek demektir ve bedel ve karşılık talebi taşımaz. '*Biz sizi Allah rızası için yediririz, sizden karşılık veya teşekkür beklemeyiz*'[25] ayetinde kastedilen budur. Bu anlamdaki 'vermek' eldeki emaneti sahibine ulaştırmak anlamına gelir. Kerem ise istedikten sonra vermek demekken cûd istemezden, seha ihtiyaç ölçüsünce, îsar şimdiki anda -ki bu daha üstündür- veya gelecekte -daha aşağı mertebededir- muhtaç olduğunu başkasına vermektir. Her vermenin ilâhî bir ismi varken îsar için böyle bir durum düşünülemez. Allah el-Vehhab'dır, el-Kerim'dir, el-Cevad'dır, es-Sahî'dir, fakat el-Musir (muhtaç olduğunu başkasına veren) olduğu söylenemez. Allah'ın her şeyi bildiğini söylemiştik. Vakıa böyleyken, hâl diliyle isteği gerektiren seha Allah için nasıl mümkün olabilir? Allah şöyle der: '*Her şeye yaratılışını verdi.*'[26] Allah 'tam yaratılmış' olması bakımından hiçbir varlık için muhtaç olduğu hiçbir şeyi geride bırakmamıştır.

Bilmelisin ki, bir tamlık vardır bir de kemal! Tamlık bir şeye yaratılışını vermek demektir. Tamlığı verirken talep ve istek gerekli olmadığı gibi tamlık verirken kemali vermek de gerekli değildir. Sual ve talep kemalin gerçekleşmesinde düşünülebilir. Çünkü kemal bir mertebedir. Bir mertebeyi Hak kulda var ettiğinde, ona yaratılışını vermiş olur. Bu itibarla mertebe, verilenin tamlığından değil, onun kemalindendir. Her insan bir kemale, başka bir ifadeyle bir mertebeye muhtaçtır. Fakat bu mertebe belirli değildir, çünkü insan zatı gereği farklı mertebelere ehliyetlidir ve belirli bir mertebede bulunması zorunludur. Bir mertebede iken içinden Allah'ın kendisine başka bir mertebe vermesini ister. Bu isteğin nedeni, o mertebeye dair sahip olduğu ehliyettir. Demek ki istek kemalde tasavvur edilir ve o dilek sahibinin amacına ulaşmak üzere muhtaç olduğu hususlardan biridir. Çünkü maksadın ve gayenin yaratılışının tamlığı, onun bir konusunun (müteallak) yaratılmasıdır; o konu sayesinde söz konusu şeyin kemali ortaya çıkar. Çünkü onun tamlığı belirli bir konuya ilişmesiyle gerçek-

leşir ve o da var olmuştur. Allah ona istediği gayeyi verirse, hiç kuşkusuz, gayenin muhtaç olduğu bir şeyi vermiştir. İşte seha anlamındaki cömertlik budur. Çünkü seha, ihtiyaç ölçüsünce vermektir. Bazen Allah dile gelen bir istek olmaksızın kendiliğinden verir. Bununla birlikte verilende ehliyetin varlığı hâl diliyle istek anlamına gelir. Şöyle dersin: Her insan nebi veya resul, halife, veli, mümin olmaya kabiliyetli bir istidada sahiptir. Fakat o sıradan bir insan, düşman, kâfir veya başka bir şey olabilir. Bütün bunlar, kulun kemal ve noksanlığının bulunduğu mertebelerdir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Erkeklerden pek çok kimse kemale ermişken kadınlardan İmran kızı Meryem, Firavun'un eşi Asiye kemale ermiştir.' Bunların dışındaki her şahıs insanlığı bakımından kemali izhar edecek özelliğe kabiliyetli ve istidatlıdır. Ehliyet nedeniyle her şahıs kemale muhtaçken mahrumiyet nedeniyle hâl diliyle istek var olmuştur.

Seha mertebesinde (hazret) hikmet mertebesinin kokuları bulunur. Allah bir hikmet nedeniyle engellediği gibi verirken de hikmete göre verir. Allah verirken ve engellerken el-Hâkim ve el-Âlimdir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ET-TAYYİB'İN MERTEBESİ

et-Tayyib İlahi İsmi

et-Tayyib'in güzelliğiyle eşya güzelleşti
Bu nedenle O'nun vasıf ve isimleri var

O'nun güzel isimleri belirlenmiş
O'nda bir kötülük veya daha kötü bir şey yok

et-Tayyib'in güzelliği bizi yaratırken tecelli etmiş
O'nu et-Tayyib diye isimlendirdim ve bunda bir icmal var

Onu tadan müşahede tadı alır da
Tatmayanın ne bilgisi ne hali vardır

'Bu bilgi de nedir?' derse, derim ki
'Pirler bu sözü beyan ettiler'

Onların söylediğini reddetmekten sakın
Onun sahih bir yorumu var, sufiler o görüşe meyletmiş

Zikrin güzelliği yaratılışımızın güzelliğidir
Hakkın suretinde yaratılmışız; ameller ise mallardır

Bu mertebenin sahibi Abdüttayyib diye isimlendirilir. et-Tayyib çirkini güzelden ayrıştıran demektir. Bu ayrıştırmayla Allah, et-Tayyib olması bakımından 'temiz erkekleri temiz (tayyib) kadınlara' tahsis ederken el-Hakim olması bakımından da 'çirkin erkekleri çirkin kadınlara tahsis eder'. Çünkü O eşyayı yaratan, eşyayı ve onların hükümlerini ayrıştıran ve temyiz edendir. Allah çirkinleri üst üste koyarak biriktirir, sonra onları cehenneme doldurur. Artık 'onun anası sürekli haviye' olur. Yücelikler ise temiz ve tayyib olanlara aittir. Dolayısıyla sürekli yücelir. Bununla birlikte yukarı çıkan da aşağı düşen olmak üzere herkes, ancak Rabbini talep eder. Bu itibarla aşağıya düşen Rabbini özel bir yönde bilen ve tanıyandır. O peygamberin şu sözünü duyarak aşağıya yönelir: 'Bir ip sarkıtsaydınız Allah'ın üzerine düşerdi.' Burada bir sır vardır ki araştırırsan onu öğrenirsin. Habisin mizacı ve istidadı Rabbini ancak o yönde aramayı gerektirir. O habis olduğu gibi cehennem de dibi derin olan yerdir. Söz konusu kişi zikrettiğimizi aramak üzere cehenneme doğru düşerken temiz ve tayyib olan yükselir ve Rabbini özel bir yönden tanır. Bu özel yönü *'Rabbinin en yüce adını tespih et'*[27] ayetini aktaran Hz. Peygamberden öğrenmiştir. Demek ki tayyibin mizaç ve istidadı Rabbini ancak o yönden aramayı gerektirmiştir. O kişi tayyib diye nitelenmiştir. Yüceliğin ise Allah'ın dışında bir nihayeti yoktur. Nitekim aşağıya düşmenin varacağı yer de Allah'tır. Ebu Yezid el-Bestami gibi, herhangi bir nitelikle nitelenmeyen kimseler ise Allah'ı altı yönü ihata ederken ararlar. Allah kendisini

nitelerken '*O her şeyi ihata edendir*'[28] buyurur. Böyle bir insan Allah'ı yüksekte, aşağıda, sağda, solda, arkada ve önde arar. Bütün bu yönler -ki insanın aynıdırlar- ancak insan vasıtasıyla ve insanda ortaya çıkarlar. İnsan 'ihata' özeliliğiyle nitelenen varlıktır. İnsanların en kâmili ise belirli bir yönün üzerinde hüküm vermediği kişidir; başka bir ifadeyle bir yön onun üzerinde hüküm vererek diğerini etkisiz hale getirmez. İnsan-ı kâmil bütün suretlerde zuhur edebilirken kâmil olmayan insan sınırlı kaldığı suretle zuhur eder. Ebu Yezid'in niteliği olmadığını söyledik, bunun anlamı, onun belirli bir durumla sınırlanmaması ve bütün yönlerle zuhur edebilmesidir. Bununla birlikte herhangi bir malumun gerçekte bir tanımdan ve sınırdan yoksun kalması mümkün değildir. Bu bağlamda tanımların en üstünü mutlaklıktır ki o da bir sınırlanmadır. Çünkü mutlak olan mutlaklığıyla sınırlı olandan farklılaştığı kadar mukayyet, yani sınırlı olan da mukayyet olandan ayrışır. Yaratılmış olan Hakka sirayet etmek özeliliğinde olsa bile, bu kez 'sirayet etmek' özelliğiyle sınırlanmıştır. Hak da yaratılmışa sirayet eder ve O da 'sirayet etmek' özelliğiyle sınırlanmıştır. Bu görüş Ebu Medyen'in görüşüydü. Ebu Medyen bu makama ümmi ve avam diliyle şöyle dikkat çekmiştir: 'Hayat sırrı bütün var olanlara yayılmıştır. Donuklar onunla donmuş, bitkiler onunla gelişmiş, hayvanlar onunla hayat sahibi olmuştur. Her şey Allah'ın hamdini tespih ederken hayatın ona yayılması nedeniyle nutk sahibidir.' Kendisine ibare fethi verilmemiş olduğu için Ebu Medyen'in bu ifadesinde anlatım eksikliği vardır. Bununla birlikte gerçeğe yaklaşmış, fakat makamın hakkını verecek şekilde onu ifade edememiştir.

Et-Tayyib bu demektir ve et-Tayyib sınırlılık bildiren isimlerden biridir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

İHSAN MERTEBESİ

el-Muhsin İlahi İsmi

el-Muhsin'in mertebesi ihsandır
Gerçekte ise insandır o

Bu nedenle onun ayırıcı özelliği
Hakkında söylenmiş olan nisyan (unutma)

Bilfiil ibadet ettiğini görürsen
İhsan ve iman sahibisin demek ki

Bilmez ve O'nu gördüğünü anlamazsan
İkinci ihsana göre amel etmelisin

Rahman o ikisini bir araya getirdi
İhsan 'ihsana' karşılık olsun diye

Hepsi O'nun katından bilirsen gerçeği
O bana ihsan etmezse ben nasıl bilirim ki O'nu

Önceden bana gelen bilgi nedeniyle beklemem uzadı
Söz ve fiil olarak; bu iş beni köreltti

Bu makamın sahibi Abdülmuhsin'dir (ihsan sahibinin kulu). Ona Abdülmuhsan da denilebilir. Cebrail Hz. Peygamber'e 'ihsan nedir?' diye sorduğunda Allah'ın peygamberi 'İhsan Allah'a O'nu görür gibi ibadet etmendir, sen Allah'ı görmesen bile O seni görüyordur' demiştir. Başka bir rivayette 'Sen görmesen bile O seni görür' der. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber Allah'a dair bilgiye göre kişinin O'nu hayalinde canlandırmasını ve tahayyül etmesini emreder ki, böylece Allah insan için sınırlanır. Allah *'İhsanın karşılığı ihsan değil midir?'*[29] der. 'Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır', 'Kendini bilen Rabbini bilir' hadisleriyle *'Nefislerinizde ayet vardır, görmez misiniz?'*[30], *'Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz'*[31] ayetlerinin anlamlarını anlarsa, mutlaka şunu da öğrenmiş olur: Kendini böyle gören

insan ihsana karşılık olarak Rabbini de öyle görmüş demektir. Bu da Allah'a O'nu görür gibi ibadet etmektir, yoksa ihsan değildir. İhsan (ayette belirtildiği gibi) nefsine gösterildiği şekliyle senin O'nu gerçekte görmendir. İbadetteki birinci ilâhî-suret, kul tarafından meydana getirilmiş surettir. Kul Allah'ın emriyle O'nun adına bir yapı ortaya koymuştur. Bu fiilin karşılığı ise tam ve uygun bir karşılık olacak şekilde o müşahede yerinin gerektirdiği surette gerçekte de O'nu görmektir. Allah'ın ibadet ve yükümlülük mertebesinde kul tarafından meydana getirilen ilâhî suretteki tecellisi bunu gerektirir. Suretler mertebelerin, hallerin ve inançların değişmesine göre türlü türlüdür. Her kulun bir hali, her halin bir yeri vardır. Kul rabbi hakkında inancında bulduğunu haliyle söyler. O halin mertebesine göre de Hak inanç suretinde kula tecelli eder. Hak bütün bunlar iken aynı zamanda hepsinin ardındadır. Bu nedenle Hak inkâr edilir, tanınır, tenzih edilir, nitelenir; kendisine O'nun bildirdiği şekilde nispet edilen her özellikten tenzih edilir.

O halde 'ihsan mertebesi' görmek ve müşahede etmek demektir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DEHR MERTEBESİ

ed-Dehr İlahi İsmi

Dehr zamanın kendisi
Onun nezdinde eman yok

Kalbimin aynı olsa bile
Sadece müşahede var

Dehrim Rabbimin aynıdır
Çünkü O kadimdir, benim dehrim de zamanlarla sınırlı değil

Dehr'e onun değerini bilmeyen cahiller kızar
Zelildir, fakirdir, noksan ve eksiktir o kişi

Dehr'i ve fiilini bilseydi,
Bizce cimrilik olan fiili nedeniyle övülürdü

Bu bilgi sahibi müşahede elde ederdi
Onu açık ve seçik bir şekilde görürdü

Ölümden sonra hayat veren Hak münezzehtir
Bereketleriyle ona nimet veren münezzehtir

Bu mertebenin sahibi Abdüddehr (ed-Dehr'in kulu) diye isimlendirilir. Hz. Peygamber 'Dehr'e sövmeyin, çünkü Allah dehr'dir' buyurmuş, dehr'i Allah'ın hüviyeti saymıştır. 'Bizi dehr helak etmiştir' diyenler doğru söylemişlerdir, çünkü onları gerçekte helak eden Allah'tır. Onlar 'Sadece bu dünya hayatımız vardır, ölürüz ve diriliriz' derler. Yani biz hayat içinde dirilir ve ölürüz demiş, ardından söyledikleri 'Bizi dehr yok eder' ifadelerinde doğru söylemişler -çünkü dehr Allah'tır-, fakat inançlarında hatalı olmuşlardır. Onlar 'dehr' derken zamanı kastetmişlerdi. Binaenaleyh ismi kullanırken isabet etmiş, manada yanılmışlardır. Onlar kendilerini 'helak edeni' dile getirmek istemişler, bu itibarla manada isabet etmişler, Allah'ın belirlediği şeriatta zikredilen ismi tutturmuşlardır. Onlar 'zaman' dememişler; belki de zaman demiş olsalardı, Allah kendisini ed-Dehr diye isimlendirdiği gibi 'Zaman' diye isimlendirmiş olurdu. Bu ismi verenlere göre dehr, varlığı sonsuz bir şeydir. Onlar bu ismi her neye vermişseler, sonsuz bir anlamı kastetmişlerdir. Dehr bütün zaman (birimleri) için makul-akledilir bir hakikattir ve bu nedenle o hakikat dehr hazreti diye ifade edilmiştir. Araplar 'Dehrü'd-dahirin süresince şunu yapmam' derler; kastedilen sonsuzluk ve ebediliktir. Öyleyse dehr ezel ve ebedi, başka bir ifadeyle bu iki hükme sahip olandır. Fakat çoğunluğa göre onun hükmü ebedilikte tezahür eder, çünkü onlar onu ebediyete izafe etmişlerdir. Bu nedenle Araplar şöyle 'dehirlerin dehri' dedikleri gibi bazen onun yerine 'ebedü'l abadin' derler. Dolayısıyla Araplar dehri

zamanın ezel ucuyla değil, ebed ucuyla birlikte tanırlar. Dehr Allah kabul edildiğinde ise Allah ezelilik ve ebedilik hükmüne sahiptir, bunu bilemelisin.

Bu mertebeden ezelilik ve ebedilik hükmü kendisiyle nitelenen için sabit olduğu gibi âlemin hakikati de -söylediğimize göre 'birinci dehr' anlamındaki- ezel mertebesindedir ve orada sabittir. Allah âleme varlık verdiğinde ona -başka bir şey değil- varlık hâli ilişir. Böylece yokluk halinde üzerinde bulunduğu duruma göre gerçekte varlıkta zuhur eder. Âlemin varlık haliyle 'ezel' denilen birinci uç ortaya çıkarken -ki ezel dehr'dir- âlemin varlık hali kendiliğinde de zuhur etmiş ve ortaya çıkmıştır. Bu hal ise şimdiki zamandır ve o da dehr'dir. Sonra onun varlığı sonsuza kadar devam ederek diğer uç zuhur eder. Diğer uç 'ebedilik' demektir ve o da dehrdir. Bu nispetleri dikkate alan kişi, kendinde tek olsa bile, Dehr'i dehirler olarak görür. Sadece mümkünlerin hakikatlerinin hükümleriyle zuhur eden Hakkın varlığı vardır. Ya da Hak mümkünlerin suretlerinde zuhur etmiştir.

Dehr'in Allah olduğu belli olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in aktardığına göre Allah kendisinden böyle bildirmiştir. Hz. Peygamber kendisini arzularına ulaştırmayan zamana söven birisini duyunca 'Dehr'e sövmeyin, çünkü Allah dehr'dir' demiştir. Allah gayenizin bulunduğu varlığa ulaşmaktan 'engelleyendir' ve bu nedenle de el-Mani (engelleyen) diye isimlendirilmiştir. Bu konunun elinizdeki kitabın başka bir bölümünde zikredilmiş başka bir mertebesi vardır. Öyleyse âlemin meydana getirilişi (tevlîd), zamana aittir ve zaman dehr'dir. '*Geceyi gündüze sokar.*'[32] O ikisi birbiriyle çiftleşir, gün kendisinde ortaya çıkıp kendi başına var olan cevherler ile kendi başına var olmayıp cevhere muhtaç cisimleri, cismanileri, ruhları, ruhanileri ve halleri doğurur. Her ruhani ve cismani, rabbani bir isimden meydana gelirken her cisim ve ruh ise -rabbani bir isimden değil- er-Rab isminden meydana gelir. '*Gündüzü geceye sokar.*'[33] O ikisi de birleşir ve gece daha önce gündüzün doğurdukları hakkında zikredildiği üzere doğuracaklarını doğurur. Gece ve gündüzün dehrin perdesi olması bu demek olduğu gibi (ayetlerde gece ile gündüz ilişkisini anlatırken

kullanılan) iç içe sokma, birbirine girdirme ve birbirini kaplama da bu demektir. Bu durum *'Geceyi tekvir eder'*[34] ayetinde zikredilir. Tekvir 'sarığı sardı' anlamındaki *kevvere'l-amame* deyiminden gelir. *'Gündüzü geceye sokar'*[35] bu da dehrin kilitlerindendir ve *'Göklerin kilitleri O'na aittir.'*[36] Gökyüzü nikâhlayandır *'... ve yeryüzünün'*[37] yeryüzü nikâhlanandır (edilgen). Bu iki çiftten yukarıdaki erkektir ve o gökyüzüdür; aşağıdaki ise dişidir ve o da yeryüzüdür. O ikisinin birleşmesi ise ayette *mekalid* diye ifade edilir. İklit, açma eyleminin gerçekleştiği araç ve kilit demektir. Bu açmanın neticesinde cömertlik hazinelerinde bulunanlar ortaya çıkar. Cömertlik hazineleri ise dehr'dir.

Âlem bu şekilde dehr, zaman, gece, gündüz (birimlerine) nispet edilen birleşmeden meydana gelmiştir. Nikâhlayanın suyu nikâhlananın suyuna baskın gelirse, erkek meydana gelir ve fail ruhlar ortaya çıkar; nikâhlananın suyu nikâhlayanın suyuna baskın gelirse dişi meydana gelir ve edilgenliğe elverişli tabii bedenler ve cisimler ortaya çıkar.

İşler böyle oldu işte
Hükümlerini ise dehirler izhar etmiş

Her iş bir isme mahsus
Oluş ve sudur ona ait

Ardından Allah'a döner
Bütün işler seyrederek Allah'a varır

Her cisim gölgenin sahibi
Her ruhun yanında nur var

Gölgesi dürülünce ve gizlenince
Kendi zatında; kaçış bu demek

Allah bir şeyin hakikatini yok etmez
Bir kez onu izhar etmişse; fakat gizler

Yaratılışı sürekli yenilenir
Her vakitte yenilenir durur

Âlemde birleşme ve ilişki olmasaydı
Âlem zuhur etmeyecekti

Veya isimleri bir yerde karar kılmayacaktı
Veya içindeki varlıklar görünmeyecekti

Yıldızlardan doğanlar vardır
Yıldızların bir kısmı batarlar

Sanki onlar hareket etmek isterler
Hareket isteyen ise zulmetmez

Dikkat! Söylediğim şekilde döner durur
Oluş ve kevn gece ve gündüz içinde

SOHBET -BERABERLİK- MERTEBESİ

es-Sâhib İlahi İsmi

Hak-Sâhib iddiacı bir arkadaş-eşlik eden değil
İster iyiliğimde ister sıkıntımda bende hükmetsin

Gerçek sâhib O'na eşlik etmemi ve beraber olmamı ister benden
Benim kulağım mesabesinde olduğunu söyler bana

Rahman ile beraberlik edep gerektirir
Sen Rahman ile beraber ol, başkasıyla değil

O'nunla beraber olan temenni eder ki
O'nu görebilecek; bütün emelini de kendisinde görür

Ona ve gördüğüne şaşılır!
Kulun sadece niyet ettiği vardır

O'nu görmek üzere bütün gayretini harcar
Fakat Hak uğrunda zorlama körlüğe yol açar

Keşke insan bilseydi başkalığından ve gayretinden:
Onun kendisi Hak'tır, bu surette yaratılmıştır

Bu mertebenin sahibi Abdüssâhib diye isimlendirilir. Hz. Peygamber Rabbine dua ederken 'Sen seferde sâhibsin (eşlik eden)' demiştir. Allah O'nu es-Sâhib diye isimlendirdiği bu hadisinde peygamberini tasdik etmek üzere *'Her nerede olursanız O sizinle beraberdir'*[38] der. Allah bulunduğu her yerde ve hâlinde kuluyla beraberdir.

O Allah gökte Allah
Hüküm veren yeryüzünde

Durum böyle olunca
O'ndan sakının ve bilin ki

O sizi bilen
Adildir, zalim değil

Allah kulları için aklî ve dinî, sebepli ve sebepsiz sınırlar belirlemiştir. Sebebi bilinen sınırları aklî sınırlar diye isimlendirirken bilinmeyenlere (göre davranmanın âmilini) taabbud ve şeriatça belirlenen ibadet diye belirledik. Allah kulları ibadet ederken onların nefeslerini sınırlarında tutmak üzere onlarla beraberdir. Allah yükümlü olmayanlarla da beraberdir; yükümlü olanların o kişi karşısında sınırlarını aşıp aşmadıklarını gözetir. Binaenaleyh Allah dünyadaki her şey ile bu şekilde beraber iken ahirette ise nefeslerini korumak ve onlarda meydana getireceği işleri gözetmek üzere beraberdir. Çünkü onlar, ahiret hayatında kendilerinde yaratmayı irade ettiği işler için 'edilgenlik' mahallidirler. Bu itibarla Allah sürekli kendisi için ve onlar için yaratır; 'kendisi için' dedik, çünkü var olan her şey varlık şeyliğinde -ki varlık şeyliği en büyük nimettir- O'nun hamdini tespih eder. Varlık şeyliğindeki tespih 'Elhamdülillah el-Mün'im ve el-Mufaddıl', yani 'Hamd nimet veren ve ihsan eden Allah'a aittir' şeklindedir. Allah'ın 'onlar için' yaratması ise yaratılan varlık ve ona layık işler nedeniyle onlar adına ortaya çıkan menfaatler demektir. Allah'ın yarattığı varlı-

ğın faydası insanlara dönerken tespih O'na döner. Bu şekilde iş sürekli olarak devam eder.

Bunun yanı sıra, âlem sürekli yolcuyken (misafir) Allah ona eşlik eden ve onun 'sâhibidir.' Bu itibarla âlem bizatihi bir halden başka bir hale, bir makamdan başka bir makama yolculuk ederken Hak da kendisine eşlik eder. Hakkın şen'leri vardır, nitekim ayette '*O her gün bir şen'dedir*'[39] denilir. Hak bir şen'den başka bir şen'e geçer. O'nun şen'leri ise 'yolcuların halleri' anlamına gelir. Bu haller her gün ve her zaman diliminde yeniden yaratılır. Dolayısıyla âlem bir hâlde ve bir şen'de istikrarda sabit kalmaz. Şen'ler arazlardır ve arazlar genel olarak iki anda baki kalmaz. Onlar var oldukları andan sonraki ikinci anda varlığa sahip değillerdir. Var olma zamanlarını takip eden ikinci anda arazların benzerleri veya zıtları onlarm yerlerini alır. Cevherler de bu şekilde hallerden yoksun kalmazlar ve onları yaratan sadece Allah'tır. Öyleyse Hak sürekli şen'lerindedir, çünkü her hakikatin bir hali vardır. Bu itibarla Hakkın şen'leri ve bizim hâllerimiz vardır. Demek ki sâhiblik, yani Allah'ın âlemle beraberliği, bir kesilme olmaksızın, devamlıdır. O'nun şen'leri ise sonsuza kadar hüküm sahibidir ve bir gayeye ve sona ulaşmak söz konusu değildir. Bu durum, zuhurda bizim adımıza 'ilk olmanın' geçerli olduğu mertebeden kaynaklanır. Sonra seyir ve sefer devam ederken bir şehirden başka bir şehre, bir mekândan başka bir mekâna, bir mertebeden başka bir mertebeye intikal gerçekleşir. Bu durum âlemdeki her varlık için böyledir.

Burada biz seyrin insan türüyle ilgili hususlarını belirtelim: Allah insan türünün bütününü, yani zahirî ve bâtınî sureti itibarıyla âlemin parçaları olarak var etti. İnsan âlemin 'tavırlarında' dönüp dolaştıktan sonra bizzat kendi varlığında ortaya çıktı. Başka bir ifadeyle insan felekler ve rükünler âleminde dönüp dolaştıktan sonra insan suretinde ortaya çıktı. Onun hâlleri birbirinden farklı, parçaları dağınık ve bu özel yaratılışla belirlenmiş değildi. Hak da bütün bu hareketler ve değişimler esnasında kendisine eşlik etmekteydi (sâhib). Nasıl eşlik etmesin ki? O insanın kendilerinde yer değiştirdiği bu hâlleri ve tavırları yaratandır. Allah onu 'varlığın toplamı' olarak izhar etti. Hiçbir

şey insanın zatının dışında kalmamıştır. Bunun yanı sıra Allah insanda yaratmış olduğu şeylerin de bir suretten başka bir surete dönüşmesini sağlamıştır ki o da bir sefer demektir. Allah insandan giden ve 'sefer eden' kısımlara karşı o kısımların benzeriyle veya zıddıyla yardım etmiş, bu sayede insanın 'toplayıcılığı ve kuşatıcılığının' baki kalmasını sağlamıştır. Böylece insan varlık mertebelerinden ve menzillerinden birisi haline gelmiştir: Ondan ve ona doğru sefer edilir! Ona doğru yolculuk yapan herhangi biri kendisine ulaşıp yerleştiğindeki ödülü bir (gece kalmaktır) ve o gece 'zaman-ı ferd'dir (birim zaman). İnsana gelen ve ayrılan her halde Allah o hale (varid) eşlik eder. Bunun neticesinde insanın her nefeste bulunduğu mahalde iki ikram ortaya çıkar: Birincisi vâridin (gelen) Rabbinin katındaki mertebesine ve hakikatinin gereğine göre gelişiyle tezahür eden ziyafet ve ikramdır. İnsan onu ödüllendirmek, ona gereken saygıyı ifa etmek gücündedir. Hızla ayrılacak olması nedeniyle de ödülünün hemen verilmesi gerekir. İnsanın üzerinde ortaya çıkan diğer ikram ve keramet ise gelene eşlik edenin kerameti ve ikramıdır. Varide eşlik eden seferde 'sâhib olan' Allah'tır. Varidin hangi isimle geldiğine bakılır -ki söz konusu isim varidin sâhibidir- ve ilâhî ismin hak etmiş olduğu celal, saygı, mecd, övgüyü düşünür ona ikramda bulunur ve onu ağırlar ve birinci zamanda ona koşar. Çünkü insan bir toplam olduğu kadar yolculuk da hızlıdır. Böylece her birisi için, yani sana gelen halle ona eşlik eden ilâhî isim -ki onu korur- adına kendinden bir hak ortaya çıkar. Bu hak, Hakka ait olmak üzere, insanın üzerinde ortaya çıkan ikramla ilgilidir. Bunun yanı sıra kendinden o varide uygun başka bir hakikat ortaya çıkar. O hakikat ayrılana kadar ona hizmet etmek üzere varidin hizmetinde bulunur.

O halde insan yolcuların -ki bunlar hâllerdir- menzili ve uğrama yeri olsa bile kendiliğinde de bir yolcudur ve bu nedenle sürekli Allah ile beraberdir. Onun Allah'tan -ilâhî isimlerden- gelen her vâridi kabul özelliği vardır. Bu varidler nedeniyle her nefes beş hak ve görev ortaya çıkar ve onları yerine getirmesi istenir: Birincisi vâridin onun üzerindeki hakkı, ikincisi sâhibinin (ilâhî isim) hakkı, üçüncüsü kendisinden

ayrılanın hakkı, dördüncüsü ayrılanın sâhibinin hakkı, beşincisi Allah'ın hakkıdır. Allah bu seferde kendine eşlik edendir. Çünkü Allah 'Ailede halife olduğu gibi seferde arkadaştır'. Bu itibarla Allah keşif ve huzur sahiplerinden daha çok düşünceli ve kalbi yorgun birini yaratmamıştır. Onlar Allah ehlinin içerisinden O'nu bilen ve bu işleri müşahede edenlerdir. Gerçekler hakkında bilgisi olmayan ise arifin rahatlık içinde bulunduğunu zanneder. Hayır! Yemin olsun ki arif herkesten daha çetin azap çeker; o her an Allah'ın gösterdiği bu beş hakkı yerine getirmek üzere kendini hesaba çeker. Her şeyi kuşatan rahmetiyle Allah işlerin çoğunu affetmeseydi ve bu rahmetin bir neticesi olarak kula genişlik, imkânlar, bu hakları yerine getirirken kendisine yardım eden yardımcı ve hizmetçiler vermeseydi, insan üzerindeki görevleri yerine getirmezdi. Bu haklarla ancak Allah'ın zikrettiklerimizi gösterdiği kimseler hesaba çekilebilir. Allah *'Kuşkusuz bunda kalbi olan, kulak veren ve şahit olan kimse için öğüt vardır'*[40] der. Nitekim Kur'an'ın indirilmesinin nedeni bir insanda tebliğ, bir açıdan tevhidi bildirmek, bir açıdan unuttuklarını hatırlatmak olarak tezahür eder. Bütün bu gayelerle muhatap olan ise aynı kişidir ve o da insandır. Allah *'Kur'an insanlar için bir tebliğidir'*[41] buyurur. Kur'an bir insan olması bakımından her insan için bir tebliğdir. *'Onunla korkutsun diye...'*[42] Kastedilen aldandığı ve tehlikede olduğu hakkında insanı uyarmaktır. Böylece tehlikeden çekinirler. *'Bilsinler ki Allah tek ilahtır.'*[43] Yani Allah dilediğini yapandır, iradesini geriye çevirecek yoktur. *'Akıl sahipleri hatırlasınlar diye...'*[44] Yani Kur'an vasıtasıyla kendisi hakkında onları şahit kıldığı üzere, yaratılmışın rabbi olduğunu öğrensinler. Bunu öğrenmekle üzerlerine zorunlu olan vazifeleri öğrenirler. Bu vazifeler O'nun efendiliğini kabul eden köle üzerinde efendinin hakkıdır. Bir köleyi insan başkasından satın aldığında, artık kölenin onun efendiliğini ve sahipliğini ikrar etmesi şarttır. Kölenin efendinin onun sahibi olduğu iddiasını işitmesi (akdin gerçekleşmesi için) yeterli olmadığı gibi bizzat kendisi itiraf etmedikçe efendinin onun sahibi olduğunu söyleyerek köle üzerinde hak iddia etmesi ve ona karşı delil sahibi olması söz konusu değildir. Hâlbuki insanların çoğu bundan habersizdir. (İtiraf şarttır,) çünkü asıl olan hürriyettir ve aslın bütün

sonuçlara eşlik etmesi şarttır. Kölenin efendinin sahipliğini itiraf etmesinden sonra kölede asıl olan (hürriyet) kölelik haline gelir, kölelik hali onun adına hürriyet sabit oluncaya kadar kendisine eşlik eder. Hürriyetin iddia edilmesinde de durum böyledir. Allah Teâlâ *'Rabbin Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini alıp onları kendilerine şahit tutup 'ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demiş, onlar 'Evet Rabbimizin demişlerdir'*[45] buyurur. Bu itiraf ile Allah'a bağlılık ve O'nun kulu olmak hâli kulların üzerinde ortaya çıkmış, bu ikrar nedeniyle kulluklarının gereğini yerine getirmeleri talep edilmiştir. Bu durum *'Akıl sahipleri hatırlasınlar diye...'*[46] ayetinde belirtilir. Hatırlamak unutulmuş önceki bir bilgi hakkında söz konusu olabilir ve onu bilen insan unutana hatırlatır. Yaratıkları karşısında Allah, bilinmeyen sahiptir; bilinmeyendir, çünkü onlar bu beraberlik ve sohbetten habersizdirler. Bu nedenle de O'na mahsus vazifelerden dolayı hesaba çekilmezler; iman ederek veya müşahede ederek o hakkı gören ise ondan dolayı hesaba çekilir. Perdeli âlim habersiz olması nedeniyle günahlardan korkarken arif müşahedesi nedeniyle kâfirlikten korkar -ki o örtmek demektir- ve şöyle der: 'Keşiften sonra perde çekildi.' Allah Teâlâ'dan koruyucu bir masumiyet diliyoruz. O koruma sürekli müşahede hâli demektir ve bu hâldeki birinin bütün tasarrufları mubahtır. Çünkü günahkâr kul günahının ardından günahını bağışlayacak veya günahı nedeniyle onu cezalandırabilecek bir rabbi olduğunu imanla bilirse, kuşkusuz ona tasarrufları mubah kılınmıştır ve tasarrufundaki engellenme ortadan kalkmıştır. Günahkâr hakkındaki durum böyleyken, kendisi vasıtasıyla ve kendisinde fail olanın kim olduğunu müşahede edip bütün varlıkların sudur ettikleri mertebeden sudur edişlerini gören birisi hakkında ne düşünürsün?

Bunu anlayıp üzerinde derinden düşünürsen doğruya ulaşırısın. *'De ki! Rabbim, benim bilgimi arttır.'*[47] Ben sabit bir şeriattan ve sabah gibi berrak dinden bu sözleri aktardım. *'O'nda kuşku yoktur, takva sahipleri için hidayettir.'*[48] *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

HALİFELİK MERTEBESİ

el-Halife İlahi İsmi

Halifelik beşerde Allah'ın sırrı
Bu nedenle içerdiği zararları da yüklenmiş

Ben halifeyim, bende kendimden başkası yok
Korkmuyorum, çekinmiyorum başkasından

Hakkın varlıklardaki halifesi kimdir:
Melek veya beşer, Hakkın suretiyle zuhur edendir

Kitabın açık beyanıyla zikredilen kişi
Oğul (Davud) veya ata (Âdem), hepsi de zikredilmiş

Halifenin mertebesi varlıklarda meçhul
Haktır, başkası katılmaz ona

Onu görürsen melekler secdeye kapanmış bir halde
Onun zatına secde ederler; 'sihir sahibi' dersin

Secdeye direnenin mertebesi hemen düşer
Kâfir olmuş gibi sürekli hüsrandadır

Bu mertebenin sahibi Abdülhalife diye isimlendirilir. Hz. Peygamber yolculuk esnasında dua ederken şöyle demiştir: 'Sen yolculukta sâhib olansın.' Daha önce bu konuda açıklamalar yapmıştık. Hadisin devamında ise 'Ailede halifesin' buyurmuş, O'nu halife diye isimlendirmiştir. Yani Allah'ı halife seçmiş, yolcunun evden ayrılmasının ardından ailede kalan 'halife ve vekil' olduğunu beyan etmiştir. Bu itibarla Allah yolculuk yapmak üzere ayrılan kişiye göre ailedeki halife iken yolculuğa çıkmamış hane halkı için 'sâhib'tir (eşlik eden). Bununla birlikte burada halife olması yönüyle Allah'tan söz ediyoruz. Allah her nefs üzere kaim olandır. Çünkü *'Adamlar kadınlar üzerinde kaimdir.'*[49] Onlar ailelerinden ayrılarak yolculuğa çıkmış, Hakkı kendi yerlerine halife bırakmışlardır ki onlara ait işleri yerine getirsin ve uygu-

lasın. Bu mertebeden Allah yeryüzünde halifeleri birbirlerinin ardından gelecek şekilde birer kişi olarak belirlemiş, bir zaman içinde iki kişinin yöneticiliği sahih olmamıştır. Hz. Peygamber iki halifeye biat edildiğinde 'ötekini öldürün' buyurdu. Öte yandan onun bize Allah'ın ailesi içerisinde yolcunun halifesi olduğunu bildirdiğinden kuşku duymayız; Allah kendi belirlemesiyle halifedir, daha sonra kendisinden söz edeceğimiz vekâlette olduğu gibi, yolcunun kabulüyle değil! Allah kendisini yolcunun ailesinde halife kılarken onların ilahları, yaratıcıları, rableri ve rızık verenleri olması itibarıyla kendilerinde sahip olduğu hükmün aynısına sahiptir. Bu durumda onlar meluhlar, yaratılmışlar, rızıklananlar ve merbublardır. Allah bir adam veya onun görevini yerine getiren kimse için onların kendisinin üzerindeki haklarını belirlememiştir, çünkü yolcu olup da ailesinden uzak kaldığı sürece o hakları yolcular adına üstlenen bizzat Allah'ın kendisidir. Onlara verdiği nimet vb. gibi kişinin (yanlarında yokken) yapmakla zorunlu olmadığı hususları halifelik mertebesinden değil, başka bir mertebeden yerine getirir; bunlar vergi, ikram ve cömertlik mertebesinden karşılanır. Ailenin başlarında duran (sorumlu) kimse üzerinde geçimin dışındaki hakları ise ailenin korunması, muhafaza edilmesi ve gözetilmeleridir. Uzakta kalan birinin yerini (aileye karşı) kötülük yapmak üzere alan kimse (hilafet bi's-su), hiç kuşkusuz, büyük günah kapılarından birini açmış demektir. Böyle bir insan ailede halife olarak bulunan (Hakkın) haremini ihlal etmiş, O'nun hilmi ve mühlet vermesi kendisini aldatmış, Allah'ın mühlet vermedeki sırrını anlamamış demektir. Bu sır, evde bulunmayana dönen hayırla ilgilidir. Çünkü evde bulunmayan o insan mümindir ve Allah mümin hakkında hüküm verirken mutlaka onda bir hayır vardır. Bununla birlikte haremi ihlal eden kişi de 'ihlal edişi' bakımından 'değiştirme hayrını' elde eder. Bununla birlikte onun halifenin haremini ihlal etmesi bakımından durumu O'na kalmıştır, onun hakkında bir tercih olmaksızın umut ile korku arasında bulunmanın dışında hüküm vermiyorum. Bakınız! Hz. Musa şöyle der: '*Benden sonra bana ne kötü bir şekilde halife oldunuz.*'[50] Hz. Musa bu sözünü kavminde yerine halife olarak bıraktığı Hz. Harun'a yönelik değildir. Onları halife diye isimlendirmiş, fakat onları

halife olarak bırakmamış, Hz. Musa onları ardında bıraktığında söz konusu insanlar kendisine 'halife' olmuş, Hz. Musa ise Rabbine doğru giderken onları böyle isimlendirmiştir.

Bu mertebenin gerekleri hakkında dikkatini çektiğim hususlara aklını vermelisin! Başarıya erdiren Allah'tır, O'ndan başka Rab yoktur.

CEMAL MERTEBESİ

el-Cemil İlahi İsmi

el-Cemil düsturu ihsan olan kimse
O varlıkların değerini bilen ve bildirendir

İçimizden kendisini gören sever el-Cemil'i
Varlığı görür, hikmetini izhar eder onda

Bu mertebenin sahibi Abdülcemil diye isimlendirilir. Hz. Peygamber 'Ayakkabımın güzel, elbisemin güzel olmasını severim' diyen bir adama şöyle demiştir: 'Allah güzeldir ve güzeli sever.' Hadisi Müslim *es-Sahih*'inin Kitabü'l-iman bölümünde zikretmiştir. Başka bir hadiste Hz. Peygamber 'Allah kendisine karşı güzellik yapmaya en uygun kimsedir' buyurur. Bu mertebeden Allah süslenmeyi kendisine izafe etmiş, bize Allah için süslenmemizi emrederek şöyle buyurmuştur. '*Süslerinizi takınız.*'[51] Bunlar her mescitte bulunan Allah'ın süsleridir ki, kastedilen münacat vaktidir; münacat vakti olan namaz, Hz. Peygamber'in ve bütün müminlerin göz aydınlığı kılınmıştır, çünkü Allah namaz kılanın kıblesinde bulunduğu için namazda bir arzu ve özlem vardır. Bir hadiste 'O'nu görür gibi Allah'a ibadet et' denilir.

Kuşkusuz güzellik zatı gereği sevilir. Bununla birlikte süs güzelliği eklendiğinde ise 'nur üzerine nur' gibi güzellik üstüne güzellik olurken muhabbet üzere muhabbet hâsıl olur. Her kim Allah'ı cemali

ve güzelliği nedeniyle severse, (bilmelidir ki) O'nun cemali âlemin güzelliğinden görülen bir şeydir. Allah âlemi kendi suretinde yaratmıştır. Bu itibarla âlemi güzelliği nedeniyle seven, gerçekte, Allah'ı sevmiş demektir. Hakkın âlemin dışında tecelli veya taayyün ettiği bir yer yoktur.

Burada ilâhî ve nebevî bir sır vardır ki, peygamber veya nebi olmasam bile -fakat varisim- nübüvvet mertebesinden o sırra tahsis edildim:

Öyle bir sırra tahsis edildim ki kimse bilmez onu
Bir ben bilirim, bir de şeriatta onu araştırırız

O nebi Allah'ın resulü ve en hayırlı insan
Ona bize getirdiği şeriatta uyarız

Allah âlemi örneksiz bir şekilde son derece güzel ve kâmil yaratmıştır, çünkü Allah güzeli sever ve O'ndan başka güzel yoktur. Demek ki Allah kendini sevmiş, sonra kendisini başkasında görmeyi sevmiş ve irade etmiştir. Bunun için de âlemi kendi güzelliğinin suretinde yaratmış, ona bakmış, bakışın kendisini sınırladığı kimsenin sevmesi gibi onu sevmiştir. Sonra âleme yayılan mutlak güzellikte arızî ve sınırlı bir güzellik (cemal) yerleştirmiştir. Âlemdeki tikelleri, güzel veya daha güzel olmak üzere bu güzellikte kısımlara ayrıştırmış, Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere Allah bu ayrışmayı dikkate almıştır. Hz. Peygamber kendisine bu bölümde zikrettiğimiz Müslim'in *es-Sahih*'inde aktardığı sözleri söyleyen birine 'Allah güzeldir' demiştir. Hadisin anlamı şudur: 'Öncelikle sevmen gereken kimse Haktır, çünkü sen güzeli sevdiğini söyledin ve Allah güzeldir! Rabbin için güzelleşirsen, O da seni sever. Güzel olabilmen ise bana uymanla mümkündür. Bana uyman senin süsündür.' Hz. Peygamber'in hadisi bu anlama gelir. Allah şöyle der: *'De ki Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.'*[52] Yani benim süsümle ve ziynetimle süslenin ki Allah sizi sevsin! Çünkü Allah ancak güzeli sever. Ayetle Allah, âşıkları mazur kılmıştır: Âşık kendi gözünde sevgilisini âlemin en güzeli

olarak görür. Öyleyse âşık ancak kendisine göre güzel birini görmüştür ve aksi düşünülemez. Bir ayette *'Kötü ameli kendisine süslenip onu iyi gören kimse'*[53] denilir. İnsan kötü amelini güzel görmemiştir, sadece ameli süsleyen ziyneti görmüştür. Kıyamet günü amelin çirkinliğini gördüğünde, amelinden kaçarken ona 'İşte bu sevdiğin, bağlandığın ve arzuladığın ameldir' denilir. Mümin şöyle der: 'Onu severken bu nitelikte ve bu özellikte değildi. Onun üzerinde bulunup da onu bana sevdiren süs neredeydi? Ben ameldeki ziynete ve süse ilgi duymuştum, yoksa o amele değil! Fakat ziynetin bulunduğu yeri de dolaylı olarak sevmiştim.' Allah meleklere şöyle der: 'Kulum doğru söylemektedir! Amelin üzerindeki süs olmasaydı onu güzel görmezdi.' Bunun üzerine süsü amele döndürürler, Allah da amelin kötülüğünü iyiliğe çevirir. Böylece kişinin amel hakkındaki sevgisi geriye döner ve tekrar ameline bağlanır. Allah bu ifadeyi, yani 'Onlara amelin kötülüğü süslü gösterilir' ifadesini dikkatli kulu delil sahibi olsun diye söylemiştir. Binaenaleyh zeki müminin peygamberin kendisinden aktardığı Allah'ın kelamında hiçbir şeyi göz ardı ve ihmal etmemesi gerekir. Allah şöyle der: *'Peygamber arzusundan konuşmaz.'*[54] Bu itibarla dinlerini oyun ve eğlence edinenler hiç kuşkusuz kınanmıştır. Günümüzde onlar semâ ehli, def ve kanun çalan kimselerdir. Rızasına aykırı işler yapmaktan Allah'a sığınırız!

Defle, kanunla, oyunla dindarlık olmaz
Din, Kur'an'a uymak ve edepli olmaktır

Allah'ın kitabını duyduğumda beni harekete geçirir
Semâ budur, kulaklarım ise perdeli

Hiçbir gözün görmediğini görünce ben
Kitaplardaki nurları görenden başkası

Kur'an'ı inzal edendir benim ruhuma
Perşembe günü, bir güçlük ve zorluk olmaksızın

Rabbimin inayeti feyezan ettiğinde
Kalbime doğru ve bana nida ederken Kesib'de

Sen şefaati umulan imamsın
Günahkârlar umar şefaatini, sen güçlükteki sırsın

Sen olmasaydın yıldıza veya ağaca ibadet etmezlerdi
Veya sana yaklaşmak üzere yaptıklarını yapmazlardı

Allah'tan tebliğ getiren ancak dinleyene rahmet olmak üzere bilgi getirmiştir; dinleyici akıllı ve zeki olursa gelen vahiy onun lehineyken 'eşek' olursa aleyhinedir. Güzellik özü gereği heybet verir. Hak ise hiçbir şey karşısında heybete kapılmaz. Hiç kuşkusuz Allah'ı bilen peygamber, O'nu güzel ve heybet sahibi diye tavsif etmiştir. Heybet insana içinden geçirdiği bir takım konuşmaları terk ettirir. Başka bir ifadeyle insan sevgilisiyle bir araya gelip ona kavuştuğunda yapmaya niyetlendiği bazı işleri terk ettirir. Böylece güzelliğin heybeti içinden konuştuğu o hususları yapmayı engeller. Allah kendisini karşılaştığı kuluna karşı hayâ sahibi olmakla nitelemiştir. Öyleyse Allah için hayâ, yaratılmıştaki heybetin yerini alır. Binaenaleyh kulun hali cezalandırılmayı gerektirdiği halde, Allah onunla karşılaştığında hayâ eder, onu cezalandırmaz. Bu nedenle kulların arasından cezalandırılacak kimselerin o gün Rablerinden perdeleneceklerini söylemiştir. Allah kendisiyle cezalandırılacak kullarının arasına perde çeker ve böylece onlar Allah'ı göremezler. Görme gerçekleşseydi, Haktaki hayâ özelliği, yaratılıştaki cemalin (ortaya çıkardığı heybetin) yerini alırdı. Demek ki hüküm bir iken illet farklıdır.

Bu mertebeyi hakka'l-yakin bir şekilde öğrenmeli ve onu düsturun haline getirmelisin! Bu itibarla bazen zillet, yoksunluk, huşu, ürperme, secde, rükû gibi niteliğinle, bazen kerem, lütuf, yumuşaklık, günahları aşağılamak, affetmek, hoşgörü, mağfiret gibi Allah'a ait bir nitelikle süslenmeli ve güzelleşmelisin! Bunlar Allah'a ait süsler olduğu kadar O'nun süslerinin bir kısmı kullarına yasaklanmıştır. Bu mesabede olduğunda, Allah seni sever. Bunun nedeni söz konusu niteliklerle seni güzelleştirmiş olmasıdır; bu sevgi, amili güzellik olduğu için, içinde minnetin bulunmadığı sevgidir. Bu sevgiyi açıklamak için tövbekâr olan ile tövbe etmeyen için mağfireti verebiliriz. Tövbekâr

için bağışlama ve mağfirette minnet yoktur, çünkü kulun tövbesi Allah'm bağışlamasını talep etmiş ve gerektirmiştir. Tövbe etmeyen için mağfiret ise saf minnet ve ihsandır. Allah zorunlu mağfiret hakkında şöyle der: *'Onu takva sahiplerine ve zekât verenlere yazacağım.'*[55] Takva sahibi ve tövbekâr olmayan ise Allah'ın rahmet ve mağfiretini O'nun mutlak ihsanından talep eder. Binaenaleyh Allah'm bu özel yönden minnet ve ihsanının üzerinden kalkmasını istiyorsan, kendini güzelleştirmelisin (cemal)! Allah'ın süsüyle güzelleştiğinde ise -bu da O'nun muvaffak kılmasıyla gerçekleştiği için- bu durumdaki ihsan sana kâfidir. Ayette *'Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın'*[56] denilir. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

TES'İR MERTEBESİ

el-Mus'ir İlahi İsmi

el-Mus'ir besinleri tertip eden
Haller ve vakitler açıklansın diye

Canlıları öldürür, fiili müşahede edilir bizde
Cömertliği ölülere hayat verir

Nefislerimiz bir araya geldikten sonra çevirir bizi
Sadırlarda bir araya gelirler; dağınıkları görürüz

Allah varlığının arzında bizi bitirdi
Kendi varlığından var oluşumuzda bitkiler gibi

Bu mertebenin sahibi Abdulmus'ir diye isimlendirilir. Bu mertebe rızık mertebesinin üzerinde hüküm sahibidir. Bunlar sahip olunup alış verişe konu olan rızıklardır. Söz konusu mertebe onların değerlerinin belirlendiği mertebedir ve bu değerler rızıkların bedelidir. Onun değerini ve ölçüsünü ise sadece Allah bilir, çünkü onlar, Allah için

verilmiş misaller mertebesindendir. Allah bu konuda bize yasak getirerek '*Allah için misal vermeyiniz, Allah bilir, siz bilmezsiniz*'[57] buyurur. Hz. Peygamber'e 'Bizim için mallara narh koy' denilmiş, o da şöyle demiştir: 'Narhı koyan Allah'tır. Ben Allah ile karşılaştığımda üzerimde kimsenin hakkı bulunmasın istiyorum.' İki şey arasındaki kıymetlendirmeyi belirleyen ölçü ve tartı meçhuldür; bunun tam olarak bilinmesi mümkün değildir. Alım ve satım esnasında çarşının durumu, insanların halleri bilinmediğinde, geride sadece alan ile satan arasında gerçekleşen karşılıklı rıza kalmıştır. Hükümler ve kıymetlendirmeler, vakitlerin değişmesiyle değişirken haller de vakitlerin otoritesi nedeniyle değişir.

Her vaktin onu belirleyen bir hali var
Her hal bir hüküm ve tertiptir

Onu ancak vaktini belirleyen bilir
Değerlendirmede ancak süsleme fayda sağlar

Hz. Peygamber'in 'Fiyatı belirleyen Allah'tır' hadisinden şunu anladık:

Cömert fiyatı artırır, düşürür
Hâlbuki fiyatı belirleyen O'dur, hükmü sabittir

el-Kebir'dir, O'nun el-Mütekebbir olması
Kıyastan münezzeh olmak, makam hayrete düşürür

Böyle olmasaydı bizim hükmümüze bağlı kalırdı
Bizim hükmümüz gerçeği görmeye engeldir

Yüzlerin zatına bakmasının hikmeti nedir?
Bizim söylediğimiz bu sözü derinden tefekkür edin

Allah alış verişe konu olan eşyanın fiyatlarını belirlemede âlemdekilerin dilleri olduğunu bildirmiştir. Bir mala işaret koyan, kimin koyduğunu bilmelidir. Hiç kimse kardeşinin işaret koyduğu mala

işaret koymamalıdır. Bir mümine kardeşinin evlenme teklifinde bulunduğu bir kadına evlilik teklifinde bulunmak yasaklandığı gibi onun alış verişini bozmak da yasaklanmıştır. Bu itibarla evlenme teklifi de bir tür alış veriş sayılır, çünkü evlilik, bir organdan yararlanmak üzere bedel ödemek demektir. Bu nedenle mehir gerekir ki o kıymet, bedel ve karşılıktır. Binaenaleyh alış veriş de karşılık ödemek demektir.

Alım ve satım O'na ait
O'nunla konuşulur -aklederseniz-

Keşfin ve delilin hükmü böyle
Peygamberlerden böyle nakledilmiş bize

'*Allah müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır.*'[58] Ayete göre Allah ile mümin arasında -müminin hayvani nefis sahibi olması itibarıyla- alış-veriş gerçekleşmişken satıcı nefstir. Nefs-i natıka (düşünen nefs) Allah'tan kendisiyle nimetleneceği hususları -ki cennettir- ve çatışma yerini satın alır, o yerde şehit düşmek ister. Müşteri olan Allah onu alır, evine götürür, orada hayatta kalmasını sağlar ki, bedelini alsın! O bedel cennettir. Bu nedenle Allah '*Şehitlerin Rablerinin katında mutlu bir şekilde rızıklanarak hayat sahibi olduklarını*'[59] söylemiştir. Sevinmenin nedeni ölmeden intikal ettikleri ahirette kazançlarını gördükleri alış veriştir. Allah nefs-i natıkayı (düşünen nefs) kendi katına çeker, onu Hakkı ve kendisindeki hükümleriyle tasarruflarını göstermekle meşgul eder. Binaenaleyh mümin insan, hayvanî nefsi itibarıyla, Cennet'teki nimetlerle nimetlenirken ulaştığı yerde gördüğü nimetlerle bu kez nefs-i natıka (düşünen nefs) nimetlenir. Düşünen nefs kendisini satın alan Efendiyi görmekle nimetlenirken mümin adına iki nimet ortaya çıkar, çünkü sattığı şey, onun sevgilisiyken onu ancak böyle bir iyiliğe ve hayra ulaşmak üzere satmıştı. Bu durumda Allah nezdinde mümin için sevinç ve haz ortaya çıkar. Akıllı ve natık nefsi satın almış olan Allah'ın katında onun adına bir haz ve mutluluk meydana gelir. Onu satın alması sebebiyle de asıl bakımından bu nefs Allah'a aitti. Allah '*Ona ruhumdan üfledim*'[60] buyurur. Bu nedenle belalara ve imtihanlara maruz kalmış, mümin belalarda iddiada bulunur,

Allah da ona ikramda bulunur ve kendisini böyle bir müminin hasmı saymaz. Çünkü müminler kardeştir ve bu nedenle kendisinden satın aldığı hususta ona lütufkâr davranır ve karşılığı ona gösterir. Onun müşahede lezzeti hakkında bilgisi yoktur. Çünkü bu müşahede ona ait değildir. Bu nedenle alış verişe karşılık verir. Allah da ondan bunu satın alır. Müşterinin elinde bulunduğunda, bedel Hak tarafından bir lütuf olarak ödenir. O artık sahip olmadığı bir konuda iddiada bulunmasını gerektirmeyecek bir yerde bulunmuştur. Orası -kendisine eşlik eden keşif nedeniyle- ahirettir.

Söylediğimiz durum, yolculuk esnasında Cabir b. Abdullah'tan belirli bir fiyat karşılığında katırını satın alırken Hz. Peygamber tarafından temsil edilmiştir. Cabir b. Abdullah Medine'ye kadar deveye binme şartı koşmuş, satın alan da şartı kabul etmişti. Medine'ye ulaştığında bedeli hesaplanmış, onu aldığında ve ayrılmak istediğinde devesini ve bedelini birlikte kendisine iade etmişti. Bu bir alım ve alımda ileri sürülen şarttır. Allah da öyle yapar. Müminden canını bir bedel -Cennet'tir- karşılığında satın almış, ona Medine'ye taşınma şartı koşmuştur. Bu şartın (Allah ile gerçekleşen alış verişteki) anlamı, cihada çıkmaktır. Cihada çıkıp şehit düştüğünde, bedelini alır ve canı kendisine geri verilir. Bu sayede mümin bütün olarak natık nefsin kendilerinde halden hale girdiği bilgi ve marifetlerle nimetlenir. Hayvani nefs yemekler, içecekler, giyecekler, cinsel arzu, binekler gibi bütün duyulur nimetlerle nimetlenir. Bulunduğu mertebede, mekânda, menzile ve menzilde sevinir. Kazanan mal ve hiçbir zaman zarar etmeyecek kurtarıcı ticaret budur.

Allah bizi ve sizi afiyetle selamet içerisinde şehitler mertebesine ulaşanlardan ve saadete erenlerin ölümü gibi ölenlerden eylesin! Onlar ecir, nur elde edenler ile mukame cennetinde ve sürur yerinde iki nimetin hazzını kazananlardır. Bu ticaret zarar etmeyecek ticarettir. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

YAKINLIK VE KURBET MERTEBESİ

el-Karibu'l-Akreb (Yakınların Yakını) İlahi İsmi

Allah'a en yakın olan
Bil ki O'nun kuludur

O benim sırrımı bilir
Açıkladığımı bildiği gibi

Deme ki 'sen bensin'
Allah'ta mazeretim ortaya çıksın

Ben yakın bir kulum
Akrabam gibi varlığıma yakın

O nefstir, sıkıntı var bende
Gönlümün daralmasına yol açar

En yakın mertebe mertebelerin en üstünü
Fetret ehline ait zatı gereği

O içinde uzaklık bulunan yakınlık
Sürçmeleri olduğu söylenen kimse için

Bu mertebenin sahibi Abdulakrab ile Abdulkarîb diye isimlendirilir. Allah el-Karib'tir, çünkü bize şah damarından yakındır. Ayette '*Ben yakınım, dua edenin duasına icabet ederim*'[61] denilir. Başka bir ayette '*O duyandır ve yakın olandır*'[62] denilir. Allah tenezzülüyle yakın olandır. Bu itibarla Allah Hz. Peygamber'in bildirdiği gibi Arş'tan yakın semaya tenezzül eder. Bu durumda Allah *akrab*, yani daha yakın olandır. O her nerede bulunursak bulunalım bizimle beraberdir. Bu nedenle el-Karib ve el-Akrab, yani yakın ve daha yakın olan diye nitelenmiştir. Allah bize bizden yakındır, çünkü şah damarı bizdendir. Ayette geçen (hablü'l-verid ifadesindeki) habl ise kavuşturan şey ve ip demektir; gerçekte kavuşturan ise Allah'tır, çünkü kavuşma O'nunla gerçekleşir. Biz O'nunla duyar, O'nunla görür, O'nunla ayakta durur,

O'nunla oturur, O'nunla irade eder, hüküm veririz; yoksa bütün bunlar şah damarına ait fiiller değillerdir. Binaenaleyh Allah bize şah damarından daha yakındır. Çünkü damarlara ait hükümlerin kendisine izafe edildiği şah damarının nihaî özelliği hayatın ve kanın aktığı yer olmasıdır.

Allah bize yakınlığını şeriatında ifade ederken onu, bizi suretinde yaratmış olmasıyla irtibatlandırmıştır. Suretinde yaratmış olmakla bizi, benzerler menziline yerleştirmiştir; iki benzer birbirine zıttır. Bu itibarla bir zıt, zıddından son derece uzak olduğu kadar kendine mahsus niteliklerdeki ortaklık nedeniyle ona son derece yakındır. Kul - Allah'ın bildirmesiyle- Allah'tan bu şekilde uzak olduğunu öğrendiğinde, Allah kendisine yakınlık yollarını kuluna açıklamış, bu uzaklıkla birlikte onun duyması, görmesi ve bütün güçleri olmuştur. Allah'ın kulun güçleri haline gelmesi, kulun Şâri'nin yapmasını emrettiği işleri yapmasıyla mümkündür. Kul zelil ve yoksul olduğu için (Hakka) zıt iken buna karşılık sureti bakımından zıddının benzeridir. Bu nedenle zelil ve yoksul olmasına rağmen yapması emredilen işlerde fiil kula izafe edilebilmiş, kendisine nispet edilen bu fiillerle O'na yaklaşabilmiştir. Bu yakınlık, Hakkın hüviyetiyle kulun bütün güçleri ve organları olduğunu belirttiği yakınlıktır ve ondan daha fazla bir yakınlık söz konusu değildir. Burada Allah 'onun duyması, görmesi, dili, eli ve ayağı' diyerek zamiri kula döndürmüş, kulun varlığını ispat etmiş ve olumlamış, onun kendisi olmadığını bildirmiştir. Çünkü kul sadece güçleri itibarıyla O'dur ve bu güçler onun zatî tanımının parçasıdır. Nitekim ayette Allah '*Sen attığında sen atmadın, fakat Allah attı*'[63] der. Burada suret ve mana beraberce Allah'a aittir. Öyleyse bütün sana aittir, çünkü O bütünün kendisidir. Binaenaleyh âlemde en güzel isimlerinin menzillerinde Allah'tan başka kimse yoktur. O'nu (isimlerinden) başka kendisinden tenzih ve tespih edeceğin herhangi bir kimse yoktur.

Yakınlık ve yakın olmak O'na ait
Kalp ve beden O'na ait

İçinde olduğumuz şey O'na ait
Dış ve iç hep O'na ait

İş bütünüyle döner O'na
Rahatlıkta ve güçlükte

Hakkın gazabı benim sıkıntım
Mutluluk O'nunla gerçekleşir, hayret et!

Arzu ediyorsan çalışmalısın
Yakın kulun suresine

Bir işi bitirirsen ötekine yönel
Fakat sadece Rabbini arzula

Bu öyle bir ayet ki hükmüyle hareket eder
Bende her şey

Biz zail olunca iş tektir
Onda gidilecek bir yer yok

O'nunla varlığım hayat bulur
O'nunla eğlenir ve oynarız

O'nunla ekmeğimi yerim
Yemin olsun O'nunla içeriz

Varlığım O'nunla sevinir
Varlığım O'nun varlığı; kimdir yakın olan?

Kimedir benim yakınlığım?
O talep edilen her şeyin aynı

O'ndan uzaklaşsan bile
Üzülme yine O'na doğru gidersin

Gerçekte talep eden O
Yalan söylemiyorum bil

Bil ki ben çok arzuluyorum
Bana yakın olanı

Allah yakınlığı belirtince, onu bu mertebeden zikretmiştir. Şeriatın varlık sebebi iddiadır ve bu itibarla şeriat iddia edene ve etmeyene hitap etmiştir. Her birisi kıyamette kendi niyetine göre diriltilir, kendi dinine ve mezhebine göre hakkında hüküm verilir. Bu bağlamda yakınlık, bütün akıllı ve âlimlere göre, genel anlamda rahatlığın bulunmadığı bir yorgunluk (verir). Bunun tek istisnası Allah'ın amel edenin kim olduğunu göstermek ihsanında bulunduğu kimselerdir. Fiilin kabili ve taşıyıcısının yorulması kaçınılmazdır. Bütün işler Allah'a dönse bile, kulun o işlerin zuhur ettiği bir yer olması gerekir. Başka bir ifadeyle kul işlerdeki elemlerin kendisine döndüğü bir yer iken aynı zamanda onları hissedendir.

Yakınlık ve yakınlığın mertebesi
Bütünüyle güçlük demek olan bir mertebe

Yaratıkların işleri orada
İyi düşünürsen, çetin

'Kâfi' desen bile sen
'Kâfi deme, yorul' der

Sen hataya düşersin
'Yorulmadın' dediğin kimse hakkında

İş sürekli böyle gider
Nispetlerin hükmü bunu gerektirir

Dilersen ayır, dilersen
Birleştir, bir sebep olmalıdır

Ciddiyetten uzaklaşma
Şevkten habersiz olma

Böyle gelmiş Kitapta
Okuduğumuz kitaplarda

VERGİ VE VERME -ATÂ VE İ'TA- MERTEBESİ

el-Mu'ti (Veren) İlahi İsmi

Vermek demek perdenin kalkması
Perdede ise hibeler bulunur

Onlar yüce ve üstün
Yaratılmışlara gelmeyecek kadar

Benim sözüm hadisliğimden ibaret
Benim sıfatım özelliğimden başkası değil

Benden kendimden ayrılmamı irade etmen
Benim sebatımdan başka bir şey olmaz

Makamımda eksiklik bulunur
Seyrimde ise yönelme vardır

Hamd İlah'a ait
Her daim ispat ederek imdat eder bana

Artık tek bir fert olur
Zatında ve kelimelerinde

Benim dönüşüm O'na
Ayrılışım ve dağılmamdan sonra

Benim O'na döndürülmem
En güvendiğim iştir

Varlığımızı bize döndüren
En büyük düşmanım benim

Dilersen sözümü ters çevir
Bütün hayat benim ölümümde

Benim muradım ve sözüm
Arzum ve hayatım O'nda

Benim dostum olan kimseler
Ölümümü ister benim

Ölümle Rabbimle bir araya gelirim
Ve hazırlık yaptığım kimseyle

O gizlice ve açıkça seven
O benim dostumdur ve ölülerin

Bu mertebenin sahibi Abdulmu'ti (verenin kulu) diye isimlendirilir. Kul sadakayı alan ve veren iken sadaka verilirken Rahman'ın eline düşer. Demek ki sadakayı alan Allah olduğu gibi veren de Allah'tır. *'Her canlının perçeminden tutan O'dur.'*[64] Her şeyin hakikati ve kabiliyeti Allah'a kendi perçeminden ve alnından tutma imkânını 'vermiştir'. Bunun nedeni her şeyin Allah'ın karşısında zelil olmasıdır, çünkü her şey kuldur. Her kimin perçeminden tutulursa, o kişi zelildir ve her şey Allah'ın kuludur. Başka bir ifadeyle her şey, zatı gereği, zelil ve hor iken Allah Aziz ve Hâkim'dir.

Cömertlik ve kerem O'na ait
Her şeye yayılan seha (cömertlik) O'na ait

Nimet verirken vehb O'na ait
Himmetleri talep edene

'Hayır'ın hükmü nedir bilinmez
'Evet'in hükmü de bilinmez

O'na ait olan varlık
Bizim nezdimizde tamamen 'evet'

Kuşkusuz Bel'am bir ibret
Söylediği ve tamamlanan sözde

Zuhur edene bakınız
Hüküm veren kimseye bakınız

O 'hayır' hükmündeki benim sözüm
Anlayan kimse bilmez

Siz onu apaçık olarak alın
Ben görseydim şayet

Görülen hakkında sakın deme:
Zalim oldu ve haksızlık etti

Ondan ve bundan yücedir
Gerçeği gizleyin kendi aranızda

Allah için 'vermek', zorunlu ve ihsan vermesi olmak üzere ikiye ayrılır: Allah'ın âleme varlık vermesi ihsan iken âlemdeki her varlığa yaratılışını vermesi zorunludur. Bu durum '*Her şeye yaratılışını verdi*'[65] ayetinde belirtilir. Yani gerçekte yaratılışını verdi. '*Sonra hidayet etti.*'[66] Burada her şeye yaratılışını vermiş olduğunu belirtir. Cömertlik, nimet vermek ve zatî ikram Allah için böyle bir vermeyi zorunlu kılmıştır. Allah '*Rabbiniz üzerine rahmeti yazdı*'[67] der. Böylece Allah âleme, fakat âlemin bütününe değil, belirli bir kısmma rahmet etmeyi kendisine vacip kılmıştır. Bu kısım '*Sizden bilmeden kötülük yapan, sonra tövbe eden ve işini düzelten...*'[68] ayetinde ifade edildiği üzere, belirli bir niteliğe sahip kimselerdir. Başka bir ayette ise '*O rahmeti takva sahibi, zekât veren ve ayetlerimize iman eden, ümmî peygambere uyanlara yazacağım*'[69] der. Bu niteliklerden yoksun olanlara ise Allah -bir nitelik bulunmaksızın- ihsan rahmetiyle merhamet eder. İhsan rahmeti her şeyi kapsayan ilâhî rahmettir. İblis bile cehennemlik ve onun ehli olduğunu bilmesine rağmen ona tamah eder. Cehennem ehli olanlar oradan çıkmaz. Fakat Allah Cehennem'e ve onun içindekilere sadece Cehennem ve içindekilerin fark edebileceği bir nimetle ince bir şekilde merhamet eder; söz konusu nimet o yere ve oradakilerin mizacına uygundur. Öyle ki onlara Cennet takdim edilmiş olsaydı Cennet'e bakarak acı duyarlardı. Bu acı Cennetliklere, Cehenneme girmek teklif

edildiğinde duyacakları azabın benzeridir. Cehennemden ve ona yaklaştıracak işlerden Allah'a sığınırız!

Her mekânın kendine mahsus bir ehli var
Orada nimetleri, rahmet ve hazları var

Kerih görülse bile sevimli hale gelir
Onları mutlu ve memnun eden bir mizaç nedeniyle

Cehennem ehlinin cenneti ateşte
Göz aydınlıkları oradadır, zat vermiş bunu

Çünkü Allah'ın Rahman ismi arşa istiva etmiş:
Rahmet genel iken yaratılmışların payları değişik

Bu mertebeden Allah âlemi var etmiş, içerdikleri maslahatlar nedeniyle şeriatleri indirmiştir. Onlar nefislerin gayelerinin kendilerine iliştiği çatışmacı ve üzüntü verici hususlara rağmen bütünüyle hayır ve iyilik olan hususlardır. Allah şeriatlarda acı veren hususları rahmetiyle belli bir mizaca nahoş gelen hastalıklar gibi yaratmıştır. Bu itibarla ilaçta rahmet ilacın kullanımı esnasında bilkuvve bulunurken acı veren hastalığın gidip afiyetin gerçekleşmesi esnasında bilfiildir. Bütün bunlar ilâhî vergi demektir. Biz şunlara -Cennetliklere- ve şu kimselere -Cehennemliklere- Rabbinin ihsanından yardım ederiz! Zevk değişse bile, yardım herkesi kuşatır. '*Rabbinin vermesinde sınırlılık yoktur.*'[70] Yani engellenmemiştir. Allah herkese verir. Buradan O'nun vermesinin ezeli rahmet demek olduğunu, rahmetin de nahoş olan olmayan her şeyi içermiş olduğunu anladık; buna gazap da dahildir! Âlemde bulunan cevher veya hal her şeyi Allah'ın rahmeti kuşatmış ve ihata etmiştir. Bu rahmet her şeyin mahalli iken her şey onda ortaya çıkmıştır. Allah er-Rahman ismiyle arş üzerine istiva etmiş, kelime ve hükmü ise arşın altındaki kürsüde ikiye bölünmüştür. Aşağısı iki ayağın bulunduğu yer iken aynı zamanda orası kelimenin bölündüğü yerdir. Orada emir ile yaratma, yasaklama ve emretmek, itaat ile günah, Cennet ile Cehennem ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar, bir asıldan meydana gelmiştir ki, o da Rahman'ın niteliği demek olan rahmettir.

Üzerimizde rahmetiyle istiva etmiş
Nimetimiz O'ndan gelen nimet

Yerimiz O'nun kabzasıyla sınırlanmış
Dönüp dolaşırız orada ki hazzı elde edelim

Hakkın eli verme gücünde olduğu kadar tutma ve almak onun özelliğidir. Allah eliyle bizi kabzeder, biz de O'nun kabzasında bulunuruz. Bu itibarla el, vermenin ve cömertliğin mahallidir. Biz Allah'ın kabzasında iken vermenin ve cömertdiğin mahallindeyizdir.

Sınırlama olmasaydı nimet var olmazdı
Ne cennet ne cehennem olurdu

İki diyarda rahmet nimeti
Ehlinde bulunmak üzere zuhur eder

Allah'ın sözü her sözden daha doğru
Biliriz ki O Bir ve Rahim'dir

Binaenaleyh yaratılış sürekli olduğu kadar vermek de süreklidir! Bu mertebe sayılamayacak veya herhangi bir şekilde kat edilemeyecek kadar geniş bir mertebedir ve zatı bakımından sonsuzluğa gider. Bununla birlikte belirli süreler içerdiği gibi ondan çıkanların süreleri de kendisindedir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

ŞİFA MERTEBESİ

eş-Şafi İlahi İsmi

Şifa acıları gidermek
Ruhlar ve cisimler ona yönelir

İşte bu söylediğimiz hakikat
Büyük efendiler ona delil

Şeriat onu destekler, bu nedenle onu getirdik
Akıllar ve hayaller onu destekler

Ben bir hastayım (illetli, malûl)
Bana kimse bildirmedi

Allah'm eş-Şafi olduğunu
Gayret ettim, Hak ise beni muhafaza eder

Ben telef olurken şifayı bilmem ki
Bir süre verdiğim sözü yerine getirdim

Yerine getirenin kendisi olduğunu bana bildirmedi
Her gruba göre, Hak beni ispat eder

Severek; beni olumsuzlayarak da zuhur eder
Her şahsın Kur'an'dan bir suresi var
Okurken benim surem Li-ilafi (ülfet) suresi

Bu mertebenin sahibi Abduşşafi (şifa verenin kulu) diye isimlendirilir. Allah dostu Hz. İbrahim'in şöyle dediğini aktarır: '*Hastalandığımda bana şifa veren O'dur.*'[71] eş-Şafi hastalıkları gideren, gayeleri veren kimse demektir. Zira hastalıklar ancak gayelerin kaybolmasıyla ortaya çıkarlar; gaye olmasaydı talep de olmaz, hastalık da olmazdı. Bu itibarla 'şifa mertebesi' sahiplerini gayelerine ulaştıran mertebe demektir. Demek ki belli bir gayenin olması kaçınılmazdır. Gaye ile kendisinde bulunduğu ve iliştiği kimse arasmda engel meydana gelirse, hastalık ortaya çıkar. Gayeye ulaşmak hastalıktan şifa bulmaktır, gayeye ulaştıran ise şafi, yani şifa verendir. Öyle kimseler gördük ki, onlar, göreli olarak daha çetin ve ağır acıları ortadan kaldırmak üzere acı veren birtakım durumları aramışlardır. Bu sayede o acılar kendilerine daha kolay gelmiştir. Öteki acıları kolaylaştıran söz konusu acılar, o kişiler için şifa ve afiyet sayılır, çünkü onlar şiddetli acıları ortadan kaldırmak üzere aranmışlardır. Bu acılar 'acı' oldukları için talep edil-

memişlerdir; zaten acı ve elem, özü gereği talep edilmez. İnsanlar acıları vehimde daha şiddetli bir acıyı ortadan kaldırmak üzere talep etmişlerdir. Bir diken batması bile olsa, acı her ne zaman bulunursa hüküm ona aittir ve acıya maruz kalan insan hiç kuşkusuz onu ortadan kaldırmak ister. İnsan bir acıyı talep ederken, onu ancak daha şiddetli bir acıyı ortadan kaldırmayla ilgili olduğu vehmiyle talep eder. Daha çetin acıya aşina olmak üzere talep edilen acı meydana gelip de şiddetli acı ortadan kalktığında, bu kez daha önce talep edilen acı insan için çetin bir acıya dönüşür, o da ya afiyet arayarak veya içinde elem bulunmayan başka bir sebeple onu ortadan kaldırmak ister.

Bir rivayette şöyle denilir: 'Allah'ım! Üzüntüyü gider, ey insanların Rabbi! Sen şifa ver, eş-Şafi sensin. Senin verdiğin şifadan başka şifa yok.' Allah'ın verdiğinden başka şifa yoktur. Bununla birlikte her şey O'nun tarafından yaratılmıştır. Bu nedenle Hz. İbrahim '*O bana şifa verir*'[72] der. Allah bize Hz. Peygamber'e olduğu gibi Hz. İbrahim'e de salât ve selam getirmemizi emretmiştir. Allah yoruma açık bir iş meydana getirmiş, Hz. İbrahim ise ihtimali ortadan kaldırarak (şifayı Allah'a izafe etmiştir). Zaten İbrahim'e insanlara indirilen vahyi açıklaması emredilmişti. Zira indirilen vahiy ancak hidayet, yani açıklamasıyla kendileri adına meydana gelecek bilgiye göre bir rahmet ve beyan olarak indirilmiştir. Hz. İbrahim '*O bana şifa verir*'[73] demiş, şifanın eş-Şafi'ye ait olduğunu belirtmiş, başkasının şifasından söz etmemiştir. Hz peygamber de bir duasında şöyle der: 'Senin verdiğin şifadan başka şifa yok!' Allah'ın ilaçlarda yaratmış olduğu şifa ve hastalıkları giderme özelliği hakkında bir ihtimal ve imkân ortaya çıkar. Hz. Peygamber ise hadisinde hastalığı gideren her şeyin Allah'ın verdiği şifa olduğu, O'nun şifayı hastalığı gideren ilaçlara yerleştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu yorumla Hz. Peygamber sebepleri kabul etmiş, bütün sebepleri Allah'a irca etmiş demektir. Sebepleri ispatlarken Hz. Peygamber'in gayesi buydu. Çünkü âlemdekiler, Allah'ın şifasını bir sebep olmaksızın bilemez. Bununla birlikte onlar, şifa verenin Allah olduğuna da inanırlar. Hz. Peygamber'in hadisinin şifa verenlerin varlığını ispat anlamında olması da mümkündür; fakat

onlar şifa verme fiilinde Allah'ın yerini alamazlar. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Senin verdiğin şifadan başka şifa yoktur' der. Birinci yorum Hz. Peygamber'in makamına daha yakındır. Şifa bahsinde (ilaçlar nedeniyle) bir ihtimal ortaya çıktığı için, söz konusu ihtimalin bu anlamda yorumlanması Hz. İbrahim'in sözünde yer alır. Bu nedenle bize (Hz. Peygamber ile arasmdaki ilişki nedeniyle) namazda Hz. Muhammed'e olduğu gibi Hz. İbrahim'e salât ve selam getirmemiz emredilmiştir. Allah için salât rahmet olduğu kadar şifa da rahmetin tezahürüdür. Hz. Peygamber'in makamı, sebepleri kullanma vesilesiyle gerçekleşen şifaların da Allah'ın şifası olduğunu beyan etmiştir. Çünkü âlemden sebeplerin bütünüyle kaldırılması mümkün değildir. Bir rivayette Allah'ın yaratmış olduğu her hastalık için bir ilaç yarattığı belirtilir. Salât ve selam ile birlikte Allah Hz. Muhammed'e İbrahim'e verdiği nimeti vermeyi irade etmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'de bulunan başkasında yoktur. İşte Allah'ın peygamberinin iyiliklerinden bir iyilik ve güzellik olan Hz. Ebu Bekir şöyle der: 'Beni hasta eden doktordur.' Hz. İbrahim ise '*Hasta olduğumda bana şifa verir*'[74] demiştir. İki ifadeye baktığında, Hz. Ebu Bekir'in sözünün daha doğru olduğunu görürsün. Bununla birlikte iki sözdeki edebe baktığında, Hz. İbrahim'in sözünün daha edepli olduğunu görürsün, çünkü hiç kimsenin edebi peygamberliğin edebine ulaşamaz. Nitekim Hz. Musa'nın öğretmeni '*Ben onu ayıplamak istedim.*'[75] '*Rabbin ise o ikisinin baliğ olmasını irade etmiştir*'[76] der. Hz. İbrahim'in dili böyleydi.

Her vaktin bir hali var ki onu söyler
Her halin bir manası var ki onu tahkik eder

Hz. İbrahim'in '*hastalandığımda*'[77] ifadesi sözün bitimi, 'bana şifa verir' ise başlangıçtır. Hz. Peygamber'in 'Senin şifandan başka şifa yoktur' ifadesi ise 'sonun sonudur'. Bu nedenle daha tamdır ve her ikisini birden söylemek daha uygundur. Allah Hz. Muhammed için Hz. İbrahim'e salât ve selam getirdiğimiz gibi kendisine salât ve selam getirmeyi emretmekle her iki durumu birleştirmiştir. Allah bize Hz. İbrahim'in dinine (mille) uymayı emretmiştir, bunun nedeni onun bu

konudaki önceliğidir, yoksa Hz. Muhammed'e göre daha hak sahibi olmasından dolayı değil! Burada zaman hüküm sahibidir, yoksa mertebe hüküm sahibi değildir. Aynı durum Hz. Peygamber'den sonra gelen halifelikte de tezahür eder. Allah'ın hikmeti -ömürlerine göre- halifeliği önce Hz. Ebu Bekir'e, sonra Hz. Ömer'e, sonra Hz. Osman'a, sonra Hz. Ali'ye vermek şeklinde tecelli etmiştir. Bununla birlikte her birinin kendisinden önceki halifenin devrinde de halifelik ehliyeti vardır. Bu itibarla onlardan hangisi önce halife olsa, ötekinin kendisine uyması gerekir ve bunun aksi düşünülemez. Bununla birlikte Allah halifeliği ömürlere göre tertip etmiş, herhangi birisi önce gelen veya sonra gelen halifeliği hak etse bile görevinden azledilmemiştir. Sahabe ise bu durumu ancak ölümle birlikte öğrenmiştir. Bu ilâhî beyana rağmen arzu sahipleri kendi arzularına, oyuna dalmışlardır; hâlbuki iki göz, bir dil ve iki dudak sahibi olanlar için gerçek apaçıktı! Allah'tan bizi arzulara uymaktan korumasını temenni ederiz. Bütün bunlar, ilâhî şifalardır. Onları kullanmak taassup ve cahiliye hamaseti hastalığını giderir.

EFRAD VEYA TEKLERİN MERTEBESİ

el-Ferd, el-Vitr, el-Ahad İlahi İsmi

Yaratılışımda el-Ferd ile bir oldum
Birliğin teslisiyle tekim

Gayeme giden bir yolum yok
Ben gayemde biricik olanım

Şeyhlerimizden varis olduk
Efendilik ve şanın varis kıldığı her şeye

Ben kendisiyken ben değilim
İşte ben o tek olanım

Benim söylediğim bu
Allah'tan aktardım bu bilgiyi

Bu mertebenin sahibi Abdulferd, Abdulvitr, Abdulahad vb. şekilde isimlendirilir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah tektir(vitr) ve teki sever.' Hz. Peygamber de işlerini bir, üç, beş, yedi, dokuz, on bir gibi sayılarla tek yapardı. Kaça ulaşırsa ulaşsın, tek sayıyı çift kılan sayı vitr iken her çift sayıyı tek yapan sayı da ahad, vitr ve ferttir. Onun 'vitr' diye isimlendirilmiş olmasının nedeni, fertliğini çift kılan ahad'dan intikam talep etmiş olmasıdır. Çünkü ferdin çift olmasında hüküm ahad'a (bir) aittir, ferde veya vitre ait değildir! Ahad birlikte tek kalınca, fert 'vitr' vasıtasıyla ondan intikam almak istemiştir. Bu itibarla dilde vitr, çatışmak ve intikam almak demektir. Vitrin bu anlamı ikindi namazını cemaatle kılmayı kaçıran hakkında Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu 'Sanki ailesini ve malını kaybetmiştir (*vütire ehlehu*)' hadisinde belirtilir. Adeta 'ikindi namazını cemaatle kılmak', cemaate gitme imkânı olduğu halde gitmeyen kişiden intikam almıştır; Birinden 'intikam' aldığında, o kişi (veya şey), betîra (veya büteyr; soysuz) diye isimlendirilir. Çünkü aslın hükmü üzerinde vitrin özelliği, çiftin onu öncelemesidir. Birle birlikte vitr olduğunda ise artık çift onu öncelemez ve böylece ism-i tasgir kipinde büteyr olur. Ebter ardından kimse gelmeyen demektir. Büteyr ise ardından kimse gelmediği için böyle isimlendirilmedi; sadece netice vermediği ve bir sonuç ortaya çıkartmadığı için böyle isimlendirildi. Bu itibarla vitr 'doğmamış ve doğrulmamış' olanın mertebesini haizdir. Çift kendisini öncelediğinde vitr ebter olmaz, çünkü bu durumda o ancak çiftten ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber -o çiftteki tek olmaksızın- çifte selam vermez, onu kendisinden olduğu anlaşılışın diye çifte ulaştırırdı. Bütün bunlar, birden ayrışsın diyedir. Bir, herhangi bir ortaklık altına giremeyeceği gibi herhangi bir çiftin neticesi de değildir; zaten çiftten meydana gelseydi bir (vahid) olmazdı; çiftten meydana gelen tek ya üç veya beş veya onun üzerindeki bir tek sayıdır. Bu itibarla beşin altıncısının bir olduğunu söyleriz; hâlbuki Allah altının altıncısı değil-

dir. O ayrık bir sayı olması bakımından çiftten ayrışmıştır ve burada söz konusu olan ahad'dir, fert veya vitr değildir!

Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah'ın doksan dokuz ismi vardır (tis'atün ve tis'îne) veya yüzden bir eksik ismi vardır (mietün ila vahid) onları sayan Cennet'e girer.' Çünkü Allah tektir ve teki sever. Doksanı dokuzla tek yapmış, ardından yüzden biri (vahid) çıkartmış, 'yüzden vitr veya fert eksilterek' dememiştir. Çünkü ferdiyet ve vitriyet (birliklerinde) ortaklık olabilir, (mutlak birlik anlamındaki) ahadiyette ortaklık olamaz. Burada onu söylemiş olsaydı, yüzü ve doksan dokuzu zikretmiş olması nedeniyle, biri (vahid) kastettiği bilinirdi. Bununla birlikte hal karineleri olmasaydı, fertlerde ve vitrlerde gerçekleşen ortaklık nedeniyle, bir'i (vahid) kastettiği bilinmezdi. Böylece burada el-Vahid ismiyle O'nun ismini açıklamıştır. Bu itibarla el-Ahad isminin gücü başka bir şeyde yoktur. Çokluğun birliği ise her zaman fert veya vitr (anlamındaki birlik) olabilir; onun bir (vahid) olması söz konusu değildir. Bu bağlamda çokluğun çift veya vitr (tek) olması birdir. Allah ancak vitri sevmiştir, çünkü vitr, intikam talebidir. Allah şöyle der: *'Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder.'*[78] Allah'ın ahadiyeti hakkında ilahlık iddiasıyla tartışma çıkartılmış, O'nun ulûhiyetinde niza ve tartışma ortaya çıkınca vitr gelmiştir. Başka bir ifadeyle kendisiyle tartışanı ve kavga edeni yok etmek üzere intikam talep eden isim gelmiş, Hak ahadiyetinde yegâne olarak kalmıştır. Söz konusu ahadiyet 'isimlerin birliği' demek olan 'çokluğun ahadiyeti ve birliği' değil, zatın ahadiyetidir. İsimlerin ahadiyeti Bir'i 'çift' kılar. Çünkü Allah zatı bakımından vardı ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktu. O'nun ahadiyeti yaratılmışın birliğiyle birlikte çift olmuş, çift ortaya çıkmıştır:

Varlıkta ancak çift var, bakınız!
Rab merbub ile birlikte var

Söylediğimi anlayan kişiye
Ortak kolay gelir; şirk de kolay anlaşılır

Bu nedenle Hak cezalandırmadan sonra
Rahmetiyle Cennetlere varis kılar

Cehennem yurdunda, oradan çıkarmaz onu
İhsanıyla nimet verir ona

Fert ol ve vitr ol lakin
Vahid olma müşahede ederek

Düşün bir kere; vitr ile elde edersin
Ve fert ile mekân ve mertebeyi

Yüce Ahad'a dikme gözünü
Âlemde bizden başka kimse yok

İlah herhangi bir şeyi var etmek istese
Ona ol der, o da olur

O'ndan olan kendinden başkası değil
O'nu gören bizi görmüş demektir

RIFK VE MURAFAKA MERTEBESİ

er-Refîk İlahi İsmi

Refik, yumuşak davranan
Bilen, önder, tahakkuk eden

İlah'a mütercim olmak üzere konuştuğunda
İsimleri üzerine tahakkuk edileni ilka eder

Refik, refik olan kişidir
Sen de yönelme O'ndan başkasına

O'na dair önceliği ve tahkiki elde edersin
Yolun manası bunu beyan eder

Manaların işaretlerini tetkik ettim ben
En ince anlamlarıyla kalbime indirdim

Bütün düşüncelerini kullansan bile, elde edemezsin
Onların gelişleri şimşeğin parlaması gibi çünkü

Arkadaşıma dedim ki; bekle bir süre
Doğuşları esnasında hallerini müşahede edeceğim

Bu mertebenin sahibi Abdürrefik diye isimlendirilir ve bu isim delalet itibarıyla es-Sâhib'in kardeşidir. Hz. Peygamber ölüm vaktinde muhayyer bırakıldığında, onun söylediği duyulan yegâne söz 'Refik-i a'lâ (yüce dost)' sözüydü. Çünkü dünya hayatında onun yoldaşı (murafik) Allah'tı. Hz. Peygamber Allah'ın onun tabii yaratılış gecesinde kendisine inmiş olduğu yakın semadan fecrin doğumuyla birlikte Arş'ına dönmeyi irade ettiğini anlamış, o da refikinden ve yoldaşından ayrılmak istememiş, O'nun intikal etmesi nedeniyle kendisi de intikal etmiş, O'nun ayrılması nedeniyle kendisi de bu âlemden ayrılmış, bu nedenle 'Refik' demiş, onun dışında bir şey söylememiştir. Çünkü insan ihtiyaç ve acizlik özelliğinde yaratılmış olduğu için, kendisine yumuşak davranacak ve refakat edecek birini arar. Bu itibarla insan Hakkı en güzel yoldaş ve refakatçi olarak bulup O'nun refakat etmesinin gerçekte âlemdeki refakatin ta kendisi olduğunu öğrenir. Söz konusu refakat başkasına izafe edilse bile, bu durum izafe edilenin tanınmamasından kaynaklanır. Bu nedenle Hz. Peygamber âlemdeki bütün refakatleri elinde tutanı talep etmiş, hakikati bulduktan sonra O'nun eserini aramamıştır. Allah'a kavuşmak isteyip er-Refik'i müşahede etmek derecesine sahip olmayan herkesin hali *'Her nerede iseniz O sizinle beraberdir'*[79] ayetinin kapsamındadır. Allah bulunduğumuz her bir yerde ve yönde bizim refikimizdir. Bununla birlikte biz perdeliyiz. Bu nedenle bu maddi-duyusal varlıktan ölümle birlikte ayrılmamız, Allah'a kavuşmak diye isimlendirilmiştir. Hâlbuki ölüm bir kavuşma değil, sadece gözlerimizin kendisini görmekten alıkonulduğu er-Refik'i müşahede demektir. Şöyle der: 'Kim Allah'a kavuşmayı isterse Allah da ona kavuşmak ister!'

İkramla karışlarız onu
Müjdeyle ve rızayla bir de

'Merhaba' deriz, 'merhaba'
Feza bile onu sığdırmaya dar gelir

Perdeli insan kendisine kavuşuncaya kadar O'nu Refik olarak bilmez. Kavuştuğunda ise kendisini tanır. Bu durum *'Allah'tan onlar adma hesap etmedikleri şey ortaya çıktı'*[80] ayetinde belirtilir. Emirlerine karşı işledikleri günahları nedeniyle müminler Allah'tan utanırlarken günahkârlar O'ndan korkarlar ve bu nedenle de isteksizce O'na kavuşurlar. Allah da öyle insanlarla karşılaşmayı kerih görür. Bununla birlikte kerih görse bile, kavuşmak kaçınılmazdır, çünkü hangi tarz olursa olsun cezalandırma mutlaka olacaktır.

Ünsiyet, merhamet ve onlarla aynı anlama gelen özellikler refik'te ve refakatte bulunduğu için, nebilikle ilgili durumlar Refik ismine tahsis edilmiştir. Araplar şöyle der: 'Falan falanın refikidir.' Çünkü o refiki nedeniyle kızar, ona yardım eder, onu yalnız bırakmaz. Peygamber Hakka yardım eder, Hak da ona yardım eder. Peygamberliğin şartı yalan söylememektir ve doğruyu izharda peygamber Hakka yardım eder. Bu özellik başka birisinde yoktur. Böyle bir ahlaka sahip olmadığında peygamberlik gömleği üzerinden çıkartılır. O gömlek boyalı ve temiz bir gömlektir; onu kirletmenin ve rengini soldurmanın vebali, kirletene ve soldurana döner. Onun üzerinden gömleği çıkartılır; söz konusu gömleği ancak ehli olan giyebilir.

GÖNDERME VE Bİ'SET MERTEBESİ

el-Bâis İlahi İsmi

Ba's/bi'set mertebesi peygamber gönderme mertebesi
Doğruluk ona mahsus, hallerimden biridir doğruluk

Bana O'ndan bir peygamber gelince
Dedim ki, yaratıkların dışında benim sualim olmalı

Şaşırdım ve dedim ki: Benim dostum
Vallahi sensin, aklıma gelince

Ben seherde sevgiliye gönderildim
Getirdiğim sadık haberle birlikte

Dedim ki: Söylediğimi bilirsen
Sevgi şahidiyle izimi takip etmelisin

Ey benzeri olmayan! Sana şahit olduğumda
Gizleme ve bakma arasında bir fark yok benim için

Keşif var edenin sırlarından bildirir
Güneş ve ayda görülen şeylerle

Basiretlerin hakikatleri beni müstağni kıldı
Keşif sahibinin baş gözüyle gördüklerinden

Bu mertebenin sahibi Abdülbais diye isimlendirilir. Allah şöyle der: '*O ümmilere içlerinden peygamber gönderir.*'[81] Başka bir ayette '*Allah kabirlerde olanları diriltir*'[82] denilir. Başka bir ayette '*Peygamber gönderene kadar azap etmeyiz*'[83] ve '*O gün Allah onların hepsini diriltir*'[84] denilir. Bu mertebeden Allah peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiş, insanlar neşirden sonra haşredilmiş, ardından da bu mertebelerden menzillerine gönderilirler. Onlar Cennet veya cehennem olmak üzere herkesin ameline göre doldurulacakları menzillerine gönderilirler. Bu itibarla onlar gönderilir ve onlara gönderilir! Demek ki, gönderme ve ba's, dünya, ahiret ve berzahta süreklidir. Bununla birlikte peygamberler arif kimselerdir, onlar -reaya arasında değil- hükümdarların (nefs-i natıka, düşünen nefs) arasında dolaşırlar. Başka bir ifadeyle onlar yöneticilere ve ariflere hitap ederler. Allah'ın peygamber göndermesi, el-Melik olması bakımındandır ve Allah onları kulları içinden natık (düşünen) nefislere gönderir. Çünkü onlar, beden ülkeleriyle birlikte zahirî organlar ile bâtınî güçler demek olan halkları

yönetir. Bu itibarla hükümdar ancak kendilerine gönderileceği insanların diliyle konuşan bir peygamber gönderir. Allah şöyle der: *'Her peygamberi onlara açıklasın diye kavminin diliyle gönderdik.'*[85] Allah peygamberlerini bu düşünen nefislere (nefs-i natıka) göndermiştir. Onlar organlarda itaat veya günahları icra edecek olan hükümdarlardır. Düşünen nefisler elçiliğini kabul etmek ve kendisine yönelme veya ondan gizlenme veya ona ihanet etme özelliğine sahiptir. Bu itibarla reddetmek bazen Allah'ın nasip ettiği tevfik veya başarısızlık gibi istidada göre gerçekleşir. Allah nefisleri bedenlerin üzerinde hükümdar kılmış, onlara âlemde kimseye verilmemiş bir özelliği vermiştir ki, bu özellik, 'parçalar' mesabesindeki halklarının kendilerine itaat etmesidir. Bu parçalar, yani organlar ve güçler, herhangi bir şekilde kendilerine karşı gelemez; yönettikleri kimselerin kendilerine bitişik olmadığı diğer hükümdarların emirlerine ise bazen karşı gelinebilir. Nitekim söz konusu hükümdarlar da gerçek hükümdar olan Hakkın peygamberlerin diliyle gönderdiği emrine bazen karşı çıkarlar, bazen itaat ederler. Bu bağlamda peygamberlerin onlara gönderilmeleri ve yönlendirilmeleri, kendilerinin hükümdar olduklarını gösterir. Allah onları hükümdarlıkta kendi mertebesine yerleştirdiğinde şunu anladık: Bu durumu gerektiren bir münasebet olmasaydı, Allah onları kendi mertebesine yerleştirmezdi. Öyleyse münasebet, yaratılıştaki ilkededir. Bu ilke *'Ona ruhumdan üfledim'*[86] ayetinde belirtilir. Demek ki Allah bu ruhu görevlendirmiş, hükümdar kılmış, halifesi olarak atamıştır. Halifelerin bir kısmı -Firavun vb. gibi- kendisine karşı çıkmış, bir kısmı O'na karşı gelmemişlerdir. Her halükarda peygamberler ancak valilere (düşünen nefs) gönderilmişlerdir.

Bu vekil hükümdarlardan da Allah'a bir elçilik yönelmiştir. Bu itibarla onlar, üzerlerinde görevli oldukları kimseleri tedbir ve yönetimlerini destekleyecek hususları Allah'tan talep ederler. Bu durumda el-Melik (Hükümdar) 'hükümdarın hükümdarı (melikü'l-melik veya melikü'l-mülk, mülkü'l-mülk)' haline gelir: (Elçilik) Allah'tan onlara ve onlardan Allah'a dönüktür! Elçilik Allah'tan Allah'a iken elçilik de ancak kendisinden kabul edilmiştir. Çünkü onlar Allah'ın ruhundan

var olmuş, O'nun kendisinden meydana gelmişlerdir. Burada, yani onların Allah'ın emrine karşı çıkışlarıyla ilgili bazı işler ve sırlar vardır. Bu durum çocuğun babasına veya kölenin efendisine karşı çıkmasına benzer. Efendi köleye mal ve mülk verdiğinde, yapılan iyiliğe rağmen onu yok etmeye çalışır, tek başına mülkü elde edebilmek için onu öldürmeye teşebbüs eder. Bu durum fiilleri -gerçekte Allah'a ait iken- kendilerine irca etmede vukua gelir. Onların arasından Allah'ın razı olduğu işlere erdirdiği kimselerin yapabildiği ise fiillerde ortaklığı kabul etmekten ibarettir ki, bu da 'gizli şirk' demektir. Allah onlara La-havle ve la-kuvvete illa billah!' (Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur) ve '*Ancak senden yardım dileriz*'[87] demeyi rahmetiyle emretmiştir. Allah Hakîm olduğu için bu ifadesi yeterlidir.

Allah insanlardan böyle bir şirkin ve iddianın çıkacağını bildiği için, iddialarını onaylamak üzere, Allah'tan yardım dilemeyi kendilerine emretmiştir. Bu sayede bu iddia Allah'ın emrinden meydana gelir. Bizim gibiler, gerçeği bilmeyenlerin aksine, bu iddiaları 'ibadet etmek' maksadıyla söyler ve bunda ısrar ederler. Allah'ın kulları adına böyle bir durumu onaylaması, gayretinden kaynaklanır. Kullar da bu iddiayı ibadet olarak dile getirir ve kendisine döndükleri gün bunu söylerler. Toplanma yeri demek olan o gün mülk, Bir ve Kahhar Allah'a aittir. Böyle bir gizli şirk orada insanlara sorulduğunda, şöyle diyecekler: 'Bize kendinden yardım istemeyi Sen emrettin. Demek ki bizim sahip olduğumuz bir gücümüzün olduğunu ispat ettin. Bununla birlikte o güç sendendir. Üstelik o güç yardımınla fail ve etkin hale gelir. Bu nedenle Senden kuvvet istedik, çünkü Sen metanetli olan ve kuvvet sahibisin.' Allah, kuvvetlerinin kaynağının Allah olduğunu söylerken ve bulundukları mahallin özelliği nedeniyle güçlerinin eksik olduğunu ifade ederken onları tasdik eder. Bu yerin özelliği nedeniyle onlardaki kuvvet ilâhî iktidar gibi etkin olamamış, onun etkili olması ilâhî iktidarın yardımına bağlı olmuştur. Çünkü acizlik, korkaklık, cimrilik yaratılmışın zati özellikleridir ve onun yaratılışından ayrılmazlar. Yaratılmışın aslı '*İnsan korkak yaratılmış, kötülük ona temas ettiğinde korkar, iyilik ulaştığında cimri kesilir*'[88] ayetlerinde belirtilir. Bu itibarla

insan değişip de cesur davrandığında, bu cesaret, ona yardım edilmesinden, mertebesinden, kazanımdan (iktisap) ve Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmasından kaynaklanır. Çünkü insan gerçekte Allah'tan bir ruh olarak meydana gelmiş ve böylece 'parça' ona etki etmiştir. Bu durum tuzdan veya acıdan veya başka bir nitelikten meydana gelen bir parçanın suya tesir etmesine benzer; hâlbuki su hüviyeti itibarıyla tatlı ve hoş olarak aynı niteliktedir. İşte bu parçanın insandaki tesirine bakınız! Aynı durum cisimlere üflenen ruhların mukaddes ve temiz bir ilkeden meydana gelişinde geçerlidir. Parçanın taşıyıcısı olan mahallin mizacı temizse, ruhun temizliği artar; temiz değilse onu kirletir ve kendi mizacının hükmüne dönüştürür. Allah'm peygamberleri -ki halifelerdir- insanların içinden en temiz idrak araçlarına sahip olanlardır. Onlar, masum kimselerdir. Bu nedenle de temize ancak temizlik ilave ederler. Onların dışındaki halifeler ise kısım kısımdır: Bir kısmı hal, fiil ve sözde onlara varis olanlar iken bir kısmı temizliğe zarar veren günahkârlardır; bir kısmı bozulmayı artırır, onlar münafıklardır; bir kısmı tartışmacı ve kavgacıdır, onlar kâfir ve müşriklerdir. Allah kendisine karşı çıkıp 'ilah' olarak kendi anlayışlarına göre ortaya koydukları başka bir ilaha dayandıkları için cezalandırdığı bu insanların mazeretleri olsun diye onlara 'içlerinden' peygamberler göndermiştir. Onlar taptıkları şeyleri ilah sayarken kendilerini de yalanlarlar, çünkü ilah yaratılan bir şey olamaz. Fakat onları bu anlayışa sevk eden düşünce sahih bir ilkeydi: Onlar Allah hakkındaki görüşlerde ortaya çıkan fikir ayrılıklarını müşahede etmişlerdi. Bununla birlikte bütün insanlar Allah'ın mutlak birliğiyle O'nun vahdeti ve kendisinden başka ilah olmadığında görüş birliğine varmış, ardından İlah'ın mahiyeti hususunda görüş ayrılığına düşmüş, herkes nazarî düşüncesinin sonucuna göre bir kanaat ileri sürmüş, ilahın ancak bu hükme sahip kimse olabileceği kanaatine varmıştır. Hâlbuki o kişi 'ilah' dediğinin kendisinin kabul ettiği ve yarattığı bir şey olduğunu anlamamış, kendi içinde ve itikat diye isimlendirdiği inancında yarattığı bir şeye ibadet etmiş, böylece insanlar ilah hakkında pek çok görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Tek bir şey ise kendiliğinde farklılaşmaz. O halde tek

ilah'ın bu görüşlerden ya birisine göre olması gerekir veya onların hepsinden farklı olması gerekir.

Durum böyle olunca insanların; taşları, ağaçları, yıldızları, hayvanları vb. yaratılmışları ilah edinmeleri kolay olmuş, bu durum onlara tesir etmiştir. Böylece her grup kendisine hâkim düşünceye göre bir ilah benimsemiştir. Nitekim Allah hakkında görüşler ileri sürenlerin durumu da öyledir. Binaenaleyh kendileri farkında değilken bu ilkeden onlara yardım gelmiştir. Yaratılmış olmayan ilaha tapan kimse görmezsin. Bu itibarla insan nefsinde ibadet ettiği şeyi yaratır, onun üzerinde hüküm verir; hâlbuki Allah hüküm verenin ta kendisidir: Akıl O'nu zabt edemez veya O'nun adına hüküm veremez; bilakis işin başında ve sonunda yaratıkları hakkındaki emir ve hüküm Allah'a aittir. O'ndan başka ilah yoktur. O her şeyin ilahı ve her şeyin hükümdarıdır.

Bütün bunlar, el-Bâis isminden ortaya çıkar. el-Bâis ismi Allah hakkındaki inançlarına, düşüncelerine göre insanların bâtınlarına düşünce elçilerini gönderirken onların zahirine nebi, nebilik ve risalet gibi ifadelerle bilinen elçileri gönderir. Akıllı insan Allah hakkında kendi nezdinde bulunan inancı O'nun katından gelen peygamberlerin bildirdikleri vahiy nedeniyle terk eden kimsedir. Peygamberlerin getirdikleri bilgiler fikir elçilerinin insanın bâtınına getirdiği bilgilerle uyuşursa, bu uyuşma nedeniyle akıllı insan Allah'a şükreder; peygamberin getirdiği bilgiyle düşünce elçisinin hükmü arasında görüş ayrılığı ortaya çıktığında ise zahirdeki peygambere uymak ve bâtının peygamberinin belasından ve afetinden uzak kalmak şarttır. Böyle yaparsan -Allah'ın izniyle- saadete erersin. Bu sözler selim akıl sahibi kabiliyetli herkese yönelik nasihatimdir: '*De ki Rabbim bilgimi artır.*'[89] '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

EL-HAK İSMİNİN MERTEBESİ

el-Hak İlahi İsmi

Hakkı Hak ile fani kılar ve ispat ederim
Hak yokluk ve ispat arasındadır

Varlık ve hikmetinin sırrı olmasaydı
Uzza'ya veya Lat'a ibadet edilmezdi

Beni kendileriyle sınırladığı bu şeyler var ya!
Onlarla mutlu olunur, şimdide ve gelecekte

Mazi gittiği yerdedir
Onun yanında hastalık veya afet yok

Yemin olsun ki: Nefsim onu yükümlü tutam bilseydi
Geçmiş olan geri gelseydi sevinmezdi

Bu mertebenin sahibi Abdulhak diye isimlendirilir. Allah şöyle der: '*Hakkın ötesinde dalaletten başka ne vardır?*'[90] Kastedilen yaratılmış olandır. Dalalet hayret demek iken Hak (ve hakikat) vasıtasıyla dalaletin hükmü ortaya çıkar.

Varlığın kendisi gerçek bir nur
Yaratılmışın varlığı ona tabi bir gölge

Hak varlığın kendisiyken halk (yaratılmış) O'nu mutlaklıkla sınırlamıştır. Bu itibarla halk sınırlı bir kayıt demektir. Öyleyse ancak ona ait ve onunla gerçekleşen bir hüküm olabilir. Hak hüküm verendir ve O ancak Hak ile hüküm verir. Öyleyse Hakkın (kendisiyle hüküm verdiği) Hak yaratılmışın ta kendisidir. Nasıl da yüz çevirirsiniz? Gerçek bizim söylediğimiz gibidir. Halk diye isimlendirilmiş olması, kendisinden yaratılmış olan şeye bağlıdır. Bu itibarla halk yenidir ve yaratmanın hakikati kendisinde ortaya çıkar. Çünkü bir açıdan bakarsın ve 'Haktır' dersin; bir açıdan bakar ve 'halktır' dersin. O ise ken-

dinde ne Hak ne Haktan başkasıdır. Binaenaleyh Hakkın veya halkın isim olarak verilmesi, adeta bir farklılık ve ihtilaf demektir. Bu hüküm ona baskın gelmiş, halk diye isimlendirilmiş, Hak ise Hak ismiyle yegâne kalmıştır. Çünkü Hak bizatihi zorunlu varlığın sahibiyken yaratılmış olan O'nun vasıtasıyla varlık zorunluluğuna sahiptir. Burada 'başkası' ile demiyorum, çünkü başka denilenin -hükmü olsa bile- varlığı ve hakikati yoktur. Bu itibarla başka hükmü olup da hakikati olmayan nispetlere benzer.

Allah göğü ve yeri Hak ile yaratmış, Kur'an'ı Hak ile indirmiş, Kur'an Hak ile inmiş, Kur'an Hak ile ve Hak için inmiştir. Yaratılmışta yaratılmış hayrete düşmüştür, çünkü o gündüzün kendisinden çekip çıkartıldığı gecedir. Bir anda hayrete düşmüş halde karanlıkta kalırlar. Artık doğru yolu bulacakları bir ışığa sahip olmayan şaşkınlardır. Hâlbuki Allah karanın ve denizin karanlıklarında kendisiyle doğru yolu bulacak kimseler için yıldızlar yaratmıştır. Bu, seçkin ve sıradan insanların karanlıklara bakışıdır. Onlar görmezler, '*Sağırdırlar, kördürler, onlar düşünmezler.*'[91] Bu nedenle bazen şöyle derler: 'Biz biziz, O O'dur.' Bazen şöyle derler: 'O biz, biz O'yuz.' Bazen şöyle derler: 'Ne biz saf olarak biziz, ne O, O'dur.' Allah da bilgi ve marifet itibarıyla yaratıklarının en seçkini olan peygambere söylediği '*Attığında sen atmadın, fakat Allah attı*'[92] ayetiyle hayretlerinde o seçkinleri tasdik eder. Bu ayette Allah ispat ettiğini ve olumladığını olumsuzlamıştır. Bu hitap karşısında sıradan insanların yeri nedir ki? O halde Allah'ı bilmek hayret demek olduğu kadar yaratıkları bilmek de hayret demektir. Allah'ın zatı hakkında düşünmek yasaklanmış, düşünme yaratıklara yönlendirilmiştir. Binaenaleyh hidayete erenler, yaratılmışlar hakkında düşünenlerdir. Çünkü Hâdi O'dur ve zaten hidayet etmiştir! Körlük ise Hakka dair düşünmek demektir. Böyle bir düşünme yasaklanmış, Allah onu sapkınlık ve dalalet yolu saymıştır. Bu hitap, akıl sahiplerinin kendisiyle yükümlü olduğu, fakat cem' ve vücûd ehline hitap etmeyen bir hitaptır. Seçkinler O'nu bilmek veya bir bilinen hakkında bilgi edinmek üzere düşünmemişlerdir. Allah sadece onların (idrak) mahallerini hazırlamalarını ve kalplerini temizlemelerini iste-

miştir. Bu hazırlanma neticesinde Allah onlara fetih ihsan eder veya kendi katından onlara fetih ulaştırılmasını emreder. Onlar da içlerinde gizlemiş oldukları hususta pişmanlık duyarlar, çünkü onlar ilâhî fetih vasıtasıyla ulaşmış oldukları şeyi müşahede ederler ve görürler ki: Hakikat kendisinden ayrıldıkları şeyin ta kendisi imiş! Bu durum onlarm imanlarını ve Allah'ın hükmüne teslimiyetlerini artırır. Bu mertebeden şu husus ortaya çıkar: Bâtıl, hakikatin üzerine atılıp da onu yok ettiği bir şeydir. Üzerine hakikatin atılmasıyla bâtıl bir anda yok olur ve gider. Ancak hakikati olan veya hakikati olduğu zannedilen bir şey yok olabilir. Binaenaleyh ister hayalde ister hayalin dışında olsun, bâtılın da bir varlık mertebesi bulunmalıdır. Hiç kuşkusuz her durumda ona inayet edilmiştir.

Sonra, Allah hakkındaki hayretin en büyük nedenlerinden biri de şudur: Hak mutlak varlık sahibidir ve bu nedenle de sabittir. Bununla birlikte tecelli suretleri de hiç kuşkusuz haktır.

Onların sübûtu yok, bekaları da yok
Onların kavuşması var, bedbahtlıkları yok

Hakkın tecelli ettiği her suret ortadan kalktığında, artık bir daha geri dönmez ve yenilenmez. Kaybolma ve gitmek giden şeyin kendisinden başka bir şey değildir. Peki 'nereye gidiyorsunuz?' Acaba Hak'ta bâtıl veya bâtıl olan bir şey mi var? Sureti götüren şey öteki suretin onun üzerine atılmasından başka bir şey değildir. O da kardeşinin gittiği ve ortadan kalktığı gibi gider. Suret gelişi bakımından hak iken gidişi bakımından bâtıldır. Binaenaleyh suret ortadan kaldıran-ortadan kaldırılan şeyin kendisidir. Bu nedenle Hakkın görülemeyeceğini söyleyenler doğru söylemiştir, çünkü Hak kaybolmaz ve gitmez. Şöyle ki: Suretler bizim suretlerimiz ise biz kendimizi görmüş oluruz. Biz ise bâtıl değiliz. Biz kendimiz nedeniyle ortadan kalktık. Öyleyse biz Hakkız, çünkü Allah bizi bizim üzerimize salar. Demek ki üzerimize gelen şey bizden gelmiştir. Allah hakkı (bâtıl üzerine) salarken kul ilâhî hüküm nedeniyle ortada durur.

Benim ve O'nun varlığı
Beka ve sübût sahibidir

O'ndan ve benden hayat bulur
Veya O'ndan ve benden (dolayı) ölür

O'nda bir iddia olmaz
Çünkü O'ndaki kaybolmaz

O'ndan olan hayat sahibi
Veya O'ndan olan ölür

Hayrete düştüm O'nun ve bizim hakkımızda
Biz susmuş dilsizleriz

Allah için gıda oldum
O da benim için gıda

İş devreder durur
Hakkındaki bilgim bu benim

Kaybolan ve yiten bir şeye itimat etmemelisin, çünkü ondan eline bir şey geçmez. Sen sadece kendine itimat et! Çünkü kendine döneceksin ve bütün işler Allah'a döneceği gibi siz de Allah'a döneceksiniz. Bu hakikat nedeniyle Allah adamlarından birisi 'Ene Allah (Ben Allah-'ım)' demiştir. Onu mazur sayınız, çünkü insan -hakikatine göre değil- ona gelen tecellinin hükmüne göre hareket eder. Ona tecelli eden ise kendinden başkası değildir. Onun halini kendine bırak ki selamete eresin! İş açıkladığım gibidir. 'Doğru yol Allah'a varır' ve 'Allah dileseydi herkese hidayet ederdi.'

VEKÂLET MERTEBESİ

el-Vekil İlahi İsmi

Benim vekilim 'ben vekilim' diyen
Bilir ki O'ndan söz ediyorum

Kalbimle O'nu görsem bile
Doğma ve batma olmazdı

Fakat gözümle görüyorum O'nu da
Bu nedenle hayret ve kaybolma oluyor

Bu mertebenin sahibi Abdülvekil diye isimlendirilirken bu ilâhî isim vasıtasıyla yaratılmış adına mülk ve sahiplik ortaya çıkar. Çünkü biz Allah'ı ancak bize mahsus işlerimizde tasarruf etsin diye vekil ettik. Biz O'nun bizim hakkımızdaki bilgisinin kâmil olduğunu biliriz ve Allah bizden bizim kendimiz hakkında bilmediklerimizi bilir. Bununla birlikte Allah'a kendi hakkımızdaki bilgiyi veren ise bizzat biziz. Binaenaleyh biz sübût halinde Allah'a kendi hakkımızdaki bilgiyi verdik. Öyleyse biz, bilen ve cahil olanız. Allah ise cehaleti olmayan âlimdir ve bu nedenle de O acele davranmayan hilim sahibidir. Allah mühlet verir, fakat ihmal etmez. Biz ise acele davranırız. O bizim acele davrandığımızı ve hakkında acele ettiğimiz işi bilir. Bu, ecelin bitmesi demektir. Hâlbuki ecelin kısa süreli olanı ve uzunu O'ndandır; hepsi sonsuza kadar ve kesilmeyen bir akışla belirli bir ecele doğru akar. Hak her gün bir işteyken biz de var olma ve yok oluş arasında sürekli bir yeni yaratılıştayız. Bütün bunlar, bir cevher üzerinde sürekli yenilenen hallerdir ve tükenmez hükümleri yadsımayız. Onlar, Allah'ın kelimeleri ve yarattığı şeylerdir; O'nun kelimelerinde değişme olmayacağı gibi Allah'ın yaratışında da değişme olmaz. Değiştirme Allah'a aittir. Biz Allah'ın kelimeleri ve O'nun yarattığı şeyleriz. Bu vekil (edindiğimiz) Hak, bize bizdeki tasarrufunun O'na kendimiz hakkında verdiğimiz bilgiye bir şey eklemeyeceğini bildirmiştir. Zaten vekil onu vekil edinenin hükmüyle hareket eder ve dola-

yısıyla ancak izinli hususlarda tasarrufta bulunur. Bu itibarla vekil mutlak hüccet sahibidir, çünkü o kendine havale edilen işlere ekleme yapmaz. Zaten eklemeyi kabul edecek bir şey de yoktur! Vekile 'niçin bunu yaptın?' derse, sana seni gösterir ve yadırgadığın işi yapmasının sebebinin kendin olduğunu görürdün; üstelik sana inkârını da gösterir. Senin onu inkâr etmen gereklidir. Öyleyse senin de mazeretin vardır, onun da!

Bir vekili kınama
Onu vekil atayanı kına

Hatta onu da kınama
Hakikat onun mücmeli

Benim varlığım O'na bağlı
Bizler O'na aidiz

Benim için ortaya çıktığında
Bütün âlem O'nun ihsanı

Benim ilahım bunu bilir
Onu tafsil bana bağlı

Kim peygambere itaat ederse, hiç kuşkusuz, Allah'a itaat etmiştir, çünkü onu kulların üzerinde vekil kılan Allah'tır. Peygamber de emir vermiş, yasaklamış, onu vekil atayan Allah'ın kendisine gösterdiği üzere tasarrufta bulunmuştur. Biz de kendisinin emriyle ve tahsisiyle Allah'ı vekil atadık. Emre gelirsek, Allah 'O'nu vekil edin' diye emrederken bu konudaki tahsis ise 'Benden başka vekil edinmeyin' ifadesidir. Peygamber vekilin vekili olduğu kadar aynı zamanda Allah'ın emriyle O'nu vekil edinenlerdendir. Demek ki o da bizden olduğu gibi üzerimizde vekilin (Allah) vekilidir. Vekil atayan kişinin vekile itaati gerekir, çünkü vekile itaat ederken ancak kendisine itaat etmiştir. Vekil müvekkilde ancak belirlediğimiz şekilde tasarruf eder. Binaenaleyh vekâlet mertebesi ilâhî bir mertebedir ve hayatın âleme yayılması gibi -bu nedenle âlemdeki her şey canlıdır- bütün âleme yayıl-

mıştır. O halde âlemde vekil olan ve vekil edinenden başka kimse yoktur. Sözüyle Hakkı vekil atamayan kişi haliyle O'nu vekil atar ve susturucu delil ona karşı ortaya çıkar. Sözüyle O'nu vekil atarsa, yine susturucu delil ortaya çıkar; çünkü vekil, müvekkilin havale ettiği işi dışında tasarrufta bulunmamış ve müvekkil dilediği üzere onu vekil yapmıştır. Allah (O'nu) vekil edinen (yükümlülere) kendisinden tebliği ulaştırmak üzere peygamberlerini vekil kılmıştır. Peygamberler onlara 'şunu yapmanız maslahatınızadır, şundan kaçınmanız lehinizedir' diye Allah'tan tebliğ ederler. Onlar emirlere uymakla insanların muduluğa ulaşacağını ve azaptan kurtulacaklarını bildirirler. Vekil edinilen Hakkın vekili olan (peygamberin) emriyle hareket eden müvekkil, hiç kuşkusuz, kurtuluşa ermiş, saadete ulaşmış, iki eliyle bütün hayırları toplamış, ellerini hayırla doldurmuş demektir. *'Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberine size hayat veren bir işe sizi çağırdıklarında icabet ediniz.'*[93] Hiçbir vekili suçlamayınız veya onu kınamak için yol aramayınız. Onun koyduğu sınırda durun, ona verilmiş söze uyun!

Bu mertebe teslim ve işleri havale etme mertebesidir. Sen ise biçare bir kanatsın. Allah seni kendi suretinde yaratmış, sonra şeriat kıldığı hususları sana giydirmiş, sen yasak konulan ve emir alan bir memur haline geldin. Bunun ardından senden ayrıcalığını çekip almasının yol açtığı kırıklığı onarmak üzere şöyle demiştir: *'Allah sizi ve amellerinizi yaratmıştır.'*[94] Sonra cezalandırmakla seni yeniden kırmıştır. Çünkü Allah sana ancak bilgisine göre davranmış, bilgisi de sendendir. İşte biçarelik bundan ibarettir. Çünkü kanadın kırılması onarmadan sonra gerçekleşen kırılmadır. Onarma ancak kırılma üzerinde gerçekleşir. Asıl ilke kırılmanın olmayışıdır ki, 'sağlık' demektir. Bununla kastedilen surettir. Dikkatini çektiğim hususu öğrenmeli, bu hususta Allah'tan hayır dilemelisin. Bilgi ancak zevkten meydana gelebilir.

Hasreti bilen ona göğüs gerendir
Sıkıntıyı ancak onu gören anlayabilir

Bu mertebe hakkında bu kadar açıklama bilgilerini kullanan kimse için yeterlidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

KUVVET MERTEBESİ

el-Kavi İlahi İsmi

el-Kavi rüknümü güçlendirendir
Böyle olunca zayıflığa değer vermem ben

Bana varlığımın işleri güç gelince
Onları kolaylaştıracak kimdir?

Her bakımdan itaat edilen bir kulum ben
Dilediğime itaat edilir; ben güçlüyüm

Ben tek olan kişiyim
Ben O'nun katında Ruhu'l-emin'im

Bana açıkladı ki: O'nun meşiyeti
Benim meşiyetim; bana ait olan dile gelmez

Bu mertebe karışık bir mertebedir ve sahibi Abdülkavi diye isimlendirilir. Allah kendisini kuvvet sahibi olmakla nitelemiştir ve bu ifadede bir mücmellik vardır. Bu isim Himyerî bir isimdir. Bunun anlamı kuvvet sahibi, yani bizde bulunup da kendimizde bulduğumuz kuvvetin kuvveti Allah'ındır. Aynı zamanda biz kendimizde zayıflık da buluruz. Bu nedenle bizdeki kuvvet, yaratılmış kuvvettir. Ayette '*Sizi zayıflıktan yarattı*'[95] der. Allah bizi bu özellik üzere yarattı. Nitekim göklerde, yerde olan her şeyi 'kendi katından' olmak üzere bize amade kılan da O'dur. Allah âlemi kendinden ve kendi üzerinde -anladıysan- inşa etmiştir. Sonra, çocukluk halinden gençlik haline geçirme sürecinde, zayıflığın ardından bir kuvvet yaratmıştır. Kuvvetin ardından da bir zayıflık ve yaşlılık yaratmıştır ki bu, tekrar asla dönmektir. Yaş-

lılık ayette *herem* diye ifade edilir ve kocalmaya işaret eder. Acaba bu zayıflık kendisinden yaratıldığımız ilk zayıflık mıdır ve kuvvet orada mıdır? Birinci yönetici öteki yöneticinin aynıdır. O Evvel ve Ahir'dir (ilk ve son); vasat ise zahir ve bâtında kendisinden meydana gelen iddianın bulunduğu yerdir. Allah'ın ilk yaratılışı ile tekrar o yaratılışa dönüşü görmeyi nasip ettiği insan iddiada bulunmaz. Kuvvetin başlangıçta veya sonda zikredilmediğini görünce, kendisinden yaratılmış olduğumuz zayıflığın anlamını inceledik: Onun yaratılışta bağımsız (müstakil) olmamak anlamına geldiğini anladık. Binaenaleyh 'imkân' özelliğimiz nedeniyle yaratılışa kabiliyetli olmakla yardımımız olmasaydı, yaratma olmayacaktı; imkânsız olan yaratılmaya kabiliyetli değildir.

Yardım yaratılmaya kabiliyetli olmak ve istidat vesilesiyle gerçekleştiği için, iktidarın zorlayıcı olmadığını anladık. Binaenaleyh (başlangıçtaki) zayıflık, bu zorlamanın olmayışıdır. Demek ki Allah bize kendi 'şeriatı' olan bir hükmü şeriat yaparak kudreti icra ederken O'ndan yardım dilemeyi emretti. Nitekim yaratılışa kabiliyetli olmamızla da O bizden yardım istemiştir. Böylece söz konusu zayıflığın bundan ibaret olduğunu öğrendik. Sonra Allah bizim adımıza müstakil olmayan bir kuvvet yarattı. O halde gerçekte kuvvet ancak toplamın (mecmu') hakikatiyle tezahür eden bir şeydir. Allah kuvvet ve güç sahibidir, çünkü O kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olandır. Biz ise -kendimiz nedeniyle değil- Allah sayesinde varlığı zorunlu olanız. O bizi bir zayıflıktan yaratmış olsa bile, bizde bir kuvvet yaratmıştır. O kuvvet olmasaydı, bizi amel yapmakla veya yasakları terk etmekle yükümlü kılmazdı. Çünkü nefsin bir şeyi terki, arzusundan uzaklaşması demektir. Bu itibarla kuvvet amel etmeyi ve terk etmeyi içermiştir.

Biz güçte eşit bir halde bulunuruz
Bir iftira veya kuşku yok bunda

Fakat varlığımdaki asıl O
Benim varlığım baki değil

Çünkü şenler vasıtasıyla fani kılar Allah
O fena edicidir her daim

Allah yaşlılığı dünya hayatında bilkuvve, ahirette ise bilfiil nur yapmış, yaşlılığı kendisine döndüğümüz zayıflığa bitiştirmiş, bu yaşlılık nuruyla söz konusu zayıflığın nekre (belirsiz) zikredilmesiyle birlikte ikinci olmadığını göstermiştir. Benzer bir durum *'Güçlükle beraber kolaylık vardır, güçlükle beraber kolaylık vardır'*[96] ayetinde 'güçlük' anlamındaki 'usr' kelimesinin belirsiz, 'yüsr (kolaylık)' kelimesinin ise belirli gelmesinde vardır. Yani başka bir kolaylık daha vardır demektir. Böylece kendisinden çıkmış olduğumuz yolun aynısından ilk zayıflığa döneriz. Bakınız! Allah *'Sizi annelerinizin karınlarından hiçbir şey bilmiyorken çıkartmıştır'*[97] der. Başka bir ayette *'Ömrün en yaşlı haline döndürülen kimse...'*[98] diyerek bizi döndürülmekle nitelemiştir; bu dönüş birinci zayıflığa dönmektir. Ömrün en yaşlı (erzeli'l-umr) bizim için kendisinde bilginin bulunmadığı dönemdir. Allah *'Ta ki bilgiden sonra bir şey öğrenmeyesiniz diye...'*[99] der. Demek ki ya bilginin ilavesi engellenmiş veya yaşlılık halinde insanın aşırı yaşlılığa maruz kalması nedeniyle bilginin yoksunluğudur. Çünkü dünya insanla hamiledir ve herem, yani yaşlılık hali onun doğum ayıdır. Bu doğumla birlikte yeryüzü insanı karnından çıkartarak ahiret menzillerinin ilki olan berzaha doğurur. İnsan orada diriliş gününe kadar bir çocuk gibi büyür. Diriliş günü (dünyadaki) kırk yaş sınırı demektir ve kırk yaş ilâhî işler hakkında en kâmil bilgiye sahip kimseler olan peygamberlerin peygamber olarak gönderilme vaktidir. Böylece onlar ikram yurdunda artık ardında zayıflığın bulunmadığı gücü elde ederler. Bu sayede onlardan dünya hayatındayken hayallerinde mana olarak oluşan şeyler orada maddi-duyusal olarak meydana gelir; bazen -özel bir durumla ilgili olarak- duyudaki bir şey hakkında kudret kendilerinde bulunabilir. Buna misal olarak, ayağa kalkmak isteyip kalkan insanı veya yazmak isteyip de yazanı verebiliriz. Kendisine duyuda gerçekleştirmek üzere güç ve kudret yetirilemeyen bir şeyi ise insan kendi hayalinde meydana getirebilir. Hayalde meydana getirilen söz konusu şey ahiret hayatında duyulur olarak histe meydana gelir. O şeyin varlığı

akla göre imkânsız olsa bile, hayalde gerçekleşmesi imkânsız olmadığı gibi duyuda da gerçekleşmesi imkânsız değildir. Çünkü hayal gerçekte duyunun mertebelerinden biridir ve bu nedenle manaları suretleri itibarıyla duyulurlara katarak muhali (imkânsız) duyulur zanneder. Söz konusu şey ahirette veya Allah'ın dilediği bir yerde duyulur (mahsûs) olarak meydana gelir. Bu nedenle ahirette meydana gelmişken dünyada böyle olmamıştır. Hayal duyunun son derecesinde bulunur; çünkü o imkânsız veya başka şeylere giydirdiği suretleri ancak duyudan elde eder. Bu nedenle hayal nerede bulunursa, her zaman duyudan sonra gelir, bunun farkına varmalısın!

İmkânsızı duyulura katıp gözlerle algılanmasını sağlayan bir şeyden daha güçlü kuvvet olabilir mi? Buna misal olarak iki mekândaki cismi verebiliriz. Onun dünyada tahayyül edilmesiyle ahirette gerçekleşmesi birdir. Bize göre varlıkta imkânsızı mümküne katmaktan daha kolay bir iş bilmediğimiz gibi mümkünü imkânsıza katmaktan daha güç bir şey bilmeyiz. Bu, mümkün olsa bile, bilinenin aksine bir durumun gerçekleşmemesi demektir. Mümkünü imkânsıza katmak budur. Bu sayede akla göre 'mümkün' dediğimiz bir şey hakkında yine akla göre 'imkânsız' deriz. Bu durumda mertebeler birbirine girer, imkânsız mümküne, yani onun mertebesine, mümkün de imkânsızın mertebesine katılır. Bunun nedeni halkın (yaratılmış) Hak ile ve Hakkın halk ile tecelli ve ilâhî ve kevnî isimlerle tedahülüdür. Bu itibarla iş bir açıdan Hak bir açıdan halktır. Her varlık O'ndan meydana gelmiştir. İlahi mertebe ise halkta Hakkın hükümleri ile Hakta halkın hükümlerini bir araya getiren mertebedir (cami). Böyle olmasaydı, Hak kulun kendisini kızdırmasıyla veya öfkelendirmesiyle öfkelenen, kızan, razı ettiğinde ise razı olan diye nitelenmezdi. Hak kulu kızdırır, öfkelendirir, razı eder. Sıradan insanlar bunu bilir. Bu bilgi iç içe girme ve tedahül bilgisindendir ve kuvvetin hükmünün varlığı olmasaydı böyle bir şey olmazdı. Çünkü zayıflık güçlü bir engeldir! Kuvvetin hükmünün zayıflığa nasıl işlediğine bakmalısın! Zayıflığı pekişip hareket edemez hale geldiğinde, kuvveti zayıflığa nispet eder ve onu zıddıyla nitelersin. Buradan Ebu Said el-Harraz'ın 'Allah'ı neyle bildin?' diye

sorulduğunda verdiği şu cevabın anlamını öğrenirsin: 'Allah'ı iki zıddı birleştirmesiyle bildim.' Sonra şu ayeti okumuş: '*O evveldir, ahirdir, zahirdir ve bâtındır.*'[100] Kuvvet ile zayıflık güçlenirken daha güçlü olanla kuvvet zayıflar. En güçlü ile güçlü arasındaki fark, en yakın ile yakın arasındaki fark gibidir. En yakın olan yakın iken yakın olan en yakın değildir; en güçlü olan güçlü olsa bile güçlü olan herkes en güçlü değildir.

Bu mertebe hakkında yeterli ölçüde açıklama yaptık. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

METANET MERTEBESİ

el-Metîn İlahi İsmi

Şunu desen sahih bir söz söylersin
Ben kavi (güçlü) ve metinim

Şunu desen yanlış olur:
Ben zayıf ve çaresizim

Başka bir şiir:

Metanet öyle bir hal ki bilmez onu
Manalarında vecde gelenden başkası

Allah'ın kuvveti gören için onu izhar eder
Hükmü ise her daim onu görende

Onunla rüknüm güçlenince bizim için birinci olur
Benim hakikatim ise O'nun ikincisi

Doğan ışıklar ehillerine tecelli etmiş
Onlara bakanlar için apaçık bir şekilde

Bu mertebenin sahibi Abdülmetîn diye isimlendirilir. '*Allah rızık veren, metanet ve kuvvet sahibi olandır.*'[101] Bu isim sahip (zü) ve hüve (o) zamirleriyle birlikte merfu olarak sıfata eklenmiştir. Metin sübûtun gerektiği bir hususta temkini ve ağırlığı nedeniyle sarsılmayan ve sendelemeyen kimse demektir. Allah hakikatin böyle bir metanete sahip olduğuna dikkat çekerek herhangi bir insanın şöyle bir zanda bulunmasını geçersiz kılmıştır: 'Suretler tecelli nedeniyle başkalaşıp değiştiğinde, ilâhî isimler farklılaştığında, her biri başkasma ait manayı gösterecek şekilde ilâhî isimler çoğalıp türlere ayrıldığında, her suret öteki suretin vermediği bir sureti verdiğinde veya cevher değiştiğinde, bu değişme nedeniyle isimlendirilen de değişir.' Allah metanete sahip olduğunu belirterek, gerçeğin ortaya koyduğumuz başkalaşmadan, değişmeden durduğunu veya ayn-ı sabitenin başkalaşma kabul etmeksizin kendi mekânında bulunduğunu bildirmiştir. Bu durumun hükmü en çok Allah hakkındaki inançlarda ortaya çıkar. Çünkü bir kişi teorik düşüncesiyle Allah'a inandığında, teorik düşünce sahibinin inancına onu bozacak kuşku gelebilir. İnsanın kabul ettiği ilahın özelliği metanet ise ona gelen kuşku tesir etmez ve geldiği mahalli boşaltarak kendisine tesir edeceği başka bir ilah aramaya geçer. Metanet ancak güç ve kuvvet sahibi Hakka ait olabilir. O hakikati arayan talibin içinde kendisine dayanmak üzere bulduğu İlah'tır. Bununla birlikte O'nun ne olduğunu bilmediği kadar metanet sahibi olduğu için de teorik düşüncesiyle onu kendi inanç mahalline taşıyamaz. Öyleyse İlah'ın metaneti perdesi demektir ve bu nedenle bilinmez. Kulun kalbinin sığdırmış olduğu Hak, kuşkuların tesirlerini kabul eden Haktır.

Böylece Allah'ın niçin el-Metîn diye isimlendirildiğini öğrendin. Bu garip bir bilgidir. Metaneti nedeniyle kendisine istinat edilir. (Varlıklarının yokluğa) tercih edilmesi gereken bütün mümkünler, O'na dayanır. Dayanılan şeyi bilmek ise bilmemenin ta kendisidir. Bununla birlikte O'nun bilinmediği de bilinir ve böyle olması zorunludur. Hz. Ebu Bekir şöyle der 'İdrake ulaşmaktan acizlik bir idraktir.' Bu bilgi metanet sahibi Allah'ı bilmek hakkında ulaşılabilecek en yüce bilgidir.

Çünkü metanetin dereceleri vardır, bizim yöneldiğimiz ise en tam ve üstün derecesidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

YARDIM MERTEBESİ

en-Nasîr İlahi İsmi

Yardım mertebesi öyle bir mertebe ki
Karşı gelene yardım eder

O sadece Allah'a ait bir mertebe
O'nu katında başka kimse yok

Bir şiirde de şöyle dedik:

el-Veli'yi dost edindiğinde kul
Rabbi dost edinir onu

el-Veli ism-i meful
Dost edindiğinde fail haline gelir

O olmasaydı bizde kaideler sabit olmazdı
O olmasaydı, direkler dikilmezdi

Surelerden okuyana yazdırırım ben
Yazdırırken varlığımın kulaklarına okur

Kalp ile Rabbim onu yazdırır ki ezberleyelim
İzhar edince onu beni sınar onunla

Bu mertebenin sahibi Abdülveli diye isimlendirilir. Veli yardımcı demektir ve bu nedenle Abdünnâsır diye de isimlendirebilirsin. Ayette şöyle denilir: '*Allah iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan nura çıkartır.*'[102] O nur müşahede nurudur ve ayne'l-yakîn, yani görme kesinliği anlamına gelir. Allah ayetin devamında '*Kâfirlerin dostları*

tağuttur, onları çıkartır'[103] ayetiyle kâfirler için mazeret ortaya koymuştur. Ayette tağut tekil gelmemiştir, çünkü arzular, farklı farklıdır. Buna mukabil kendisini tek yapmıştır, çünkü O birdir. Tağutlar dostlarını nurdan karanlıklara çıkartır ve kendi velilerine yardım ederler, böylece onların cennete girmelerine izin vermezler. Bunun nedeni onların cennete girmelerinden zarar görecek olmalarıdır, çünkü onlar itidalden zarar görecek bir mizaçtadırlar. Nitekim gül kokusu domulcan böceğine zarar verir. Demek ki tağutlar kendi arkadaşlarına yardım ederler. Onların arkadaşları ateşin ehli olan cehennemliklerdir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Benim dostum kitabı indiren Allah'tır.' O kitapta 'İman edenlerin dostu Allah'tır' denilir ve Hz. Peygamber müminlerden birisidir. Allah salihleri dost edinir ve bu kesinlik nedeniyle salah (iyilik) her mükemmel peygamber tarafından talep edilen bir şey olmuştur. Allah kullarından dilediklerini şereflendirmek üzere bu özelliğe sahip oldukları hususunda şahitlikte bulunmuştur. Misal olarak Hz. İsa ile Hz. Yahya'yı verebiliriz.

Allah '*Müminlere yardım etmek üzerimize haktır*'[104] buyurur. Mümin imanına onu zedeleyecek kuşkunun girmediği kimsedir. Allah'ın kelamında müminler iki kısma ayrılır. Onlar aynı zamanda kâfirlerdir. Bir kısmı Allah'a iman edip tağutu inkâr edenlerdir ki tağut bâtıl demektir. Onlar saadete eren mutlular diye ifade edilen cennetliklerdir. Diğer kısım bâtıla iman edip Allah'ı inkâr etmiştir, hâlbuki Allah haktır. Onlar eşkıya, yanı bedbahtlar denilen cehennemliklerdir. Allah mutlulardan söz ederken şöyle der: '*Kim tağutu inkâr eder ve Allah'a iman ederse, hiç kuşkusuz ki, sağlam bir ipe sarılmıştır.*'[105] Onlara yardım etmek Allah'ın üzerinde bir haktır. Ayette 'müminler' kelimesinin başına gelen 'elif-lam' kapsam ve tarif bildirir. Allah bedbahtlar hakkında şöyle der: '*Bâtıla iman edip Allah'ı inkâr edenler hüsrana uğrayanlardır.*'[106] Başka bir ayette '*Onların ticaretleri fayda vermedi, onlar doğruya ulaşamadılar*'[107] denilir. Müminlere yardımda zikredilen belirlilik takısı cins anlamında alınırsa, imanla nitelenen herkese yardım edilir. Bu nedenle bâtıla iman eden kimseler bazen tağutu inkâr eden müminlere karşı galip gelebilir ve bu galibiyeti yardım sayabilirler; çünkü

yardım hasma baskın gelmek demektir. Ayetteki 'elif ve lam'ı cins anlamında yorumlayanlar ise bâtıla iman edenlerin imanını Hakka iman eden hakikat ehlinin imanından daha güçlü kabul etmiş olurlar. Mümin zafer kazanana veya öldürülene kadar sırtını dönmeyen, öne atılan, sabit duran kişidir. Bu nedenle Hakka olan imanının gücü nedeniyle hiçbir peygamber mağlup olmamıştır. Allah savaşma maksadı taşımaksızın veya başka bir savaşçı grubu desteklemek üzere kendilerine katılma amacı taşımadan geriye kaçan müminleri tehdit ederek şöyle demiştir: '*Ey iman edenler! Kâfirlerle karşılaştığınızda onlara sırtınızı dönmeyin. Başka bir cephede savaşmak veya bir gruba yardım etmek dışında o gün onlara sırtını dönen kişi, muhakkak ki Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner.*'[108] Burada Allah iman ehline hitap etmişken hal karineleriyle de O'nun Hakka iman edenleri kastettiğini anladık. Ayetin lafzı iman edilen şeyi belirlemeden genel anlamdadır. Fakat hal karineleri ayeti sınırlayarak gerçekte kastedileni izhar eder. Bununla birlikte Allah'ın 'iman' kelimesini genel anlamda zikretmiş olması, bâtıla iman edenlere karşı susturucu delil ortaya koyma amacı taşır. Tağutu inkâr edenler onları yendiğinde, bâtıla imanlarına girmiş kuşku ve gedikler nedeniyle onları yenmişlerdir. Bize göre bâtıla iman edenlerin tağutu inkâr eden (gerçek müminlere) karşı galip gelmesi yardım ve zafer değildir; her durumda sadece Hakka iman edenler yardıma mazhar olabilir. Bizce böyle bir durumdaki hadise şudur: İki grup karşılaşırken onların imanlarında bir gedik varsa, bu durumda tabiat kaynaklı korkaklık gruba tesir eder, onların ayakları sarsılır, Hakka olan imanlarından perdelenmiş bir halde başarısızlığa uğrarlar.

Hiç kuşkusuz hasmını gördüğünde onun önünde çöken, kaçan, yerini ona bırakan bir hasmın yenilmesi ve takip edilmesi kaçınılmazdır. Dilersen, bu başarıyı 'Allah'ın onlara yardımı' diye isimlendirebilirsin. Bu durumda onlar Hakka iman edenlere karşı yardım almamış, sadece imanlarına giren ve onları tabiat kaynaklı korku nedeniyle imandan perdeleyen eksiklik ve gediğe karşı galip gelmişlerdir. Onlar bu bakımdan kâfir bile sayılabilirler ve bu durumda onların galip gelmesi 'kâfirlerin birbirlerine karşı galip gelmesi' sayılabilir. Başka bir

ifadeyle onlar, bu yorumda, bâtıla iman edenlerdir. Çünkü Hakka iman edenleri tabiatları ölüm korkusuyla ürkütmüştür ki, bu ise bâtıl demektir. Bu durumda ölümden korktukları için aslında bâtıla iman etmişlerdir. Şehit ölü değildir, çünkü o rızıklanan bir canlıdır. Onun 'ölü' olduğuna inandıklarında, bâtıla iman etmiş sayılırlar ve bu durumda 'bâtıl ehli başka bir bâtıl ehlini yenmiş olur.' Böyle bir durum ise yardım (nusr) değil, zuhur, yani galip gelmek diye isimlendirilir. Lakin ayetteki belirlilik takısı (elif-lam) cins anlamında alındığında, herhangi bir ayrım olmaksızın, her şeye iman edenler ayetin kapsamına girer. Allah'ın bâtıl ehlini müminler, Hak ehlini kâfirler diye isimlendirmesindeki hikmet budur.

Dostum! Bu ince sırdan gafil kalma! O cehennemlikler üzerinde etki edecek olan bir hakikattir. Bu etki sayesinde onlar sonunda rahmete kavuşurlar. Çünkü müşrik Hakkın varlığına iman etmişken O'nun birliğine iman etmemiştir. Hakkın varlığı ise Haktır (gerçek). Demek ki müşrik bir açıdan Hakka iman eden kişidir ve bu nedenle de ortağın varlığına iman ettiği sürece bâtıla imanı saf değildir. Bu durumda müşrikin imanı bölünmüş demektir. Dolayısıyla ulûhiyetindeki birliği itibarıyla Hakka iman edenin imanı kadar güçlü olamaz. Allah şöyle der: '*Onların çoğu Allah'a iman etmez.*'[109] Hâlbuki Allah'ın birliğine dememiştir. 'Onlar müşriklerdir.' Fakat şirk gizli ve açık olmak üzere iki kısımdır. Allah'ın birliğine iman eden O'nun varlığına iman eden kimseyken Allah'ın varlığına iman eden herkes birliğine de iman etmiş olmaz. Bu durumda imanın gücü bakımından daha aşağı derecede kalır. Çünkü bâtıla iman edenin imanı yokluğa dayanır ve bu nedenle hakikat ortaya çıktığında ondan cayar. Hakkın birliğine iman eden ise gerçek bir şeye dayanır ve istinat eder; dayandığı şey onu destekler ve ondan caymaz. Bâtıla iman eden kimse mutlak birliği itibarıyla Hakka iman edene karşı kendisine yardım eder. Bu durum '*O gün nefsin sana yeter*'[110] ve '*Bir kere daha olsa onlardan yüz çevirirdik, onlar bizden yüz çevirdiği gibi*'[111] ayetlerinde belirtilir. Hiç kuşkusuz onlar yükümlülüğün söz konusu olmadığı yerlerde taptıklarından yüz çevirmişlerdir ve bu yüz çevirme sahibine fayda vermez. Kâfirin efen-

disi ve yardımcısı yoktur ve bu nedenle hasmının önünde başarısızlığa uğrar. Ondan Allah yolunda öldürülenin hayatiyeti gizlenmiştir. Böylece kâfir insan ölüme inanmış -ki ölüm bâtıl bir şeydir-, hayatı inkâr etmiştir; hayat ise hakikat demektir. Burada derin akıl sahipleri için öğütler vardır. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

HAMD MERTEBESİ

el-Hamîd İlahi İsmi

Sen hamd edilen ve hamd eden
Bu nedenle övülen de sen

Öven de sen; hamd etmek üzere gelince biz
O bize şahit, kalp ise meşhûd (görülen)

Keyfiyetsiz, niceliksiz ve teşbihsiz
Sınırlanmaz, tahdit edilmez

Ben O'na kendimle kulluk ederim, O'nunla değil (O'na göre değil)
Yemin olsun ki O'na ibadet ederim, mabud O

O'nu bilirim teşbih ettiğimde
Dine ve akla göre teşbih; bazen mutlak bazen sınırlı

Bu mertebenin sahibi Abdulhamid diye isimlendirilir. Feîl kalıbındaki kelime dilde fâil ve mef'ul anlamında kullanılabilir. Bu itibarla Allah hamd eden-edilendir ve bütün hamd ve övgülerin neticeleri O'na döner. Hz. Peygamber'in elinde hamd sancağı (livaü'l-hamd) varken Hz. Âdem'e isimler verilmiş, bu isimlerle yapılacak övgüler de Hz. Muhammed'e verilmiştir. Hz. Muhammed makam-ı mahmûd'u telaffuz eder. Kıyamette ise makam-ı mahmûd dolayısıyla bilgiyle amel etmek imkânı ona tahsis edilir; aynı imkân başka birisine verilmez. Bu özelliği nedeniyle Hz. Peygamber 'efendi' olmuştur. Bir

hadiste 'Âdem ve onun dışındaki nebiler sancağımın altındadır' buyurur; o sancak ancak hamd sancağı olabilir. Hamd bütün övgülerin neticelerinin Allah'a dönmesi demektir. Bu durum *'Hamd Allah'a aittir'*[112] ayetinde belirtir; yani başka birisine ait değildir. Âlemde övgüye delalet eden her lafız, neticede, Allah'a döner. Şöyle ki: Bir insan ya Allah'ı ya da başkasını övmüştür. Allah'ı övdüğünde, hamde ehil olanı övmüş demekken başkasını övdüğünde onu kendisinde bulunan bir övgü niteliğiyle övmüş olabilir. Bu nitelikler Allah'm övülene ihsan ettiği veya yaratılışında veya ahlakında bulunan iyi özelliklerdir. Onlar ahlakta bulunduğunda 'müktesep', yani kazanılmış sayılsalar bile her durumda Allah'tan gelmişlerdir. Binaenaleyh Allah iyi ve güzel tüm iyiliklerin kaynağıdır. O halde yaratılmış bir varlığın övülmesinin neticesi övgülerle birlikte kendisini yaratana döner ki, o da Allah'tır. Binaenaleyh Allah'tan başka övülen yoktur. Bu itibarla belirli bir yönü kınanmış her özelliği gösteren lafzın hayra ve iyiye işaret eden bir yönü de vardır. Söz konusu lafzın övgü içeren yönü Allah'a dönerken kınanan yönünün herhangi bir hükmü yoktur, çünkü kınanmanın dayanağı yokluktur. Dolayısıyla kınananın bağlanacağı bir kaynak olamaz, bu nedenle yok olur, geride ise sahibinin övülmesi kalır. Başka bir ifadeyle (kınama da içeren) belirli bir lafızdan geride kalan, keşif ehline göre, sadece hamd yönüdür; kınanan yön ondan silinir. Başka bir ifadeyle kınamanın o sözde bir yerinin olmadığı ortaya çıkar.

Bu mertebeyi bu kitapta yazdığım gün, arkadaşım Seyfeddin İbnü'l-Emir el-Aziz -Allah kendisinden razı olsun- şehrin valisini bir insanı şiddetli bir şekilde döverken gördüğünü bildirdi. O ise insanların arasında duruyor, içinden adamı dövdüğü için valiyi kınıyordu. Sonra kendini tutmuş, valiyi de cemaatten birisi olarak görmüş, onun da cemaatin baktığı gibi dövülen adama baktığını fark etmiş. Nitekim, adamın dövülme emrini veren vali değildi. Bu nedenle onu mazur saymış, yanından ayrılmış, uzaklaşmıştı. Hikâyenin anlatılma sebebi şudur: Vali belirli bir idari meselede adama zulmetmiş, ben de kendisine şöyle demiştim: 'Hadiseyi hükümdara bildir.' Bunun üzerine

arkadaşım bana 'Valinin elinden bir şey gelmez' dedi ve kendi görüşünü söyledi. İş gerçekte de öyleydi. Arkadaşım hakikatten perdeli olması nedeniyle zulmü valiye nispet etmiş, Allah gözünden perdeyi kaldırdığında ise o davranışın -kendisine göre- zulüm niteliği kalkmış, zulüm yapanın mazereti tebarüz etmiş, bu davranış bir övgü ve iyi fiil haline gelmiş, kınanan kişi beraat etmiş, övgünün neticeleri Allah'a dönmüştür. Allah şöyle der: *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız.'*[113] Hiç kuşkusuz insan iyi ve kötü şeylere muhtaç olabilir ve bunlar 'Allah' denilenin kapsamı altındadır. Sonra Allah şöyle der: *'Allah Gani'dir.'*[114] Yani muhtaç olmayan O'dur. 'Hamid'dir.' Yani öven ve övülende bütün övgü neticelerinin döndüğü kimse O'dur. Övgü belirli bir nispetle kötü olsa bile, onu kötü kılan hükümden daha güçlü bir nispet bakımından övülen bir şeydir.

'Elhamdu lillah (Hamd Allah'a aittir) ifadesi teraziyi doldurur.' Çünkü terazide bulunan her şey sadece Allah'a övgüdür ve teraziyi dolduran hamddir. Tespih de bir hamd olduğu gibi tehlil, tekbir, temcîd, tazîm, tevkîr, taziz vb. ifadeler birer hamddir. Bunların arasından 'el-hamdu lillah' ifadesi en genel hamd iken öteki zikirler -tıpkı insanın uzuvları gibi- o hamdin parçasıdır. Bu misalde hamd insanın bütününe karşılık gelir.

Hamdin anlamı ortaya çıktı
Kınama perdelemesin seni

Sır belli oldu artık
Gizleme onu sana yitirtmesin

Hamd mertebesinin hükmü tamlık ve kemal bakımından üç tarzda ortaya çıkarken içlerinden birisi en yetkinidir. Bunlardan birisi kişinin kendisini övmesi ve hamd etmesidir; böyle bir hamde ihtimal bulaşabilir ve ihtimal varken kemal övülende gerçekleşmiş olmaz. Bir hal karinesine ve övenin (hamid) kendisini övdüğü durumu doğrulayan bilgiye ihtiyaç vardır. Çünkü insan kendisini sahip olmadığı bir özellikle övebileceği gibi aynı durum başkasının onu övmesi için de

geçerlidir. Böyle bir övgü işin iç yüzü ve gerçeği ortaya çıkıncaya kadar ihtimale açıktır. Bu durumda açıklık ve kesinlik derecesinin aşağısında kalır. Üçüncü hamd ise hamdin hamdidir. Hamdler arasında bundan daha doğru bir hamd yoktur, çünkü o, niteliğin kendisinde bulunması anlamına gelir. Dolayısıyla hamdin övdüğü kimseden başka övülen yoktur. Başka bir ifadeyle ne kendini öven, ne başkasının övdüğü kimse (bu yetkinlikle) övülmüştür. Sıfat sahibinin ve niteleyenin kendisi olunca hamd, hamd edenin (hamid; öven) ve edilenin kendisi olur. Öyle biri sadece Allah'tır. Binaenaleyh Allah övgü ve hamd kendisine veya başkasına izafe edilse bile, hamdin kendisidir.

Sadece Allah var, hamd et ki doğru söylemiş ol
Hamdde ne bir yaratılmışı ne bir varlığı dikkate al

Her lafızda Hakkın övgüsünü murakabe etmeli
Her övgüde O'nun bir terakkisi var

Kim bu bilgiye ulaşırsa yüksek bir rütbeye ulaşmış olur
Rabbi ona indirmiştir bu rütbeyi

Bu makama azimle koşmalı
Yarışanlarla beraber O'nu övmek üzere

Rabbinin yaratıklarını taksimi kaçınılmaz
Bir kısmı muttaki bir kısmı bedbaht

Kitabın metninde yazılı olarak gelmiş bu taksim
Leyl ve A'lâ suresinde, dikkate al bu sözleri

Allah'ın kitabı dile getirir sadece
Rahman'ın yaratıklarına yerleştirdiği hakikati

Açık bilgi ortaya çıkartmış anlayışlı kimse için:
Dilersen reddeder, dilersen yükselirsin

'Hamd nimet veren ve ihsan eden Allah'a aittir' ve 'Hamd her durumda O'na mahsustur.' Böylece hem özel ve hem genel anlamda hamd zikredilmiştir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

İHSÂ -SAYMA- MERTEBESİ

el-Muhsî İlahi İsmi

Bir kitapta kendi işini sayınca (ihsâ)
Sayılan ve sayan sen ol

Annemize 'bize mühlet ver' dedin
Kardeşimize şöyle dedin: Allah adına anlat

Nefsim! Ona geldiğinde sen
Dilediğini söyle ve anlat

Benden geçti ve başkasını görmedim
Allah adına himmetime dedim ki 'anlat'

Hevasının kul yaptığı kimseyi tahsis et
Benim bildiğimi gizleme zinhar

Sahibi Abdulmuhsî diye isimlendirilen bu mertebe ihata mertebesi veya -aynı olmasa bile- onun kardeşi olan mertebedir. Allah şöyle der: *'Onların yanındaki şeyleri ihata etmiş, her şeyi sayıca saymıştır.'*[115] Kitap hakkında ise şöyle der: *'Küçük veya büyük hepsini saymıştır.'*[116] Bu makam divan sahibinin -ki o ilâhî mertebenin kâtibidir- kâtibinin makamıdır; söz konusu kâtip imam-ı mübîn (apaçık imam) olarak isimlendirilir. Allah şöyle der: *'Her şeyi imam-ı mübîn'de saydık.'*[117] İlahi varlık divanının başkanı ilk akıldır ve o 'kalem' diye isimlendirilir. İmam ise kitaptır ve 'levh-i mahfûz (korunmuş levha)' diye isimlendirilir. Sonra kâtipler, divanda kalemleriyle birlikte derece derece gelir. Her kâtibin kendine mahsus bir kalemi vardır. Bu durum İsra hadisinde Hz. Peygamber tarafından şöyle ifade edilir: 'Öyle bir yere çıktım ki, kalemlerin cızırtısını duyuyordum.' Divan başkanmm elindeki Kalem-i a'lâ, yani yüce kalemin yazdıkları silinmez. Orada her şey sabittir ve o kalemin yazdıkları Hakk'a çıkartılır. Onun dışındaki kâtiplerin yazdıklarının bir kısmını Allah sabit kılarken Allah katından gelen elçilere göre belirlenecek şekilde bir kısmını siler; söz konusu

elçiler Allah katından (gelerek) divan başkanı vasıtasıyla yazılanların bir kısmını silmeyi, bir kısmını sabit bırakmayı onlara bildirirler. Sonra yazılanlar en yüce deftere aktarılır. O defter, levh-i mahfûzun mukabilidir ve dolayısıyla hiçbir harfi ihmal etmez. Böylelikle Allah'ın her şeyi bilgi bakımından ihata ettiğini öğrenirler. Bununla birlikte ihsâ ve ihata arasında bir fark vardır: İhata mevcut veya madum, yani bilinen her şeyde genel olarak hüküm sahibiyken ihsâ ancak mevcutta olabilir. Şeylik halindekine gelirsek, Allah'ın bilgisi şeyliği şeylik olarak ihata etmişken her şeyi sayı bakımından ihata etmiştir. O halde ihsâ şeyliği, ihata şeyliğine dahildir. Binaenaleyh ihsâ edilmiş her mevcut aynı zamanda mevcut demektir. 'Allah'ın doksan dokuz ismi vardır, onları ihsâ eden cennete girer.' Bu isimler varlıklara delil oldukları için, varlığa girmiş isimlerdir ve onlar -adeta felekteki dereceler gibi- ana isimlerdir. Sonra mümkünlerden her birinin kendine mahsus ilâhî bir ismi vardır ve söz konusu isim mahsus olduğu mümküne bakarak mümkünün başkasından ayrışmasını sağlayan 'özel yönü (vech-i has)' kendisine verir. Mümkünler sonsuzdur ve öyleyse ilâhî isimler de sonsuzdur. Çünkü onlar mümkünün meydana gelmesiyle nispetleri ortaya çıkartırlar. Bu nispetler sayılmış (muhsa) isimlerden ibaret olan bu isimlerdir. Misal olarak feleğin derecelerinin içermiş olduğu dakikalar, ikincil noktalar ve sonsuza kadar ulaşacak şekilde üçüncül dereceleri verebiliriz. Binaenaleyh sonsuz olan ihsâ edilemez fakat 'ihsâ edilmemiş olmak' şeklinde ihatanın hükmü altına girer. O halde ihsâ edilen her şey ihata edilmişken ihata edilmiş her şey 'ihsâ edilmiş' değildir. Belirli bir sürenin kapsamına giren her şey ihsâ kapsamına girer. Misal olarak '*Sizin için farig kalacağız ey insanlar ve cinler*'[118] ayetini verebiliriz. Bu itibarla ilâhî meşguliyet sona ermez. Dünya hayatının sona ermesiyle ahiret hayatındaki meşguliyet başlar; ahiretteki hükmün ise sonu yoktur, çünkü oranın eceli yoktur. Demek ki Allah'ın bizimle meşguliyeti nihayet kabul etmez. Bununla birlikte kendisinden ayrılmış olduğu dünyadaki işi -eşyayı bizim için yaratması nedeniyle- bizimle beraber olması demektir. O ise bizim için kaçınılmaz bir şeydir. Çünkü her şey Allah'ın hamdini tesbih eder, hatta bu sebeple yaratılmıştır. Daha doğrusu bizden dolayı yaratılmıştır.

Çünkü biz suretimiz ve toplayıcılığımız itibarıyla böyle bir özelliğe sahibiz: Bizim tesbihimiz, bütün âlemin tesbihi demektir. Allah eşyayı bizim için yaratmış, yeterlilik bizimle gerçekleşmiştir. Bu itibarla içimizden birisi bile bu hususta yeterlidir. Fakat insan türünün şahısları çoğalmış, bununla birlikte sonlu oldukları için de 'sayılı (ihsâ edilmiş)' olmuşlardır. Bir kişi bile yeterli iken insan türünün çoğalmasının nedeni, ilâhî isimlerin çokluğudur. Başka bir ifadeyle ilâhî isimlerin çokluğu nedeniyle insan türünde çoğalma ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber duasında şöyle der: 'Allah'ım! Kendini isimlendirdiğin her isimle senden istiyorum.' İsimlerin çokluğu nedeniyle bizde çokluk meydana gelmiş. Bu durum Hz. Peygamber'in bir duasında dile getirilmiştir. O halde (varlıkta) maksat olan insan türünün şahısları, ilâhî isimlerin çokluğu nedeniyle çoğalmıştır. İnsan kendisi adına yaratılan eşyayı yaratılış gayelerinde kullanmamış olsaydı, eşya ihmal edilmiş sayılacaktı. Bununla birlikte bu türün tek bir bireyi bütün eşyayı kullanma imkânına sahip değildir. Bu nedenle kendisi adma yaratılan eşyayı bütünüyle kullanabilsin diye insan türünün bireyleri çoğalmıştır; eşyanın yaratılması ise kaçınılmazdır. O halde mümkün ancak mümkünden fayda görürken Hak iki mümkün arasında vasıtadır.

Biz O'nunla meşgulüz
O'nun yegâne işi de bizimle

Biz ne dersek O'na ait
O ne hüküm verirse bizim hakkımızda

Bu mertebeye mahsus olup mutlaka açıklanması gereken hususlara dikkat çektik. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BED' MERTEBESİ

el-Mübdi' İlahi İsmi

İzhar etmediğim bir işe başladığımda
Bilirim ki içinde olduğum o şeyin kendisiyim

Her hadisede O'nu görürüm
O'nu gizlerken O da beni görür

Sordum 'bana ihsan eden kimdir?'
Kalbime belki Rahman şifa verir

O'nunla tartışan bir nefs var
Dedim: 'Allah ona kâfi'

Himmetim O'na bağlı ve ben O'ndan isterim
O'nu yerine getirir, ben yerine getiremem

Bu mertebenin sahibi Abdulmübdi' diye isimlendirilir. Ebediyet ancak mertebe ve varlıkla bilinebilir. Çünkü onun yeri ikinci mertebedir ve birincide bir izi yoktur. İlk mertebe kendisi nedeniyle zorunlu olanın mertebesiyken ikinci mertebe başkası nedeniyle varlığı zorunlu olanın mertebesidir; başkası nedeniyle zorunlu olan ise mümkündür. Yaratılmış olanlardan önce veya sonra gelenlerin hepsi ikinci mertebede bulunmada müşterektir. İkinciyi birinciye nispet edersen, başlangıcın (ibtida) ne olduğunu öğrenirsin. Bu itibarla o mertebe ikinciyi izhar ederken hiç kuşkusuz ikinciyi ibda eden ve başlatan odur. Mümkünlerden her bir varlıkta başlama hükmünün varlığı süreklidir. Dolayısıyla el-Mübdi sürekli başlatır. O bizde yaratmış olduğu şeylerle varlığımızı korur; bunlar bekamızın bağlı olduğu hususlardır. Öyleyse Allah sürekli yaratmış olduğu her bir şey hakkında ibda' edendir. O yaratılmışı biz mübda, yani yaratılan diye isimlendiririz. Bu itibarla her isim el-Mübdi diye isimlendirilir, çünkü her isim, ilk el-Mübdi'nin yarattığı şeyde hüküm sahibidir. Birinci mertebenin hükmü el-Evvel

isminden söz edilirken açıklanacaktır. '*Allah hakkı söyler ve doğruya ulaştırır.*'

YENİDEN YARATMA MERTEBESİ

el-Muîd İlahi İsmi

Suretlerde yeniden yaratma ve iade başlangıç gibi
Başkadan hiçbir şey eklenmez onlara

İlke ekleme olurdu o; hâlbuki koruyucudur o
Zararla zikredileni korur durur

İade olmasaydı talep etmezdik biz
İşlerde ve kabirlerde kalkarken

Çünkü Allah'ın güzel isimleri bizi talep eder
Sadık haberde bize söylendiği gibi

Ben yüzlerin döndüğü bir mülk değilim
Beşer ve melekler ortaya çıktığında

Bu mertebenin sahibi Abdulmuîd diye isimlendirilir. Allah ibda' eden ve iade edendir (başlatan ve yenileyendir). Başlatma ve yenileme Allah'a ait iki hükümdür. Allah bir şeyi kayboluşunun ardından yenilerken benzerleri yaratarak onu yeniler ve iade eder. Bu itibarla Allah iade edendir, yoksa giden ve kaybolanın aynısını yenilemez. Böyle bir şey olamaz ve varlık böyle bir işin olamayacağı kadar geniştir! Allah kendisiyle nitelenmiş olduğu hali yeniler. Hakkın yaratmış olduğu her varlığın yaratılışı tamamlanmıştır. Söz konusu varlık Allah'a bakar ve başka bir varlığın yaratılışına yöneldiğini görür. İş sürekli böyle devam eder durur! Öyleyse Allah el-Mübdi ve el-Muîd, yani başlatan ve yenileyendir. Allah her işi başlatan (yaratan) ve onun şe'nini ve işini yenileyendir. Bu yönüyle Allah herhangi bir işte hüküm sahibi olan

valiye benzer: Hükmü sona erdiğinde, o şeye göre, ondan ayrılmış, işini tamamlamış, başka bir varlıktaki hükmüne intikal etmiştir. Bir varlıkta iadenin ve yenilemenin hükmü budur, bunu anlayınız! el-Mübdi'nin hükmü ise böyle değildir. Allah her şeyi yaratarak ibda eder, sonra onu yeniler, yani yaratmış olmak itibarıyla hüküm O'na döner. Bu durum '*Allah halkı ibda eden sonra iade edendir*'[119] ayetinde belirtilir; yani Allah halkı iade eder (yaratmayı yeniler). Başka bir ifadeyle var etmeyi murat ettiği bir varlıkta dilediklerini yaratır ki bu, halk yani yaratmaktır. Çünkü halk belirli yerlerde mahlûk yani yaratılmış anlamında kullanılır. Meselâ 'Bu Allah'ın halkıdır' denilir. Bazen halk fiil anlamında kullanılır. Misal olarak '*Onları göklerin yaratılışına şahit tutmadım*'[120] ayetini verebiliriz. Burada hiç kuşkusuz Allah fiili kastetmektedir, çünkü herhangi bir yaratılmışın fiili yoktur, dolayısıyla onda Allah'ın fiilinin görüleceği bir hakikat yoktur. Bu bakımdan yaratılmış, fiili olmayandır ve her varlık Allah'tan ancak üzerinde bulunduğu durumu müşahede edebilir. Bazen halk daha önce söylediğimiz üzere -fiil anlamında değil- yaratılmış anlamında kullanılabilir. Bu nedenle '*O halkı ibda eden sonra iade edendir*'[121] ayetinde geçen halk kelimesiyle fiilin kastedildiğini söyledik; ayette mahlûk kastedilmemiştir. Çünkü yaratılmışın kendisi varlıktan kaybolmamıştır. Bununla kendi başına var olan cevheri kastediyorum; o sadece dünyadan berzaha göçmüştür. Nitekim daha sonra berzahtan haşir yerine, oradan cennete veya cehenneme geçer. Hâlbuki söz konusu varlık kendi hakikati bakımından yok olmamış ve sonra da var olmamıştır. Bu durumda iade ve yenilenme onun hakkında gerçekleşir. Demek ki 'iade' bir varlıktan başka bir varlığa, bir makamdan başka bir makama, bir yerden başka bir yere intikal etmek ve göçmek demektir. Bu bakımdan ahirette üzerinde yaratılacağımız suret dünyadaki surete sadece isimde benzerdir. Bu nedenle ahiret sureti bir başlangıç ve yeniliktir. Dünyadaki suret tekrarlanmış olsaydı, hükmü de onunla beraber tekrarlanırdı. Çünkü her yaratılışın hükmü kendine aittir ve onun hükmü yenilenmez; dolayısıyla o yaratılmış (veya yaratılış) yenilenmez. Cevher ise onun kendisidir, başkası değildir. Cevher Allah'ın kendisini yaratmış olduğu andan itibaren mevcuttur ve yok olmaz. Allah kendisinde

bekasını sağlayan özellikleri yaratarak onun varlığını muhafaza eder. O halde iade ancak Hakkın bu yaratılmışta -yaratmayı tamamladığı işlere göre- başka bir (iş) yaratmaya dönmesidir. '*Sonra onu başka bir şekilde yaratırız.*'[122] Burada 'onu iade ederiz' dememiştir. Bununla birlikte Allah dilerse bunu yapar. Nitekim ayette 'dilerse onu yeniler' demiş, fakat bunu dilememiştir. O halde her ne zaman fariğ kalırsa başa döner ve başlangıç hükmüne yönelir. Bu hüküm ilâhî bir hükümdür ve her zaman devam eder. O halde iadenin hükmü Hakkın dışında değildir ve onun hükmü -yaratılmış halkta değil- Hakta ortaya çıkar. Âlem var olmasının ardından Allah'ın kendisi adına yaratmış olduğu yeni hallerde yer değiştirir. Hak sürekli yaratır ve yaratmaya döner, sonra yaratır. Allah'tan başka ilah yoktur, O her şeyi yaratandır.

İHYA -DİRİLTME- MERTEBESİ

el-Muhyî İlahi İsmi

el-Muhyî hayat veren demek
Dürülmüş elbisenin yeniden yayılması gibi

Bana hayat verir denildiğinde
'Hayat veren Rabbim' dedim

O benim efendim ve dayanağım
Rüşdü taşkınlıkla izale eden

Ona gelip bir şey dilediğimde
Bana karşı yumuşaklığını artırdı

Bir hayır ve dilekte değilim
Bir şey için dua ettiğimde

Bu mertebenin sahibi Abdulmuhyî diye isimlendirilir. O her şeye hayat verendir. O halde her şey canlıdır, çünkü her şey, Allah'ın hamdini tespih ederken O'nu -ister ölü olsun ister olmasın- ancak canlı bir şey tespih edebilir. Bu itibarla her şey hayat sahibidir. Eşyadaki hayat Hakkın hayatmdan onlarm üzerlerine yayılan bir feyizdir. Her şey sübût halinde canlıdır ve hayatiyeti olmasaydı '*ol*'[123] sözünü duyamazdı. Bu söz, şanına yaraşır şekilde, Allah'a aittir ve onun neticesinde her şey var olmuştur. Allah hayat verendir, çünkü eşyadaki hayat, güneşin ışığının mekânlara yayılması gibi, el-Hayy isminin feyziyle ortaya çıkmıştır. Ne sübût ne (dıştaki) varlık halinde hiçbir şey bu hayattan ve feyizden uzak kalamaz. Her iki halde de hayat eşyaya eşlik eder. Bu nedenle Hz. İbrahim '*Ben yok olucuları sevmem*'[124] demiştir. İlah 'yok olucu' bir şey olmadığı kadar el-Hayy da Allah'ın isimlerindendir; hâlbuki ölüm O'nun isimlerinden biri değildir. Allah hayat veren ve öldürendir. Ölüm gerçekte olduğu gibi keşif ehline göre hayatın bir şeyden alınmasıyla ortaya çıkmaz; ölüm bir valinin azledilip başka bir valinin görevlendirilmesidir, çünkü âlemin valisiz kalması mümkün değildir. Vali âlem bozulmasın diye onun maslahatlarını gözetir ve korur. Böylece ölüm ancak intikal ve azledilmekten ibaret olduğu için ilâhî bir hakikate dayanabilmiştir. Onun dayandığı ilâhî hakikat ise Hakkın bir şeyden başka bir şeye intikal ediciliğidir. Hakkın ayrıldığı bir şeyde -kendisinden ayrıldığı yönden- bir hükmü kalmaz. Onunla yegâne işi onun kendisini (ve cevherini) yaratmasıdır. Onunla meşguliyeti ve işin tamamlanmaması ancak varlığının bekasının bağlı olduğu işlerin yaratılmasında ortaya çıkar. İşte âlemde ölümün dayanağı bu ilâhî hakikattir. İman ve keşif ile sabit olduğuna göre, ölüye soru sorulur, o da cevap verir.

Ey perdeli insan! Bu sorgu esnasında kişinin ölü olduğu hükmünü verirsin. Bir rivayette ölünün kabrinde sorguya çekileceği ve 'ölü' adının sorguyu düşürmeyeceği sabittir, çünkü intikal mevcuttur. Ölüm esnasında canlı olmasaydı, sorguya çekilmezdi. O halde - anladıysan- ölüm hayatın zıtti değildir!

ÖLÜM MERTEBESİ

el-Mumît (Öldüren) İlahi İsmi

Pek çok kavim cehaletle ölür
Mal, makam nedeniyle pek çok kişiye göre canlıdır onlar

Büyük bir hastalığa tutuldum, ölürüm onunla
Şifa nasıl bulurum? Hastalık çetin

Efendimizden başkasında gayem olsaydı
İlacını arayacağım bir hastalığım olmazdı

Allah benim Rabbim! O'na bedel aramam
Cömertlik ve ilka beni engellemez.

Bu mertebenin sahibi Abdulmumît diye isimlendirilir. Allah şöyle der: '*Onlardan birisine ölüm geldiğinde...*'[125] Başka bir ayette '*Öldüren ve hayat veren Allah'tır*'[126] ve '*De ki, sizi ölüm meleği öldürür*'[127] der. Hz. Peygamber ümmeti içinden Cehenneme girecek bir gruptan söz ederken Allah'ın orada onları öldüreceğini söylemiştir. Ölüm dünya menzilinden ahiret menziline intikal demektir; yoksa ölüm gerçekte hayatın bir şeyden ayrılması anlamına gelmez. Allah gözümüze perde çekmiş, dolayısıyla o varlığın canlılığını idrak edemeyiz. Allah yolunda öldürülen şehitlerin canlı oldukları ve rızıklandıkları naslarda yer almış, Şâri Teâlâ bize onlara 'ölü' dememizi yasaklamıştır. O halde bize göre ölü, sadece intikal ederken hayatı sürekli ona eşlik eder. Bedeni yöneten vali -ki ruhtur- Allah'ın valilik günlerince yönetimiyle yükümlü kıldığı bu memleketten ve mülkten uzaklaşır. Bize göre ölü canlı olduğunu bilir; senin onun canlı olmadığı hakkındaki hükmün onun durumunu bilmemenden kaynaklanır. Başka bir neden ise ölümden önce hareket etmek, konuşmak, tasarrufta bulunmak gibi özelliklerini gözleyerek verdiğin hükümdür. Bu intikal esnasında ölü, tasarruf edebilen değil, tasarrufa konu olandır. Bu durum Allah'ın bize gerçeğin bu şekilde olduğu hakkındaki bir uyarısıdır. İnsan tasar-

rufta bulunduğunu iddia ederken de tasarruf insana değil, Allah'a aittir. Bununla birlikte bu ölü gerçekte -sözüyle olmasa bile- haliyle tasarruf eder. Onun sana tasarrufu olmasaydı, kendisini yıkamaz veya kefenlemezdin. Yine de Şâri sana bu işleri emretmiş ve seni sorumlu tutmuştur. Ölünün sendeki en büyük tasarrufu budur; bu tasarruf ise sana bu işi yapmanı emredendeki tasarrufudur. O halde ölü dirilerde tasarruf ederken onlar bunun farkında değillerdir. Aynı zamanda ölü sende de tasarruf eder ve sen bunun farkında olmaz, onun sende hükmü kalmadığını zannedersin. Belki de ölünün ölümle sendeki hükmü, hayatla, yani ölüm yokken sendeki hükmünden daha güçlüdür. Demek ki ölüm belirli bir tarzda gerçekleşen özel bir intikal ve göçmedir ve bir intikal olması itibarıyla ölüm ilâhî ve özel bir hakikate dayanır. Ölümün ahiret hayatında cehennemde hükmü olduğundan da kuşkuya kapılmamak gerekir. Allah cehennemde ateşin günahları karşılığında kendilerine isabet ettiği bir kavmi öldürür, sonra onlara hayat verir. Bu durum, ölümün kurban edilmesinden öncedir. Cehennem ehli cehennemde ve cennet ehli cennette kalıp kapıların kapanmasının ardından ölümün getirilmesi kaçınılmazdır. Kapıların kapanmasından sonra ölüm parlak bir koç suretinde getirilir. Bu ise kullar hakkındaki nihai hükmün rahmet olacağına dair en güçlü delildir. Ölümün kurban edilme vakti acıların sona ereceği vakittir. Ölüm cennet ile cehennem arasında durdurulur, her iki yerin sakinleri onu görür ve tanırlar. Cennetlikler ölümü görmekle nimetlenir; ölüm onların daimi mutluluklarının sebebidir. Buna mukabil cehennem ehli onu gördüklerinde içinde bulundukları durumdan çıkmak hakkındaki bir umutla nimetlenirler; belki ölüm onları dünyadan olduğu gibi ahiretten çıkartır diye umarlar. Hâlbuki bedbahtlık süresinin sona yaklaştığından haberleri yoktur. Sonra elinde bir bıçak olduğu halde Hz. Yahya gelir ve ölümü iki grubun gözlerinin önünde kurban eder. Cennet ehli hayatlarını sürdürürken cehennem ehli orada ne ölür ne sağ olarak kalırlar. Nitekim uyuyan hakkında 'ne ölüdür ne diridir' denilir. Onların cehennemdeki nimeti uyuyanın nimetine benzer. Allah uykuyu bir dinlenme vesilesi kılmıştır. Rahatlık ise rahmetten kaynaklanır, gazaptan değil! Cehennemlik olan kişi büyük ateşe yas-

landığı sürece bedbaht kalmaya devam eder. '*Sonra orada ne ölür, ne hayat bulur.*'[128] 'Sonra' edatı Cehenneme yaslandıktan sonra getirilmiştir. Onun yaslanmasıyla 'ne ölür ne hayatta kalır' denilen durum arasında hiçbir hakikatin vermeyeceği bir ölçü vardır. Burada bağlaçlar da kullanılmıştır. Böylece ölümün kurban edilmesiyle hüküm kendisine ulaşır. Onun rahatlığı uyuyanın rahatlığıdır ve bu nedenle ne ölür ne hayatta kalır. Yani bu rahatlık sürekli eşlik eder, bunu bilmelisin! O halde dünyada ölüm mümin için bir müjdeyken kâfir için hüsrandır. Ölümün ahirette kurban edilmesi her iki grup için bir müjdedir. Benî-Dabbe kabilesinden bir bedevi şöyle der:

Biz Benî-Dabbe'yiz! Vuruşma şiddetlenince
Ölüm bize baldan tatlıdır

Biz ölümün çocuklarıyız! Ölüm bize ulaşınca
Ecel yaklaştıktan sonra ölümden korku duymayız

Şair ölümden aldığı hazzı bal yiyenin hazzına benzetir. Bu mertebe hakkında bu kadar açıklama -düşünen ve basiretle gören için- yeterlidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

HAYAT MERTEBESİ

el-Hayy İlahi İsmi

Hayat bedenin değil kalbin hayatıdır
Rahman'ın ebediliğime indirdiği bir tat

İnsanların bedenlerinden başka bir şeyi yok
Bedenler onlara göre bütün dayanak

Helak olurlar, akıl perdeler onları
Apaçık bir sınır ve tanımda olsalar bile

Tasarrufta olgunlukları yok
Rüşdü taşkınlıkla satın alırlar

Taşkınlık onlara göre asıl
Bu nedenle Hakkın varlığından habersiz görürsün onları

Bu mertebenin sahibi Abdulhayy diye isimlendirilir. Bu nitelik ilâhî bir niteliktir. Ayette *'Allah kendisinden başka ilah olmayandır, Hayy ve Kayyum'dur'*[129], *'Yüzler hayy ve kayyuma döner'*[130] buyrulur. 'Kayyum olmak' el-Hayy'ın ayrılmaz özelliklerinden olduğu için ayette beraber zikredilmişlerdir. O halde bilinen her şey canlıdır, çünkü bilinen (malum) kendisini bilene bilgiyi verendir; yoklukta olsa bile böyledir. Bilgiyi ancak niteliği canlılık olan verir. *'İnsanların çoğu bilmezler.'*[131] Çünkü onlar görmezler. el-Hayy'a ait olan hayat güneşin ışığı gibidir.

Gördüğü her şeyi nurlandırır
Nurlandırmak onun tasavvurudur

Emrin hükmü vardır onda
Verdiğini verir, tekrarlamaz

Onlar lütfundan fark edilmez
Gördüğün şeyler oldukları

el-Hayy zatı gereği gördüğü her şeyin kendisiyle hayat bulduğu isimdir; hiçbir şey O'ndan habersiz kalmaz ve her şey O'nunla hayat bulur.

KAYYUMLUK MERTEBESİ

el-Kayyum İlahi İsmi

el-Kayyum'a dönerim, istemem başkasını
Gedikler kapandı

Umulur ki bir cömertlik elde ederim, onu görmem
Bizimle kaybolur ve intikal eder

Fikirler yok olduğunda
Zatım onları hayalde yeniden tasarlar

Ardından gelir kendilerine yürüyünce
Fikirsiz olarak kavuşur ve ulaşır

Bu mertebenin sahibi Abdulkayyum diye isimlendirilir. Kayyum olmak el-Hayy'ın özelliklerinden olduğu için her durumda kendisine eşlik eder; biri zikredildiğinde öteki de onunla beraberdir. Allah her nefs üzerinde o nefsin kazandığı şeylerle 'kaimdir'. Bilinen her şey canlıdır, dolayısıyla her şey kayyumdur; yani bir kaimlik özelliği vardır. O şey kaim olmasaydı, onu bilene kendisi hakkında bilgi vermezdi. Onu bilen ise söz konusu bilgiye göre yaratılışını ona vermiştir. Allah bir şeye ancak kendisi hakkındaki bilgisini verirken, o şeye dair bilgisi ondan ortaya çıkar. Demek ki onun varlığına bir ilavenin veya (verdiği bilgiye göre) eksikliğin bulunması söz konusu değildir. Bu durum kaçınılmaz olarak böyledir. Bu nedenle Hz. Musa '*Rabbimiz her şeye yaratılışını verdi*'[132] diyerek Allah'ın bilgisini ihata edici özelliğine dikkat çekmiştir. Böyle bir bilgi Rablik iddia etmesine rağmen Firavun'da bulunmuyordu. Firavun ise Hz. Musa ile Harun'un ne söylediklerini anlamış, susmuş, söz ettikleri kimsenin Hak olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte başkanlık sevdası onu gerçeği itiraf etmekten engellemişti.

Varlığımızda bizimle kaim olan
Ey dostum! Bizimle kaim oldu

İyice incelersen anladığın şeyi
Dilersen hakkımızda dilersen lehimizde hüküm ver

Cömertlik bizde ikilenmedi
Deki cömert benim

Bizden başkasından nimet görmedik, bakınız!

Sözümü düşünün, apaçık bulursunuz onu

Kayyum olmak, zatı gereği, her şeye yayılmış bir niteliktir. Bu nedenle Allah bize '*Allah için ibadet etmek üzere kaim olunuz*'[133] demiştir. Bu nitelik bize sirayet etmeseydi, Allah bize böyle bir emir vermezdi. Biz de emre göre davrandık, Allah için ve O'nun vasıtasıyla 'kaim olduk (ibadetleri yerine getirmek üzere ayağa kalktık)'. İçimizden bazıları bunu gözüyle görürken bazıları inanarak müşahede eder. Bu itibarla 'kayyum olmak' insanın ulaşamayacağı bir ahlaktır diyenlere şaşılır! Bu görüştekiler kayyum olmanın Hakkın özelliklerinden olduğunu ileri sürerler; hâlbuki kayyum olmak, yaratılmış için daha uygun bir özelliktir. Bu özellik yaratılmışa yayılmış olduğu gibi ilâhî isimler de bu özellik nedeniyle zuhur etmiş, yaratılmış olan Hakkın kendisini kaim kılmasını bu özellik nedeniyle sağlamıştır. Yaratılmışta böyle bir nitelik bulunmasaydı, yaratılmış zuhur etmeyeceği gibi (bir misal olarak) harfleri 'kaim kılan' elif harfi de ortaya çıkmayacaktı. Elif harfi diğer harfleri kaim kılarken (bilfiil var ederken) kendisi bir harf değildir. Bu itibarla elif, harfleri izhar edendir. Aynı zamanda elif onlara benzemez. Elif'in uzaması zatı gereği sonsuza kadar sürerken onun hükmü harfin varlığına bağlı olarak sonsuzdur. Çünkü onun yolunda bilkuvve ve istidat olarak diğer harflerin mahreçleri ve menzilleri bulunur. Elif mahreçlerden herhangi birisine vardığında, onun hangi harf olduğunu görmek üzere, kendisine bakar ve harfi izhar eder ve bu yer o harfin mahreci diye isimlendirilir, elif de onu bilir. Bu itibarla elif harfi söz konusu harfi meydana getirendir. Bu durum '*Sizi imtihan edeceğiz, ta ki öğrenelim*'[134] ayetinde belirtilir. Nefse yayılmış kayyumluk özelliği olmasaydı harfler zuhur etmeyecekken harflerdeki kayyumluk özelliği olmasaydı kelimeler harflerin birleşimiyle meydana gelmeyecekti. Bunu bir misal vermek üzere söyledik. Bu misal var olanların Hakkın nefesinden meydana gelişlerini açıklar, bunu bilmelisin. Elinizdeki kitabın nefes bölümünde bu husus zikredilmişti.

Bilmelisin ki, bu bölümü yazdığım gece rüyamda sarı renkte bir yaprak gördüm. Yaprak Hak'tan bana gelmiş, her iki yüzünde de bir

yazı yazılmıştı. Yazı herkes tarafından görünemeyecek şekilde gizliydi. Ben de rüyada ayın ışığından yararlanarak onu okudum. Bir kısmı şiir bir kısmı nesirdi. Okumayı tamamlamadan uyandım. Bu gördüğümden daha garip ve neredeyse anlaşılmayacak durumdaki yazıdan kapalı bir şey görmemiştim. Yazıdan anladıklarımın bir kısmı şimdi zikredeceklerimdir. Yazı benden başka birisiyle ilgiliydi. Bu durum uykuda bana belirtildi ve yazının hakkında olduğu şahıs bana söylendi, ben de kendisini tanıdım. Adeta Hicaz toprağında Mekke ile Medine arasında ortaya çıkan bir yerdeydim:

Allah'ın emri her durumda delildir
Büyük izzeti gösterir; inkâr fayda vermez

Allah'ın kitabı gelir ve bildirir
O'ndan geldiğini; kasıt budur kesinlikle

Emir Allah'a ait, bana gelmezden de
Kaderi uygulamak üzere geldikten sonra da

Yâdıyla kalbin hayat bulduğu kimse münezzeh
Şükür ve hamd O'na ait

Kulum bu halde olunca onun kendisiyim
Böyle olmazsa kul senin kulundur, ey kul!

Yapraktaki nesir yazısma gelirsek, uyandığımda onu unutmuştum. Fakat kendilerinden faydalanılacak birtakım işlere dair Haktan gelen bir müjde olduğunu biliyorum. O değerli bir bilgiydi ve dünya sebeplerinden tasavvur edilmiş olarak hatırımda kalmıştı. O hususlarda Allah'ın rızkı genişler, elinde bu nimetin bulunduğu ve Allah'ın kendisinde sabit kıldığı kimse O'na şükreder. Allah söylediklerimize vekildir.

VİCDAN -VECD/VÜCÛD- MERTEBESİ 'OL (KÜN)' SÖZÜNÜN MERTEBESİ

el-Vâcid İlahi İsmi

Varlık Hakkın cömertliğine bağlı
Hepimiz onda mutlu ve gıpta edilecek bir haldeyiz

Varlıkları var eden himmeti
Cömertliğe bağlı varlıktır o

O'nun yanındaki benim yanımda olsaydı onu söylerdim
Fakat ben müflisim, bu nedenle şart koşarız

Elçi gönderirken Musa'ya şart koşulduğu gibi
Rablerinin elçisi olarak zorbalara giderken umutsuzca

Onların içinden iflas etmiş bir halde gelmişti
Amaçlarına erememiş, fakat itidali koruyarak

Bu mertebenin sahibi Abdulvacid diye isimlendirilir. O hiçbir şeyin karşısında direnemeyeceği kimse olduğu gibi aynı zamanda eşyadan da müstağni olandır. Bir şeyi talep edip talebi gerçekleşmez ve mevcut olmazsa, talebin önceden engeli bulunduğu ortaya çıkar, çünkü hiçbir şey O'na karşı koyamaz. Misal olarak Ebu Cehil'den Allah'ın mutlak birliğine, peygamberine ve O'nun katından gelen vahye iman etmesi talebini verebiliriz. Ebu Cehil'in talep edilen işe olumlu cevap vermemiş olmasından görünen husus, Hakkın ondan talep edilen işi 'vacid', yani var edici olmadığı ve engellemenin O'ndan kaynaklandığıdır, çünkü Allah ona tevfik nasip etmemiştir. '*Dileseydi hepinize hidayet ederdi.*'[135] Allah *kün* (ol) sözüyle el-Vacid'dir. İrade bir şeyin varlığına iliştiğinde, 'ol' denilen hiçbir şey bu söze direnemez. Allah imana Ebu Cehil'in veya iman etmemiş insanların idrak mahallinde 'ol' diye emir verip kişiyi iman etmekle yükümlü tutsaydı, Ebu Cehil vb. kimselerin idrak mahallinde iman ortaya çıkardı.

Allah'ın el-Vacid olması, 'ol' sözüyle gerçekleşir. 'Ol' emrinin dışındakiler ise vicdan mertebesinden değildir. Allah emaneti göklere, yerlere, dağlara arz etmiş, onlardan emaneti taşımalarını istemiş, onlar ise emaneti taşıyanlara yönelik Allah'ın kınaması nedeniyle emaneti taşımaktan çekinmişlerdir. Bu kınama bağlamında Allah emaneti taşıyanları -mübalağa kipiyle- zalim ve cahil diye isimlendirmiştir; emaneti taşıyan kendisine karşı zalim iken emanetin kadrini bilmeyendir. İşte kul bu niteliğe ulaşıp (Abdülvacid olduğunda), mümkünlerden hiçbirisi onun karşısında direnemez. O mertebeye ulaşmanın delili ise Hakkın o kişinin dili olmasıdır. Bundan başka bir şey söz konusu değildir. Böyle bir insan bir şeyi irade ettiğinde o şey mutlaka meydana gelir. Binaenaleyh bu makama ulaşan insan her şeyi bulan/meydana getirendir (vâcid). Böyle bir hale sahip iken varlığını ve meydana gelmesini irade ettiği bir şeyde tevakkuf meydana gelirse, söz konusu şey o kişiye karşı direnmiş demektir. O kişinin karşısında böyle bir varlık, Hakkın O'na iman etmeyeceği hakkında ezeli bilgisinde hüküm verilen (Ebu Cehil gibi) kimsenin durumuna benzer. O makama eren kişi Allah vasıtasıyla konuşsa bile, böyle bir konuşma Hakkın kulunun vasıtasıyla konuşması gibidir. Hakkın kulun diliyle konuşmasma misal olarak 'Allah kulunun diliyle kendine hamd edeni duydu (semiallahu li-men hamidehu)' der. 'Allah her söz söyleyenin dilindedir' ifadesinin bazı yorumları da bu anlamdadır. Allah dilediği bir kulunun diliyle bir söz söyleyip bir şeyi emrettiğinde, verilen emir bazen gerçekleşir, bazen gerçekleşmez. Fakat Allah bizzat bir şeye 'ol' diye emir verirse, zorunlu olarak o şey meydana gelir:

'Allah buyurdu' dersen, bu söz doğru
'İnsanlar dedi' dersen, söz insanların

O sözü 'ben söyledim' diye iddia etme
İnsanların suretinde Allah'ı aklında tut

Kimin söylediğini bilmezsin ki sen!
Allah ile diyenin üzerinde bir sorumluluk yok

Eksiklik ve kusur vekillik nedeniyle ortaya çıkar ki, vekillik ortaklık demektir. Hak vasıtasıyla söz söyleyen O'nun vasıtasıyla emir verendir. Böyle bir durumda emir bazen gerçekleşir, bazen gerçekleşmez. Mertebe ise birdir. İtaat edilen kul -Hak vasıtasıyla olmaksızın- emir verirse, emir mutlaka gerçekleşir, çünkü bu durumda kişi birlik nedeniyle saf ihlas haline ulaşmıştır.

Şöyle ki: Emir veren veya söz söyleyen itaat edilen kişi, 'Hak ile' demeksizin bir söz söyleyip emir verdiğinde, onu bilenin 'alim' oluşunda bir asıl olması bakımından, bulunduğu hakikate göre söz söylemiş ve emir vermiş olduğu için bir birliğe sahiptir. Bilgi zatı gereği bilene tesir eder ve bilgiyle ilişkide bilen -kendindeki farklılık nedeniyle- farklılaşır. Böyle birisine hiçbir şey karşı koyamaz. Onun halleri arasında emredilen işin gerçekleşmesi bulunursa, o şey dile getirildiği üzere gerçekleşir. Çünkü böyle bir insan ancak üzerinde bulunduğu durumu dile getirmiştir.

Meselenin özü ve hakikati şudur: Allah kulunun diliyle 'yap' der, o şey olur veya olmaz. Çünkü kulun zahiriyle veya bâtınıyla kendi kendine bir söz söyleyebilmesi mümkün değildir. Bu itibarla her konuşan Allah vasıtasıyla konuşur, zira her şeyi konuşturan O'dur. Derilerimiz '*Her şeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu*'[136] diyeceklerdir. Mümkün bulunduğu hal hakkında Allah'a bilgi vermiştir. Allah'tan başkasının bir şeyi yaratması mümkün değildir ve yaratma sadece O'na ait bir iştir. Kulun konuşması ve himmeti ise Allah'ın onda yarattığı bir iştir. Bu itibarla kul ancak Allah vasıtasıyla konuşmuş, himmet sahibi olmuştur. Dolayısıyla mümkün O'nunla bir olmamıştır. Allah kulunun diliyle bir şeyi yaratmayı emredip de o şey bazen gerçekleşir ve bazen gerçekleşmezse, bu durumda kul 'ortaklık' yoluyla konuşmuş sayılır. Bu nedenle istediği veya emrettiği iş bazen gerçekleşir, bazen gerçekleşmez. Ortaklık olmaksızın konuşmuş olması durumunda gerçekleşir. Bu durum '*Allah dileseydi*'[137] ayetinde belirtilir. Hâlbuki Allah dilememiştir ve burada *lev* edatı kullanılmıştır. Kul kendiliğiyle konuşmuş olsaydı da böyledir. Hâlbuki kul kendiliğiyle konuşmaz, Rabbi vasıtasıyla konuşur. Konuşma Rabbe aittir. Ko-

nuşma kulun diliyle Rabbe ait olduğunda, bazen sözden bir yaratma ve eser ortaya çıkar, bazen çıkmaz. Bu sözü iyi düşünmelisin! Çünkü o zihinden hemen kaybolur gider. Asıl ilke gözünden kaybolmayacak şekilde tasavvur edilmezse, bilgi zihinden silinir.

İşin özeti şudur: Kul her zaman Allah vasıtasıyla konuşur ve bu durumda talep edilen şeyin gerçekleşmesi zorunlu değildir. Allah -kulu vasıta edinmeksizin- konuştuğunda, o söz mutlaka meydana gelir ve bunun böyle olması kaçınılmazdır. Kul ancak takdir yoluyla müstakil kalabilir. Bu durum -Hakkın iradesi hakkında 'olsaydı' dediğimiz gibi- kul için 'olsaydı' demektir. Hâlbuki böyle bir şey olmamıştır.

Bilmelisin ki, talep eden herkes sahip olmadığı bir şeyi arar ve talep eder; elde bulunan aranmaz. Hak mümkünden onun yaratılışını (tekvîn) talep eder. Onun yaratılışı kendinde mevcut değildir, çünkü mümkün yokluk halinde var olan bir şey değildir. Tekvîn sabit varlıkta -ki o şeydir- bulunan bir şey değildir. Allah onu irade ettiğinde, kendisine *'ol der, o da olur'*[138] Allah o şeyde tekvînin bulunmasını irade etmiştir, çünkü tekvîn onda bulunan bir şey değildir. Demek ki Allah tekvîni kendisi için değil, kendisinde bulunmayan o şey için irade etmiştir. Allah zatı gereği mevcuttur, bu nedenle eşyayı (ve onun varlığını) -kendisi için değil- eşya için irade eder. Eşya O'nun katında olduğu gibi her şeyin hazineleri de O'nun katındadır ve hazineler ancak sakladıklarıyla birlikte hazine olabilirler. Binaenaleyh eşya Allah'ın katında 'sübût' halinde saklanmıştır. Allah onları yaratmak istediğinde, hazinelerden kendilerini indirir, onlara var olmayı emreder. Bu durumda mümkün hakikatler, varlık elbisesi giyer, kendileri için dışta var olurlar. Bununla birlikte onlar Allah'ın bilgisinde veya onlara dair bilgisine her zaman görünür bir haldedirler. Buradan Allah'ın talep edenin nezdinde bulunmayan bir şeyi talep ettiği anlaşılır. Bu talep o anda var olmayan bir şeyin tekvîn edilmesidir. el-Vacid'in gerçek anlamı budur. Raciz şöyle der:

Vicdan sevgisiyle şiir söyle

Sufilere göre vecdden meydana gelip zikirle elde edilen *vücûd* da bu konuyla ilgilidir. Vücûd (bulmak, var olan şey) sufilerin vecd esnasında nefislerinde buldukları Allah hakkındaki bilgi demektir.

TEVHİD MERTEBESİ

el-Vahid, el-Ahad İlahi İsmi

Birle ilahını, bütün fiiller Allah'ın
Unutma sakın, görmezden gelme

Şirkten sakın, şirk eksiklik
Otoritesini giydirir sana, senden başka var olan bir şey değil o

'Başka' varlığı olmayan bir şey
Sabit dur, senin evin ilga edilmez ve yıkılmaz

Büyük bir lezzeti var onun yine de
Cinsellik hazzı gibi bütün uzuvlarımızı kaplar

Allah biliyor ki zikrettiğim mısralarda
Doğru sözler söylemekteyim, Allah, Allah!

Bu mertebenin sahibi -isim kastedildiğinde- Abdulvahid diye isimlendirilirken sıfat kastedildiğinde Abdulahad'dır. Bu itibarla vahdaniyet, ahadiyetin birde -yani vahid'de- bilfiil bulunmasıdır. Bu durumda o ahadiyet olmadığı gibi vahid (bir) de değildir. Bu durum cismaninin cisim olmamasına benzer. Cismani cisimde bulunmakla varlığı ortaya çıkan bir şey veya bir cevherdir; cevher bulunduğu mahal cisimler olan ve sıfatların kendisiyle bilfiil var olduğu şeydir. Ruh ve ruhani ilişkisi de öyledir. O halde vahdaniyet ahadiyet ile vahid arasındaki gerçek bir bağ ve nispettir. Bir şeye 'bir' denilmesi onun zatından kaynaklanabilir; böyle bir şey bileşik değildir ve bu durumda (bir) şeydir. Bileşik ise 'şey' diye isimlendirilmez ve iki şey veya bile-

şikliğin ulaşacağı sayıya göre şeyler olabilir. Bu sayede eşya meydana gelir. Bununla birlikte onun hakkında 'toplamın birliği' ve 'terkibin birliği' nedeniyle 'şey' denilebilirken toplamdaki her bir şeyin birliği bakımından 'bir' denilmez. Bazen bir, bir şeyin mertebesidir. Allah ulûhiyetinde bir olandır, demek ki Allah mertebesi bir olandır. Bu nedenle bize kendisinden başka ilah olmadığını bilmemizi emretmiş, genel olarak zata ilişkin bir bilgi vermemiştir. Zatın mutlak birliği akılla bilinir. Fakat varlıkta her yönden bir olan biri var mıdır, yok mudur? Bu hususta durmak lazımdır. Kadim veya hâdis olmak üzere, her şeyin birliği, hiç kuşkusuz akılla öğrenilir ve biraz aklı ve doğru düşüncesi olan kimse bu konuda itirazda bulunmaz. Sonra bu bir (vahid) hakkında düşünürsün ve hakkında en düşüğünün mertebe birliği olduğu bazı hükümler verirsin. Bir varlık bulunacağı herhangi bir mertebeden yoksun kalamaz. Bu itibarla her şey, ya müessirdir veya tesire konu olan (müesser-fih) veya her ikisi veya onlardan birisi değildir. Müessir faillik mahalli iken müesser-fih edilgenlik mahallidir. Varlıkta ancak bir toplam bulunabileceği gibi aklî taksimden de toplam meydana gelir. Bu itibarla tesirde müstakil bir şey yoktur. Çünkü tesiri kabul edenin kendisine tesiri olduğu gibi müessirin de onda bir tesiri vardır. Münfail olan kendisine etki etmeyi talep etmesi bakımından onu talep edici değildir. Böylece talep edilen şey ondan talep ettiği şeyi meydana getirir. Bu ise mümkünün vacibe ve faile tesiridir. Çünkü onu fiile zorlamış, o da fail olmuştur. Ayette '*Bana dua ettiğinde duasına karşılık veririm*'[139] denilir. Burada istek ve dua icabetin sebebidir. Bununla birlikte kendinde herhangi bir yeni durum ortaya çıkmaz, çünkü Allah hâdislerin bulunacağı bir yer değildir.

Burada nispetlerin varlığını ortaya koymuş olduk. Nispetler, şeriat tarafından 'isimler' diye ifade edilmiştir. Her ismin kendine mahsus bir manası vardır. Hakkın zatına nispet edilen bu mana kelamcılara göre sıfat diye isimlendirilirken muhakkiklere göre 'nispet' diye isimlendirilir. Binaenaleyh varlıkta her bakımdan bir olan bulunmadığı gibi bütün yönlerde de bir olan bulunur ve bunun böyle olması kaçınılmazdır. Sonra bir ile ahad (mutlak bir) arasındaki nispetin aklî

anlamına göre nispetler meydana gelir. Çünkü nispetler birbirlerinden ayrışırlar: İrade nispetiyle kudret nispeti, kelamla hayat ve bilgi nispetleri birbirinden farklıdır. el-Âlim ismi el-Kadir isminin vermediği bir anlamı verirken el-Hakim diğer isimlerin vermediği bir anlamı verir. Bütün bunları nispet veya isim veya sıfat kabul edebilirsin. En doğrusu isim olmalarıdır, çünkü şeriat, Allah hakkında sıfat veya nispet tabirini kullanmamış, isim tabirini kullanarak şöyle demiştir: '*En güzel isimler Allah'a aittir.*'[140] Bu isimler nispetlerden ibarettir. Onların gerçek bir varlıkları var mıdır, yok mudur? Bu konuda akılcılar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bize göre ise onların dışta var olmayan aklî hakikatlere verilmiş isim ve nispetler olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Binaenaleyh ilâhî zat onlarla çoğalmaz, çünkü bir şey hüküm, izafet ve nispetlerde değil, ancak gerçekte var olanlar nedeniyle çoğalabilir. Her şeyin kendine mahsus bir birliği (ahadiyet) vardır ve bu sayede ona bir denilir. Ebu'l-Utahiyye şöyle der:

Her şeyde ona ait bir ayet var
Onun bir olduğunu gösterir

Karineleri dikkate almazsak, ikinci mısradaki zamir birinci mısradaki *onun* zamirine dönebileceği gibi zikredilen şey kelimesine de dönebilir. Bu durumda Ebu'l-Utahiyye adeta şöyle der: Her şeyde o şeyin bir olduğunu gösteren ve o şeye ait olan bir ayet vardır. Zamir Allah'a da dönebilir. Bu durumda anlam, her şeyde o şeyin kendisini var edenin birliğini gösteren bir delil vardır demek olur. O'nun o şeyi yaratmada bir ortağı yoktur. Hiç kuşkusuz şairin maksadı buydu. Peki bu alamet ve delalet nedir? Bu delaletin yaratanın birliğini kendisine verdiği âlim kimdir? Bilmelisin ki delalet, her şeyin mutlak birliği demektir. Onun birin birliği veya çokluğun birliği olması durumu değiştirmez. Her mümkünün birliği -isimleri çok olsa bile- Hakkın birliğinin bir delilidir. Her isim ise öteki ismin gösterdiğinden başka bir anlamı gösterir. Buradan Hakkın kendindeki birliğiyle isimlerinin çokluğunun birliği ortaya çıkar. Binaenaleyh varlıktaki her şey, Hakkın isim ve zatında bir olduğunu gösterir, bunu bilmelisin!

Ne bir tevhid var ne çokluk
Söylediğimiz anlamda hepsi; bak! doğruyu görürsün

Artık istediğini ve beğendiğini söyle
Kesin bir cem' ve fark zuhur etmiş

İş yaratılmış ve yaratanda
Dilersen 'Hak' dilersen 'halk' de

SAMEDİYET MERTEBESİ

es-Samed İlahi İsmi

Sırtımı rüknüme ve dayanağa yasladım
İnsanların Rabbi el-Müheymin, es-Samed'e

Dedim, bütün emellerin bitiş noktası
Uzakta ve yakında hüküm sana ait

Bir kitap okudum, bana şunu öğretti:
Hiçbir zaman bir gücüm olmayacak

Avucumu onun üzerinden çekmiş olsam
Gözlerim bir'e baksaydı

Ben öyle bir bilginin varisiyim ki
Keşif ve gözlem ilimleri sürekli bende bulunur

Bu mertebenin sahibi Abdussamed diye isimlendirilir. Söz konusu mertebe hakkında *Mevakiu'n-Nücum* kitabımızın kalp organı bahsinde samedanî tecelliden söz ederken genişçe açıklama yapmıştık. Burada ise -Allah izin verirse- onunla ilgili bazı hususları zikredelim.

Samediyet mertebesi iltica ve dayanma mertebesi demektir. Başka bir ifadeyle muhtaç olan her şeyin belirli bir şeye dayandığı mertebedir. Dayanmanın sebebi, muhtaç olan şeyin muhtaç olduğu varlığın

bu mertebede bulunduğunu bilmesidir. Bu mertebedeki müstağnilik ancak (başka varlıkların) muhtaçlığınca sebep teşkil eden bu varlıklara bağlıdır. Acaba bu mertebenin kendinden kaynaklanan bir müstağniliği var mıdır, yok mudur? Kendinde müstağnilikle ilgili olarak ayette '*Allah âlemlerden müstağnidir*'[141] denilir. Bu konu burada ele alınması gerekli olmayan bir konudur. Bu mertebeyle ilgili değinilmesi gereken husus, yoksulların kendilerine muhtaç olmasına yol açan bu şeylerin kendi hazinelerinde varlığa sahip olup olmadıklarıdır. Bu hazinelerle ilgili olarak ayette '*Her şeyin hazinesi bizim katımızdadır*'[142] buyrulur. Hazinede bulunanlar hazinenin ta kendisidir. İşi hakkıyla öğrendiğinde (bilirsin ki): Hak her şeyin O'nun katında bulunması itibarıyla es-Samed'dir. Fakat hazineler (ilâhî ilimde) sabit halde bilinen şeylerden ibarettir, çünkü onlar, Allah'ın katında sabittir. Allah onları bilir, görür, onlarda bulunanları da görür, onlardan dilediklerini izhar eder, diledikleri kalır. Bütün bu süreçte onlar yine de hazinelerde kalırlar. Bu nedenle onların sınırlı ve sonlu oldukları zannedilse bile gerçekte onlar sınırlı değillerdir. Bu itibarla fakirlerin en fakiri, hazinelerde saklanan o eşyadır, çünkü onlar, hazinelerde varlığa çıkıp bizatihî 'zevk' yoluyla onu görmek isterler. Çünkü onlardan var olan şeyler, var olmayana ihtiyaç duygusunu onlara kazandırırlar. Bu nedenle onlar var olmayanın (madum) vekili olarak kendisini var etmesi üzere Allah'a muhtaç kalırlar. Veya o varlığa muhtaçlıkta hazinede olan şeye yardımcıdır. Bu ikinci durum insanın içinden kendisinde bulunmasını istediği herhangi bir şeye dair duyduğu taleptir.

Bilmelisin ki, Hakkın katındaki hazineler iki kısımdır: Birinci tür, mevcut varlıkların saklandığı gerçek hazinelerdir. Bunlar, bir kişinin yanında bulunan cariye, oğlan, at, elbise ev veya herhangi bir şey mesabesindeki varlıklardır. Onların sahibi o şeyler için hazineyken o şey hazinede saklanılandır. Her ikisi birden Allah'ın katındadır, çünkü bütün eşya Allah'ın elindedir. Mesela Ömer Zeyd'in elindekinin kendisinde bulunması için Allah'a muhtaç olur. Allah ise Zeyd'in kalbine o şeyi vermesi veya satması veya onu değersiz görmesi veya nahoş karşılayıp Ömer'e bırakması duygusunu ilham eder. Böyle bir şey

Allah'ın katındaki hazinelerden sayılır. Bütün bunlarda âlem birbirinin hazinesidir ve o da hazinede olanın kendisidir. Âlem kendisinde saklanılan şeyin hazinesiyken intikal bir hazineden ötekine geçmek demektir. Herhangi bir şey Allah'ın katından inmiş değildir ve her şey O'nun katında saklanmıştır. Allah gerçekte her şeyin hazinesidir ve hiçbir şey O'nun dışına çıkmaz. Hakkın dışında olanlar ise hazinededir; bir kısmı başka hazinelere çıkarlar. Binaenaleyh hazinelerin muhtaçlığı, hazinelerden hazinelere doğru olan bir muhtaçlıktır. Hepsi de Allah'ın elinde ve O'nun katındadır. Allah bütün işlerin kendisine döndüğü ve dayandığı es-Samed'dir.

Bu mertebeyle birlikte tevekkül edenler tevekkül vaktinde itimat ettikleri şeye bağlanırlar. Bir kısmı Allah'a tevekkül ederken, bir kısmı sebeplere bağlanır. Bununla birlikte sebepler kendilerine itimat edene hainlik edebilirken Allah kendine tevekkül edip işini havale edeni yarı yolda koymaz.

Bütün oluş samed
Her hakikat ehad

Bilinen ve inkâr edilen
Hepsi dayanmış

Hak bizim kalplerimizde
Saklanmış ve birleşmiş

Teyid ile hüküm verir
Ebedi hazinelerde

Bir engeli yok
Her şey kendisinde toplanır

Varlığımdan bana ulaşır
-Düşünürsen- yardım

Bilmelisin ki, hazineler Allah'ın katındadır. Sen de bir hazinesin ve sen de O'nun katındasın. Bununla birlikte kalbin O'nu sığdırır.

Allah senin katında, sen Onun katındasın. Aynı zamanda sen kendi katındasın. Demek ki samediyette senin de bir payın vardır, çünkü Allah için hâdis bilgi ancak senin vasıtanla ortaya çıkabilir. Bu durumda o bilgide Allah sana döner, çünkü o bilgi seninle ortaya çıkar. Sen ancak seninle ortaya çıkabilecek bir hususta samed'sin (iltica edilen). Senin için ve başka kim için gerçekleşmişse samediyet bu mertebeden ortaya çıkmıştır. Fakat Rabbinin yasaklama sınırında dur ve peygamberinin diliyle herhangi bir hususta sana verdiği emirleri iyice düşün! Hz. Peygamber sana namazda kıbleye karşı bir sütre edinmeni emreder. Sütreyi biraz sağa veya sola koymalı ve doğrudan ona yönelmemelisin. Sütreyle ilgili bu hüküm, Allah'tan başkasına yönelmek hakkındaki ilâhî gayretin neticesidir. Burada samediyet için âlemde belirli bir yön de ortaya çıkar. Şârî'nin işaret etmiş olduğu bu ölçüye göre mümin adına samediyet (niteliği) gerçekleşir. Cahil insan ise doğrudan sebeplere yönelir, sağa ve sola yönelmeyi Hakkın samediyetinin tersi yapar. Hz. Peygamber namaz kılanın önüne koyduğu sütrenin biraz sağa veya sola yerleştirilmesini emrederken güçlü ve zayıf sebebe dikkat çeker. Hz. Peygamber sağa koymakla güçlü sebebe, sola koymakla daha zayıf sebebe dikkat çeker. Bütünüyle Allah'ın dışında kalan ise sağdakinin sahibidir. Haktan kendisine bir tecellinin parıldadığı kimsenin sebebe bağlılığı zayıflar, onu daha zayıf tarafa koyar. Her halükarda sebep bulunmalıdır ve insan Allah'tan başkasına tam olarak yönelmemelidir. Dikkatini çektik ve sana tavsiyede bulunduk.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

İKTİDAR MERTEBESİ

el-Kâdir, el-Kadîr ve el-Muktedir İlahi İsmi

Bana değerimi bildiren kişi
Önemsediğimizi izhar etseydi bize

Benim el-Bari'nin katındaki değerim
Ateşe girmekten daha büyük benim için

Pek çok asker getirilse bile
Onu getiririm ve iyileri

Asabe ve hayırlı efendiler içinde
Masum ve mahfûz bir halde

Eve girerken beni ayırt eder
Sağır ve hür kullardan

Bu mertebenin sahibi Abdulkâdir, Abdulkadîr ve Abdulmuktedir diye isimlendirilir. Allah *'O her şeye kadîrdir'*[143], *'De ki O size göndermeye kâdirdir'*[144], *'Biz kâdiriz'*[145], *'Muktedir bir melikin katında'*[146] buyurur. Bu mertebenin yegâne tesiri Hakkın var olmasını irade ettiği mümkünlere varlık vermesidir. Allah o şeye 'ol' der, iktidarını 'ol' sözüyle gizler, onu iktidar üzerinde bir örtü yapar. Mümkün ise farkında olmadığı yönden ilâhî iktidardan meydana gelir ve var olmak üzere süratle hareket eder, var olur. Böylece kendisine 'ol' diye emredenin sözünü duyar ve o emre itaat eder. Emre uymuş olmakla da Allah tarafından övülür. Binaenaleyh mümkünde gerçekleşen ilk iş, duyup var olmak üzere Allah'a itaattir. Ondan meydana gelen her günah arızî olarak meydana gelirken kendisinde asıl olan duymak ve itaat etmektir. Nitekim gazap da öyledir! Öncelik rahmete aittir ve rahmet öncelik sahibi olduğu gibi mümkünün itaati de önce ve sonda gelendir. İşin sonu her zaman öncekinin hükmüyle aynıdır. Varlıkta öncelik rahmete aittir ve her mümkünde işin sonuçta rahmete varması kaçınılmazdır. Bununla birlikte mümküne bedbahtlık hali ilişebilir.

Mümkün asıl itibariyle itaatkâr olduğu gibi doğan herkes de fıtrat üzere doğar; fıtrat Allah'a kulluğu ikrar demektir. Binaenaleyh fıtrat 'itaat üzere itaattir'. Mümkünün asıl itibarıyla bir gücü olmayıp yegâne özelliği kabul olunca, sayesinde Allah'ın iktidarına ulaşabileceği ve kendini yokluktan varlığa çıkartacak bir hakikate sahip değildir. Çünkü Allah'tan başka fail yoktur. Eşya Allah'ı ancak kendilerinden ve üzerinde bulundukları duruma göre müşahede edebilirler. Mümkün ise asıl itibarıyla -bazı akılcılara göre- herhangi bir iktidara sahip değildir. Dolayısıyla varlığa çıkışlarını gözlemlemeleri ve müşahede etmeleri mümkün değildir. Nitekim Allah yaratılış halini kastederek '*Onları göklerin ve yerin yaratılışına veya nefislerinin yaratılışına şahit tutmadım*'[147] der. Daha önce de söylediğimiz gibi, bazı akılcılara göre mümkünün herhangi bir şekilde iktidarı ve gücü yoktur. Bu nedenle Allah'ın kudretini gizleyip; mümkün, duymak ve itaat etmekle karşılık versin diye onu emir kipinde sözle (ol diye) ifade ettiğini belirttik. Dolayısıyla Hakkın gözü sürekli rahmetiyle mümküne bakar ve ondan bu asıl davranış beklenir. Bununla birlikte sözün madumda (yok olan), özellikle de asıl bakımından iktidarı olmayanda bir hükmü yoktur. Peki durum nasıl açıklanacaktır? Bu durum teklifin suretine benzer. Fiil Allah'a aittir. Mümkün asıl itibariyle Allah'ın emrini duyan ve ona itaat eden olduğuna göre 'emre uymak sırrı' onda kalmıştır. İnsana Allah'ın emrine karşı çıkmayı söyleyen şeytanın vesvesesi gelir. Şeytan ona emir verirken 'karşı çık' demez, sadece Allah'ın yasaklamış olduğu bir şeyi yapmasını emreder veya onu Allah'ın yapmasını emrettiği bir şeyi yerine getirmekten alıkoyar. İnsan bu konuda Allah'tan gelen emirden habersiz kalır, şeytanın verdiği emre hızla icabet eder. Çünkü daha önce söylediğimiz üzere insanın ilk yaratılışta fıtratının gereği emre uymak ve bağlanmaktır. Aynı şekilde insan kendisine gelen meleğin ilhamını da kabul eder. Melek ona Allah'ın emrine itaati veya güzel ahlaka uymayı ilham eder. İnsanın yapmak veya terk etmek hususunda iki ilham arasında kalmasına gelirsek, bu esnada insan ilâhî tereddüt hükmünün altındadır. Allah tereddüdü kendisine nispet etmiştir. Mümkün ise tereddüt ederken Hakkın tecelligahıdır. Âlemdeki her tereddüt Hakkın tereddüdünün ta kendi-

sidir. Bu sayede Allah dilediği işleri uygular ve infaz eder, hükmü ise ya itaat veya günah şeklinde fiilde ortaya çıkar. Nitekim kul Allah'tan herhangi bir işi irade ve talep eder. Allah ise isteğini kendisine vermez ve onun talebini yerine getirmez. Bu da suretin sahih olabilmesi için kendisine ait bir niteliktir. Çünkü suretin tamam olmasının bir tezahürü hilaf ve vifak, yani uyumsuzluk ve uyum tarzındaki karşıtlığın da onda bulunmasıdır. Allah kulun her isteğini yerine getirmiş olsaydı, hiç kuşkusuz kul Hakkın kendisinden talep ettiği her işi yerine getirecek olurdu. Kul emredilen ve yasaklanan her konuda Rabbine olumlu karşılık vermiş olsaydı, O da kuluna herhangi bir işi meydana getirmek hususunda kulun aklına gelen her talebe olumlu karşılık verirdi. Hal söylediğimiz gibi olunca, mümkün ilâhî surette bulunmuştur. Dolayısıyla her iki tarafta da uyma ve karşı çıkmanın gerçekleşmesi kaçınılmazdır! Kulun Hakkın emrine karşı çıkmış olması Hakkın kulun duasına icabet etmeyişinin karşılığıdır. Böylece iki nüsha veya iki suret arasmda karşıtlık gerçekleşmiş, suretiyle ortaya çıktığı için kitap *ümm*, yani *ana* olabilmiştir. Böyle olmasaydı hata olurdu; doğru ise daha iyidir.

O halde mümkünden muhalefetin ortaya çıkması surette bulunma bakımından daha doğrudur. Bu itibarla *ana kitap*ta ancak hakikat olan işler bulunabilir. Demek ki bulunduğu her yerde uyumsuzluk ve muhalefet (hilaf) haktır. Bu sırrın ne kadar garip olduğuna ve her şeye kâdir iken Allah'ın kudretini nasıl gizlediğine bakınız! O halde muktedirin hükmü kâdirin hükmünden farklı bir hükümdür. İktidar eşyanın sebepler vesilesiyle ortaya çıkışında el-Kâdir'in hükmüdür. Sebepler ise kudreti elde etmekle nitelenmiş olanlardır. Öyleyse sebepler muktedirdir, yani iktidarı icra etmek üzere kullanılan şeylerdir. Yoksa gerçekte Hak'tan başka bir şey yoktur! O bir sebep vesilesiyle veya sebeple -dilediğini söyleyebilirsin- eşyayı yaratandır. Bu durum *'Dikkat ediniz! Yaratma O'na aittir'*[148] ayetinde belirtilir. Allah'm bir sebep vasıtası olmaksızın yarattığı işler ise *'Dikkat edin yaratma ve emir O'na aittir, âlemlerin Rabbi münezzehtir'*[149] ayetinde ifade edilir. Bu nedenle Allah ehli sözlerinde *halk âlemi* ve *emir âlemi* diye iki terim kullanmış-

lardır. Halk âlemi dediklerinde, Allah'ın sebepler vesilesiyle yarattıklarını kastederler. Bu durum '*Ellerimizle yaptığımız*'[150] ayetinde belirtilir; eller sebepler demektir. Bu izafet bir şereflendirme izafeti, daha doğrusu gerçek bir izafettir. Emir âlemi ise sebep vesilesiyle yaratılmamış olan işlere işaret eder. Allah emir âlemi bakımından Kâdir iken halk âlemi yönünden Muktedir'dir. İşin açıklaması budur.

Şöyle denilir: 'Komutan hırsıza vurdu.' Veya 'Komutan hırsızın elini kesti.' Kesmek bir görevlinin vasıtasıyla gerçekleşmişken kesme emri komutandan çıkmış, bu nedenle kendisine nispet edilmiş, bu durumda komutan 'muktedir' diye isimlendirilir. Vurma fiilini doğrudan yapsaydı, kâdir olurdu. Çünkü burada bıçak veya onun dışında eli kesmesini sağlayan bir araç yoktur. Allah bir araçla yaratırsa Muktedir, araç olmaksızın yarattığında Kâdir'dir. Kudret iktidardan daha gizlidir. Bununla birlikte iktidar kâdirin halidir. Bu yönüyle o isimlendirmek ile isimlendirilenin aynı şey olmasma benzer. Bunu anlamalısın! '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

TAKDİM MERTEBESİ

el-Mukaddim (Öne Geçiren) İlahi İsmi

Ben öne geçenim, bilgi ve marifette
Benim önümdekini bilirim, O da mağfiret eder bana

Sahip olduğum bilgi yetseydi elde malik olurdum
Ellerim çalışmak üzere açılmış iken

el-Mukaddim'in kulu, dua ederim ve bilir beni
Dua ettiğimde bana görünmez ve zuhur etmez

Benimle yarışınca yitirmem ben kendisini
En büyük hiledir benim için bu durum

Allah onu benim işime amade kıldı
Dağı görmekle yüz çevirmem ben O'ndan

Bu mertebenin sahibi Abdulmukaddim diye isimlendirilirken (mümkünün varlığını yokluğuna) tercih edenin varlığı delille bu mertebeden sübût bulur; tercih eden Allah'tır. Şöyle ki: Mümkünler yaratmaya nispetle veya yaratmanın onlara nispeti itibarıyla aynı seviyededirler. Bu itibarla mümkünlerden birisinin ötekinden önce gelmesi belirli bir nedenle tercih edenin varlığına delildir; yoksa önce gelmek, mümkünün kendinden kaynaklanmaz. Buradan tercih edenin olması gerektiğini anladık. Tercih eden bir mümkünü diğerlerinden önce getirendir. Böyle bir delil talep edilen hususta Eş'ari'nin zamanla delil getirmesinden güçlü bir delildir. Eş'ari şöyle der: 'Belirli bir zamanda var olan herhangi bir mümkünün o zamandan önce veya sonra var olması mümkündür.' Eş'ari ancak zamanın hükmü altına girenlerden söz eder. Ona göre zaman mevcut bir şeydir, fakat zaman içinde var olmaz. Demek ki zamanın kendisi zamana dâhil olmayan şeylerdendir ve bu nedenle delaletini yitirir. Bizim vardığımız görüş ise ister zamanda olsun ister zamanda olmasın varlığa sahip her şeyin hükmü altına girebileceği bir görüş olduğu için daha yetkin ve sağlam bir delildir.

Allah âlemde izhar ettiklerini izhar ettikten sonra, âlemde birtakım mertebeler belirlemiştir. O mertebeler de hakikatleri kendileriyle görünüp onlara yerleşmeyi gerektiren varlıklara göre aynı nispettedir. Bir şahıs o mertebelerden birisine ulaşıp diğerlerinden önce gelirse, onu öne geçiren, el-Mukaddim diye isimlendirilir. Misal olarak insan türünde halifeliği verebiliriz. Her insan halife olmaya kabiliyetli olsa bile Allah dilediklerini bu konuda öne geçirir, başkaları o zaman içinde geri kalır. Bu konuda bir tereddüt yoktur. Aynı durum peygamberlik, risalet, komutanlık ve bütün mertebeler için geçerlidir. Hepsi böyle cereyan eder. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

GERİDE BIRAKMA MERTEBESİ

el-Muahhir İlahi İsmi

Sen dilediğini hikmetiyle geride bırakan el-Muahhir'sin
Bilinmez ki hangi hikmetle geride bıraktın

Öne geçmeye ehil olsaydı bir şey bazen izhar edip
Bazen gizlemezdin onu

Allah bilir ki bizde bulunan gayret nedeniyle
Güç yetiremem, zikret sen

Garip âlemin bir meziyeti olsaydı benim nezdimde
Şükrünü yerine getirirdim, nankör olmazdım ona

Fakat gözlerimizden gizledi onu
Kendisinde bulunduğunda hayrete düşüren bir nur

Bu mertebenin sahibi Abdulmuahhir diye isimlendirilir. Allah kulunu bir mertebeden geride bırakmak isterse, bu fiil, bu mertebeden gerçekleşir. Artık başkası o mertebede öne geçerken geride kalan hiçbir zaman onun önüne geçemez. Sonra geride kalması istenilenin öncelikte hükmünün olmadığı belli olunca, geride kalan kalır. Allah geride kalanlardan dilediğini öne geçirdiğinde ise O'nun öne geçirmesiyle kişi öne geçmiş olurken geride kalanlar da kasıtlı olarak değil dolaylı olarak kalır. Kimse kasıtla geride bırakılmadığı gibi kasıtla öne de geçirilmemiş, gerçekleşen her iş dolaylı olarak gerçekleşmiştir. Bu yönden meydana gelen her iş bu mertebeden ortaya çıkmıştır. O da -hüküm bakımından değil- geride olmanın mahsus olduğu diğer yönden meydana gelir. Bu sayede öne geçmede ve geride kalmada kasıtlılık ve kastın olmayışı bir araya gelmiştir. Bu nedenle el-Mukaddim ve el-Muahhir esma-i hüsna arasında çift zikredilmiştir.

İLK OLMAK MERTEBESİ

el-Evvel İlahi İsmi

Zikri için kulları toplayan Hak münezzeh
Urûbe gününde, el-Evvel seçti onu

Allah onunla kullarının varlığını mühürledi
Şeriat ve akla göre tevil ediniz

Söylediğimi, bir hikmet söyledim ben
En yüce makam örttü onu

Yüce mekânından tevazu gösterince
Aşağıdaki zatında gizler onu

el-Müheymin O; kuşku yok
O ihsan eden; kullarına karşı el-Cevâd

Bu mertebenin sahibi Abdulevvel diye isimlendirilirken bazen *ebu'l-vakt* (vaktin babası) diye kinaye yoluyla da söylenir. Bu kinaye vakitlerin kendisini tafsil ettiği ed-Dehr diye isimlendirilen zamanın önceliği hakkında nefislerdeki tasavvurla ilgilidir. Böylece Abdulevvel'in künyesi *ebu'l-vakt* olur. Nitekim Âdem'in künyesi de *ebu'l-beşer*'dir (insanlığın babası). Âdem diğer insanların babası olduğu gibi Evvel de vakitlerin babasıdır. İlk olmak (evvellik) mertebesi vasıtasıyla her türdeki ilk şahıs ortaya çıkmıştır. Bu itibarlar insan türünde, Âdem; cennetler arasında, Adn cenneti; ruhlar arasmda, ilk akıl; cisimler arasında, arş; rükünler arasında, su; şekiller arasmda, daire ortaya çıkmıştır. Sonra iş âlemdeki tikellere doğru iner ve mesela 'Kader hakkında Basra'da konuşan ilk kişi Ma'bed el-Cuhenî'dir' veya 'Allah yolunda ilk ok atan kişi Sa'd b. Ebi Vakkas'tır' denilir. İnsanlık âleminde söylenen ilk şiir de şudur:

Beldeler değişmiş, beldedekiler de
Yeryüzü kapkara bir tozla kaplanmış

Bu şiirin Kabil kardeşi Habil'i öldürdüğünde Hz. Âdem tarafından söylendiği aktarılır. Hz. Peygamber ise 'Haksız yere öldürülen herkesin günahının vebali Âdem'in oğlu üzerindedir, çünkü o haksız yere öldürme âdetini çıkaran ilk kişidir' der. Bizim ilkler (evveliyat) hakkmda Yunan şehirlerinden Malatya'da veya Mekke'de -Allah daha iyisini bilir- yazmış olduğumuz nefis bir risâlemiz vardır. İnsanlar için yapılan ilk ibadet evi Kâbe'dir. Mertebe bakımından gelen ilk ilâhî isim el-Hayy'dır. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

SONRA GELME MERTEBESİ

el-Ahir İlahi İsmi

Allah ne İlk ne Son'dur zira
Dönen âlemi korumak irade eder

Âlem kendini koruyamaz
Yaratılmış aciz diye nitelenmiş

el-Ahir ismiyle korur âlemi Allah
Bir ötekine bağlansın diye

Bize her şey bir devir (döngü) demiş
İlk sona bağlanmış

O zatını bize göstermiş
Bâtın ve zahir suretinde

Bu mertebenin sahibi Abdulahir diye isimlendirilir. Onun sınırı birinciden sonra gelen ikinciden başlayarak en aşağıdakine kadar uzar. Allah el-Ahir diye isimlendirilendir, çünkü O hiç kuşkusuz ilk olmak mertebesinden sonra gelmek hükmüne de sahiptir. Sonra gelen birinci olmayı hak ettiği halde geride kalışının en basit ve açık nedeni zamandır, çünkü her bakımdan kendisinde ehliyet vardır. Birinin geride

kalıp ötekinin öne geçmesinin hükmü zamana aittir. Buna misal olarak Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'in, sonra Hz. Osman'ın, sonra Hz. Ali'nin -Allah hepsinden razı olsun- halife olmalarını verebiliriz. Her birisi öncelik sahibi olduğu gibi halifeliğe de ehildirler. Birinin önce gelip diğerinin sonra gelmesinde halifeliğin şartı olan herhangi bir üstünlük etkili olmamış, burada söz konusu olan tek âmil zamandır. Allah'ın bilgisinde Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'den önce, Hz. Ömer'in Hz. Osman'dan önce Hz. Osman'ın Hz. Ali'den önce vefat edeceği sabittir. Hepsinin Allah katında bir değeri ve hürmeti vardı ve bu nedenle Allah hepsini fiilen gerçekleştiği üzere halife kılmış, eceli daha önce gelenleri öne almıştır. Benim görüşüme göre, önce halife olan kişi, diğerlerinden üstün olduğu için halife olmamıştır. En iyisini Allah bilir de, önceliğin ecellerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü iki halifeye biat edilmiş olsaydı, bu konudaki nas nedeniyle, öteki öldürülecekti. İnsanlar Hz. Ebu Bekir'e biat etmeden diğer üçünden birine biat etmiş olup Allah'ın bilgisinde Hz. Ebu Bekir'in halife olacağı takdir edilmiş olsaydı, halife olmazdı. Üçten biri görevinden alınıp Hz. Ebu Bekir yerine getirilseydi, azledilene saygısızlık olur, görevinden almaya çalışan kişi hak ettiği bir işi ondan zorla almış sayılır, hevaya uymak, zulüm işlemek ve halifeye karşı haddi aşmak suçlarını işlemiş olurdu. Buna mukabil görevinden alınmasaydı Hz. Ebu Bekir halife olmaksızın onun halife olduğu dönemlerde vefat etmiş olacaktı. Hâlbuki Allah'ın bilgisinde böyle takdir edildiği için Hz. Ebu Bekir'in halife olması gerekecekti. Bu nedenle eceli önce geldiği için diğer arkadaşlarından önce halife olması zorunlu olmuştur. Aynı şey Ömer İbnu'l-Hattab, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hasan için geçerlidir. Önce halife olanlar bu göreve diğerlerinden daha layık olmadığı gibi geride kalan da ehil olmadığı için geride kalmış değildir. İnsanlar bunu anlamamıştır. Allah halifelerin ecellerini izhar edip halifelikteki sürelerini gösterdikten sonra, bizce, önceliğin ecellere bağlı olduğu belli olmuştur. Ya da bu hususta bizim bilmediğimiz Allah katında başka bir neden vardır. Allah onların hepsi için halifelik mertebesini muhafaza etmiştir. Geride kalmak ve önce gelmenin hükmü budur.

İlk olmak Allah'a aittir, çünkü Allah her şeyi yaratandır. Son olmak da Allah'a ait bir niteliktir, çünkü Allah *'Bütün iş O'na döner'*[151] buyurur. Başka bir ayette *'O'na döndürüleceksiniz'*[152], başka bir ayette *'Dikkat edin işler Allah'a döner'*[153] denilir. Demek ki Allah Evvel olduğu gibi aynı zamanda Ahir'dir. Evvel ile Ahir arasında ise bütün ilâhî isimlerin mertebeleri ortaya çıkar. el-Ahir'in hükmü her işin kendisine dönmesiyle gerçekleşir. Binaenaleyh Allah evvel olduğunda insan-ı kâmil ahir olur, çünkü o ikinci mertebededir ve halifedir. Aynı zamanda tabii yaratılışı bakımından da sonra gelir (ahir), çünkü insan son türeyendir. Allah onun halife ve imam olmasını irade edince âlemi yaratmış, hazırlamış, düzenlemiş, itidal vermiş, gerçek bir memleket olarak tertip etmiştir. Âlem cemaat olmak üzere istidad kazandığında, Allah insanın tabii cismini (beden) yaratmış, ilâhî ruhtan üflemiş, onu kendi suretinde yaratmıştır. Bunun nedeni insanı halife olarak yaratmış olmasıdır. İnsan cismiyle ortaya çıkmış, ona Âdem denilmiş, Allah kendisini yeryüzüne halife olarak görevlendirmiş, melekler ile onun arasında Allah'ın kitabında bize aktardığı hususlar gerçekleşmiş, Allah imamlığı kıyamete kadar Âdem'in oğullarına bırakmıştır. İnsan ilâhî surete göre son olduğu gibi tabii doğal ve kevnî suret itibarıyla da sondur. O halde Âdem hem nefs hem cisim bakımından sondur. İnsan âlemin işinin kendisine dönmesi itibarıyla sondur. Bu itibarla insan maksat olan varlıktır. Dünya onunla mamur olduğu gibi bilfiil onunla var olur. İnsan kendisinden ayrıldığında dünya yok olur, gökler parçalanır, yıldızlar dağılır, güneş söner, dağlar yürütülür, develer yavrularını düşürür, denizler kaynar, dünya yurdu bütünüyle harap olur, insanın oraya göçmesiyle birlikte mamurluk bu kez ahirete intikal eder, cennet ve cehennem mamur hale gelir. Artık dünya bir yer olmaktan çıkar ve sadece cennet ve cehennem vardır. Demek ki ilk, yani evvel ismi birinciye aittir ve orası dünya hayatıdır; ahir, yani son ismi ise ötekine aittir ki o da ahirettir. Allah Hz. Peygamber'e *'Ahiret senin için ilkinden daha iyidir'*[154] diye hitap etmiştir. Çünkü ahir(-et; sonra gelen) ardında bir amacın bulunmadığı yerdir. Bu anlamıyla ahir-et, gaye demektir. O dereceye ulaşan kişi başka bir yere intikal etmez. Dolayısıyla ahir (veya ahiret) sübût, beka ve devamlılık özelli-

ğine sahiptir. Evvel ise öyle değildir ve o gaye demek olan ahir'e varana kadar bütün mertebelerde intikal eder; oraya ulaşınca durur. Bu nedenle Allah şöyle der: '*Ahiret senin için ilkinden daha iyidir, Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın.*'[155] Allah ona beka, devamlılık, kendisinden ayrılmanın olmadığı sürekli nimet vermiştir. Bu da söz konusu mertebenin hükmünün bir neticesidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

ZUHUR MERTEBESİ

ez-Zahir İlahi İsmi

Zuhuru teyit eden bir şartı var
Ancak baskın ve galip olan izhar eder onu

Hurileri de kapsayan o genç kızlar
Gözyaşlarını siler götürür, kalpleri heyecanla doldurur

Gelirler ve orta boyda olduklarını söylerler
Orta boyların en üstünü gitmiş olandır

Onu elde edeyim diye sayfalar tükettim
Reddetti, bu nedenle sıfatı kaybolmuş

O güzel göz sahibi herkese görünse bile
İhtişamı kör eder herkesi; bu nedenle onun gözü perdedir

Bu mertebenin sahibi Abduzzâhir diye isimlendirilirken lakabı Allah'ın emriyle zuhur edendir (ez-zahir bi-emrillah). Bu mertebe Allah'a aittir, çünkü O -yaratıkları nedeniyle değil- kendi nedeniyle zuhur edendir. Başkası O'nu idrak edemez. Bu mertebenin bize vermiş olduğu bilgi, Allah'ın güzel isimlerinin hükümlerinin zuhuru ve Hakkın varlığında kendi hakikatlerimizin hükümlerinin zuhurudur. Allah zuhur edenin ardında bulunur. Dolayısıyla ne bizim hakikatle-

rimiz, ne görülecek şekilde Hakkın kendisi ve ne isimleri idrak edilebilir! Hâlbuki belirli bir şeyi gördüğümüzden tereddüde kapılmayız. Gördüğümüz ise gözlerimizin şahit olduğudur. Dolayısıyla ancak hakikatlerimize ait hükümleri görürüz. Bu hükümler Hakkın varlığında bizim için ortaya çıkmış, Hak da onların mazharı olmuştur. Bizim hakikatlerimiz ise -suretlerin aynada görülmesi gibi- ortaya çıkmıştır. Aynadaki suretler görenin kendisi değillerdir, bunun nedeni yansımanın gerçekleştiği yerin onlardaki hükmüdür. Onlar göründükleri yerin kendisi de değillerdir, çünkü onların hükmü aynanın hükmünden farklıdır. Ortada idrake konu olacak üçüncü bir şey de yoktur; hâlbuki idrak gerçekleşmiştir! Hal böyleyken idrak edilen nedir? İdrak eden kimdir? Âlem kimdir? Hak kimdir? Zuhur eden kimdir? Mazhar kimdir-nedir? İzhar eden kimdir? Bunlar nispetlerdir denilirse, (bilinmelidir ki) onlar var olmayan şeylerdir. Bununla birlikte görmenin sebebi idrak edilebilecek şekilde görülenin istidadıdır. Bu sayede madum görülür. Madumun görüldüğünü kabul ettik! Öyleyse gören kimdir? Görülen de bir nispet ise görmeye istidatlı olduğu kadar görülmeye de istidatlı olmalıdır. Nispet değilse gerçek bir şey (vücûdî) olmalıdır. Bu durumda gören olduğu gibi görülen de olmalıdır, çünkü bizi gören biz de görürüz. Görülenin bize görülmesi yönüyle bir nispet olduğunu söylediğimizde, şöyle deriz: Görülen bizi görüyor olması bakımından var olan bir şeydir. Nitekim kendimizin de onu idrak ettiğimizi söyleriz. O halde tek bir şey vardır ve bu nedenle o şey hakkında hayrete düşeriz. Biz kimiz? O kimdir? Bir kısmımız şöyle der: '*Bana kendini göster, sana bakayım. Beni göremeyeceksin*'[156] Allah kendinden haber verirken '*Allah'ın gördüğünü bilmez mi?*'[157] buyurur. Allah'ın haberi doğrudur. Kuşkusuz Allah âlemdeki bazı kimselerin Allah'ın gördüğünü bildiklerini haber vermiş, sonra bağlaç ve istidrak edatıyla (fakat) şöyle demiştir: '*Fakat bak dağa, dağ yerinde dursa beni göreceksin.*'[158] Allah dağa tecelli etmiş, dağ parçalanmıştır. Dağın, Hakkı görmek nedeniyle mi yoksa görmenin öncesinde mi parçalandığını bilmiyorum. Belki de görmeden önce parçalanmıştır. Bu hadise nedeniyle Hz. Musa bayılmış, ayıldığında '*Seni tenzih ederim, tövbe ettim*'[159] demiştir. Yani görmeyi talep etmediğim önceki halime dön-

düm. *'Ben ilk iman edenim.'*[160] Yani *'Sen beni göremeyeceksin'*[161] ayetini ilk tasdik eden benim. Çünkü bu hüküm doğrudan ilk kez bana inmiş, ben de ona ilk iman eden oldum; ardından onu duyan herkes kıyamete kadar ona iman etmede bana tabi olacaktır. O halde Hak görmeyi talep eden (Musa için) veya dağ için zuhur etmemiştir. Dağ O'nu görseydi veya Hz. Musa O'nu görseydi, sabit kalır, parçalanmaz ve bayılmazdı. Çünkü Allah varlıktır, dolayısıyla ancak varlık (vücûd) verir. Bütün hayır O'nun elindedir ve varlık bütünüyle hayır ve iyilik demektir. Allah görülen olmayınca, bayılma ve parçalanma ortaya çıkmıştır. Bunlar, fena halleridir; fena ise yokluğa benzer. Hak bir cevheri yok etmez, fakat onda izafi bir yokluk meydana gelebilir. Bu izafi yokluk, zihab (gitmek) ve intikal diye ifade edilir. Allah seni bir halden başka bir hale taşır ve götürürken her iki halde de senin hakikatin bakidir. Başka bir ifadeyle Allah seni bir yerden ötekine taşırken hakikatin her birisinde ve o ikisinin arasmda bakidir. Bu durum *'Dilerse sizi götürür, başkalarını getirir'*[162] ayetinde belirtilir. O halde getirmek, kudret sıfatına bağlıyken götürmek -özel bir iş olması bakımından- irade sıfatına bağlıdır.

Bu kadar açıklama ve tafsilat tafsili olmayan bir hususta olmaz. Tafsil edilenin özelliği varlık değildir. Biz madumu (var olmayanı) muhal, yani varlığı imkânsız olan ve mümkün diye tafsil ederiz. Bununla birlikte o madumdur. Açıklanması gereken husus bu tafsili kimin yapacağıdır. Bu konuda konuşmak ise gören ve görülen hakkında daha önceki açıklamalarımıza benzer. Biz ne söyleyelim ve neye dayanalım? İşi her ne olursa olsun bulunduğu hal üzere bırakmak görüşündeyiz. Çünkü gayeler gerçekleşmiş, idrakler husul bulmuş, hazlar hakim olmuştur. Bunun yanı sıra müşahede sürekli ve ondan nimetlenmek mevcuttur. Yokluk veya varlık, Hak veya halk -her ne olursa olsun- muhtaç olduğumuz hususları nakıs kılmadıkça hiç önemli değil. Bu hususlara dair ilâhî haber gelseydi, onlar hakkında konuşmak ve düşünmek, hakikate -bulunduğu hal üzere- bir şey eklemez veya ondan bir şey eksiltmezdi. Çünkü ilâhî emir geldiğinde, hitabı duymak üzere bir kulağın, bunun yanı sıra bir anlayışın, medlû-

lün, konuşanın ve dinleyenin bulunması gerekir. Bunlar zaten içinde bulunduğumuz durumun ta kendisidir. Onları terk daha iyidir. Biz de herkesin söylediğini söylüyoruz. Bu hususta bütün iş hayrettir. Hepsi doğrudur, hiç biri bâtıl değildir! Çünkü o zihinde, dışta ve bütün idraklerde gerçekleşmiştir. Bu itibarla kabule (silm, yani barış) yönelmek insan adına daha iyidir. *'Barışa yanaşırsanız...'*[163] Yani bâtınî yoruma ve işaretlere yönelirseniz demektir. Seni ilgilendirmeyen işler hakkında nazarî düşünmeye sevk edecek bu fikirleri, Allah burada işaret ehlinin düşmanları mesabesine yerleştirmiştir. *'Barışa yanaşırsanız...'*[164] Kastedilen işi bulunduğu hal üzere bırakarak aşırıya gitmemek için sulhu tercihtir. Çünkü sen ancak Allah'ın bir ayeti olması itibarıyla onun hakkında ileri gidersin. Hâlbuki Allah şöyle der: *'Allah'ın ayetleri hakkında aşırı gidenlerden yüz çevir ta ki onlar başka bir söze geçinceye kadar!'*[165] Kastedilen yemek, içmek, cinsel ilişki ve tasarrufta bulunduğumuz meşru işlerle ilgilenmektir. Söz konusu işler ahiretteki saadete ulaştıran işlerdir. 'Bu işler nedir?' diye sorarsan şöyle deriz: Bunu bilmiyoruz. Biz sadece bize söylenen ve emredilene göre hareket ederiz. Çünkü yalan söylemedik, sadece geçen her şeyin hak olduğunu gördük. Öyle ki hiçbiri hakikatten fariğ ve boşalmış değildi. Allah bize bunu emretmiş, peygamberine de şöyle demiştir: *'Ona yönel ve Allah'a tevekkül et!'*[166] Akıllı 'Allah'ın emrini duyduk ve uyduk' der. Bu davranış insana rahatlık kazandırır.

Zuhur, zuhur edenden başkası değil
Bâtınlık gizlenenden başkası değil

Gidiş nereye, kalış nereye?
Karar nereye? Yerleşme yeri neresi?

Bizden O'na, O'ndan bize
Hepsi kaza ve kaderin hükmüyle

Geçmişin peşinden ağlama
Hiçbir şey geçmiş değil gizlenen kötü olmadı

Var olan her şey izafi
İzafe edilenden geç ve bâtına bak

De ki: İrade edene göre irade edersin
Varlık böyle zuhur eder

BÂTINLIK MERTEBESİ

el-Bâtın İlahi İsmi

Sır nedir? Hakikatin kendinde bâtın olduğu
Açıklık izhar eder onu her göze

Bâtınlık ve sırrın hikmeti olmasaydı
Allah kimseyi diğerine üstün kılmazdı

Allah onu eksiklikten salim iken üstün kılar
Vehimlerden ve başkalardan da emindir o

Bedeni bakımından biri ona ulaşsa
Fikir yoluyla Allah'ın cömertlik ehli ulaşırdı

Yaratıklar O'nun suretinde olmasaydı
Ruhları ve suretleri ihtiva edemezdik biz

Meleklerin yüzleri secde ederek bize döndü
Ruhları ve suretleri içerdik diye

Bu nedenle hallerini hep değiştirdi
Faydada ve zararda her ne olursa olsun

Bu mertebenin sahibi Abdulbâtın diye isimlendirilir. Allah *'O ilktir, sondur, zahirdir, bâtındır'*[167] buyurur. Zuhur O'na mahsus olduğu kadar bâtınlık da bize mahsustur. Bununla birlikte bâtınlık da O'na mahsustur. O kendisi nedeniyle bâtın olmadığı gibi kendisine de bâtın

değildir. Aynı zamanda Allah bizim sebebimizle zuhur edici değildir. Allah'ın kendisiyle kendisini nitelendirdiği bâtınlık, bizim hakkımızdadır. Binaenaleyh O duyuda ve manada idrakimiz karşısında bâtın kalmayı sürdürür. Çünkü *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.'*[168] Biz ise O'na vermemiz uygun düşmeyecek ve kendisi için kullanamayacağımız misalleri idrak edebiliriz. Bunları Allah için kullanamayız, çünkü onların misal olmasını sağlayan nispet ve ilişkilerini bilemeyiz.

Bâtınlık tekvîn ve doğumun gerçekleştiği bir mahaldir ve türeyenler ondan meydana gelmişlerdir. Bu nedenle Hak el-Bâtın ismiyle nitelenmiştir. Yani âlem bâtın olması bakımından O'ndan zuhur etmiştir. Biz de Allah'ta bâtın bir halde bulunuyorduk. Bu bilgiyi -vehimle değil- akla göre kabul etmelisin! Onu akla göre kabul edersen, ardından sahih bilgi gelir; hayal ve vehim olarak kabul edersen *'Doğurmamıştır'*[169] ayeti karşına çıkar. Akıllı insanın böyle bir ret ile karşılaşacağı işe girişmesi doğru değildir. O bilgiyi -tahayyül olmaksızın- akılla kabul ettiğinde, işin gerçeğini öğrenirsin. Varlığımızda dayanacağımız bir ilkenin bulunması zorunludur. Bunun nedeni mümkün olmamızın varlığımızı yokluğumuza tercih edecek bir mureccihi (tercih eden) gerekli kılmasıdır. Allah aramızda münasebet bulunmadığı için bizden bâtındır. Biz ise varlığımız, bütünümüz ve tafsilimizle birlikte imkân hükmünün altında bulunuruz. Herhangi bir şeye münasip olsaydık, o şeyde imkân özelliğiyle nitelenmiş olur, bu durumda Hak 'imkân' hükmünün altına girerdi. Hâlbuki Hak zatı bakımından kendisi nedeniyle zorunludur. Böylece Allah ile aramızda 'münasebet' bulunmamıştır. Allah bize benzer ve münasip olmayınca, biz de O'na münasip olmadık. Hâlbuki bizim O'na dayanmamız kaçınılmazdır. Bu yönüyle bir açıdan münasebet yokken bir açıdan münasebet vardır. Allah âlemden müstağnidir, çünkü O'nun bilinmeyi sevmiş olması, bilinmemesi demektir. Bizim O'nun hakkındaki bilgimizin tanımı budur. Bu itibarla Allah bilinmiş olsaydı, bâtın olmazdı; hâlbuki Allah zuhur etmeyen bâtındır! Bunun yanı sıra Allah, ikinci yorumda, mümin kulunun kalbinde bulunması bakımından da bâtındır. Mümin kulun kalbi O'nu sığdıran yerdir. Binaenaleyh Allah

kulda bâtın bir halde bulunur. Kul kendi bâtınını müşahede edemeyeceği gibi aynı zamanda kalbinde bâtın ve gizli olarak bulunanı da müşahede edemez. Binaenaleyh her iki açıdan da biz Hakkı göremeyiz.

Kutsi hadiste buyrulduğu üzere, Allah kulun duyma gücü, görme gücü vb. güçleri haline gelir. Kul gözüyle görürken artık gördüklerini rabbi vasıtasıyla görür, fakat güçlerinden hiçbir şeyi görmez. Allah ise onun güçleridir, dolayısıyla kul Rabbini bu durumda da göremez. Burada bilgi ve görme arasında bir fark ortaya çıkar: Biz imanla ve onun kalplerimizdeki nuru vasıtasıyla Allah'ın bizim güçlerimiz olduğunu biliriz, hâlbuki gözümüzle görmeyiz. Bu nedenle O'nu idrak edemeyeceğimizi idrak ederiz. Gözler Allah'ı idrak edemez! Hak bizim görme gücümüz olduğunda, kendi kendini idrak edemez, çünkü bizim gözümüz olduğunda perdelenmiş olur. Gerçek böyle olunca, O'nu görmemiz daha uzak bir ihtimal olur. Allah *'Gözler O'nu idrak edemez, O gözleri idrak eder'*[170] buyurur. Göz kendisiyle idrak gerçekleşsin diye yaratılmıştır, yoksa gözün kendisi idrak edilmez! Allah *'O'nu idrak edemez'*[171] buyururken üçüncü tekil şahıs zamiri kullanılmıştır. Gayb gözle ve müşahedeyle idrak edilemez. Gayb bâtındır; idrak edilmiş olsaydı 'gayb' olmaz ve bâtın kalmazdı. Fakat Hak (kendisini idrak edemeyen) gözleri idrak eder. Çünkü her iki tarafta da gaybetin gerçekleşmesi gerekli değildir. Başka bir ifadeyle senin görmediğin birinin seni görmemesi ve senden gaib olması zorunlu değildir. Bazen böyle bir durum olabilir, bazen olmaz. Ayetin yorumunda başka bir husus daha vardır: Allah kendisini kendisiyle idrak eder, çünkü O hüviyetiyle kulun görme gücüdür ve göz ancak görme gücüyle idrak eder. Bu durumda Allah kullara izafe edilen gözdür. Allah şöyle der: *'O gözleri idrak eder.'*[172] Allah gözlerin kendisidir ve hiç kuşkusuz kendini idrak etmiştir. Bu nedenle Allah'ın zuhur ettiğini veya kendisi nedeniyle zuhur eden olduğunu belirttik. Allah kendine bâtın olmaz. Ardından ayeti tamamlayarak *'O latiftir'*[173] der. Kastedilen gözlerin O'nu idrak edemeyişidir. Allah gözleri idrak edici olması bakımından Latif'tir. Yani Allah'm gözleri idrak etmiş olması, kendini

idrak etmesidir, çünkü gözlerin kendisidir. Bu ise latifliğin ve inceliğin son derecesidir. 'Habîr'dir.' Burada zevk bilgisine işaret eder. Yani bu durum zevk yoluyla öğrenilir. Delillerin getirilmesi bu bilgiye fayda vermez. Şu var ki delil, delil getirenin kendisi olursa, bu bilgi zevk demektir. Hakkın görme gücü olduğu kul, kendini Hak vasıtasıyla görürken Hakkı gözüyle görür. Hak onun görme gücü olmuştur ve böylece her iki şeyi birden idrak eder.

Kimde bâtın ise
Onda yerleşmiştir

Bu sözümüzü kim bilir?
Gören veya fetanet sahibi

Gördüğümü görür o
Kalbiyle zannederek

Hak seni görür bil
Perdelerin arasından

Sen ise göremezsin O'nu
Belki O olursan görebilirsin

Burada Müslim'de yer alan 'O'nu görmesen de O seni görür' hadisine işaret vardır.

'Sen görmesen de O'nu'
Hatta görmemiş olsan bile

Kim bu hükme sahipse
Dediğim gibiyse, görür O'nu

Zatım O'nun mazharı
Dilersen 'manzarası' de

Varlığımda bulununca
Ben O'nun makberi olabildim

Varlığın sahibi geldi de
İzhar edeyim ben O'nu diye

Ariflerin kalpleri Hakkın kabirleri olduğu kadar onların bedenleri tecelli ettiği yerlerdir. Allah kendisi hakkındaki marifetin mahalli olmaları itibarıyla kullarının kalplerinde bulunur. Sonra kulları O'nun saygınlığına riayet etmez, belirlediği sınırlarda durmazlarsa Allah kalplerde 'kabirdeki bir ölü' gibi durur. Başka bir ifadeyle Allah'ın kalplerde hükmü ve tesiri olmaz. Buna mukabil insanlara karşı Hakkı perdeleyen örtü ve kilit olması itibarıyla kabrin O'nun üzerinde hükmü olur. Aynı durum tabiatın hükmü için geçerlidir: Tabiat şeriata aykırı bir şekilde ortaya çıktığında, şeriat insan tabiatında ölmüş sayılır. Hak (ve hakikat) da rüyada böyle zuhur eder: Hz. Peygamber'i bir rüyada İşbiliyye Camiinin duvarlarında ölmüş olarak görmüştüm. Caminin yeri hakkında bir soruşturma yaptığımda, yerin zorla alınmış olduğunu öğrendim. Anladım ki rüyada gördüğüm, Hz. Peygamber'in şeriatının orada ölmüş olmasıydı, çünkü orası şerî ölçüye göre istimlâk edilmemişti. Hak gafil insanların kalplerinde ölmüş ve defnedilmiştir ve o kalplerde Hak sanki onlarda yokmuş gibi bulunur. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

TÖVBE -GÜNAHTAN İTAATE DÖNMEK- MERTEBESİ

et-Tevvab İlahi İsmi

Dikkat edin! Tövbe dönmek demek
Tövbe ederek hakikate dön ve yönel

Bir yerde birine tabi olursan
Tabi olduğun durumda kalırsın

Zuhur bir şekilde O'na ait ise
Bir açıdan da gizlenme O'na aittir

Bizden O'na doğru olan yönlerde hareket
O'ndan bize ait olan ikamet ve sükûn

Benden başka bir yardımcı yok O'na
Dilerse yardım eder ve destek olur

Bu mertebenin sahibi Abduttevvab diye isimlendirilir. Tövbe edenler bu mertebeden tövbe eder. İlk dönüş O'na aittir. Sonra dönsünler diye Allah kullarına 'döner'. Binaenaleyh Allah kullara ancak onlar kendisine dönsün diye döner. Hakkın sebep olduğu her iş mutlaka gerçekleşmiş demekken Allah hakkında kullanılan her umut ifadesi 'vaki' anlamındadır. Bu itibarla ilk dönüş Allah'ın kula dönmesidir ve bu dönüşte kula kendisine dönüş imkânı ihsan eder. Kul tövbe ederek Hakka döndüğünde, birinci dönüşün ardından Hak tekrar kula döner; ikinci dönüş 'kabul' maksadı taşır. Allah kullarının günahlarını kabul etmezken tövbe ve itaatleri kabul eder ki, bu da O'nun kullarına rahmetinin bir neticesidir. Allah günahları kabul etmiş olsaydı, itaatler O'nun katında bulunduğu kadar günahlar da şahitlik mertebesinde O'nun katında bulunurdu. Hâlbuki Allah kullarından ancak kabul ettiklerini görür. O ise ancak itaatleri kabul eder. Dolayısıyla kullarından kendi katında sevimli ve güzel sayılanları kabul ederken günahlardan yüz çevirir, onları kabul etmez. Günahkâr günahını Allah'a yaklaşmak maksadıyla işlememiştir; O'na yaklaşmak maksadıyla işlemiş olsaydı, bu davranış, bilgisizlik, Allah'a karşı iftira ve açık bir küfür olurdu. Allah kendi katında şahitlik ve müşahede mertebesinde bulunmasınlar diye, günahları kabul etmez. Bu itibarla ilâhî divanda kul meleklerin önünde yaptığı kötülüklerle ilgili hesaba çekilir. Allah kulun hesaba çekilmesini emrettiğinde, divan sahibi meleklere günahlarının silinmesini emreder. 'Allah güzeldir ve ancak güzeli kabul eder.' Her insanın da yapıp işlediği güzel bir işinin olması gerekir, çünkü her insan, -hangi tarzda olursa olsun- güzel ahlaka sahipken güzel ahlak bütünüyle Allah katındadır. Bu itibarla her kulun O'nun

katında şefaatçisinin olması gerekir. Divandakiler hesabı tamamladıklarında, kullar üzerinde onların bir otoritesi yoktur. Emredilen işleri yerine getirdiklerinde, işlerini bitirirler ve emir Allah'a döner. Nitekim *'Bütün emir/iş O'na döner'*[174] buyurur. Kul rabbinin katında ancak O'nun kabul ettiğini bulur ve katında bulunan işler nedeniyle O'na şükreder. Allah da kula kerem gösterir, onu nimetlendirir. Kul şöyle der: 'Rabbim! Bana ikram et!' Bu esnada kul, Allah'ın katında kendisinden kabul edip de onun üzerinde bulunduğu güzel ahlaktan başka bir şey bulunup bulunmadığını bilmez. Bu nedenle kul hangi yerde bulunursa bulunsun, o güzel ahlakı Allah katında bulunduğu sürece kul için sabit ve yerleşik bir nimeti olacaktır. O da sürekli Allah katında bulunur. Bu nedenle de kul nefsinin hissedeceği bir nimette olacaktır. Buna mukabil başkası onun azap çektiğini görürken o kişi kendinde nimet içindedir. Bu durum bu konuyla ilgilidir. Tövbekârın cezalandırılması söz konusu olduğunda, onu başka bir isim değil, sadece el-Hakim ismi cezalandırır; cezalandırmadığında ise onun hakkında hüküm er-Rahim ismine aittir. Allah *'Tevvab ve Rahim'dir.'*[175] Bu ayet bir grup insan hakkmda geçerliyken başka bir grup hakkında *'Tevvab ve Hakim'dir'*[176] geçerlidir. Hepsi Hakkın vekilleridir.

Tövbe/dönüş önce Allah'tan
Bu tövbe kulu tövbekâr kılar

Kul tövbe ettiğinde
Hak tekrar 'tövbe eder'

Kul Hakkın sıfatına vekil
Hakkın naibi o

Herkesin hali böyle
Affı talep için tövbe edenlerin hali

Tövbelerin en büyüğü nedir?
Tövbeye tövbedir

Tövbe ettiğinde ise sen
Fiil sahibi olmaktan yüzünü çevir

Hakkı bulursun işte o zaman
Versin diye talep edersin O'ndan

Tövbesi sahih ve geçerli bir kul, Allah'ın kendisine -kul tövbe etsin diye değil- cürüm işlesin diye döndüğü kuldur! Sen de kerem göstermek üzere affedersin. Bu sayede suç işleyeni bağışlamak üzere kendisine dönmen bir karşılık ve ceza olmaz. Buna mukabil senin bağışlamanla birlikte kendisine dönen ve pişman olan bizzat suçlu-günahkâr olur. Suçlu-günahkârın tövbesi ve pişmanlığı olmaksızın, sen bağışlamaz ve mağfiret etmemişsen ikinci dönüşteki ihsan ve minnet nerededir? Allah'ın dönüşü birinci dönüş gibi ihsan ve lütuf dönüşü olmalıdır. Bu durum '*Sonra onlara döner*'[177] ayetinde ifade edilir. Yani onlar tövbe etsin diye kendilerine döner. Bu birinci tövbe bir ihsan tövbesidir. Allah tövbelerinin ardından mağfiret etmek üzere kullarına döndüğünde, bu 'tövbe' bir karşılık ve cezadır ve ilâhî ihsan bunda uzak bir yorumla bulunabilir. Bu yorumda kul tövbe ederken tövbesini sağlayan ilk ilâhî tövbeye dönmüş demektir. İhsan tövbesi ceza tövbesinden kolaydır. Bu tövbe sadece nimet olsun diye veren el-Muhsin'in ve el-Vahid'in dönüşüdür. el-Muhsin akla ve şeriata göre zorunlu bir neden olmaksızın sadece nimet vermek üzere ihsan eden el-Cevâd'dır.

Güzel ahlakla ahlaklanmak isteyenlere bu kadar işaret ve açıklama yeterlidir! Allah keremi nedeniyle kendi üzerine rahmeti yazmıştır. Mutlak kerem sahibi kötülüğe iyilikle karşılık verendir, çünkü ihsan eden ihsanı ihsanla alandır. Bu durumda ihsan edenin fazileti ve erdemi ortaya çıkmaz. '*İhsan edenler üzerinde bir yol yoktur.*'[178] Bunu anla ve hakikatine ulaş ki, gerçeğe eresin! '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

AF MERTEBESİ

el-Afuvv İlahi İsmi

Suçluyu affettim! Bu affımız sürekli
Kolay bir iştir bize evine yerleşmek isteriz affetmekle

Oraya yerleşince dedi ki: Kim o? Dedim ki:
Komşunun komşusunu ağırlaması gerekir

Miskin komşunun hakkını yerine getirmekten aciz kalırsa
Kendi evinde kalır

Orada kaim olunca, koruma gerçekleşmiştir
Onu korur, sıkıntı vermez kendisine

Sanki onun için dolunay gibidir
On beşinci gecede doğmuş bir ay gibi

Bu mertebenin sahibi Abdulafuvv diye isimlendirilir. Allah *'Hiç kuşkusuz Allah Afuvv ve Gafur'dur'*[179] buyurur. Bu mertebe iki zıddı birleştirmesi nedeniyle celal mertebesine benzerken bu mertebe de az ve çoğa aynı anda delalet eder. Nitekim kelimenin dildeki ilk kullanımı bu zıtlığı bildirir. Celîl kelimesinin anlamı azametli ve değersizi birleştirir. Hakkın mertebesinde 'afuvv' kanaate benzer: Kanaat bir artış olmaksızın var olanla yetinmek anlamına gelirken fazla ihtiyaca ilave demektir. İlahi mertebenin *afuvv* niteliğiyle nitelenmiş olması gerekli olanı vermesi demektir ve cömert ve hikmet sahibi olması nedeniyle bu durum kaçınılmazdır. Allah bir sınırlama olmayacak şekilde ihsan edici ve nimet verici olması itibarıyla ise verdiklerini artırır. Bu esnada yetinmeye yol açacak şekilde ihtiyaçlar daraltmayı gerektirmez. O halde *atâ*, yani nimetlendirmek üzere vermek Hakkın cömertlik niteliğiyle vermesidir. İlletler ve âmiller kendisinde etkili olmayacağı gibi Hak da verirken bıkmaz. Sahih bir hadiste şöyle denilir: 'Allah siz bıkıncaya kadar bıkmaz. Siz bıraktığınızda O da bırakır.' Dilekten sonra verip malını harcayan, 'karşılık' olarak vermiş demek-

ken şükredilsin diye veren ise hiç kuşkusuz hayrı kendisine dönecek bir nedenle vermiş demektir. Şükürden sonra veren ise 'uygun bir karşılık' olarak vermiştir. Bütün bu sınırlamaları *afuvv mertebesi* izhar ederken bu mertebede sınırlamanın bulunmadığı mutlaklığı da *afuvv mertebesi* izhar eder. Bu nedenle kelime, az ile çok hakkında kullanılabilir. Bu itibarla sakalı kısaltmak anlamındaki *i'fau'l-lihye* tabiri bu kelimeden türetilmiştir. İnsanlar sakalın kısaltılması hakkmda şeriatın bu lafızla neyi kastettiğinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir: Acaba şeriat bıyık gibi kısaltılmaksızın sakalın uzatılmasını mı kastetmiştir? Sakal kısaltılmazsa uzar. Başka bir hadiste geçmesi nedeniyle de sakalın biraz kısaltılması da kastedilmiş olabilir. Hz. Peygamber 'Bıyığı ve sakalı kısaltınız' demiştir. Bıyıkların kısaltılması makasla alınmaları demektir. Belki sakalın kısaltılması -bütünüyle kesilmeden- uçlarından alınması demektir. Bu hükümden '*De ki Allah'ın ziynetini haram kılan kimdir?*'[180] ayetinde geçen ilâhî ziyneti anlayan sakalına bakar: Süs sakalın uzatılıp hiçbir kısmının kesilmemesindeyse, sakalını bırakır; sakaldan bir miktar almakla süs ve ziynet ortaya çıkacaksa -ki bu sayede sakal yüzle orantılı ve yüzü süsleyecek bir şekilde ortaya çıkarsakalını bir miktar keser. Hadiste Hz. Peygamber'in sakalının uçlarını aldığı zikredilir. Böylece sakalda afuvv'un azlık veya çokluk anlamına mı geldiği ortaya çıkmıştır.

Günahları cezalandırmaya gelirsek, Allah '*O çoğunu affeder (afuvv)*'[181] der. Buna mukabil azı cezalandırır. Ayette *afuvv* cezalandırmanın gerektirdiğini gösterir, fakat azlıkta olmalıdır. Azlık müddetin kısalığı bakımından zamana işaret edebilir. Bu durumda Allah mağfiret eder, nimet vermek üzere günahkâr Müslümandan elemi kaldırır. Bazen hâl ile meydana gelir ve daha şiddetli elemlere göre acıları hafifler. Dikenin ayağa batması nerede, yılanın ısırması nerede? Her biri de acı verse bile, iki acı arasında bir ilişki yoktur. Az acı vardır, çok acı vardır. Azabı hak edenler -ki onlar kendilerine ayrışın diye emir verilen ve ayrılan günahkârlardır- Cehennemlik olanlardır. Onlar -kendi düşüncelerinden olmaksızın- Allah'a şirk koşan kimselerdir. Onların el-Afuvv isminin tecellisine mazhar olmaları, bulundukları

zamanda gerçekleşir, çünkü cezalandırma zamanı sınırlıdır. Bu vakit ortadan kalktığında ise bitimli olmayan zamanın hükmü onlarm üzerinde kalır. Onların azap çekme zamanları işinin kendisine döndüğü bu zamana göre kısadır.

Binaenaleyh Allah azabı az vermek itibarıyla el-Afuvv iken mağfireti ve bağışlamayı çok yapması bakımından da el-Afuvv'dur. Çünkü Allah bize bağışlamayı ve affetmeyi emretmiştir. Başka bir ifadeyle bize karşı suç işleyenleri bağışlamamız, onları affetmemiz ve hatalarını görmezden gelmemiz bize emredilmiştir. Hal böyleyken Allah böyle bir niteliğe bizden daha layıktır. Bu nedenle affedenlerin ecri Allah'a kalmıştır, çünkü O Afuvv ve Gafur'dur. Allah'm mağfireti ne tövbeye ne salih amele bitişmiş, bunun yerine *'De ki, ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin, Allah bütün günahları bağışlar, O Gafur ve Rahim'dir'*[182] denilmiştir. Burada mübalağa kipi kullanmış, herhangi bir israfı ve haddi aşmayı belirlemediği gibi herhangi bir yeri de belirlememiştir. O halde ilâhî rahmet ve mağfiretin kendine karşı haddi aşan herkesi kuşatması kaçınılmazdır. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

RE'FET MERTEBESİ

er-Raûf İlahi İsmi

Raûf'tur, Rahim'dir, cezalandırmaz kulları
Umutla O'na gelen ve korkan kulları

Gafletle işledikleri günahlarını
Ahiret olsaydı zorlayıcı olarak gelirlerdi

Affetmek istersen cezalandırma onu
Dilenerek ve boynunu büküp geleni

İstekten müstağni kişi gelmiştir
Bu nedenle onu dilenci olarak görür

Muhtaçlığımız nedeniyle bizden aza razı olur
Affedici olması nedeniyle O'ndan dolayı zenginleşiriz

Bu mertebenin sahibi Abdurraûf'dur. Allah kulu Hz. Muhammed'i *'Müminlere karşı raûf ve rahim'*[183] diye nitelemiştir. Ayette bu niteliği imanla sınırlamışken, imanı herhangi bir şeye iman etmek diye sınırlamamıştır. Demek ki bu sınırlama mutlaklıktaki bir sınırlamadır. Allah iman sahibinin hakka ve bâtıla iman edebileceğini buyurur. Hakka iman etmekle ilgili olarak *'Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamberine iman ediniz'*[184] der. Burada söylediklerini söylemiş, onları *mümin* diye isimlendirmiştir. Ayette kastedilenler, ancak bâtıla iman edenlerdir. Buna mukabil Allah onlara Allah'a -ki O haktır- ve peygamberine, peygambere indirmiş olduğu kitap ile önceki peygamberlere indirdiği kitaplara iman etmelerini emretmiştir. Bu durum ayette kastedilenlerin yalnızca ehl-i kitap olmadığını gösterir, çünkü Allah onlara daha önceden indirilen kitaba iman etmelerini de emretmiştir. Hâlbuki ehl-i kitabın âlimleri kitaba iman eden kimselerdi. Allah burada inkârı sınırlamış, hâlbuki imanı sınırlamamış, *'Allah'ı inkâr eden'*[185] buyurmuştur. Böylece zikirde kuluna iman etmeyi emrettiği hususta sınırlamış, küfrü ise imanda olduğu gibi mutlak ve genel zikretmemiş, 'ey iman edenler' ayetinde onları nitelemiştir. Onlar bâtıla iman etmiş olanlardır, çünkü Allah'a iman edene 'Allah'a iman edin' denilmez; o zaten Allah'a iman ederek mümin olmuştur. Gerçi ayette Allah'a yaklaşma amacıyla özel peygamberin sözü nedeniyle O'na iman etmek de yorum dâhilinde kabul edilebilir. Bununla birlikte bu konuda işin doğrusu ve hakikati vardığımız görüştür. Bilhassa Hak 'iman' sözünü bâtıla iman edenler için kullandığı gibi küfür sözünü de tağutu inkâr edenler hakkında kullanmıştır.

Bilmelisin ki, kalplerde re'fet, cezbe ve ilgiye benzer. Kelime ıslah etmek ve yumuşamak anlamından türetilmiştir. Bu itibarla ilâhî re'fet kullara rahmet ve yumuşaklık göstermek demektir ve bu nedenle de

-bütün cezalarda değil- belirli bir cezayı uygulamada yumuşaklık göstermek insanlara yasaklanmıştır. Söz konusu ceza zina eden bekâr erkek ve kadın veya haklarında cezayı birleştirenlere göre dulla ilgilidir. Âlimlerin çoğu bu görüşten farklı düşünür. Burada *'Sizi engellemesin'*[186], ifadesiyle görevlilere hitap edilir. *'Allah'ın dininde onlara karşı merhamet!'*[187] Allah'ın dini burada ceza demektir. Sonra şöyle der: *'Allah'a iman etmiş iseniz...'*[188] Burada tahsis eder, çünkü bâtıla iman edenler de vardır. *'Ve ahiret gününe...'*[189] Allah'ın ahiret gününde cezaları uygulamasına işaret edilir. Allah adeta görevlilere ve yöneticilere şöyle der: 'Dünyada şahitlerin huzurlarında mahcup olmazdan önce kullarımı temizleyiniz!' Bu nedenle onlar için *'Müminlerden bir grup onlara şahit olsun'*[190] der. Allah ahirette o insanların cezalandırılmasının şahitlerin önünde gerçekleşeceğine dikkat çeker. Bu durumda mahcubiyet daha artar. Demek ki dünyada cezaların tatbiki daha gizlidir. Valinin cezayı uygulama emri hırsız hakkında bir ibret olduğu gibi onlar hakkında da bir ibrettir. Allah *'İtikâfa girenler ve tavaf yapanlar için evimi temizle'*[191] der. Haddi uygulamak da böyledir. Haddi uygulamak bir ibret olmadığında temizlik sayılırken ibret olduğunda kendisinde temizlik anlamının bulunması kaçınılmazdır. Çünkü suçlu insan dünyada cezalandırıldığı ölçüde (temizlenerek) ahiretteki cezası düşer. Zâniden 'ibret olmak' hali düşer, fakat hırsızdan düşmez. Hırsızın eli kesilir, çaldığına karşılık engelli olarak kalır. Onun çaldığı başkasının malıdır. Elinin kesilmesi ise geleceğe matuf bir engelleme ve zorlamadır. Başkasının hakkı da onun üzerinde kalmıştır ve bu nedenle Şâri bu cezayı ibret kılmıştır. İbret kayıt demektir ve eli kesilmişken sürekli kayıt altındadır. Buna mukabil Şâri, zina edenin cezasında böyle bir şey yapmamıştır. Bir rivayette şöyle denilir: 'Hükümde dile getirilmemiş hususlar afiyettir.' Yani silinmiştir, bir tesiri olmadığı gibi bu konuda cezalandırma da yoktur. Çünkü Allah insanlara kitabında ve peygamberinin dilinde kendilerine indirmiş olduğu hükümleri beyan etmiştir.

İMAMET MERTEBESİ

el-Vali İlahi İsmi

İmam vali demek kinaye değil bu söz
Çünkü ben bana benden görüneni biliyorum

Benim söylediğim bu sözü söylüyorum
Bulunduğum her halde; kinayesizce

Bu mertebenin sahibi Abdulvali ve Abdulveli diye isimlendirilir. Abdulvali işleri kendi başına yürüten demektir. Verdiği emirle bir başkası işleri yürütürse, böyle biri vali veya imam değildir. Vali ve imam valilik göreviyle atanmış kimsedir. Vali diye isimlendirilmesinin nedeni de -ihmal olmaksızın- işleri yönetmesidir. Başka bir ifadeyle yönetme görevini üstlendiği herhangi bir işte ihmalkârlık göstermez. Görevi yerine getirmezse vali değildir. Öyle bir insan arzusuyla hüküm verendir ve onun hakkında *'Hevaya uyma, seni Allah'ın yolundan saptırır'*[192] denilir. Binaenaleyh valinin nefesleri, hareket ve tasarrufları sınırlıdır. Bu itibarla vali her durumda hayır işindedir ve böyle olmak zorundadır, çünkü sürekli yaratandır. Bu nedenle onu ancak fazilet, nimetlendirme ve temizlemek amacıyla cezayı uygulamada görürsün. Temizlemek bir hayırdır, çünkü gerçekte vali Allah'tır. Valilik için görevlendirilen kişi ise Allah'ın hükmüne ve gösterdiği hakikate göre hüküm verir. Hz. Peygamber, bize bildirmek üzere, bir duasında şöyle der: 'Bütün hayır senin ellerindedir.' Allah ancak hayrı yönettiği gibi hayrı emreder. Cezalandırırken ve ödüllendirirken O'ndan ancak hayır meydana gelir. Ardından şöyle der: 'Kötülük sana ulaşamaz!' Vali kötü bir iş meydana getirmez; hatta kötülük ulaşamayacağı için kötü bir iş de yapmaz. Demek ki vali Hakkın görevlendirdiği kişi olduğunda kötülük kendisine ulaşamaz. Hakkın görevlendirmesini göz ardı edip arzusuna göre hüküm verdiğinde, Allah'ın yolundan sapar ve hesap gününü unutmasının karşılığında şiddetli azap görür, ilâhî hüküm divanı kendisini hesaba çeker ve cezalandırır. Bu itibarla

şaki, yani bedbaht, temizlenmesi ahiret yurduna tehir edilen demekken saîd, yani mutlu insan ise dünyada temizlenen kimsedir. Böyle biri ya tövbe ederek veya insafla veya dünyada ona verilen cezayla temizlenir ve üzerinde hak bulunmadan ahirete gider. Bazen dünya üzerinde yürürken de üzerinde günah bulunmaz. Bunun nedeni Allah'm onu sürekli sınaması ve bu sınamaların onun kefaretine dönüşmesidir.

Hakkın valisi kim?
Bütün iyilikleri tek tarzda yöneten kişi

Bir işten ayrılmaz o
Başka bir işe geçmek üzere hükümsüz

Hüküm verirken nuru vardır
Geceleyin dolunayın nuruna benzer

İstekleri çoğalıp karartınca ortalığı
Hüküm vermek üzere felak gibi gelir

Karanlığı senden açar gider
Sen karanlığın açıldığını görürsün

Başka bir şiirde şunları söyledik:

Allah'a sığının, felak'ın rabbine
Gece basan karanlığın şerrinden

O bize döner her vakit
Şafak vakti bize yöneldiği gibi

Karanlık bastığında geceleyin
Ay yükselir ve ortaya çıkar

O gün zatlarınızda yolculuk edersiniz
Beni müşahede ederken derece derece

Yarattığı nedeniyle Allah'a hamdolsun
Bizi önce su sonra nutfe olarak yarattı

Yaratılmışların en yaratılmışıyım
Mudğa halinde sonra alak'a çevirdi

Onun vesilesiyle bizi var etti
Bize tahsis ettiği bütün sevgiyi de öyle yarattı

Aziz dostum! Sana tavsiyede bulundum, dinde aşırıya gitme ve Allah hakkında doğrudan başka söz söyleme, yaratıkları hakkında da sadece doğruyu söyle! Çünkü bir insan olmak bakımından sen yaratılmışlar üzerinde valisin.

Bir işi yönetirken
Onda hakkıyla bulun

Hakikatli vali olan kişi
Doğruluk oturağındadır

Onu hakikat üzere görürsün
Hak ile halk arasında hükmederken

Bir mertebe ki kulak verir herkes
Akıl ve söz sahibi herkes

Fena nedeniyle fani olmuş
Beka nedeniyle baki

Fani olduğunda çıkar gelir
Zıddın hükmü baki kılar onu

Allah, dostu Hz. İbrahim'e '*Seni insanlar için imam kıldım*'[193] buyururken talebi olmaksızın onu imam kılmıştır. Buradan Hz. İbrahim'in hiçbir şekilde zalim olmadığını anladık, çünkü imamlık Allah'ın ona verdiği bir lütuf ve ahitti. Hz. İbrahim Rabbine '*Zürriyetimden de*'[194] demiş, Allah ise '*Zalimler benim ahdime ulaşamaz*'[195] diye karşılık vermiştir. Allah bize Hz. İbrahim'in dinine uymayı emretmiştir. Bunun

nedeni masumiyetin o dine bitişmiş olmasıdır. Hz. Peygamber komutan olmak isteyenin kendi haline bırakılacağını, isteği olmaksızın komutanlığın verildiği kişiye de yardım edileceğini, Allah'ın onu destekleyecek bir melek göndereceğini söylemiştir; melek teklif âleminde meşru hükümlerde hatadan korunmuştur. Hz. İbrahim hanif, yani Hakka yönelen ve her işinde O'na teslim olan ve boyun eğen birisiydi. O bulunduğu her yerde hayrı işleyen birisiydi.

Bana şöyle denildi: 'Kâmil insan, ilâhî isimler arasında hüküm verendir.' Kâmil vali hasımlaştıklarında Mele-i a'lâ arasında da hüküm veren insan olduğu gibi ilâhî isimler arasında hakikate göre hüküm verir. Bu nedenle melekler Âdem'e secde etmekle memur oldular, çünkü itiraz aslında hasımlaşmak demektir ve hasım ise güçlüdür. İmamet ve halifelik Hz. Âdem'e verilip melekler ona secde ettiğinde, yaratılışı nedeniyle kibre kapılarak kendi mertebesinin üstün olduğunu ileri süren İblis saygısızlığıyla cezalandırılmıştır. İblis öncelikle kendini bilmemişken başkasını hiç bilememiştir. Hiç kuşkusuz ki bu makam, mertebenin yüksekliği nedeniyle övünme ve böbürlenmeye yol açar. Övünme ve böbürlenme ise Allah sebebiyle bile olduğunda çetin bir hastalıktır. Allah o hastalık için şifa verici bir ilaç indirmiş, imama Kâbe'ye secdeyi emretmiştir. İmam bu ilacı içtiğinde, kendini beğenme hastalığından kurtulur ve Allah'ın dilediğini yapan olduğunu bilir. Anlar ki, Allah onu meleklerin önüne mertebesinin üstünlüğü nedeniyle kendisine vermiş olduğu bir nitelikle geçirmemiş, kendisine itiraz eden meleklere edep öğretmek amacıyla böyle yapmış, kendisi ise bir beşer olarak kalmayı sürdürmüştür. Bunun yanı sıra Kâbe'ye secde ederken de onun kendisinden üstün olmadığını da öğrenir: Kâbe'ye secde etmek insanın mertebesinden kaynaklanan hastalığı tedavi eden bir ilaçtır. Binaenaleyh Allah kendisinde hastalık gelmezden önce Âdem'in sağlığını korumuştur. Nitekim tıbbın bir yönü de sağlığın korunmasıdır. Bu itibarla sağlığın korunması bir yerde hastalığa karşı önlem almak demektir. Çünkü Hz. Âdem hastalığa elverişli bir göreve getirilmiştir. Böylece Âdem Kâbe'ye secde ederken mertebe itibarıyla ondan üstün olduğunu bildiği gibi meleklerin de kendisi-

ne -onlardan üstün olduğu için değil- Allah'ın emri nedeniyle secde ettiklerini de bilir. Allah bu emri meleklere onları sıkıntıya düşürecek bir durumun ortaya çıkmasına karşılık onlara olan inayetiyle vermiştir. Melekler itiraz ederken hayrı amaçladıkları için Allah hastalıklarına karşı ilacı süratle terkip ederek onlara inayet göstermiştir. İlaç, Hz. Âdem'in onlara ilâhî isimleri öğretip meleklere ona secde etmelerinin emredilmesidir. 'Herkesin belli bir makamı vardır.' Meleklere secde emredilmiş, onlar da emre uymuş, süratle emri yerine getirmişler, Allah da onları *'verdiği emirlerde Allah'a asi olmazlar, emredileni yaparlar'*[196] diyerek övmüştür. Buna mukabil Âdem'e ise yasak koymuş, o ise yasağa karşı gelmiştir. Şair şöyle der:

Taşkınlık yapan kınayıcı olarak taşkınlık etmez
Rabbi onu seçer, tövbe eder ve doğru yolu bulur

CEM' MERTEBESİ

el-Cami İlahi İsmi

Cem' vücûd (varlık, bulmak) demek
Cem'de ayrılık ve bölünme yok

Ayrılık nerede?
İttifakın olduğu şeyde

Bizde hüküm vermek O'na ait
Varlığımızdaki hüküm O'nun

O'nun üzerinde biz hüküm veririz
O'nun tasarrufu mutlaktır

Mertebenin sahibi Abdulcami diye isimlendirilir. Allah *'İnsanları kuşku bulunmayan günde toplayandır (cami')'*[197] der. Bunun yanı sıra Allah âlem hakkındaki bilgisiyle kendisi hakkındaki bilgiyi de kendin-

de cem' eder ve toplar ve bu sayede âlem Hakkın suretinde ortaya çıkar. Bu nedenle Hakkın varlığın ta kendisi olduğunu söyledik. Allah bütün âlemi bu mertebeden kendi hamdini tespih etmek ve O'na secde etmek özelliğinde birleştirir ve toplar; bunun istisnası azabı hak eden insanların çoğunluğudur. Onlar gayr-i meşru bir tarzda Allah'a secde ederlerken Allah gerçekte (manada) kendisine secde etmiş olsa bile böyle birini cezalandırır. Bunu anlamalısın!

Bu mertebeden 'cinslerin cinsi' ortaya çıkar: Cinslerin cinsi malum (bilinen), sonra zikredilen, sonra şeydir. Binaenaleyh cinslerin cinsi, hiçbir bilinenin dışında kalmadığı en genel cinstir: Bu itibarla ne halk, ne Hak, ne mümkün, ne vacip, ne muhal onun dışındadır. Sonra en genel cins bu türlere doğru bölünür ve ayrışır. Başka bir ifadeyle üzerindeki için tür, altındaki için cins diye ayrılır. Böylece son türe varıncaya kadar gider. Son türün ardından niteliklerinin dışında başka bir tür yoktur. Burada ise bireylerin varlıkları ortaya çıkar. Bütün bunlar cem' demektir ve hepsi bu mertebedendir. Cem'in en azı iki ve daha fazlasıdır. Varlık cem' ve çoklukla meydana gelmeseydi, isimlerin, sıfatların, nispetlerin, izafetlerin ve sayının hükmü ve çokluğu ortaya çıkmazdı. Bununla birlikte mutlak birlik her çokluğa eşlik eder. Binaenaleyh birde çokluğun bulunması kaçınılmaz olduğu gibi çoklukta da birin bulunması kaçınılmazdır: Her birisi arkadaşıyla beraberdir.

Allah bu mertebeden '*Bulunduğunuz her yerde O sizinle beraberdir*'[198] der. Beraberlik musahebet ve eşlik etmek demektir ve o da çokluktur. Başka bir ayette '*Üç kişilik bir topluluk yoktur ki dördüncüsü O olmasın veya dört veya beş kişi*'[199] denilir. Ayette 'az' derken bir, çok derken sonsuza kadar giden sayılar kastedilir. Bir kişi varsa Allah ikincisidir, çünkü Allah onunla beraberdir. Bu durumda çokluk O'nunla ortaya çıkar. Bu itibarla Allah el-Cami'dir (toplayan ve çoğaltan). Sonra Allah bire eklenen her sayıyla o sayının lafzı olmaksızın beraberdir. Yani Allah için 'üç kişinin üçüncüsü' denilemez; hâlbuki 'ikinin üçüncüsü', 'üçün dördüncüsü', 'dördün beşincisi' denilebilir. Çün-

kü Allah herhangi bir şekilde izafe edildiği kimselerle aynı cinsten değildir. *'O'nun benzeri bir şey yoktur ve O duyan ve görendir'*[200]

Bu mertebe cem' hakkında süreklilik sahibidir ve ancak birleştirici ve çoğaltıcı olarak anlaşılabilir. Bu nedenle bu mertebenin yegâne tesiri cem'dir (çoğaltmak ve toplamak). Ayrışan da ancak cem' olmak üzere ayrışır. Daha önce delilin medlûle zıt olduğunu öğrenmiştin. Delili kullanan kişinin -ki delili inceleyendir- kendisinde ve kendisiyle beraber olduğunda, delillendirilenle beraber olmaz. Allah hakkındaki delilin kendi nefsin ve âlemdir. Ayette *'Onlara ayetlerimizi göstereceğiz'*[201] denilir. Bize delil olduklarını göstereceğiz demektir. *'Ufuklarda ve nefislerinde...'*[202] Hz. Peygamber şöyle der: 'Kendini bilen Rabbini bilir.' Allah seni kendine delil kılmıştır. Senin kendinle cem' halin ve farkın ise kendinle cem' olmuş iken ondandır. Sonra Allah Ebu Yezid'e şöyle der: 'Kendini terk et ve gel!' Kendinden ayrılmış olman O'nunla cem' olmak maksadı taşır. O'na olan delili incelemediğin sürece O'nunla bir olamazsın. Delile baktığında O'nunla cem' olduğunu öğrenirsin, çünkü O senin görmen ve duymandır! Sen de O'nu talep ederken O'nunla birsin. Her kim talep ederse, O'nunla bir iken talep etmiştir. O kendini seninle cem' edendir, çünkü O seni sever. Bu durum eldekini talebin halleri arasında en garip olandır.

Hal oyun oynar durur
Bizim onda bir yolumuz var

O bizim meydanımız
Onda eğlenir ve oynarız

Gelinler nikâhlanır onunla
İçeriz ve eğleniriz

İşi yapışına bakınız!
Ondan haz alın

Bir talebimiz yok bizim
O'nun bizde talebi var

Sürekli olan iş Hakkın âlemle beraber olmasıdır. Bu nedenle varlıkta ve yoklukta cem' (toplam, çokluk) süreklidir. Allah yokluğu halinde mümkünle beraber olduğu gibi var olurken de onunla beraberdir. Binaenaleyh bulunduğumuz her yerde Allah bizimledir. Demek ki tevhid, var olmayan akledilir bir iştir (birlik dışta değil, akıldadır). Çokluk, yani cem' ise hem mevcut hem akıldadır. 'Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derecesi vardır.' Bu derece varlık derecesidir. Allah'ın muradı mutlak birlik ve tevhit olsaydı, âlemi yaratmazdı. Âlemi var ederken kendisine ortak koşulacağını biliyordu. Sonra âleme kendini birlemeyi emretmiştir. Allah'a dönen iş O'nun kendi fiillidir. Hiç kuşkusuz Allah vardı ve kendisiyle beraber varlıkla nitelenmiş hiçbir şey yoktu. Demek ki Allah 'şirk' âdetini ilk çıkartandır! Çünkü Allah âlemi varlıkta kendine ortak kılmıştır. Âlem gözünü açtığında, varlıkta kendisine ortak görmüştür. Bunun anlamı âlemin tevhide bir zevkinin bulunmadığıdır. Böyleyken tevhidi nasıl bilebilir ki? Âleme 'Yaratıcını birle' denildiğinde, bu hitabı anlamamış, hitap tekrarlanmış, pekiştirilmiş ve 'sen Bir'den sudur ettin' denilmiştir. Âlem ise 'Ne dediğini bilmiyorum, ben ortaklık ve şirkten başka bir şey anlamıyorum?' demiş, şöyle eklemiştir: 'Kendisiyle aramda münasebetin bulunmadığı birinden meydana gelmem mümkün değil! Arada bir bilgi nispeti, kudret nispeti bulunmalıdır. Allah kâdir ise buradan ikinci bir ortaklık anlaşılır. Bu da benim Allah'ın kudretini ve varlığımdaki tesirini kabul yeteneğimdir. Öyleyse ben Bir'den sudur etmedim: Bir şeye gücü yeten zat ile O'nun gücünü ve tesirini kabul edenden sudur ettim. Veya -sebepleri kabul edenlerin görüşüne göre- illetin hükmü ve tesiriyle malulün kabul etmesinden ortaya çıktım. Bu nedenle ben varlıkta birliğe 'zevk' yoluyla aşina değilim.'

Yaratıcımı birleme arzusuyla hareket ettim
Fakat benim kabiliyetim istediğime engel

Keşke bir müşahede bulunsaydı!
Keşke onu ikame edeni görseydim

Ulaşılması imkânsız bir işe yöneldim ben
Onun elde edilmesini adetler engeller

Bakınız! Allah işin çokluk ve cem' olduğuna, buna mukabil kendisinin de el-Cami (toplayan) olduğuna '*Her şeyi çift yarattık*'[203] ayetinde dikkat çeker. Allah kendisinin bir şey olduğunu bilirken Âdem'i de kendi suretinde yaratmış, onunla birlikte 'çift' olmuş, sonra Âdem'den Havva'yı yaratmış, bu sayede Âdem'e yaratılış ilkesini öğretmeyi murat etmiştir. Bunun yanı sıra Âdem onun kimi çift yapıp kimin de kendisini çift kıldığını öğrenir. Binaenaleyh yaratılmış olduğu surette Havva'nın yaratılmış olması, Âdem'in çift oluşuna bir şey eklememiştir. Bu çift olma Havva'yı izhar etmiş, Havva bu çift olmak halinden doğan ilk kimse olmuştur. Nitekim Allah da Âdem'i iki eliyle yaratmış, O'nun çift olmasından ise kudret ve kabul eli meydana gelmiş, Âdem onlarla zuhur etmişti.

Bir idi çift oldu
Onunla dalgalandı durdu

Toprak unsuru nedeniyle düşük idi
Üflemek sayesinde zirveye ulaştı

Beni efendi olarak yerleştirdi ve geldi
Elçileri bana bölük bölük

Ey muvahhid! Nereye gidiyorsun? Senin tevhidin şirk koştuğunun delilidir. Çünkü tevhid ancak muvahhidden ortaya çıkabilir. Bu durumda muvahhid ve muvahhad, yani birleyen ve birlenen çokluktur. O halde varlıkta şirkin bulunması kaçınılmazdır. Demek ki müşrik güçlü bir dayanağa dayanmıştır ve bu nedenle zatı gereği gazabın biteceği yerde rahmete erecektir. Böylelikle en güçlü olan rahmetin otoritesi ortaya çıkar, çünkü nimet yurdu belirlenmiştir. Şair şöyle der:

Korku vaktinde güven ne tatlı şey

Güvenin tadını ve hazzını güvendeki insan ne bilsin! Onun değerini ancak korku vaktinde güven bulan insan anlayabilir. Böyle biri kendine gelen güvenin tadını bulur. Bu nedenle cennet nimeti de dünya nimetleri gibi her nefes yenilenir. Bununla birlikte ahiret hayatında bu nimetin kendisinde yenilendiği kimse nimeti hissederken, 'benzerlerin' yaratılışını müşahede eder. Dünyada benzerlerin yaratılışı müşahede edilemez veya hissedilemez. *'Onlar yeniden yaratılış hakkında kuşkudadır.'*[204] O halde cehennem ashabının hazzı, diyarı müşahede ettikleri için pek yücedir. Gülistandaki bir güle şaşılmaz! Şaşılacak olan Hz. İbrahim'de olduğu gibi ateş içindeki bir güldür. O ise ateşin ortasında nimet ve haz alır. Hz. İbrahim ateşin ona ulaşmasından korunmuş ve himaye edilmişti. Bu nedenle düşmanları gözleriyle onu ateş olarak görürken kendisi ateşi -Allah'ın emriyle- serin ve esenlikli olarak bulmuştur. Hz. İbrahim'in düşmanları kendisine bakarken ona hücum edememişlerdir. Bakınız! Cennet nahoş işlerle çevrilmiştir. Allah bunu ehli hakkında nimetin artması için böyle yapmıştır. Çünkü kurtuluş ve başarı nimeti nimetlerin en büyüğüdür.

İnsan nimetlensin diye yaratıldı
İnsana ancak öğrensin diye gösterdi

Hakkın varlığı hakkında
Bu varlık bir ikramdır sadece

Azap ile nimetlenir bir grup
Zıddını görmeseydi bunu kabul etmezlerdi

MÜSTAĞNİLİK VE ZENGİNLİK MERTEBESİ

el-Ğani İlahi İsmi

Dikkat edin! el-Ğani zatı gereği zengin olandır
Bütün cemal sıfatlarında da kimseye muhtaç değildir O

Kulun varlığı kendisinden kaynaklanmış olsaydı
Hibelerinin yüceliği nedeniyle mertebeleri de yücelirdi

Fakat Hakkın varlığı onların varlıklarını sildi
İzhar ettiği kelimeler ve hakikatler Allah'a ait

Bunu diyorum ve sözüm doğrudur, yalan değil!
O'nun ihsanlarından nasiplenmek istedim ben

Hakkı arif olan kişi hürmet eder bana
İfa etmezden önce de ecrini veririm

Bu mertebenin sahibi Abdulğani ve Abdulmuğni diye isimlendirilir. Allah şöyle der: '*Allah âlemlerden müstağnidir.*'[205] Başka bir ayette '*O zengin eden ve fani kılandır*'[206] der. Hz. Peygamber bu mertebeden 'Zenginlik mal çokluğu değil gönül zenginliğidir' demiştir. Tacirleri düşün! Ömrü boyunca kendisine, hatta bakmakla yükümlü olduğu insanlara yetecek kadar mala sahip olduğu halde gönül zenginliğine sahip olmayan kimseler görürsün. Gönül zenginliği bir yana, öyle biri son derece muhtaçtır. İçindeki boşluğu kapatmak üzere tehlikeli yerlere gidecek kadar imkânı olsa bundan çekinmezdi. Hâlbuki tacir sürekli gönül zenginliğinin peşindedir de bunun farkında değildir.

Bilmelisin ki, zenginliğin ilk derecesi var olanla yetinmek ve ona kanaat göstermektir. Bu itibarla gönül zenginliğinden başka bir zenginlik yoktur. Başka bir ifadeyle zengin, Allah'ın kendisine gönül zenginliği verdiği kişidir, fazla mala sahip olan değildir. Malı fazla olduğu halde fakirlik insan üzerinde hüküm sahibidir. Öyleyse insan

zatı gereği fakirdir, çünkü mümkündür; dolaylı olarak ise zengindir, çünkü üzerinde yaratıldığı suret nedeniyle zengindir. Bu durum insana nispetle ortaya çıkan bir haldir. Bununla birlikte insan Hakkın âlemi yaratma maksadıdır. Kâmil olduğunda insanın iki yönü veya yüzü vardır: Birincisi Allah'a bakan yüzü, diğeri ise âleme bakan yüzüdür. Bu itibarla insan-ı kâmil âleme âlemden müstağni olarak bakarken Rabbine ise kendisine muhtaç olmakla bakar. Bu iki yön nedeniyle insanın Allah katında *vecîh*, yani saygın olamayacağı söylenmiştir, çünkü insan O'nun katında her zaman fakir ve zelildir. Buna mukabil âlemde vecîh ve izzet sahibidir. Rabbi hakkında bilgisi olmayan hayvan insan ise sürekli âleme muhtaçtır. Bununla birlikte ilâhî gayret, *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız, Allah zengin ve övülendir'*[207] ayetiyle âleme muhtaçlığı ortadan kaldırmıştır. O halde kendisini 'âlem' olarak görürken âlemden müstağnilik tadını tadan kişide bu şartın belirli ölçüde gerçekleşmiş olması gerekir. Başka bir ifadeyle böyle bir insan Allah'ın müstağniliğinden bolca bir nasip elde etmiştir. Bununla birlikte kendi hakkındaki en yüce makamdan da perdelenmiştir, çünkü âlem onun tarafından görülürken ondan müstağni kalmakla nitelenir. Müşahede ettiği Hak olsaydı, âleme bakarken Allah'a muhtaçlıkla nitelenmiş olup kendisi adına en üstün makamı elde ederdi. O makam Allah'a sürekli muhtaçlık makamıdır. Bu makamda insan Rabbine bağlanır. Buna mukabil müstağnilik aşırı yakınlığı bildirir: Aşırı yakınlık ise aşırı uzaklık gibi perdedir. Allah'ın kendisini yaratması bakımından varlık sırrını öğrenen kişi, işaret ettiğimizi anlar. Arif yakınlık ve uzaklık arasındaki belirli bir mesafede ve ölçüde bulunduğunda, gayeye ermiş demektir. Bu hususta tam şeref insana mahsustur, çünkü şeref ancak iki ucu bir araya getiren 'berzahtakiler' adına meydana gelebilir. Allah -iman yoluyla- bize şah damarından daha yakın olduğunu bildirmiştir. Fakat bu aşırı yakınlığa rağmen biz O'nu göremeyiz. Allah bize vahiyle Arş'a istiva ettiğini bildirmiş, bu aşırı uzaklığa rağmen genel itibarıyla O'nu yine göremeyiz. Kim Hakkı müşahede eder ve görürse, O'nun (âlemle) beraberliğinde kendisini müşahede etmiştir. Bu durum *'Her nerede olursanız O sizinle beraberdir'*[208] ayetinde belirtilir. Hakkın görünmesinin ifadesi budur.

Bir şey görüldüğünde ancak bu makamdan ve bu nitelikle görülür. Allah seni müstağni kıldığında, hiç kuşkusuz, en yakın makamda seni uzak kılmış demektir; muhtaç kıldığında ise uzaklıktayken yakınlaştırmış demektir.

Ey uzaklığın yakınlaştırdığı
Ey yakınlığın uzaklaştırdığı

Nefsimin arzusundan beni kurtar
Ben hasret ve özlem içindeyim

O'nun hakkında endişeliyim
Köle etti sevgi beni

Bir tek gayem var artık:
Razı etmek Sevgiliyi

Birini sevdiğimde ben
Şaşarım ve hayret ederim ona

Şaşırma ve perdelenme!
Benim kalbim heva için kalptir

Fakirliği ve korkuyu da içeren âlemdeki zenginlik bu mertebeden ortaya çıkar. Bununla birlikte bu zenginlikte böbürlenme ve iftihar da bulunur. Bu itibarla zenginlikteki fakirliğe gelirsek, bu fakirlik daha çoğunu istemekten kaynaklanır. Zenginlikteki korku ise eldekinin kaybolması ve başkası tarafından ele geçirilme endişesidir. Zenginlikteki iftihar ve böbürlenme, insanların onu müşahede etmesi, sahip olduklarını elde etmek üzere o uğurda çalışmaları demektir. Hal böyleyken zenginlik ve fakirlik arasında bulunan birisi nasıl iftihar edebilir? Fakirlik geride bir sevinç bırakmazken zenginlik geride hüzün bırakmaz. Kuşkusuz zenginlik bu iki hükümle bu iki nitelikten soyutlanmış oldu. Zenginlerin en zengini, günlük yiyecek bile olmasa, Allah'ın zengin ettiklerinden yine O'nun vasıtasıyla müstağni kalabilendir. Bununla birlikte Allah'ın bakmakla yükümlü tuttuğu ve beslenmelerini karşılamak zorunda olduğu ailesi nedeniyle üzülebilir. Böyle

bir zenginliğe ancak edebi bilip şeriata uyan, şeriatın onun için belirlediği hükmü bilen iffetli insan değer verebilir. Zaten ediplerin yolu sadece bilgide derinleşip Allah'tan bilgi almanın hakikatlerine ulaşan muhakkiklerin fark edebileceği gizli bir yoldur. Allah kullarının muhtaç olduğu işlerden gafil kalmadığı gibi ehli de Allah'ın kendilerine söylemiş olduğu işlerden gafil kalmaz. Allah onlara, karşısında huzur sahibi olup gaflete düşmemeyi emreder. İnsan-ı kâmil ailesinin geçimini elde etmek üzere hırsla çalışırken görülürken, perdeli insan bu hırsın inancının zayıflığından kaynaklandığını zanneder. Aynı durum onun mal biriktirmesinde geçerlidir. Biriktirmek Allah karşısında Allah'ın belirlemiş olduğu sınırda durmak üzere edebe hakkını vermek amacı taşır. O halde alim insan 'Bilgisinin nurunun verasının (kuşkulu işlerden uzak kalmak) nurunu söndürmediği' edep ile arasına perde koymayan kimsedir. Allah'ın sınırlarını aşan ise kendine zulmetmiş, kendine zulmeden de başkasına karşı daha da zalim davranmış demektir.

Bu mertebedeki sırlara dikkat ediniz! Hakkın bir niteliği demek olan zenginliği âlemin zenginliği içinde müşahede eden biri sadece Hakkı görmüş olur. Bu esnada kabul ve yönelme ancak O'nun niteliğine yöneliktir. Nasıl olur da böyle biri kınanıp da kendisine şöyle denilsin -(Abese suresine atıfla)- 'Zengin olanı gördün mü? Sen onu himaye edersin.' Hiç kuşkusuz Allah Hz. Peygamber'in kimi himaye ettiğini ve kimin adına bunu yaptığını bilir. O her şeyi bilendir.

Himaye eden Hak vasıtasıyla himaye eder
Himaye eden Hak için himaye eder

Ayet kınamadı onu
O yaratılmışla zuhur etti

Her tecelligahta tecelli eden
Bütün ufuklarda tecelligahları haizdir

Bu mertebe hakkında uyanık olmalısın! Onda gizli bir tuzak, inceden inceye bir aldanış vardır. Çünkü zenginlik genel nezdinde say-

gın bir durumdur; her nerede ve her kimde gözükürse zenginlik saygı görür. Seçkinler (arifler) ise fakirliği dikkate alırlar. Onların bütün değeri ve şerefleri fakirliktir. Bu nedenle Allah'ın karşısında sürekli müşahede halindedirler. Allah ise doğruyu söyler, doğru yola ulaştırır. Allah (Abese suresinde) Hz. Peygamber'i kınarken oradakilerden dolayı veya bu bilginin ulaşıp da Hz. Peygamber'in ne yaptığını anlamayacak insanlar nedeniyle kınamıştır. Onlar Hz. Peygamber'in davranışının gerçek sebebini anlasalardı, Allah kendisini kınamayacağı gibi onlardan da peygamberin kölelerle oturması nedeniyle bir nefret ve tiksinti duygusu ortaya çıkmayacaktı. Tiksinmek onların ilah edindikleri şeye kul olmalarının anlamından gafil olmalarından kaynaklanmıştı. Hz. Peygamber âmâ kişiden ancak bir tefeül tarzında yüz çevirmişti. Allah o meclise âmâyı getirmişti, bunun nedeni Hz. Peygamber'in sohbet ettiği önderlerin körlüğünü beyan etmekti. Gerçi Hz. Peygamber bu durumu biliyordu, fakat onların imana gelmeleri için hırslıydı ve Allah'ın emrettiği tebliğ yükümlülüğünü ifa etmek istiyordu. Ayrıca fakirlik, yaratılmış nefsin bir özelliğidir. Hz. Peygamber delil olduğunu biliyordu: Delil ile medlul ise bir araya gelmez. O Hakkın zenginliği üzerinde bir delildir. Bu delil önderlerin suretinde tecelli etmiş, bu durum, âmâdan yüz çevirip zenginlere yönelmek şeklinde tezahür etmişti. Bütün bunlara rağmen âmânın kırıklığını gidermek ve o zenginlerin bilgisizliğini ortaya koymak için kınama gerçekleşmiştir. Allah âmânın kalbini onarmış, zenginleri ise nefislerindeki durumlarına göre yeryüzünde büyüklük taslamak iddiasından aşağı indirmiş, onlar da kırılmış, bu ilâhî azarlama nedeniyle nefislerinde gerçekleşen kırıklık ölçüsünde büyüklüklerinden uzaklaşmışlardır. Bu kadar açıklama yeterlidir.

VERMEK VE ENGELLEME MERTEBESİ

el-Mu'ti ve el-Mâni' İlahi İsmi

Vermek ve engelleme mertebesi
Perdesi olmayan bir mertebe

Kardeşim! Vermeye bir bak
Engellemenin aynı olarak görürsün

Böyle görünce adil hüküm verirsin
Böyle olmazsan zalim olursun

Geçip giden kişi gibi olma
Arzusuna uymuş ve yolundan gitmiş kişi gibi

Verenin Allah olduğunu bilen insan, O'nun izni olmaksızın, Allah'tan başkasına şükretmez. Allah şöyle der: *'Bana ve anne babana şükret.'*[209]

'Niçin vermedin' desem ben
'Niçin vermedin' cümlesine de varlık vermiş olursun

Yalan söyleme inkâr da etme
Çünkü sürekli verensin

Nankör olma, kalk ayağa ve şükret
Verenin nimetlerine şükret

Bunu söylemediği sürece
Allah'ın kulu hata etmiş olur

Bu mertebenin sahibine Abdulmu'tî denilir. Ayette *'Allah insanlara rahmetini açtığında, onu tutacak yoktur'*[210] denilir.

Allah verirse engelleyecek yok
Engellerse verebilecek yok

Ey nefsim! Allah öyle cömerttir ki
O'na gelirsen elde edersin

Seni çağırdığında süratle koş
Gitmeye çalış, ağır davranma

Emre koşarken korku duyma
Sürünerek batarak da olsa koş

Ondan ayrıl ve gafil kalma
Çünkü ciddiyet öfkede

Hakka bağlan ve rabt ol
Hayır bağlanmadadır

Emre bağlanma sen
Cimrilik tutmada

Şart için talep edilen ol
Şarttan ayrılma sakın

Bir çizgide ol ve devam et
Fakat Rahman ile aynı çizgide yürüme

Yüzeye yönelme sakın
Noktadayken ona bakma

Hak ile nitelenmiş ol
Yakınlık ve uzaklık olmaksızın

Kabzederken onu fark etmezsin
Bastığında onu bilmezsin

Onu görürsen açıkça
Kıyıdan gitmeye devam et

De ki, ey sırrımın varış yeri!
Bana payımı hakkıyla verdin

Çiftler olarak indirdiğinde
Sürekli bir yaratılışla

Belki arzu ettiğin gelir sana
Arzuyla beklediğin doğru haber

Bu mertebenin sahibi bir açıdan Abdulmâni' diye de isimlendirilir. Allah şöyle der: '*O tutarsa, artık gönderecek kimse yoktur.*'[211]

Bilmelisin ki, men', yani engelleme mertebesi sensin! Çünkü ilâhî cömertlik kayıtsız iken men' ise kabul etmemek anlamına gelir. Kabul etmemenin nedeni, mizaca yatkın olmamaktır ve bu nedenle tabiat onu kabul etmez. Bununla birlikte sen (herhangi bir işi) kabulden yoksun kalamazsın. Öyleyse ilâhî vergiden ancak istidadının gerektirdiği şeyi kabul etmişsindir. Senin adına meydana gelip de seni üzen işler, ancak senin kabulünden meydana geldiği gibi senin için nimet olan işler de kabulünden ibarettir. Bununla birlikte verilen feyzi, bir elem ve nimet olmaksızın, sadece mutlak ve sırf varlık olarak kabul edenler de vardır. Şöyle bir soru sorabilirsin: 'Allah kendini tutmak (imsak) özelliğiyle nitelemiştir ve tutmak engellemek demektir.' Şöyle deriz: 'Allah kendini bir vakitte 'tutmak' özelliğiyle nitelemişken acaba sen her türlü ikramdan mahrum mu kalakaldın?' Şöyle diyecektir: 'Hayır! Ben Allah'ın verdiği nimetteydim ve ilâhî cömertlik bir nimet vermede ısrar eder.' İşte bu nedenle kabul etmiş olduğu nimet sende bulunurken diğerlerini kabul etmedin. Şunu diyebilirsin: 'Allah yağmuru tuttuğu gibi benim gayemin maksadına ulaşmasını da engeller.' Buna karşılık şöyle deriz: Allah bir işi tutarken veya bırakırken, bir açıdan ihsanda bulunur, fakat gaye sahibi bu ihsanı bilemez. Allah ona bir gaye vermiş, fakat yağmur duası etmesi için -mesela- yağmurdan mahrum bırakmıştır. Bu durumda insan muhtaç bir şekilde zatî ibadeti yerine getirir. Allah ona kendisi için daha uygun bir işi vermiştir. İşte böyle bir ihsan 'kerem vergisi' demektir. Binaenaleyh sen cehaletine bakmamalı, senin hakkındaki maslahatlara dair bilgisine dikkat etmelisin! Bu durumda Hakkın engellemesinin bir verme ve ihsan olduğunu anlarsın. 'Engellemesi' bile vergi olan birine nasıl olur

da Veren değil de Engelleyen diye bakarsın? Allah niçin el-Mâni' diye isimlendirildi? Çünkü sen maksadına ulaşamadın diye O'nu engelleyici (el-Mâni') saydın. Hâlbuki sen ancak başka bir maslahat nedeniyle engellendin. Şöyle diyebilirsin: 'Bilmeyeni de Allah bilmekten engellemiştir.' Şöyle deriz: Burada büyük bir hata vardır. Allah'ı bilmek imkânsızdır, dolayısıyla O'na dair bilgi O'nu bilmemektir. Allah'ı bilenlerin bilgisi budur. Onların dışındaki akılcılara gelirsek, her biri Rabbini bildiğini iddia eder. Hâlbuki herkes kendi rabbini bilmiştir. Hiçbir akılcının 'Allah beni kendisi hakkındaki bilgiden engelledi' dediğini göremezsin. Bu itibarla herkes kendi inancıyla mutlu, sevinmiş kendinde rabbini bildiğini iddia eder. Gerçekte de öyledir! Herkesin bilgisi rabbi hakkındaki bilgisinden olan payıdır. O halde varlıkta Allah hakkında bilgiden engellenmiş kimse yoktur; ne O'nu bilmeyen ne bilen engellenmiştir! '*Hepsi namazını ve tespihini bilmiştir.*'[212] Yani kime namaz kıldığını, kime tespih ettiğini herkes bilir. Bu bağlamda 'Allah bana kendisi hakkında bilgi vermedi' deyip de daha fazlayı talep ve kastedenler de vardır. Bu söz de bir engelleme değildir, çünkü hal, ancak artışı temin eder. Bunun nedeni sonsuzun varlığa girmesinin imkânsızlığıdır. Allah'ı bilmek isteyen de sonsuzdur ve Allah her nefes -farkında olunan ve olunmayan- bir bilgiyi ona ihsan eder. O kişi şöyle der: 'Allah kendisi hakkında bende bulunan bu bilgiyi üzerimde baki kıldı.' Yaratma kesintisiz bir şekilde sürer. Yaratmanın sürekliliği, o şahsa göre, varlıkta bir engel bulunmadığında her şey için geçerlidir. Böyle düşünmesinin nedeni, bir şeyin mevcut olmadığı durumda onun imkân halini dikkate almış olmaktır. Böyle bir insan gerçeği bilmiyordur. Çünkü işlere sadece mümkün oluşları bakımından bakılmaz; bunun yanı sıra (varlıklarını yokluğa) tercih eden Hakkın onlara dair bilgisinin öncelik ve sonralık şeklindeki hükmü ve gereğiyle bakılmalıdır.[213] Bu itibarla varlıkta boşluk yoktur; boşluk olsaydı, engelleme de mümkün olabilirdi. Varlıkta sadece 'engelleme' ve 'verme' tarzında tezahür eden vermek vardır! '*Rabbinin ihsanı sınırlı değildir.*'[214]

Engellemesinin bir yönü ikram
O da bir cömertlik

O'nun keşfi perdedir
Çünkü O irade edilendir

O'nun zatı perdeli
İdrak edilmiş değil

Hiçbir şeyi irade etmez
Evet! İrade de edilmez

İş sürekli ve daimi
Uygun bir şekilde akar gider

Onun yolu dosdoğru
Doğruluğa ulaştırır

Men', yani engelleme mertebesi verirken engellemeyi de izhar eder. Bu itibarla engelleme tâbi ve ikincildir. Çünkü bir yer beyaz ise oraya beyazlığı verir. Bir mekâna beyazlığın verilmesi onun zıddı olan rengin engellemesi demektir. Fakat ilâhî iradenin konusu beyazın yaratılmasıdır ve dolaylı olarak da onun zıddının orada bulunması imkânsız olmuştur. Bu durum dıştaki her zıt için böyledir.

Olumsuzlama her varlıkta ve oluşta ilke
Engelleme budur, anladıysanız

Varlıkta onun bir payı yok
Ne mahrumsun ne engellendin

Olumsuzlama (selb) hükümleri bilfiil var olmuş
Nispet edildiğinde, gözde var olmuşlar

Zengin bir hükümdar gibi, bunu bil
Sen bilirsen haberdar olursun

ZARAR MERTEBESİ

ez-Zârr İlahi İsmi

Zarar ve zorlanma aşina olunca bana
Zarar hep eşlik eder bana ve benimle beraber olur

Bana geldiğinde nefsim onunla ünsiyet eder
Zarar veren zararı gideren Allah'tır

Bana gelen zarardan haz alırım, şikâyet etmem
Bu nedenle taleplerim kolaylaşır bana

Her vakit beni diniyle hesaba çeker
Benim sevdiğim talebim olunca, elde ederim onu

Her şeyi kuşattığımda, bütün genişliğiyle daralır
Yeryüzü bana, dar gelir artık

Bu mertebenin sahibi Abduzzârr (zarar verenin kulu) diye isimlendirilir. Bu itibarla Allah ve insan-ı kâmil birbirine *kumadır*. Çünkü ilahi surette yarattığından başka hiç kimse O'nunla sureti hakkında niza etmemiş ve tartışmamıştır. İlk zarar veren O'dur, çünkü kendine 'zarar' vermiştir. İnsandan kimse başka ilahlık iddia etmemiştir. Bu ise iki suret arasında gerçekleşen manevi zarardır. '*Sen atmadın*'[215] ona 'zarar vermiştir'. '*Attığında...*'[216] burada da kendisi zarar görmüştür. Çünkü olumsuzlarsa fiilin sahibine verirken, olumlarsa kendine zarar verir. Bununla birlikte bir olumlama ve olumsuzlama gerekir ve demek ki zarar, kaçınılmazdır! Binaenaleyh Allah, suretin birliği nedeniyle, iki surete de 'zarar verendir'. Çünkü birisi surete yerleştiğinde, ötekinin hükmü suretten ayrılır. Kendine zulmettiğinde, zarar vermiş olur; kendisi nedeniyle zulmettiğinde ise benzerine zarar verir. '*O'nun mislinin benzeri bir şey yoktur.*'[217] Ki misli O'dur.

Bu mertebe sırrı ince bir mertebedir, çünkü söz konusu sır Hak ile insan-ı kâmil arasındadır. Âlemdeki her zarar maksada ulaşmayı engellemek demektir. Bu, asla kıyasla ortaya çıkmış arızî bir durum

iken bu varlıkta kesinleşmiş bir durumdur. Şâri dünya ve ahiretin birbirine kuma olduğunu beyan etmiştir; birini razı edersen ötekini kızdırırsın. Birinci zat malum olduğu gibi öteki de malumdur. '*Ahiret senin için daha hayırlıdır.*'[218] Çünkü ahiret senin varlığın demektir. '*İlkinden...*'[219] Orası zuhur etmekle seni yok ederek seni yokluğa irca eder. Ahiret ise ilkini (dünya) yok etmez; kendisi zuhur ettiğinde dünya orada içkin halde bulunur. Birincisinde, yani dünyada bir temyiz ve ayrım yoktur ve iki zıt bir arada bulunur. Ahiret ise öyle değildir ve bu özelliğiyle dünyadan ayrışır. '*Bir grup cennete, bir grup cehenneme...*'[220] Dünyada kendisinde bulunan acı nedeniyle azap çeken kişi haz alabilir, çünkü o iki zıddı bir araya getirmede dünyayla aynı özelliktedir. Ahirette ise öyle bir hükme sahip değildir. '*Bir grup cennete, bir grup cehenneme!*'[221] '*Bugün, ey mücrimler, ayrılın.*'[222]

Sen ahiret demeksin! Öyleyse sen, senin için daha hayırlısın! Çünkü bu hazzı ancak kendi varlığında tadabilirsin. Bu itibarla bir varlık ancak kendinde bulunan bir şeyden haz alabileceği gibi ancak kendisinde bilfiil bulunandan acı duyabilir.

Fayda mertebesi zarar mertebesi demek
Her beşerde böyledir bu iş

Zarar kalksa beşer olmazdı
Suretlerde ortaklık gerçekleşmezdi

Koca demek, her bir eşine hakkını verebilen kişi demektir. Verilen hak nedeniyle başkası zarar görürse, bu durum insaflı olmamaktan kaynaklanır. Burada iki suret arasında bulunan koca daha önce açıkladığımız gibi hakikatü'l-hakaik (hakikatlerin hakikati) mesabesindedir. Hakikatü'l-hakaik, hâdis olanda hâdis, kadîmde ise kadîm olarak bulunan makul bir varlıktır. Bu durum 'isimlerde ortaklık' şeklinde ortaya çıkar. Allah seni kendisini isimlendirdiği isimlerle isimlendirmiştir. Fakat tümel hakikat (hakikatü'l-külliyye) Hak ile halkı bir araya getirir. Sen alimsin, O da âlemdir. Fakat sen hâdissin (zaman içinde yaratıldın). Bu nedenle bilginin seninle ilişkisi, zamanlı ve hâdis bir ilişki-

dir. Buna mukabil Allah kadîmdir ve bilginin O'nunla ilişkisi kadîm bir ilişkidir. Her durumda bilgi tek bir şeydir ve bulunduğu kimsenin niteliğiyle nitelenmiştir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

FAYDA MERTEBESİ

en-Nafi' İlahi İsmi

İhsanları gelenden faydalandım ben
Muhtacım ben O'na, fayda veren Allah

Varlığım olmasaydı ve hikmetinin sırrı
Bana gelen her şey için 'O değildir' demezdim

Allah'ın bir kavmi var ki
Rableriyle mekâna yerleşince hayrete düşerler

Benim varlığım onları kendilerinden geçirir ve onlara hesap sorar
Mal ve makam onları benden müstağni kılar

Yemin olsun ki! Hak bende bulunmasaydı
Murakabe etmezdim O'nu asla, asla!

Bu mertebenin sahibi Abdunnafi' diye isimlendirilir. Bu mertebenin faydası bazen bilhassa zararı izale etmek olabileceği gibi bazen de zararı izale etmeye ilave bir faydayla tezahür edebilir. Fayda demek, bir gaye sahibinin kendi gayesine ulaşmasıdır. Gaye bir iradedir. Bu itibarla gaye her zaman hüküm veya varlık itibarıyla var olmayan bir şeyle ilgilidir. 'Hüküm' dememin sebebi, gayenin herhangi bir şeyi yok etmekle ilgili olabilmesidir. Bu durumda gaye, var olanı yokluğa katmak demektir. Söz konusu şeyi var iken kendisini yok etme hükmü onun hakkında verilmiş bir hüküm değildir. Hüküm verildiğinde, var olan o şey yokluğa ilhak edilmediği sürece hüküm gerçekleşmiş olmaz. Bu nedenle 'hüküm' bakımından dedik. Gaye herhangi bir işi var

etmekle ilgiliyse, irade edilen o şey hiç kuşkusuz varlık itibarıyla yoktur. Var olduğunda ise maksat da ortadan kalkar ve bu kez -söz gelişi- var olanın varlığını sürdürmesiyle ilgili olur. Mesela tehlikeli her işten kaçmak, korkan adına bir faydadır. Böylelikle insan çekindiği ve korktuğu kimseden kurtulur. Fayda gerçekleştiğinde ise -ki fayda kurtuluş ve başarı demektir- korkan kişiden o gaye düşer. Onun yerine ise başka bir konuda fayda elde etmek üzere başka gayeler gelir. Binaenaleyh insana gelecek herhangi bir faydayı verecek mertebe bu mertebedir.

Fayda mertebesi cömertlik mertebesi
Mina'dan dönerkenki musafaha gecesinde

Sevenin nimeti nedir?
Görülen her şeyden görülen nimettir

Öyle bir nimet ki nefisler kendisinden haz alır
Sınırlı veya sınırsız olarak

'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

NUR MERTEBESİ

en-Nur İlâhî İsmi

Nur iki tane; bilgi ve amel nuru
Yaratanımızın nuru ise ezeliyet ile nitelenmiş

Aradım bir şahsı görmek umuduyla
Kendi mertebemden illetlerin illetine doğru yükselerek

Rastladığım hiçbir işe sevgimi bağlamadım
Veya o varlık benim arzum değildi

Öyle ki tanımadığım bir şahısla karşılaştım
Onunla ünsiyetim sürer

'O nedir?' derim, 'Hak' dediler, ben de dedim ki:
İşte bütün dinlerde ve yollarda benim aradığım

Bu mertebenin sahibi Abdunnur diye isimlendirilir. Ayette *'Allah göklerin ve yerin nurudur'*[223] buyurur. İhsanını bildirmek üzere *'Onu insanların arasında kendisiyle yürüdüğü bir nur kıldık'*[224] der. Bir şey ancak kendi kendisiyle yürür. Demek ki bir şeyin kendisi onun nurunun ta kendisi olabilir. Varlığı ise Hakkın varlığından başka bir şey değildir ve O'nun varlığı nurdur. Bu itibarla böyle bir insan, insanların arasında Rabbiyle yürürken onlar kendisini fark edemez. Nitekim kutsi bir hadiste 'Allah bir kulunu severse, kendisiyle duyduğu kulağı olur' denilir. Ardından hadiste kulun bütün organ ve güçleri tadat edilir. En sonunda 'Kendisiyle yürüdüğü ayağı' denilir. İnsan cemiyet içerisinde ayağıyla yürürken gerçekte rabbiyle yürür. Demek ki o - başkası değil- Haktır. Allah ise kendi nuruyla yaratılmışlık karanlığını kendi nuruyla izale etmiştir. Şöyle ki: Gerçekte hiçbir şey 'hâdis' olmamıştır. Mümkün (ilâhî bilgideki) sübût şeyliğinde kalmayı sürdürür ve onun dışta varlığı yoktur. Onun varlığı Hakkın varlığında ayn-ı sabite'sinin hükmünün zuhurundan ibarettir. Allah peygamberine şöyle der: *'De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'*[225] Bu ifade, bilmeyen hakkında söylemiş olduğu *'Onun durumu karanlıklarda...'*[226] ayetine işaret eder. O kişi karanlıklardan çıkamaz. (Bâtınî yorumuyla) kastedilen mümkünlerin sübût şeyliğinde Hakkın varlığında herhangi bir hükümleri olmaksızın kalmalarıdır. Onlardan Hakkın varlığında hükmü olmayanların kalması da gerekir, çünkü iş nihayetsizdir, dolayısıyla bitmez! Zuhur eden her varlığın Hakkın varlığında bir hükmü ortaya çıkar. Bu itibarla Hakkın varlığında hükmü ortaya çıkmayan bir hakikat olursa, o, karanlık sayılır. Karanlık zuhur ettiğinde, onun dışında olanlar bu şekilde kalır ve bu durumda nur sahiplerine katılır. Bilmeyenin de bu şekilde kalması gerekir. Varlık nuru yokluk karanlığını kaçırırken bilgi nuru de bilgisizlik karanlığını kaçırtır.

Nurlar aydınlık ve (karanlığı) kaçırtmak özelliğinde ortak olsalar bile yine de derece derecedirler. Bunun yanı sıra onlar duyuyla idrak edilen varlıklara sahiptirler. Misal olarak güneş, ay, yıldız, lamba, ateş, şimşek gibi duyuyla idrak edilen bütün ışıkları verebiliriz. Bazen de onların akılla idrak edilen ışıkları vardır. Bu kısma misal olarak bilgi ve keşif nurunu verebiliriz. Bunlar, baş gözü ve kalp gözüne ait ışıklardır. Duyuyla algılanan ışıklarla manevi ışıklar derece derecedir. Bir kısmı diğerlerinden daha üstündür: Bilen, daha çok bilen, anlayan, daha çok anlayan vardır. Duyuyla idrak edilen için de ışıklı, daha ışıklı deriz. Güneş ışığı lamba ışığından aydınlık olduğu gibi ışıklar yakıcılıkta da derece derecedir. Çünkü aydınlık, ışığın gücüne ve zayıflığına göre yakıcı ve aydınlatıcıdır. Bir rivayette 'yakıcı tecelliler' bildirilmiştir. Onlar Hakkın yüzünün üzerinde bulunan nur perdeleridir. Onun perde olduğunu söyledik, kastedilen âlemdir. Perdeler kalktığında ise 'yüzün (vech) tecellileri' ortaya çıkar ve bu durumda âlem adı silinir. Bir görüşe göre kastedilen Hak'tır ve Hak -herkese göre- ortadan kalkmaz. Binaenaleyh âlem adı da ortadan kalkmaz. Fakat bazen bir cemaat adına özel olarak kalkabilirken sahip oldukları toplayıcılık ve kuşatıcılık hali nedeniyle beşer için bütün vakitlerde kalkmaz. Âlemin kendileri adına ortadan kalktığı kimseler ulvi meleklerdir ki, onlar müheymen -kerrubiyyûn- melekleridir; bu durum insanlar için zaman zaman gerçekleşir.

Kulun kendisi/gözü olunca Hak, kul bâtın
Hakkın duyma aracı olunca kul, duyan Hak'tır

Emir farz ve nafile arasında bölünmüş
Sen ve Hakkın gözü her şeyi birleştiren

Hak ve halk ebedi
Varlığı veren ve engelleyendir

Kulun kendisi olduğunda gece senin halin
Hakkın kendisi olduğunda ise nur parıldar

Sen doğu ve batı arasındasın
Senin güneşin batıda ve doğuda

'Nur üzerindeki nura' gelirsek, bu nur zat nuru üzerinde yaratılmış nurdur. Binaenaleyh 'nur üstünde nur', *'Nur üstüne nurdur, Allah dilediğini nuruna ulaştırır'*[227] ayetinde ifade edilir ki, kastedilen nurlardan biridir: İki nurdan birisi Allah'ın öteki nurun üzerinde yarattığı nurdur. Demek ki o diğer nurun üzerinde hüküm sahibidir. Bu nurun üzerinde yaratılmış olduğu nur ise onunla suretlenmiş ve ona dahil olmuştur. O halde ancak yaratılmış olan nurun hükmü vardır ki o da zuhur edendir. Şeriat nurunun hükmü ise akıl nurunun üzerinde bulunur.

Ona teslimden başka bir şeyi yok
Kendini seçenden başka bir şeyi yok

Tevil edersen onu ulaşamazsın kendisine
Kıyamette onu razı edecek bilgiye

Sen cehalet karanlığında haşredilirsin, kendisiyle yürüyeceğin bir nurun yoktur. Önünden de nur gitmez ki, ayaklarım nereye koyacağını bilebilesin. *'Allah bir kimse için nur yaratmamışsa, ona nur veremezsin.'*[228] Biz onu, yani vahyedilmiş şeriatı bir nur yaptık. Onunla dilediğimiz kullarımıza hidayet ederiz. Bu durum *'Onun için bir nur yarattık, insanlar arasında onunla yürür'*[229] ayetinde ifade edilir. Allah bizi 'yaratılmış nurların ehli' kılsın, âmin!

HİDAYET VE HÜDA MERTEBESİ

el-Hâdî İlahi İsmi

Hidayet ve hüda mertebesi
Bütünü hidayet olan bir mertebe

Nuruyla beni terk etti
Senin halin, siyah bir renge çevirdi beni

O benim iftiharım ve mezhebim
Beni siyahlamış gördüğünde

Efendimden istemiyorum
Beni başıboş bırakmasını

Benim bir yardımım yok
Aksine başlangıç bize ait

Herkes ortaya çıktığında ben
Ortaya çıkan şeyler için göz nuruyum

Onlara ulaşan yegâne şey
Bir ve Hak olandan ibaret

Hakkındaki emri sona erdiğinde
Iş ilhada varır

Bu mertebenin sahibi Abdulhâdî diye isimlendirilir. Allah peygamberlerinden söz ederken Hz. Muhammed'e '*Onlar Allah'ın kendilerine hidayet verdiği kimselerdir, sen onların hidayetlerine uy*'[230] demiştir. 'Peygamberlerin hidayeti' onların sürekli yerine getirdikleri Allah'a yaklaştırıcı davranışlar anlamına gelir. Hz. Peygamber'den aktarılan bir duada onun peygamberlerin hidayetini talep ettiği ve saadete erenlerin hayatı gibi bir hayatı talep ettiği zikredilir. Allah'ın hidayeti açıklama ve beyan demektir. O'nun bizim nezdimizdeki açıklayıcı dili peygamberlerinin O'nun katından getirdikleri vahiydir. Binaenaleyh Allah'ın açıklaması, beyan anlamına gelir; yoksa aklın kendi iddiasınca delille açıkladığı hususlar değildir. Beyan ihtimale ve yoruma açık olmayan bir şey olabilir. Böyle bir bilgi ise ancak sahih keşif veya sarih haberle meydana gelebilir. Her kim aklını, nazarî düşüncesini ve kendi delilini şeriata hakim kılmaya kalkarsa, kendine karşı samimi davranmamış demektir. Öyle bir insanın en büyük üzüntüsü ahiret hayatında ortaya çıkacaktır. Orada perde kalkar ve manaya tevil ettiği riva-

yetin hakikatini mahsûs olarak görür. Allah da ahirette kendisine dair bilginin hazzından onu mahrum bırakır, bunun yanı sıra üzüntü ve acısı daha da katmerlenir. Söz konusu insan dünya hayatında zahirî ifadeyi manaya tevil edip zahirin gösterdiği ve delalet ettiği anlamı reddederek verdiği hükümdeki cehaletini gözleriyle görür. Binaenaleyh bilgisizlik hüsranı en büyük hüsrandır! Çünkü övgünün olmadığı yerde bu üzüntü ve hüsran ortaya çıkacaktır. Ondan kendisine dönecek bir haz da yoktur; aksine öyle bir insan kendisine ulaşan her belayı bilip de bu bilgi nedeniyle son derece acı duyan insana benzer. Demek ki her bilgi insanda haz meydana getirmediği gibi zevk almasını da sağlamaz.

Hidayet mertebesi insana muvaffakiyet (Hakkın razı olduğu işleri yapmak) kazandırır. Muvaffak olmak ise peygamberlerin hidayetini benimsemek, o hidayete göre yürümek demektir. Aynı zamanda beyanı kazandırır. Beyan ise Hakkın gönderdiği vahyi -tevil ederek değil- keşfe göre açıklamaktır. Böylece insan tevile konu olan misalleri ayırt eder. Çünkü misaller misal olmaları nedeniyle verilmezler. Onlar bir varlığa sahip olsalar bile başka bir maksatla söylenmişlerdir. Başka bir ifadeyle misaller, tevil edilsin diye verilmiştir ve onlar kendilerini bilen insana söylenmişlerdir. Misaldeki maksat, hakkmda verildiği kimseye dair bir bilgi tahsil etmektir. Bu durumda misalin kendisi için verildiği kimse, aradaki bir nispet nedeniyle, misalin mertebesine iner ve yerleşir ki, böyle olması zorunludur. O halde verilen misalin zihinde bir varlığı olması kaçınılmazdır, bunu bilmelisin!

Hakkın hidayeti, peygamberlerin hidayeti
En doğru yol budur, biliniz!

Varlıklar ve Rab o yolda yürür
Âlemde her şey doğru

Cahil öfkeli ve katı olur
Âlim ise yumuşak ve merhametli

Her makam bellidir ve maksat saadettir. Bu itibarla ciddiyet eksikliğine yol açan işlerden kurtulmak ve ona karşı başarı elde etmekten daha büyük bir mutluluk ise yoktur. İnsan ciddiyetsizlikte eksikliğe yol açan durumlardan haz alsa bile, yitirmiş olduğu duruma göre bir üzüntü yaşar. Cennette ise Allah üzüntüyü senden giderir. Fakat makamı senden üstün olan insan senin kaçırdığının değerini ve kıymetini bilirken sen kendi halinle kanaat etmekle ve bulunduğun durumla yetinmek, ondan razı olmak nimetiyle rızıklanırsın. Binaenaleyh daha üstün makamlar olduğunu bilip de onlara arzu duymayan kimseden daha düşük himmet sahibi kimse yoktur. Hz. Peygamber Allah'ın kendisine vesile makamını ihsan etmesi için O'na niyaz etmelerini istemiş, himmetinin yüksekliği nedeniyle daha üstünü talep etmiştir. Bakınız! Hz. Peygamber ölüm vaktinde (hayat ile ölüm arasında) muhayyer bırakıldığında, 'refik-i a'lâ', 'ulvi arkadaşı' tercih etmiş, Allah'ı a'lâ yani en üstün olmakla nitelemiştir. Mahrum insan cennette yitirdiklerini öğrenseydi bile, bir zevki olmadığı için, onların peşinden gidemezdi. Himmeti dünyada daha yukarıda bulunanı aramaya yönelikken 'zevk' yoluyla onu elde edemeyen ve keşfe sahip olamayan insan, kıyamette mutlaka temenni ettiğine ulaşacaktır! Böyle bir durumdaki insan dünyada arzulanan o makamı ve yüce işi 'zevk' yoluyla tadanla birdir ve aralarındaki yegâne fark diğerinin dünya hayatında onu 'zevk' etmiş olmasıdır. Bütünüyle mahrum olan insan ise himmeti dünya hayatındayken yüce işlere ve makamlara yönelmeyen kimsedir. Fakat bu konuda temenniyle birlikte gayreti sarfetmek de gerekir; tembel ve yerine çakılıyken temennide bulunan kişi işaret ettiğimiz kimse değildir.

Hidayet mertebesi ve hüda mertebesi
Bütün işlerimizi boşa çıkardı bizim

Dedi ki; bütün iş
O'na ait, tektir O

Mecd bir izzet değil
İmtina ve efendilik de değil

Varlığın O'nun cömertliğinden
Varlığımda birlik oldu

Benim kendim ve O'nun var etmesiyle
O'ndan ortaya çıktı her ne çıktıysa

O'nun sebebiyle meydana geldim yok iken ben
Varlığımla birledim O'nu

Mecd sahibi olunca
Varlığımla övdüm O'nu

Allah ancak isimleriyle övülür ve O'nun yüceliği isimleriyle anlatılır. Buna mukabil isimlerinin gösterdikleri (anlamlar) bizim vasıtamızla öğrenilir. Biz zihinden ve varlıktan kaybolmuş olsaydık, ne övgü, ne öven ne övülen kalırdı. Öyleyse iş benimle ve O'nunla tamamlandı ve kemale erdi. Bununla birlikte Allah âlemlerden müstağnidir. Emrin ve işin kemalini talep etmeseydi bile, O kendisi ve hakikati nedeniyle kâmildir, çünkü O kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olandır ve zatı gereği âlemle ilgisi yoktur. Âlemle ilgisi ancak mümkünlerin varlıkları nedeniyle ortaya çıkar. Onlar kendileriyle zuhur etmek üzere (Hak ile aralarındaki) nispetleri talep ederler ve söz konusu nispetlerin dayanabileceği tek varlık vardır: Kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olan Allah! Bu itibarla nispetler ve izafetler O'na muhtaç kalmış, mümkünler de nispetlere muhtaç olmuştur. Bu itibarla mümkünler nispetlerden daha muhtaçtır. Bu durumda yine de Allah, zatı ve varlığı gereği, âlemden müstağni olabilmiştir. Bu nedenle aklın taksiminde şöyle denilir: Varlık ve marife kemali talep ederken kemalin elinde bulunduğu kimse olarak sadece Hakkı bulabilir ve kemali elde etmede O'na muhtaçtır. Allah mümkünün kendisi demek olan 'hâdis', yani zaman içinde var olanı yaratmış, varlık kemale ermiştir. Başka bir ifadeyle varlığın kısımları akılda kemale ermiştir. Aynı şekilde âleme de böyle tanınmış, âlem de 'hâdis' bilgiyle O'nu tanımış, aklî taksimde Allah hakkındaki bilgi kemale ermiştir. Her marifet ve bilgi âlimin değeri ve kadriyle irtibatlıdır. Bununla beraber bunların arasında Allah'ın ihsan

ve rahmetini talep edene ulaşması demek olan kemal kalmıştır. Âlem er-Rahim ve el-Berr isimlerinden ortaya çıkınca, ihsan ve rahmetten başka bir şeyi tanımamıştır. Yani âlem, ihsan ve rahmet suretinde zuhur etmiştir. Başka bir ifadeyle âlem kendisinden iyilik ve rahmetin ortaya çıkacağı fıtrattadır. Fakat bu rahmet ve iyiliğin neye yönelik olacağı üzerinde durmak gerekir: Âlem öncelikle 'kendisi için' merhamet eder ve iyilik yapar, bunun başkasına ulaşıp ulaşmamasına değer vermez. Çünkü asıl olan Hak bu özellikte zuhur etmiştir. O bilinmek istemiş, bu amaçla âlemi yaratmış, onlara tanınmış, onlar da kendisini bilmişlerdir. Hiç kuşkusuz ki Allah yarattıklarının arasında acı ve elem duyanların var olduğunu bilir. Fakat yine de acı duyanları değil, sadece O'nu bilenleri dikkate alır. O halde nimet varlık iken azap o nimetin yokluğudur; yoksa azap var olan bir durum değildir. Öyleyse bütün âlem kendisi nedeniyle merhamet gören ve iyidir ve böyle olması kaçınılmazdır. Çünkü âlem ilâhî cömertlikten ortaya çıkmıştır.

Âlemde sadece iyi olan var
İyi ve merhametli olan

Bir kul olduğunda
Onun nimeti sürekli

'Rab' olmaya kalkarsan
Sürekli acı bir azap

Benim yolum bu ikisinin arasında
Dosdoğru yol!

Peygamberlerin hidayeti budur
Allah'ın sağlam hidayeti

O'nun nimeti varlık
Azabı varlığın yokluğu

Kulak ver denilene
Allah Âlim ve Hakîm

Öyleyse açıklayıcı hidayet, sınanma ve imtihan etmek anlamına gelir. Bu durum '*Allah kendilerine hidayet ettikten sonra sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar hiçbir kavmi dalalete düşürecek değildir*[231] ayetinde belirtilir. Hadiste ise 'Hidayete erdikten sonra hiçbir kavim dalalete düşmez, yeter ki cedele sapmamış olsunlar' denilir. Başka bir ayette '*Allah bir bilgi üzerinde saptırır*'[232] denilir. Hidayet Allah'ın razı olduğu işleri yapmaya imkân vermesi demektir ve hidayet bulunduğu kimseye saadet verir. '*Kuşkusuz sen sevdiğine hidayet edemezsin, fakat Allah dilediklerine hidayet eder.*'[233] Başka bir ayette '*Onlara hidayet etmek senin işin değil*'[234] denilir. Burada belirtilen 'peygamberlerin hidayetidir'. Binaenaleyh tevfikî hidayet (Allah'ın kuluna nasip ettiği hidayet) peygamberlerin hidayetidir. '*Sen onların hidayetlerine uy!*'[235] Bu hidayet kullara saadet kazandıran hidayettir. '*Benim muvaffakiyetim Allah'a bağlıdır.*'[236] Burada hidayet açıklama anlamındadır ve bu açıklama bazen saadet verir, bazen vermez. Fakat mutlaka bir bilgi verir, bunu bilmelisin! '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

İBDA' MERTEBESİ

el-Bedi' İlahi İsmi

İbda' mertebesi benzersiz mertebe
Ulaşılamayacak şekilde yücelmiş

Bana yaklaştı dedikçe sen
Yok olmazdan önce atmaktan sakın

Yeterli bir cevap verdi bana
Adamların sözlerinden değil bu

Allah tek bir ilah
Cemal ve celal sahibi

O'nu yâd etmek beni konuşturdukça
Derim ki: 'Seher bana ne dedi'

Bu mertebenin sahibi Abdulbedi' diye isimlendirilir. Ayette '*O göklerin ve yerin bedii'dir*'[237] denilir ki, gökler ve yerler ile kastedilen, ulvi ve süfli varlıklardır. İnsan ulviyi süfliden ayırandır, çünkü yönlerin sahibi insandır. Allah ise her şeyin yaratıcısıdır. İbda' her bir şeyde bulunup başkalarından ayrışmasını sağlayan 'özel yön (vech-i has)' demektir. Bu itibarla her bir şey, örneksiz ve misilsiz var olmuştur. Bununla birlikte her şey kendi misal ve hakikatine göre var oldu. Başka bir ifadeyle her bir şey, herhangi bir eksiklik ve fazlalık olmaksızın, ilâhî bilgide sabit hükmüne göre dışta var olmuş ve zuhur etmiştir. Bilgiyi bilinenin (malum) tasavvuru olarak kabul edene göre bilinenin kendisini bilenin nefsinde sureti olmalıdır. Bize göre ise bilgi, akılcıların ileri sürdüğü üzere, bilinenin (malum) tasavvuru demek değildir. Bilgi bilinmek istenilenin zatını kendinde bulunduğu duruma göre idrak etmek anlamına gelir. Onun kendinde bulunduğu durum, varlık, yokluk, olumlama, olumsuzlama, imkânsızlık, imkân veya zorunluluk olabilir. Bilen bilineni (âlim malumu) hayal ve tahayyül sahibi iken tasavvur eder; hâlbuki her âlim tasavvur edici olmadığı gibi bilinen her şey de tasavvur edilme özelliğine sahip değildir. Bununla birlikte hayalin bir gücü ve otoritesi olmalıdır. O güç bütün bilinenleri kuşatır, onlar üzerinde hüküm verir, hepsini bedenleştirir (somutlaştırır). Bu durum bir zaaftan kaynaklanır. Başka bir ifadeyle hayalin gücü, duyuluru (mahsûs) manaya çevirmedeki zaaftan kaynaklanır. Hayal manayı da duyulur bir surete çevirir. Bu gücün zayıflığının bir yönü de kendi başına müstakil olamayışıdır. Dolayısıyla onun hükmü iki şey arasında ortaya çıkar; tahayyül edilen ile tahayyül eden! Gerçekte ibtida' (misalsiz yaratma) genel anlamda benzeri olmayanı var etmek demektir. Allah '*Onlar bir ruhbanlık ibtida' ettiler*'[238] buyurur. Kulların ibtida' ettikleri bütün işler, Hakkın emretmiş olduğu hususlardan ibarettir. Bu itibarla yaratılmışlardan hiçbiri bedi', yani örneksiz ve misalsiz yaratan diye isimlendirilemez. Bunun yegâne istisnası tahayyül gücüne sahip olanlardır. Tahayyül gücü manaları örneksiz

bir şekilde meydana getirebilir ve manaların da maddi suretlere yerleşmeleri zorunludur; söz konusu maddi suretler, manaların kendileriyle ifade edildiği lafızlardır. Böylece 'falanca daha önce olmayan bir mana ortaya koydu' denilir. Aynı durum, örneksiz işleri yapmada büyük imkâna sahip olan matematikçiler için geçerlidir. Bu bağlamda işin mutlak anlamda örneksiz olması şart değildir; şart olan, onu örneksiz bir şekilde var edenin nezdinde böyle olmasıdır. Pek çok insan bir şeyi önce nefsinde düşünüp sonra onu ortaya koysa bile, hepsi de o işi örneksiz ve misalsiz yapmış demektir. Söz konusu işin bezeri olsa bile, onu meydana getiren insan için örneksizdir. Bu itibarla Allah'ın yaratmadaki örneksizliğine ulaşma imkânı yoktur. Allah kendisini '*el-Bedi' (örneksiz yaratan)*'[239] diye nitelemiştir. Yani Allah varlık mertebelerinin herhangi birisinde misli ve benzeri olmayan şeyleri yaratandır, çünkü varlık mertebelerinden her birisine girenleri ihata edecek şekilde bilir. Bu nedenle insanı yaratırken '*Zikredilen bir şey değildi*'[240] demiştir. Çünkü Allah'ın zikri, içimizden zikredilen kimse için bir varlık mertebesi demekken malum öyle değildir.

Bu bağlamda varlık mertebeleri dörttür; dışta var olmak (aynî), zihin mertebesinde var olmak, işaret ve lafız mertebelerinde var olmak! Dışta var olma bellidir. Lafız ise söylediği herhangi bir hususta söyleyenin sözüne döner. Başka bir ifadeyle bir şeyi söyleyende o şeyin varlığı ortaya çıkar. Ayete dönersek, insan zikredilmiş (mezkûr) bir şey değildi. Zikredildiğinde ise 'hâdis olmuş', yani meydana gelmiştir. Benzer bir durum '*Onlara Rablerinden hâdis bir zikir (söz) geldiğinde...*'[241] ayetinde belirtilir. Allah zikri hâdislik özelliğiyle nitelemiştir. Bununla birlikte O'nun kelamı kadîmdir. Fakat ayette 'zikir' kelamın kendisi değil, onu söylemek ve telaffuz demektir. O halde Allah'ın kelamı kadîmlik özelliğiyle nitelenmiştir, çünkü O'nun kelamı kastedilince kelam konuşanın zatına racidir. Söylenen ise kelamın aynı değildir; söylenen bir mana olabileceği gibi bazen mana olmayabilir. Bunun yanı sıra mana kadîm olabileceği gibi hâdis de olabilir. Binaenaleyh söylenen söz ancak muhatabın dinleyişi itibarıyla kadîm veya hâdis olabilir. Çünkü dinleyici daha önce duymadığı bir sözü duymuş,

bir eve daha önce orada yokken gelen misafirin durumundaki gibi söz kişinin kulağında meydana gelmiştir (hudûs). Böyle bir durumda sözün hâdis olduğu söylenebilir. Bu durum bir şahsı kastetmek üzere 'Bize bugün bir misafir geldi' ifadesinde belirtilen durumdur; hâlbuki şahıs var olmadı, sadece size misafir olması yeni gerçekleşti! Onun size misafir olması, hiç kuşkusuz, yeni gerçekleşmiş bir durumdur; çünkü size gelmezden önce bu misafirlik mevcut ve meydana gelmiş değildi! Öyleyse her kime gelirse gelsin, gerçekte zikrin bir kişiye gelmesi, hâdis bir iştir ve bu özel geliş daha önce vücud bulmamıştı. Bununla birlikte gelen, daha önce varlıkla nitelenmişti. Fakat onun önceliği, gelişi bakımından değil, varlığı bakımından olan bir önceliktir.

Demek ki Allah'ın dışındaki her şeyin aslı, örneksiz yaratılmıştır ve onu örneksiz yaratan Allah'tır. Bununla beraber eşyanın bir kısmının örnekleri varken bir kısmının dışta misalleri yoktur. Fakat bu durum -kendinde varlığı bakımından değil- hakikatleri bakımından öyledir. Binaenaleyh varlıktaki her şey, örneksiz yaratılmışken dışta benzerler görülür. Bilgi ise var olan ve bilinen her şeyde 'özel yön'ün varlığını gerektirir; özel yön sayesinde her şey ötekinden ayrışır. Var olan her şey örneksiz yaratılmışken ve onu ifade ederken bazen ortaklık gerçekleşebilir. Nitekim bir hareketin bütün hareketlilerde aynı hareket olduğunu söylersin ve hareketlerin birbirlerinin benzeri olduğu zannedilir. Hâlbuki gerçekte onlar benzer değillerdir, çünkü kendisi bakımından hareket bir hakikattir ve onun bütün hareketlilerdeki hükmü aynıdır. Hareket bütün hareketlilerde zatı gereği bulunurken onun benzeri yoktur. Başka bir ifadeyle hükmü her nerede ortaya çıkarsa çıksın, hareket, örneksiz yaratılmıştır. Bu durum renkler ve olgular vb. hükümler var eden bütün manalar için böyledir, bunu anlamalısın! Allah'ın söylediğimiz anlamda el-Bedi' olduğunu anlamazsan, O her yönden el-Bedi' olamaz. Şöyle ki, arazı kabul eden cevher, tanımı ve hakikati itibarıyla bir cevherdir ve onun hakikatinde (arazların) çokluğu nedeniyle farklılık meydana gelmez. Onun adına belirli bir hükmü gerektiren mana da hakikati itibarıyla çoğalmaz. Bu

itibarla cevher hakkında hüküm verilen her şeyde kendi hakikatine göre bulunur ve bir örnek ve misil yoktur. Beyazlık bütün beyazlarda, hareket bütün hareketlilerde tek bir şeydir, bunu anlamalısın! Demek ki varlıktaki her şey, Allah tarafından örneksiz yaratılmışken Allah da 'örneksiz yaratan' anlamında el-Bedi'dir.

Ayet-i kerimeye bakarsanız, onun örneksiz yaratmaya dikkat çektiğini göreceksiniz! *'Sizi bilmediğiniz şekillerde yaratırız...'*[242] Bu durum ayetin işarî yorumu bakımından böyledir. Yani yaratıldığınız tarzın misali ve örneği yoktur. Bu itibarla sadece âlem vardır, o da bu ifadeyle muhatap kişidir. Âlem 'Allah'ın dışındaki her şey' demektir. Buradan Allah'ın yaratılmış her şeyi inşa ettiğini öğrendik. Bununla birlikte Allah *'İlk yaratılışı öğrendiniz, hatırlamaz mısınız'*[243] buyurur. Yani ilk yaratılışın bir misale göre meydana gelmediğini öğrendiniz ki gerçekte de öyledir. Aynı durum *'Sizi misalsiz yarattığımız gibi döneceksiniz'*[244] ayetinde belirtilir. Biz bir misale göre olmaksızın var olduk ve Allah bizi yine bir misale göre olmaksızın tekrar var edecektir. Çünkü (ahiretteki ve dünyadaki) suret surete, mizaç mizaca benzemez! Bu konuda ilâhî haberler O'nun elçileri olan peygamberlerin dilleriyle gelmiştir. Bütün bunlar, âlemin Hakkın kendisi olmadığını sana gösterir. Âlem ancak O'nun varlığında zuhur eden bir şeydir. Yoksa âlem Hakkın aynı olsaydı, misalsiz yaratılması mümkün olmazdı. Bu itibarla (âlemin yaratılışı) kendisine bakanın göreceği şekilde aynada suretin meydana gelmesine benzer. Aynaya bakarak insan -sebeplerine tesiri olmasa ve onda neyin meydana geleceğini bilmese bile- adeta aynadaki sureti örneksiz meydana getirmiş sayılır. Sadece aynaya bakmak sayesinde aynada suretler meydana gelmiştir. İçinde bulunulan halin verdiği budur. Bu konuda senin yegâne işin aynaya bakma niyetin ve yönelmekten ibarettir. Aynaya bakmış olan *'İrade ettiğimiz bir şeye sözümüz...'*[245] ayetindeki ifadeye benzer. İlahi irade senin bakma niyetin mesabesindedir. *'Ona 'ol' demektir.'*[246] Bu söz ise bakmak mesabesindedir. *'O da olur.'*[247] O şeyin olması, aynaya bakarken idrak ettiğin suret mesabesindedir. Sonra, bu suret de sana ait değildir! Bunun nedeni aynanın büyüklük, küçüklük, uzunluk ve genişlik gibi özellik-

leriyle kendisinde ortaya çıkan suret üzerinde hüküm vermiş olmasıdır. Bununla birlikte aynanın suretinin sende hükmü yoktur. Bu nedenle suret senin aynın olmadığı gibi aynaya bakarken senin paralelinde bulunan ve gözüken varlıklardan birisi de değildir. Öte yandan suret, kendisinde hükmün bulunduğu için, senden başka bir şey de değildir. Çünkü sen, aynaya bakarken yüzünü ve yüzünde bulunan her şeyi gördüğünden tereddüt etmezsin. Bunlar, aynaya ait olmaksızın, ortaya çıkan özelliklerdir. O halde görülen suret ne senin aynın, ne senden başkadır! Aynı durum âlemin varlığıyla Hak arasındaki ilişkide geçerlidir. Hangisini ayna kabul edersen et, bu ilişki ortaya çıkar! Başka bir ifadeyle ister ayan-ı sabite mertebesini, ister Hakkın varlığını ayna kabul edebilirsin. Ayan-ı sabite Allah için mazharlar olunca, Allah aynaya bakanın suretinde aynanın hükmü mesabesindedir. Allah onun aynıyken o da aynanın hükmüyle nitelenendir. Allah mazharların suretlerine göre mazharlarda zuhur edendir. Ya da Hakkın varlığı ayna olabilir. Bu durumda ayan-ı sabite Hakkın varlığından onların mukabili olan şeyi görür; kendi suretlerini aynada görür, birbirlerini görür, aynanın kendiliğinde bulunduğu durumu göremezler. Onlar aynanın bulunduğu hali eksiklik ve noksanlık olmaksızın görürler. Nitekim aynada yüzüne bakan kişi yüzünü gördüğünden emin iken aynanın hükmüne göre de yüzünü görmediğini bilir. Gerçekte de durum böyle olduğu için, dilediğini dilediğine nispet edebilirsin.

Hepsi var edenin nezdinde örneksiz
Hak zuhur edeni benzersiz yaratmış

Hakikat sabit ve zat sabit
Meydana geleni örneksiz yaratır, bak

Suretler suretlere sahip olarak gelmiş
O'ndan ve onlardan; hepsiyle birlikte eser gerçekleşmiş

VERASET MERTEBESİ

el-Vâris İlahi İsmi

Ben vârisim, Hak benim nezdimde olana vâris
Bende olan sürekli ve sabit bir sevgiyle ve özlem

Ben arzuladığıma bağlandım
Ahde nasıl sarılmak lazımsa öyle sarıldım

Korunun üzerinden şimşek nasıl görünürse
Onun gelişi bana vecd üzerine vecd kazandırdı

'Hoş geldin, merhaba' derim ona
Bir kasıt ve vaat olmaksızın

Gözler kapanırken gider
Keşke bilseydim! Benden sonra kim O'nun için var olacak

Bu mertebenin sahibi Abdulvâris diye isimlendirilir. Allah '*Biz yeryüzüne ve üzerinde olanlara vâris oluruz*'[248] buyurur. O dilediği kullarına miras bırakmak üzere yeryüzüne vâristir. Demek ki Allah vâsi hükmündedir. Başka bir ifadeyle Allah vâris değil, mirasçıları belirleyendir. Bir kişi ancak malın sahibi öldüğünde vâris olabilir. Ölümle birlikte mülk ile sahibi arasında ayrılık gerçekleşir. Allah ise her ikisine birden vâristir. Bu durum '*Biz yeryüzüne ve onun üzerindekilere vârisiz*'[249] ayetinde ifade edilir. Hâlbuki 'yeryüzünün içindekilere' demeyiştir, çünkü ölü bedeniyle yeryüzünün -üzerinde değil- içindedir. Hakkı eşyayı yaratmaktan tenzih ettiğinde, bunun anlamı, O'nun eşyayı kendisi için yaratmasından tenzih edilmesi demektir. Allah eşyayı -kendisi için değil- birbirleri için yaratmıştır. Bu itibarla onlardan ayrılmış, eşya da O'ndan ayrışmış, birbirlerinden farklılaştıkları gibi Hak'tan da bir araya gelemeyecekleri şekilde farklılaşmışlardır. Bu durumda sen vâris, Hak ise vâris olunandır. Bu husus '*Dilediği kullarını ona vâris kılar*'[250] ayetinde belirtilir. Söz konusu kul, Allah'ın yaratan ile yaratılmışı temyiz ettiği bu bilgiye muttali kıldığı kuldur. Binaena-

leyh Allah âlemi -kendisi için değil- âlemin kendisi için yaratmıştır, çünkü (yaratmadaki) menfaatler yaratılmışlardan yaratılmışlara dönerler. Allah ise fayda veren en-Nafi' ve faydaları yaratandır. Bununla birlikte biz Allah'a ibadet etmek amacıyla yaratıldık. Bunun anlamı O'nun kulu olduğumuzu bilmemizdir, çünkü yoklukta bunu bilemezdik. Zaten bu maksadı bilebilecek bir varlık da yoktu! Allah ölümsüz el-Hay'dır. Bununla birlikte O üzerinde bulunduğu celal ve büyüklük özellikleriyle yaratılmışlarından ayrılmıştır. Bu nitelikler ise ancak bizimle bilinebilecek niteliklerdir. Biz ancak yaratılmışların büyüklüklerini ve celallerini bilebiliriz. Üzerinde bulunmuş olduğumuz ve Hakkın bizde kınadığı veya övdüğü durum ve nitelikleri ise O'na nispet edemeyiz. Bütün bunlar zamanda yaratılmışlardır. Biz zamanda yaratılanlarla O'nu niteleyemeyiz. Allah'ı ancak onları yaratmış olmakla niteleyebiliriz. Allah'ın yarattığı bir şey ise kendisinde bulunamaz. O halde Allah'a nispet edeceğimiz büyüklük ve celal, bizim tarafımızdan bilinemez. Çünkü Allah bizim büyüklük ve celalimizi kabul etmez. Bizim bütün niteliklerimiz için durum böyledir. Allah onlarla kendisini nitelemiş ve sonra da tenzih ederek *'İzzet sahibi (-ki izzet men demektir-) rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir'*[251] demiştir. Allah'ı kendileriyle nitelediğimiz bu sıfatları O'nu tenzih ettikten sonra 'miras' yoluyla biz alırız. Çünkü Allah kendisini bu sıfatlarla nitelemiş, biz de O'nu bunlarla niteledik. Ardından tenzih, miraslığın makamını alır. Binaenaleyh Allah bize ölüm yoluyla vâris olurken biz tenzih ederek O'na vâris oluruz.

Her nitelik ancak bize döner
Varlıkta izhar ettiği her işten

Yaratıklarına cömertlik Allah'ın işi
Biz de O'nun ihsanıyla ziyadelendik

Biz O'nunlayız, O bizimle
O efendi biz köle/kul

Burada bir öğüt var
Kalbi olan ve müşahede eden kimse için

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

SABIR MERTEBESİ

es-Sabûr İlahi İsmi

es-Sabûr'un kulu kimdir? Allah sayesinde sabredendir
Bir güçlük çekmez o kul

O'na yönelir, haliyle iltica eder Hakka, sükût halinde
Onun zarar gördüğüne şahit olursun

Nefsimi Rabbim için hapsettim
Ben sabırlı davrandım

Rabbim bilir halimi
Ondan haberdardır

Ben bir söz derim
Öyle bir sözdür ki o

Sözün doğrusu var yalanı var
Ben doğru sözlüyüm; söylediğimi görürüm

Ona giden bir delilim yok
Ona karşı yardımcım yok

Bu mertebenin sahibi Abdussabûr diye isimlendirilir. *'Allah'a eziyet edenler...'*[252] denilen bir ayette Allah kendisini eziyet görmekle nitelemiş, eziyet edenleri hemen cezalandırmamış, buna mukabil kendisini es-Sabûr diye nitelemiştir. Bununla beraber Allah bize O'na kimin ve nasıl eziyet ettiğini söylemiştir ki, es-Sabûr ismi baki olmak-

la o eziyeti kendisinden kaldıralım! Bu sayede Allah bize isimlerden bize ulaşan bir belayı şikâyet ettiğimizde, şikâyetin sabırlı olmamıza zarar vermediğini de öğretmiştir. Başka bir ifadeyle bizden belayı kaldırması için Allah'a şikâyette bulunurken de sabırlıyızdır. Allah bize O'na eziyet edeni ve nasıl eziyet ettiğini bildirmiş, eziyeti O'ndan kaldırmamızı irade buyurmuş, bununla birlikte es-Sabûr ismi ortadan kalkmamıştır. Allah'tan bir eziyeti kaldırandan daha yüksek mertebeli kimse yoktur: *'Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder.'*[253] Kim Allah'ın düşmanıysa, müminin de düşmanıdır. Bir hadiste 'Eziyete karşı Allah'tan daha sabırlı kimse yoktur' denilir. Allah cezalandırmaya gücü yettiği halde cezalandırmamış, el-Halîm (gücü varken cezalandırmayan) ismiyle mühlet vermiştir. Allah hiç kimseye karşı sabretmemiştir, sadece isimlerinden birisinin hükmüne karşı sabrederek, 'kendine sabretmiştir'. Çünkü eziyet konuşmayla ortaya çıkar. Konuşmasıyla eziyete yol açan birini ise herkesi ve her şeyi konuşturan Allah konuşturmuştur. *'Onlar derilerine 'niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' dediklerinde, derileri 'her şeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu' derler.'*[254] Deriler dürüst ve adil davranmışlardır, çünkü Allah haklarında şahit kılındıkları kimselere karşı şahitliklerini kabul etmiştir. Konuşanlar ise *'Allah çocuk edindi'*[255] gibi sözler söyleyerek Allah'ı yalanlayan, O'na kötü söz söyleyen, kendi iradelerine göre davranan, fakat bize göre 'irade ederken mecbur' kimselerdir. Onlar, Allah'ı razı eden işleri değil, O'nun murat ettiği sözleri söyleyenlerdir.

Burada ince bir sır vardır: Allah onları konuşturmuştur, yani onlara sayesinde konuşabildikleri 'konuşma gücü' vermiş, konuştukları sözün varlığı geride kalmıştır. Deriler ise -söylenene değinmeden- konuşana bakmışlardır. Çünkü zorlama ve ikrah olmaksızın iradeyle konuşma meydana geldiğinde, sahih bir şekilde, söz söyleyene nispet edilir. Ayette *'Biz ona yolu gösterdik'*[256] denilir. Yani ona beyan ettik ve onun adına bulunduğu yerde bir irade yarattık. Taalluk (ilgi) varlıkla nitelenmeyen bir nispettir ve herhangi birisi için yaratılmıştır. Bu durumda taalluk Allah'a ve peygamberine eziyet teşkil eden bir işle ilgili olabilir. Ya da insanın şükreden veya nankör diye isimlendirilme-

sini sağlayacak bir işle ilgili olabilir. Bu durumda taalluk söyleyen bütün bu nispetleri aklına getirmekten gafil kalıp hepsini kaynakları ve asılları itibarıyla Hakka irca etse bile, özel bir taalluk sayılır. Zaten bu hususları düşünmüş olsaydı, ancak cahil veya gafil birinin söyleyebileceği o sözleri söylemezdi. Allah'ın bu konudaki susturucu delilinin bir yönü de varlıkta meydana gelen herhangi bir mümkünün ilâhî bilgiye göre gerçekleşmesi ve meydana gelmesidir. Bu itibarla ilâhî bilgi bir şeyin varlığına hükmetmişse, onun gerçekleşmesi zorunludur. Allah herhangi bir şeyi ancak o şeyin 'kendinde bulunduğu' durumda bilir, çünkü bilgi bilinene (malum) tabidir; yoksa hâdis varlık, yani varlığın gerçekleşmesi bilgiye tabi değildir; bilgi maluma tabidir. İlahi bilgi tarafından bilinen bu mümkün, yokluk ve sübût halinde varlıkta ortaya çıktığı şekilde bulunur. Demek ki Allah'a bilgiyi veren malumun (bilinen) ta kendisidir. Bu durumda Hak kendisine 'Bu sendendir, benden değil, sübût halinde seni bildiğim gibi olmasaydın seni bu şekilde bilmezdim' der. O halde '*Kesin delil Allah'a aittir.*'[257] Allah 'dileseydi' demiş, fakat dilememiş ve O'nun meşiyeti gerçekleşmemiştir. Allah, meşiyeti bilgiye tabi olsa bile, hâdis işlerin bulunduğu bir yer değildir. Başka bir ifadeyle meşiyet tâbiye tâbidir! İfade ettiğimiz bu husus nedeniyle ayette '*Allah'a ve peygamberine eziyet edenler*'[258] demiştir. Sahih bir rivayette 'Âdemoğlu bana saygısızlık etmiştir, bu ona yakışmazdı; Âdemoğlu beni yalanladı, böyle yapmak ona yakışmazdı' denilir. 'Ona yakışmazdı' demek, Allah'ın insana yönelik ihsanına atıf yapar. Allah onu yokluk anlamındaki kötülükten kendi kudretinde bulunan ve varlık demek olan hayra ve iyiliğe çıkartarak insana ihsanda bulunmuştur. Allah güzel ahlak hakkında ise '*İhsanın karşılığı ihsandır*'[259] der.

Esma-i hüsna'nın hükümleri onlarm zatlarına ait olduğu gibi o hükümlerin -başka bir şekilde olması da ihtimal dahilinde iken- şöyle veya böyle gerçekleşmesi mümkünün kendinden vermiş olduğu bilgiye bağlıdır. Bundan dolayı yaratılmışa eziyet nispet edilirken Hak da kulun eziyetine karşı sabretmek özelliğiyle nitelenmiş, müminlerden inayete mazhar olanlar ise kendilerine şikâyet edenin niyetini anlamış-

lardır. Bu şikâyetin gayesi, eziyeti kendisinden kaldırmalarını istemektir. Buna karşılık onlar, Allah katından daha önce ifade edilen en büyük karşılığı elde ederler.

Bu mertebe sırlı ve meçhul bir mertebedir. Daha önce yüz mertebe zikretmiş, bununla beraber ilâhî mertebelerin nispet olmaları nedeniyle nerede sınırsız olduklarını da belirtmiştik. Bu itibarla Allah'ın üç yüz yaratığı olduğu söylenmiştir ki, her biri bir mertebedir. Allah'ın isimleri arasında bildiğimiz isimler bulunduğu kadar bilmediklerimiz de vardır. İsimlerin bir kısmının Allah'a isim yapılması caizken bir kısmının -örfte saygısızlık anlamı taşıdığı için- O'na isim olarak verilmesi caiz değildir; Allah karşısındaki edebin gereğiyle bu kısım hakkında sükût ettik. Fakat Kur'an-ı Kerim'de tazammun yoluyla bu isimlerin bir kısmı yer almıştır. Bunun yanı sıra kendilerinden isim yapılmayan pek çok fiil vardır. Bunun yanı sıra hükmü Allah'a nispet edilse bile ismi kendisine verilmeyen eşya isimleri zikredilmiştir. Bu durumda hüküm o eşyaya nispet edilmiştir. Misal olarak *'Sizi sıcaktan koruyan elbiseler'*[260] ayetini verebiliriz. Gerçekte koruyan Allah iken elbise vekildir ve hüküm ona bağlanmış, koruma ona nispet edilmiştir. Başka bir ifadeyle koruyan Allah iken O'na 'elbise' adı verilmemiştir. Bu itibarla kendisine muhtaç olunan her şey, Allah'ın bir ismidir. Allah şöyle der: *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız, O zengin ve övülendir.'*[261] Allah tektir ve teki sever. Biz de yüz mertebe zikrettik ve 'mertebelerin mertebesi'ni zikrederek mertebelerin sayısını tek sayı yapacağız. Bu sayede yüz bir meydana gelecektir, çünkü Allah tektir ve teki sever. Ey Kur'an ehli! Siz de tek yapınız. Biz Kur'an ehliyiz ve Kur'an bize inmiştir. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

ESMA-İ HÜSNA'YI TOPLAYAN MERTEBELERİN MERTEBESİ

Allah şöyle der: '*En güzel isimler O'na aittir.*'[262] Başka bir ayette '*Ister Allah, ister Rahman diye dua edin, hangisiyle dua ederseniz edin en güzel isimler O'na aittir*'[263] denilir.

Bilmelisin ki Allah'ın isimlerinin bir kısmı bilinen isimlerdir; onlar açık isimlerdir. İsimlerin bir kısmı ise birinci, ikinci, üçüncü tekil-iki ve çoğul şahıs zamirleri gibi zamir isimleridir. Çoğul zamire misal olarak '*Biz indirdik*'[264] ayetini veya yine çoğul zamir için '*Kuşkusuz biz*'[265] ayetini verebiliriz. Bazen ben, sen, o gibi zamirler kullanılır. Bazı isimler kendilerinden açık bir ismin ortaya çıkmadığı fiillerin gösterdiği isimlerdir. Misal olarak '*Allah onlarla alay etti*'[266] ve '*Allah onlarla istihza eder*'[267] ayetlerini verebiliriz. Bazı isimler Allah'a ait vekâlet isimleridir. Bunlar Allah isminin vekili olarak görev yapmışlardır. Misal olarak '*Sizi sıcaktan koruyan elbise...*'[268] ayetini verebiliriz. Bir mümküne nispet edilen her fiil, gerçekte, Allah'ın vekilidir. Çünkü fiiller -ister kınanan, ister övülen fiiller olsun- Allah'a aittir. Sahih bilginin verisine göre, bu hususta tesirin bir hükmü yoktur. Kendisine nispet edilen her fiilde yaratılmış olan, Allah'm vekilidir; o fiil övülen bir iş şeklinde gerçekleşirse, övgü Allah'a nispet edilir. Çünkü O övülmeyi ve methedilmeyi sever. Fiil kınanmayı gerektirirse, Hz. Peygamber'den gelen sahih bir hadis nedeniyle, onu Allah'a nispet etmeyiz. Başka bir ifadeyle fiilde bir noksanlık (anlamı) bulunursa, onu Allah'a nispet etmeyiz. Övülen bir işin Allah'a nispet edilmesine misal olarak Hz. İbrahim'in '*O bana şifa verir*'[269] ifadesini verebiliriz. Burada şifa Allah'a izafe edilmiştir. Hastalık söz konusu olduğunda 'Hasta olduğumda' demiş, 'beni hasta ettiğinde' dememiştir; hâlbuki hasta eden Allah idi ve bu nedenle şifayı Allah'tan gördüğü gibi hastalığı da O'ndandı. '*Onu ayıplı hale getirmek istiyorum*'[270] ifadesi de böyledir. Burada âlim ve adil kişi, 'ayıplı kılmak' ifadesini kendine izafe ederek söylemiştir. Övülen iş hakkında ise 'İki yetim hakkında Rabbin

irade etti ki...' demiş, övgü ve kınamanın geçtiği yerde ise '*Biz istedik ki*'[271] diyerek çoğul zamiri kullanmıştır. Bunun nedeni bir can karşılığında olmaksızın bir kölenin öldürülmesinin kınanan bir iş olmasıdır. Bununla birlikte burada Allah'ın o çocuğu öldürmekle ebeveyne iyiliği irade etmesi nedeniyle bir övgü vardır ve bu övgü O'na döner. Bu nedenle 'istedik ki' demiş, tekil zamir kullanmamış ve kimin olduğunu belirtmemiştir. İşte edeplilerin hali böyledir. Sonra şöyle demiş: 'Ben bu işi' yani yaptıklarımı '*Kendiliğimden yapmadım.*'[272] Aksine bütün bu iş Allah'a aittir.

Allah kendisi hakkında çoğul zamir kullanırsa, zikredilen hususta farklı ve pek çok ismin hükümlerinin varlığı nedeniyle, çoğulluk isimlerine gönderme yapar. Allah iki kişiye işaret eden (tensiye) zamir kullanırsa, bu zamir, zatına ve belirli bir isme ait nispete racidir. Tekil zamir kullandığında ise özel bir isme veya zata döner; bu durumda zat, tenzih isimleriyle isimlendirilmiş ilâhî zattır. Fiil ile isimlendirildiğinde, söylediğimiz tarzda sadece isim olabilir. Zikrettiklerimizle birlikte Allah'ın bütün isimleri -bir belirleme olmaksızın- bu kısımlara dâhildir. Çünkü bu isimler arasında belirlenmesi uygun olanlar bulunduğu gibi uygun olmayanlar vardır. Belirli olanlar arasında el-Falik (parçalayan), el-Cail (var eden, var kılan) gibi isimler yer almışken Müstehzi, Sahir (alay eden, istihza eden) isimleri yer almamıştır. Hâlbuki Allah dilediği kullarıyla alay eder, onlara tuzak kurar, dilediği kullarını söylediği şekilde küçük düşürür vs. Fakat bütün bu fiilleri nedeniyle bir isimle isimlendirilmez. Allah sayılamayacak kadar çok olan naiblerinin isimleriyle de isimlendirilmez. Herhangi bir yaratılmışa nispet edilen fiillere bakınız! O kişi fiilde Allah'ın vekili olarak isimlendirilen kimsedir. Mesela Hz. Âdem ve bütün peygamberler Allah'ın kulları üzerindeki halifeleridir. Ayette '*Peygambere itaat eden, Allah'a itaat etmiştir*'[273] denilir.

Şimdi de bu bölümün sonu olacak şekilde kısa bir açıklama yapalım. Böylece bölüm müminlere saadet kazandıracak bilgiler öğretir. Çünkü Allah'ı bilmenin dışında bir saadet yoktur. Şöyle deriz:

Fiillerin bir kısmı Allah'ın failini kınadığı fiillerdir; Allah o fiillerin faillerine gazap eder, onları lanetler. Bir kısmını ise övmüş, failine mağfiret, şükür, iman, tövbe, temizlik, ihsan gibi davranış ve özellikler izafe etmiştir. Bunun yanı sıra Allah kendisini bütün bunlarla nitelenenleri sevmekle tavsif ederken kınadığı fiillerin faillerini sevmemekle nitelemiştir. Bununla birlikte ayette *'Allah sizi ve amellerinizi yarattı'*[274] buyurur. Bütün iş O'na aittir: *'Yaratma ve emir O'na aittir.'*[275] Allah şükredenleri, ihsan sahiplerini, sabredenleri, tövbe edenleri, temizlenenleri, takva sahiplerini sevdiğini belirtmiş, kitabında belirttiği üzere, israf edenleri vb. kimseleri sevmemiş, onlara mağfiret etmeyeceğini, bozguncuları ve zalimleri sevmediğini beyan etmiştir. Bu bakımdan Allah Kur'an'da belirli nitelik sahiplerini sevmediğini söylemiştir. Böyle ifadeler karşısında Allah'ı bilenlerin takınması gereken edep, Kur'an-ı Kerim'in bütün ifadelerinde O'nun karşısında bulunduğunu bilmektir. Allah'ın kelamı olduğu sahih olan bir ifadede, O'nun genel olarak kendisine nispet ettiklerini tafsile girmeksizin mücmel ve genel anlamda Allah'a nispet ederiz. O'nun tafsili olarak kendisine nispet ettiklerini, tafsili olarak nispet eder ve herhangi bir şey eklemeyiz. Bize tasarrufta bulunma izni verdiği hususlarda ise Efendimizin kurallarına uyalım ve sınırlarında duralım diye tasarruf ederiz:

O Rab, biz ise kul
Şükrederek nimetin artmasını dileriz

Çünkü biz yoksul da yoksuluz
İşin başı varlığın meydana gelmesi

Sonra da sürekliliği ve devamını isteriz
Müşahededе fena makamlarına varana kadar

Çünkü Allah faildir
Varlıklarımızda dilediğini yapandır

Hak neyi irade eder?
Gerçekte kulun halinin verdiğini

Allah bilgisine bir şey eklemez
Cömertlikleri kendilerinden döner kendilerine

Cömertlik sonra O'na nispet edilir
Tükenmeyen ve bitmez hayrı nedeniyle

Bizim için her hayır meydana gelmiş hayırdır
Nimetimiz bizdendir, artış istemiyoruz

Nimetimiz bize bağlı, bakınız!
Biz sınırların ta kendisiyiz

Allah bize hâdis nimet vermiş, biz de kendimiz sayesinde nimetlendik. Bizim O'ndan nimetlenmemiz mümkün olmadığı kadar hâdis işlerin O'nda bulunması da imkânsızdır. Binaenaleyh Allah'ın nimetlenmesi ve hazzı da kendisine ve O'nun kemaline bağlıdır, çünkü O âlemlerden müstağnidir. Demek ki herkes kendini görmüştür! Fakat bu görmek, bilgi veya duyu görmesi tarzında değildir. Bak, ne göreceksin! Bak, kimi göreceksin! Bak, görmek nedeniyle görende meydana gelen nedir? Meydana gelen iş bir hüküm ve memnuniyet meydana getirirse, sahibi razı olur; gazabı gerektirirse, gazap eder, öfkelenir. Gören her kim olursa olsun durum böyledir. Onlar Allah'ı öfkelendiren işlerin peşinden gidenlerdir. Allah'ı öfkelendirmişler, O'nu gazaba getirmişler ve yaptıkları işin vebali O'nu kızdıranlara dönmüştür. Kendisini kızdıran şeyi veya öfkelendiren şeyi görmeseydi öfkelenmez ve kızmaz veya kendisini razı edeni görmeseydi razı olmazdı. Çünkü işin esası soyutlanmak ve niteliklerden münezzeh kalmaktır. Bu durum Allah hakkında böyledir. Ebu Yezid el-Bestami 'Benim hiçbir niteliğim yoktur' demiştir. Ebu Yezid bunu diyebiliyorsa, âlemlerden müstağni olan Allah sıfatlarla sınırlanamayacak kadar mutlak ve münezzeh olmalıdır. Sıfatlar var olanları talep eder. Hak'ta âlemi talep eden bir şey bulunsaydı, talep ettiği bir şeyden müstağni kalması mümkün olmazdı.

Bilmelisin ki, bütün mertebeleri toplayan bu mertebe Allah'ın mülkünü içerir. O'nun mülkü mümkünlerden başka bir şey değildir ve

onlar bizim varlıklarımızdır. O halde biz Allah'ın mülküyüz ve mülk bizimle gerçekleşmiştir. Ayette *'Göklerin ve yerin mülkü O'na aittir'*[276] buyurur. Hz. Peygamber Allah'ı överken 'O her şeyin Rabbi ve sahibidir' demiş, 'şey' lafzını kullanmıştır; şey, dışta var olanlar kadar bilgide sabit olan hakikatler için de kullanılabilen bir lafızdır. Bunlardan dışta var olanlar sonluyken varlığa girmemiş olanlar sonlulukla nitelenmez.

Sahih kutsi bir hadiste şöyle denilir: 'Sizin ilkleriniz, sonlarınız...' Hâlbuki bir son yoktur, çünkü varlık işi sonlulukla nitelenemez. Son ancak var olanda meydana gelebilir, sonra başka bir şey meydana gelir; bu kez o hüküm ortadan kalkar ve var olan öteki şeye geçer. Sonluluk meselesi sonsuza dek böyle sürer. Bazen bir iş belirli bir türde sonlu olabilir. Misal olarak insanı verebiliriz. İnsan türünün bireyleri -âlemdeki şahıslardan farklı olarak- sonluyken insan türünde şahısların yaratılışı -herkesin bilemeyeceği başka bir açıdan- sonlu değildir. Bu durum *'Onlar yeniden yaratma hakkında kuşkudadır'*[277] ayetinde belirtilir. Her şahıs her nefes yeniden yaratılır ve bunun böyle olması kaçınılmazdır. Hak mümkünlerde sürekli yaratıcı olarak bulunur. Nitekim her zaman diliminde ve halde mümkünlerin varlıklarında hükümlerin değişmesi ve başkalaşması bunu gösterir. Belli bir halin mahsus olduğu varlık ile ortadan kalktığı ve kaybolduğu görülen başka bir halin mahsus olduğu varlık aynı varlık değildir.

Kutsi hadis şöyle devam eder: 'İnsanlarınız ve cinleriniz...' Kastedilen görülen ve görülmeyenlerdir. Sonra şart edatı getirilmiştir. Bu edat bir imkânsızlığa bağlı imkânsızlık edatıdır. Yani 'şöyle olsaydı, şu hüküm gerçekleşirdi'. 'Hepiniz en muttaki bir insanın kalbi üzerinde bulunsaydınız, bu durum, benim mülküme bir şey katmazdı.' Doğru! Çünkü hepsi Allah'ın mülküdür ve hiçbir şey O'nun mülkünü arttırmaz; aksine mümkün varlığın mülkü artar ve eksilir ki, kastedilen sübût mülküdür. Demek ki eksilme ve artış varlıkta gerçekleşebilir. Sonra şöyle der: 'Öncekileriniz, sonrakileriniz, insan ve cinleriniz en günahkâr bir adamın kalbi üzerinde olsaydınız, bu durum da mül-

kümden hiçbir şey eksiltmezdi.' Her şey O'nun mülküyken nasıl eksiltebilsin ki?

Sonra şöyle devam eder: 'Öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz bir yerde toplanıp dilekte bulunsaydınız ve her birinize istediğini verseydim, bu durum, mülkümden hiçbir şey eksiltmezdi.' Verilen ihsan da verilen kişi de O'nun mülküdür ve hiçbir şey O'nun mülkünün dışında değildir. Bununla birlikte Allah'ın mülkünün bir kısmı 'varlık' ile bir kısmı 'sübût' ile nitelenmiştir. Sübût da, varlık da O'ndandır ve bu itibarla (varlığa girenler anlamında) varlığın sonlu, sabit olanın ise nihayetsiz olması zorunludur; nihayetsiz olan eksilmeyle nitelenemez, çünkü varlıkta hâsıl olan, 'sabitlik' halinden bir eksilme değildir. Bir şey dışta var olsa bile hala sübût mertebesinde bulunduğu gibidir. Bununla birlikte Allah (mümkünün zorlaması olmaksızın) kendi nedeniyle varlık elbisesi giydirmiştir. Varlık gerçekte Allah'a aittir ve o sübût halinde eksilmemiş ve artmamıştır. Ondan varlık elbisesi de giyilmemiştir. Bu itibarla varlık sadece belirlenmiş ve özelleşmiştir. Sonsuz olanlara göre onun tanımı, gemi içindeyken kendisine dalınan okyanusun tanımıyla birdir. Ona neyin iliştiğine bakmalısın! Bu misalin doğruluğunu biliriz, çünkü a'yan-ı sabite'nin bir kısmı varlıkla nitelendiği gibi geminin okyanusun içindeyken kendisiyle ilgili olan kısmını da biliriz. Bu itibarla okyanustaki suyun geminin (denize batan) kısmıyla ilişkisi, a'yan-ı sabite arasından varlıkla nitelenenlerin nitelenmeyenlerle ilişkisinin bir benzeridir. Çünkü denize batan kısım sınırlıdır ve sayılabilirdir. Var olması nedeniyle de sonludur. A'yan-ı sabite ise nihayetsizdir. Nihayetsiz bir şey sınırlanamayacağı kadar aynı zamanda sayılamaz da! Bununla birlikte bu misal hiç kuşkusuz doğrudur. Başka bir misal Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın hikâyesinde geçer: Bir kuş gagasını geminin kenarından denize batırınca, Hz. Hızır Hz. Musa'ya sormuş: 'Bu kuşun ne söylediğini anlıyor musun?' Hz. Hızır kuşun sözlerini anlama bilgisinin verildiği birisiydi ve kuşun suyu gagalaması Hızır'a göre bir konuşmaydı. Hz. Musa'nın ise bu hususta bilgisi yoktu. Hızır Hz. Musa'ya Allah'ın kendisine verip Musa'nın bilmediği bilgiye sahip olduğunu söylemişti.

Hz. Musa da Allah'ın ona öğretip pek çok bilgi sahibi olmasına rağmen Hızır'ın bilmediği bilgiye sahipti ve o bilgiler her birisinde ayrı ayrı bulunmaktaydı. Ardından şöyle demiştir: 'Benim bilgim ile senin bilginin Allah'ın bilgisinden eksilttiği miktar, kuşun gagasıyla denizden eksilttiği kadardır.' Bilindiği gibi, gagada bir ölçüde su vardır. Hz. Musa ile Hızır'ın bilgisinin Allah'ın bilgisiyle ilişkisi de o kadardır. Bu sayede Allah'ın bilgisinden O'nun bildiği bir şeyi öğrendik. Öyleyse senin için neyin gerçekleştiğini, neyin geride kalıp senin adına meydana gelmediğini iyice incelemelisin! Belirli bir yönden doğru bir teşbih gerçekleşmişken bilginin gerçekleşmediği yönden teşbih mümkün olamamıştır. Çünkü denizden meydana gelen kısım sonluyken bilgiden meydana gelmeyen kısım sonsuzdur ve bu nedenle ancak belirli bir açıdan misal verilebilmiştir. Biz gerçekte belirli bir şeyin gerçekleşmiş olduğundan kuşku duymayız. Bununla birlikte manaların nefislerde gerçekleşmesi -hangi şekilde olursa olsun- sonlulukla nitelenemez. O manaları bilen kişiden öğrenen insanın bilgisi onda bir şey eksiltmez. Aksine kendisinden bir şey öğrenende bilgi gerçekleştiği gibi kendinde de aynı bilgi kalmayı sürdürür. Bu mana iki mahalde birden ortaya çıkmıştır ve kendisinde bir ortaklık meydana gelmiştir.

Duyuyla algılanan misallerde bu hususu pekiştiren bir misal vardır. Şöyle ki: Fitiller vasıtasıyla ateşin lambadan alınması ve onunla birden çok fitilin -sonsuz sayıda- tutuşturulması mümkündür. Bununla birlikte ışıktan hiçbir şey eksilmez, sadece (ışığın vurduğu) kabilin istidadı nedeniyle aydınlanma gerçekleşir. Kendisinden alınan şeyin istidadı ise bunu kabul etmemektedir. Lamba bulunduğu hal üzere lamba olarak kalmayı sürdürür. Bazen âlem lambayla dolu olabilir. Aynı şey bilgi ve öğrenme için geçerlidir. Bu genişlik ve hakikate mukabil, duyulur olan böyleyken manalar hakkında ne düşünülebilir? Bizim Hakkın mertebesinde hükümlerimiz bulunduğunu bilirsin. Bunlar efendilik, ibadet, istek gibi sonsuz sayıda hususların kendilerine izafe edildiği hükümlerdir. İnsan Rabbi karşısında nefsinin hallerini araştırdığında bunları görür. Bu nedenle Allah kendisini isimler ve ahlak sahibi olarak tavsif etmiştir. Bunların lafızları ve anlamları ku-

ralcı-şekilci âlimler tarafından bilinirken Allah ehli onlarla ahlaklanır ve bu sayede isimler kendilerine de verilebilir. Nitekim Allah peygamberinden söz ederken *'Müminlere karşı raûf ve rahimdir'*[278] der. Allah kendisini 'yaratıcıların en güzeli', 'şükredenlerin en hayırlısı', 'yardım edenlerin en hayırlısı' vb. tavsif etmiştir. Bütün bu isim ve niteliklerle Allah ehli şeriatta belirlenmiş bir tarza ve Allah'ın onlar için belirlemiş olduğu bir yolla nitelenir ve isimlenir, bu isimlenmeyi Allah'a 'yakınlık vesilesi' edinirler. Allah bizi kendi ehlinden kılsın! Bu ehliyet sayesinde biz O'nu veli ediniriz. Allah ise kulları kendisinden talepte bulunmak üzere nida ettiklerinde onlara icabet ettiği için biz de kendisinden dilekte bulunduk. Allah bize gizli manalarımızda ve sırlarımızda tenezzül eder, bizden bazı işleri ister. Bunları şeriatlar ve ilâhî haberler bildirmiştir. Biz de süratle O'nun talebine koşar, onları kabul ederiz. Allah nafile ibadetlerle kendisine yaklaştığımızda bizi sever ve hüviyetiyle bizim duyma gücümüz, görme gücümüz ve bütün güçlerimiz olur. Allah bizi -âlemdeki suretlerden farklı olarak- kendi suretinde yaratmıştır. Allah'ın bilinen her bir ismiyle biz de zuhur ettik, her isim bize izafe edilmiş, bu sayede O'nu (kalbimizde) sığdırdık. Allah bize edilgenlik (infial) özelliği vermişken aynı zamanda varlıklara tesir etme özelliği de vermiştir. Buradan bizim adımıza O'ndan meydana gelen tesiri ve hakka'l-yakin idrak ettiğimiz hususları öğrenmiş olduk.

Biz yaratıcı bir zata dayanırız. O bizden müstağniyken biz mümkün olmamız nedeniyle zorunlu bir şekilde O'na muhtacız. Bu sayede O'nu bildik. Kendisine dayandığımız bu yönden O'nun bize dönük bir nispeti vardır ve bu 'nispet' sayesinde dış varlıklarımız (sübût mertebesinde) bulundukları duruma göre zuhur etmişlerdir; başka bir ifadeyle bizde bulunup da kendisiyle nitelendiğimiz her özellikle birlikte ortaya çıkmışlardır. Allah âlemdeki her bir şeyin suretinde bize tecelli ederek *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız'*[279] demiştir. Bu nedenle O'nun karşısında huşuya kapılmış, O'nu (her şeyde) müşahede etmişizdir. Allah mazharlarda ez-Zahir ismiyle zuhur eder. Bu nedenle âlemde O'ndan başka gördüğümüz bir fail yoktur. Allah kullarının

eserlerini ve onlardan meydana gelen işleri talep ederken biz de O'nu tanıdık. Bununla birlikte söz konusu işler de Allah tarafından yaratılmıştır. Nitekim ayette *'Sizden mücahitleri ve sabredenleri öğrenelim, haberlerinizi sınayalım diye sizi imtihan edeceğiz'*[280] buyurur. Allah kendisini yaratılmışların nitelikleriyle niteleyerek bize tenezzül buyurmuş, biz de kendisine nispet ettiği bu söze iman ve itimat ettik. Allah peygamberine bize şöyle demesini vahyetmiştir: 'Allah'ı görür gibi O'na ibadet et!' Başka bir hadiste 'Allah namaz kılanın kıblesindedir' demiştir. Biz de O'nu böyle tahayyül ettik. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir fanusa benzer. Fanus neredeyse tutuşan inci gibi bir yıldızdır. O mübarek bir zeytinden yanar. Ne doğulu, ne de batılıdır. Onun yağı, kendisine ateş temas etmese bile neredeyse tutuşmuştur. Nur üzerine nurdur.'*[281] Allah böyle buyurduğu için biz de O'nu teşbih ettik. Allah *'Her nereye dönerseniz, O'nun yüzü oradadır'*[282] buyurmuş, yine de 'kıble' diye adlandırdığı belirli bir cihete dönmemizi emretmiş, bizim için orada bulunacağını beyan etmiştir. Hz. Peygamber ise 'Kuşkusuz Allah namaz kılanın kıblesindedir' demiştir. Sonra bize kıbleye dönerken, otururken, namaz kılarken saygı göstermemizi emretmiş, hacetimizi giderirken kıbleye doğru dönmeyi yasaklamıştır; mecbur kaldığımızda ise imkân ölçüsünde başka bir tarafa döner, yaptığımız iş nedeniyle de O'ndan bağışlanma dileriz. Hz. Peygamber efendimiz böyle buyurunca, biz de O'nun adına misal verdik.

Hz. Peygamber yolculuğa çıkarken ailesini kastederek 'Allah'ım! Sen yolculukta arkadaş, ailede vekilsin' demiş, ayette bize Allah'ı vekil edinmemiz emredilmiş, bu nedenle biz de O'nu vekil edindik. Allah bize şah damarımızdan daha yakın olsa bile O'nu göremeyiz. Bu nedenle O'nu yücelttik. Allah bize kendisine delil teşkil eden ve yasaklarını bildiren şiarlarına saygı göstermeyi emretmiş, biz de onlara saygı gösterdik. Allah, hareket ederken ve dururken bize yakın olduğunu -ki onlarda biz Hakkı müşahede ederiz- bildirmiş, biz de O'nu yücelttik. Allah bize hacda tevhidini birlemeyi ve tehlili emrettiği için, şirki O'ndan olumsuzlayıp O'nun varlığını ispat ettik. Allah bize tehlili

'Allah'tan başka ilah yoktur' şeklinde öğretmiş, biz de kendisini tehlil ettik. Allah peygamberine '*İnsanlara haccı ilan et*'[283] diye emrettiği için, biz de haccı beyan ettik. Allah bizde bizim vasıtamızla zuhur etti, bize bizden yakın oldu. Biz de haber verdiği üzere bu ifadelere iman ettik. Ardından '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[284] deyince biz de O'nu tasdik ve tenzih ettik. Allah kitabının pek çok yerinde vaatlerinden, tehdidinden, günahlarımızı affetmesinden ve kelamı kendisine izafe etmekten söz edince, biz de O'nu tasdik ettik. Allah bize kendisini tanımayı emretmiş, O'nu araştırmaya ve tanımaya ulaştıracak müstakil delilleri ortaya koymuş, bu sayede O'nun Hak olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum ayette '*Onlara ufuklarda ve nefislerde ayetlerimizi göstereceğiz*'[285] ayetinde belirtilir. Biz de bize söylemiş olduğu hususlarda söz konusu delillerle istidlalle O'nu talep ettik. Allah bizi talep ettiğinde veya bizim kendisini aramamızı talep ettiğinde O'nu bulmamızın kaçınılmaz olacağını bildirmiştir. O'nu bulmak ya vuslatla veya aciz olduğumuzu idrak etmekle gerçekleşir; her iki durumda da O'nu buluruz. Kendi zannımıza göre Allah'ın bilgisine ulaşıp O'nu bulduğumuz halde ikrar etmek istediğimizde, Allah O'nu bulduğumuz suretten başka bir surete geçer ve biz de O'nu yitiririz. Ayette '*Allah'a güzel borç veriniz*'[286] denilir. Borcun 'güzel' diye sınırlanmış olmasıyla nimeti O'ndan görmenin kastedildiğini ve borcun her durumda O'nun nimeti olduğunu bilmek demek olduğunu anladık. Bu bilgiyle nimeti ve nimeti vereni tanıyınca, O'na 'borç verdik'. Allah bize âlemdeki tecelli suretlerinde zuhur etmiş, biz de kendilerinde göründüğü suretlerin hakikatlerine göre O'nun hakkında hüküm verdik. Bu itibarla bazen bıkkınlık gerektiren bir surette zuhur eder. Hz. Peygamber şöyle der: 'Siz bıkana kadar Allah bıkmaz.' Burada insanın bıkmasının Hakkı bıktırabileceğine işaret etmiştir. Başka bir ifadeyle bıkmayı insan için olumlamış ve olumsuzlamıştır. Bu durum '*Attığında sen atmadın, fakat Allah attı*'[287] ayetine benzer. Bu bilgiye rağmen O'nu bıktırdık. Biz kullarındaki sırlarına göre O'na muttali olduğumuz gibi O da kullarının sırlarına onların bu hususta öğrendiklerine göre -yoksa bir nispet olmaksızın bu sırları öğrenmeleri bakımından değil- muttalidir. Biz de o sırlara muttali olduk, O'nu keşfettik.

Allah kıskançtır! Hz. Peygamber sahabeden Sa'd ile ilgili hadisinde buna dikkat çekerek şöyle der: 'Allah kıskançtır, kıskançlığının bir neticesi de taşkınlıkları yasaklamasıdır.' Biz de bunu dikkate alarak O'nu gizledik.

Ayette '*Konuşmalarınızın önünde sadaka verin*'[288] denilmiştir. Allah bizi ardımızdan ihata ettiği için biz de O'nu perdeledik. Allah her şeyin sureti olmak bakımından zuhurunun şiddeti ve fazlalığına rağmen kendisini bizim için sır ve ahfa (sır ve daha gizli olan mertebe) mesabesine yerleştirmiştir. Her şeyin sureti olmasına gelirsek, ayette '*De ki onları isimlendirin*'[289] buyurur. Buradan Allah'ın gizlemeyi kastettiğini anladık ve biz de O'nu gizledik. Allah (yakın semaya) tenezzülü esnasında şöyle der: 'Dua eden var mı? Tövbe eden var mı? İsteyen var mı? Bağışlanma dileyen var mı?' Bunları dikkate alarak, biz de O'na yükselmeye çalıştık (münazele). Allah bize kendisini müşahede edebilelim ve bizi korusun diye bulunduğumuz her yerde olduğunu bildirmiş, biz de O'nunla beraber olduk. Allah, bizi kendisinin zuhur ettiği her suretle zuhur ettirmiş, kullarında kendisiyle göründüğü durumda o surete kendisini zait saymadık. Bu nedenle O'na uyduk ve (belirlediği yerde) durduk. Allah doğru sözlüdür ve ayette '*Allah'ı unuttular*'[290] denilir. Bununla birlikte içimizden âlim olanların O'nun her şeyin hüviyeti olduğunu bildiklerini de bilir ve bu nedenle biz de O'na tavsif ettik (nispet). Allah, Yahudiler Hz. Muhammed'e 'Rabbini bizim için nitele' dediklerinde '*De ki O Allah birdir, sameddir, doğurmadı doğurulmadı, dengi yoktur*'[291] ayetlerini indirmiş, kendisini nispetlerle tavsif etmiş, biz de bu ayetleri dikkate alarak, O'na nispetler izafe ettik.

Allah kendisini bizim için birtakım isimlerle adlandırmıştır. Bunların manaları kendisinde bulunup fakat farklılıklarıyla birlikte onlardan anlaşılan manalar yönünden zatının aynı olmayan isimlerdir. Bu nedenle biz de O'nu bu isimlerle niteledik. Allah kendisini O'nda bulunması mümkün olmayıp ancak nispet ve izafet anlamı taşıyabilecek isimlerle de isimlendirmiştir. Misal olarak el-Evvel, el-Ahir, ez-Zahir, el-Bâtın, el-Ğani, el-Âli gibi isimleri verebiliriz. Biz de O'nu bu

isimlerle niteledik. Ayette '*O ikisinde Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, bozgunculuk yaparlardı*'[292] denilmiş, (tevhidin) illetine dikkat çekilmiş, biz de O'nu birledik. Allah amâ'da bulunmuş, Arş'a istiva etmiş, bizi de zikrin bize inmesini talep edeceğimiz hallere sahip olarak yaratmıştır. Bu itibarla zikir O'nun kelamı ve sıfatıyken sıfat da sahibinden ayrılamaz. Binaenaleyh zayıflığımız nedeniyle zikri bize inmiştir. O'nun kelamı bize inince, kalplerimizle O'nu talep ettik ve O'nu belirli bir organa indirdik. Hakkın kendisi için belirlemiş olduğu özel mekânlara O'nu indirdiğimizde, sınırlamış olduk. O'nu yerleştirdiğimiz mekânda an be an sürekli kalması itibarıyla O'nu tutan olduk. Allah el-Hayy olup kendini el-Muhyi (hayat veren) diye isimlendirmiş ve bizi ölü bir şehre döndürmüştür. Bu nedenle bizi diriltmesi için O'na dua ettik. Allah kendisine nispet ettiğimiz bu sıfatları bize gösterdiğinde '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[293] ve '*Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir*'[294] ayetlerine göre kendisini tenzih ve tespih ettik. O'ndan ve peygamberinden gelen her türlü tespih bu kısma girer ve bu nedenle O'na dair tavsif ve nitelemeleri reddettik.

Allah bizde ortaya çıkmasını irade ettiği bir hikmet nedeniyle uzak ve yakın mekândan bize nida etmiş, biz de O'na icabet ettik. Allah bizi imtihanlarda sınayınca, biz de O'na hakkımızda bilgi verdik. Allah kendisine iltica eden ve zorda kalan hasta kulunun kalbinde bulunduğunu söyleyince, biz de hastayı ziyaret ettik. Allah bizden serabı su zanneden susamışa su vermemizi istemiştir. Böyle biri serabın yanına geldiğinde, orada hiçbir şey bulamaz. Bu nedenle biz de ona su verdik. Allah bizden acıkanı yedirmemizi isteyince, biz de onu yedirdik. Binaenaleyh Allah bizi her türlü önemli işe ve konuya çağırmış, biz de zayıflardan sıkıntıyı kaldırması için O'na yakardık. Biz Allah'a O'nun emriyle 'Bizi bağışla, bize merhamet et, bize yardım et' gibi emir kiplerinde niyaz ettik. Bunun yanı sıra '*Unutursak ve hata edersek bizi cezalandırma, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi yük yükleme, bize takatimiz yetmeyen işleri yükleme*'[295] diyerek O'na böyle 'yasaklar' koyduk. 'Allah bizi başta var ettiği gibi tekrar yaratmayacak' diyerek O'nu yalanladık; 'Allah'ın eşi ve çocuğu vardır' diyerek O'na

saygısızlık ettik. O'nu yalanlayarak ve saygısızlık ederek O'na eziyet ettik. Allah bize bildiği birtakım hususları sorunca, biz de haber verdik. Allah'ın yüce kelamını gündüz okuyarak O'nunla sohbet ettik; gece karanlığında okuyarak da O'nunla gece sohbeti ettik (müsamere). Namazda ise bir biz söyleriz bir O ve böylece münacat ederiz. Ailemizden ayrılıp yolculuğa çıktığımızda, O'nu yerimize vekil bırakırız. Bizden dinine yardım isteyince O'na yardım ederiz. Görünür ve görünmez varlık olarak O'ndan başkasını aramayıp her durumda O'na dayandığımız için, kendisini elde ettik. Nefislerimizin muhasebe ederek -ki Allah seriü'l-hisab, yani hesabı çok hızlı görendir- bu hususta kendisini geçtik.

Bizi ilâhî huzura taşıyacak ve O'nun mertebesinde iyilik kazandıracak korkan, yoksul, tükenmiş vb. bir takım isimlerimizle O'nun mukabili olduk. Hakkın bizim duyma ve görme gücümüz olması itibarıyla, biz O'nu gördük. Bizi kendisine ibadet edelim diye yaratması nedeniyle O'na ibadet ettik. Bizim için hükme bağladığı umre nedeniyle O'nu ziyaret ettik. Hac yapalım diye bizi çağırdığı evinde O'na yöneldik ve O'nu arzuladık. Bütün arzularımızı O'ndan talep ettik. Bunun nedeni Allah'ın kendisini -diğer isimlerle değil de- sadece esma-i Hüsna ile tavsif etmesiyle ilgilidir. Bütün isimler O'nun olmakla birlikte Allah kendisine nispet ettiklerini 'hüsna' diye niteleyerek ayrıştırmıştır. O hüviyeti ve zatı itibarıyla Allah; her şeyi kapsayan rahmeti itibarıyla Rahman; tövbekâr kulları için kendisine zorunlu kıldığı rahmeti itibarıyla Rahîm; yaratıklarının maslahatlarını var etmesi itibarıyla Rab; göklerin ve yerin mülkünün sahibi olması itibarıyla el-Melik'tir. Çünkü O her şeyin rabbi, meliki ve *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'*[296] ayetine göre el-Kuddûs'tur. O kendisini her vasıftan tenzih etmiştir. Allah kullarının kendisine nispet ettikleri ve nahoş bulunan her nitelikten uzak anlamında es-Selam; kullarını tasdiki ve kendisiyle yaptıkları sözleşmeyi yerine getirdiklerinde onlara eman vermesi itibarıyla el-Mü'min; lehlerinde veya aleyhlerinde olmak üzere, bütün hallerinde kulları üzerinde hüküm sahibi olması itibarıyla el-Müheymin; O'nu yenmek isteyene galip gelen el-Aziz'dir. Allah ula-

şılmaz kutsiyetinde bulunması nedeniyle kimsenin karşı koyamayacağı ve yenemeyeceği yüce zattır; herkes O'nun kabzasının altındadır. Allah kullarını icbar ettiği zorluk ve iradelerindeki zorunluluk nedeniyle el-Cebbar; kendilerine tenezzül etmesiyle ilgili olarak zayıf nefislerde meydana gelen düşüncelere karşı el-Mütekebbir'dir.

Allah rükünlerden türeyenleri var etmesi bakımından el-Bari, hebada açtığı ve tecelligahların gözlerine gösterdiği suretler itibarıyla el-Musavvir'dir; onlar kendisine nispet edilip bilinen veya bilinmeyen, bir kısmı ihata edilmiş, bir kısmı ihata edilmemiş suretlerdir. Allah mümin kullarının günahlarını örtmesi bakımından el-Gaffar, (bu işin kendisine) kolay gelmesi itibarıyla el-Gafir, var olanlardan veya başka şeylerden çektiği perdeler nedeniyle el-Gafur'dur. Allah karşısında cahilce didişip tövbe etmeyenlere karşı el-Kahhar, verdiği nimetler nedeniyle el-Vehhab'dır. Allah bir karşılık veya şükür meydana gelsin diye vermez: O kullarının istediklerini cömertçe verendir. Allah şükredilsin diye dilekten önce veren el-Cevâd'dır. Kullar şükredince, Allah da verdiğini arttırır. Kulları O'nu zikreder, Allah da onları ödüllendirir. Allah her şeye yaratılışını verip hakkını ödemesi nedeniyle es-Sahî; maden, bitki, hayvan ve -küfür veya iman şartı olmaksızın- tüm insanların rızıklarını veren er-Rezzak'tır. O nimet, ceza ve azap kapılarını açan el-Fettah, malumları bilen el-Alim, kendini bilen el-Alîm, gaybı bilen el-Allam'dır. Binaenaleyh bilgi özel bir taalluk ve ilgi demekken gayb sonsuzdur. Buna mukabil, bazı akılcıların ileri sürdüğü gibi, varlık görmenin ve müşahedenin sebebi olunca şahadet âlemi sonludur. Her durumda şahadet gayba göre daha özel ve dardır. Bazıları şöyle demiştir: Görebilmenin sebebi, görünenin istidadıdır. Demek ki Hak'tan ve mümkünlerden var olan veya olmayanlardan başka görülen bir şey yoktur; muhal, yani imkânsız ise görmek veya şahadetin altına girmeksizin gaybde kalır.

Allah eşyanın O'nun kabzasında bulunması ve sadakanın Rahman'ın eline düşüp Rahman'ın onu kabzetmesi bakımından el-Kâbız'dır. Bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır. O taşkınlığa yol açmayacak şekilde rızkı yayması itibarıyla el-Bâsıt'tır; kastedilen belli bir

ölçüde vermektir. Allah kullarını imtihan etmek ve onların maslahatını gözetmek üzere verdiklerinden dilediği kısmı çekip alabilir, dilediğini ise yayar; rızkı yayması da sınanma ve maslahatı içerir. Elinde terazinin bulunması bakımından er-Refî'dir; adilce yükseltir ve alçaltır! Mülkü dilediğine vermek, dilediğini aziz kılmak, dilediğini zengin kılmak özelliğiyle el-Hafid'dir. Dilediğinden mülkü çeker alır, dilediğini zelil ve dilediğini muhtaç kılar. İyilik O'nun elindedir. O da mizan, yani terazi demektir. Böylece Allah hakları sahiplerine öder. Burada bir ihsan muamelesi söz konusu değildir, çünkü hakları ödemek, ihsan içinde daha özel bir durumdur.

Allah el-Muiz ve el-Muzil'dir. Kendine itaat ettirerek aziz kılar, muhalefet edeni zelil kılar. Dünyada verdiği malla zelil kılarken, bazı kimseleri imanla aziz eder. Bazı insanları başkanlık, valilik görevi veya sözünün ve kudretinin nüfuzuyla tahakküm sahibi kılarak aziz eder. Allah zorbaları ve büyüklük taslayanları dilediği şekilde zelil kılar. Dünyada bazı müminleri zelil kılar ki, ahirette aziz etsin! Allah dünyada imanları ve itaatleri nedeniyle zelil olanları ahirette aziz kılar. Allah ihtiyaçlarını karşılaması için dua ettiklerinde kullarını duyan es-Semi'dir ve onlara bu ismiyle karşılık verir. Çünkü Allah duymayı tarif ederken *'Duymadıkları halde duyduk diyenler gibi olmayın'*[297] buyurur. Bilindiği üzere, onlar Hakkın davetini kulaklarıyla duymuş, fakat davet edildikleri hususa icabet etmemiş kimselerdir. Allah da es-Semi' olması itibarıyla onlara böyle icabet eder. Kullarının işlerini gören olması itibarıyla el-Basir'dir. Hz. Musa'ya ve Harun'a *'Sizinle beraberim, görürüm ve duyarım'*[298] diye hitap etmiştir. Başka bir ayette yine o ikisine *'Korkmayın'*[299] diye hitap etmiştir. Allah'ın görmesi emniyet verir ki zaten görmenin anlamı da budur, yoksa Hak sadece görüp müşahede etmez. Çünkü Allah ister kişiye yardım etsin, ister başarısız kılsın, ister inayet etsin veya ihmal etsin, gerçekte onu görüyordur. Allah kıyamette kulları arasında hüküm vermesi bakımından ve dünyada ise meşru hükümler ile akılla belirlenmiş yasaları inzal etmiş olması bakımından el-Hakem'dir. Bütün bunlar, el-Hakem ve el-Adl isimlerinden kaynaklanır. Allah hakkaniyetle hüküm verir ve 'hanif'

dinini icra eder. '*De ki Rabbim hak ile hüküm ver.*'[300] Haniflik ise Hakka yönelmek anlamındadır, çünkü Allah hevanın kendisine uyanlarda bir hükmü olduğunu söylemiştir; heva ona uyanları Allah'ın yolundan uzaklaştırır.

Allah kullarına karşı el-Latif'tir, çünkü onlara nahoş ilaçlarda mündemiç afiyeti ulaştırır. Bu itibarla (el-Latif ismini anlamak için) şifa ve afiyet içeren fakat acı veren ilaçlardan daha gizli bir misal vermek pek mümkün değildir. Öyle bir ilacın kullanımı esnasında bir tesiri olmasa bile, onu kullanılırken kendisinde şifanın bulunduğunu, fakat latifliği nedeniyle acı ilaçtaki şifayı fark edemediğimizi anlarız. Allah'ın latifliğinin bir yönü de varlıkların fiillerine sirayetidir. Bu durum '*Allah sizi ve amellerinizi yarattı*'[301] ayetinde belirtilir. Biz amelleri yaratılmışlardan ortaya çıkarken görürüz. Biliriz ki gördüğümüz amellerin yapıcısı bizzat Allah'tır. Binaenaleyh latif olmasaydı Allah müşahede edilirdi. Allah kullarını sınadığı işlerden dolayı el-Habir'dir. Bu bilgi edinmenin ve sınamanın bir tarzı da '*Ta ki bilelim*'[302] ayetinde belirtilir. Burada bilginin hâdisliğini, O'na nispet edilip edilmeyeceğini görürüz. Aynı şekilde bu latifliğe bakmak gerekir. Bu nedenle el-Habir ismi el-Latif'e bitiştirilerek '*el-Latifu'l-Habir*'[303] denilmiştir. Allah ihmal etmeksizin mühlet veren anlamında el-Halim'dir. el-Halim bilgisizce kötülük yapanı süratle cezalandırmaz. Hâlbuki insan bilgi öğrenme gücüne sahiptir, sorabilir ve öğreninceye kadar araştırabilir. Allah kendisini bilenlerin kalplerinde el-Azîm'dir. Kullarından artırmasını istediği ve kendilerine teşekkür etmesine vesile olan işler nedeniyle eş-Şekûr'dur. Allah onlardan (kendilerine teşekkür etmesine vesile olan) işleri artırmalarını ister. Bunlar kendisine itaat edip emir ve yasakları söz konusu olunca sınırlarında durup kurallarına uymalarıdır. Bu durum '*Şükrederseniz, arttırırım*'[304] ayetinde ifade edilir. Allah kullarına da böyle muamele eder. Başka bir ifadeyle Allah eş-Şekûr olması itibarıyla kendilerine teşekkür ederken işlerinde mübalağalı davranmalarını talep eder.

Allah işinde ve zatında hâdislik özellikleriyle yaratılmışların niteliklerinden münezzehliği anlamında el-Alî, müşriklerin ortaya koyduk-

ları ilahlara karşı el-Kebir'dir. Bu nedenle Allah dostu Hz. Halil İbrahim sahih inancıyla birlikte kavmine karşı delil getirirken Allah ilah sayılan putları kırıp onları param parça edendir demiştir. Hâlbuki onun kavmi putlar için *'Biz onlara ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz'*[305] demiş, büyüklüğü ilahlarına mukabil Allah'a nispet etmiş, Hz. İbrahim ise *'Bu işi onların büyükleri yaptı'*[306] demişti. Burada vakfe vardır, sonra ayet *'Budur, onlara sorun, konuşabilirlerse'*[307] diye devam eder. İlahlar konuşabilselerdi, kul olduklarını itiraf ederlerdi. Allah el-Kebir, el-Âlim, el-Azim ve varlığı koruyan anlamında el-Hafiz'dir. O *'her şeyi ihata edendir.'*[308] Allah varlıklarını korumak üzere eşyayı ihata etmiştir, çünkü eşya, varlığı kabul ettiği gibi yokluğu da kabul eder. Allah kimi var etmek isterse onu var eder ve onun varlığını muhafaza eder; kimi var etmek istemeyip yoklukta bırakmak isterse onun için yokluğu korur ve muhafaza eder. Yokluk onun adına korunduğu sürece, o şeyin var olması mümkün değildir. Allah o yokluğu belli bir süreye kadar veya sürekli muhafaza eder.

Allah el-Mukît'tir. Bu ilâhî isim yeryüzünde takdir edilen besinlerle göklere vahyedilen emirlerle ilgilidir. el-Mukît beslenenin her varlığın gıdasını belli bir ölçüye göre verir. O el-Hasib'dir. Bu isim nankörlüğüne karşı nimetlerini göstermek üzere bir bir saydığında zuhur eden isimdir. Bununla beraber hilmi ve keremi nedeniyle seni cezalandırmaz. Bunun yanı sıra Allah her şeye karşı sana yeterli anlamında el-Kâfi'dir. O'ndan başka ilah yoktur. O el-Âlim, el-Hakim, el-Celil'dir. Allah vardı, gözler ve kalp gözleri O'nu idrak etmemişti. Binaenaleyh Allah Alî, yani yüce olmuş sonra tenezzül etmiştir. Öyle ki bulundukları her yerde şanına yaraşır bir tarzda kullarıyla beraber olduğu belirtmiştir. Bu itibarla kuluna şöyle diyecek derecede aşağı iner: 'Hasta oldum, beni ziyaret etmedin; acıktım beni doyurmadın, susadım, bana su vermedin.' Allah kullarının karşısında kendisini kulları mesabesine yerleştirmiştir ki, o da bu ilâhî ismin hükmüdür. Allah yaratıklarının korumasının gerekliliği üzerinde olduğu için er-Rakîb'dir. Bu koruma O'na ağır gelmez. Kullarına da onları murakabe ederken O'ndan hayâ etmelerini öğretmiştir. Hayâ ettiklerinde

Allah onları yasakladığı yerde bulmaz, emrettiği yerde bulur. Allah dua edene icabet eder; bunun nedeni kendilerine yakınlığı ve kullarının duasını duymasıdır. Nitekim kendinden söz ederken *'Kullarım beni sana sorarlar, ben onlara yakınım, dua edenin duasını kabul ederim'*[309] buyurarak kendisini konuşan diye nitelemiştir, çünkü icabet eden konuşur; bu bağlamda konuşma 'efendim' demektir.

Allah her şeyi kuşatan rahmetini yayması itibarıyla ikramı geniş olan el-Vasi'dir. Bu rahmet yaratılmıştır ve onunla her şeye merhamet etmiş, kullarına karşı olan gazabını izale etmiştir. *'Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır'*[310] ayetiyle *'Her şey helak olacaktır, vechi müstesna'*[311] ayetlerinde düşünen kimseler için garip sırlar vardır. Allah her şeyi menziline yerleştirmesi bakımından el-Hakim'dir. O her şeyi yerli yerine yerleştirmiştir. *'Kime hikmet verildiyse, ona çok iyilik verilmiştir.'*[312] Kendinden haber verirken de bütün hayrın elinde olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber 'Bütün hayır (iyilik) senin ellerindedir', deyip geride hiçbir şey bırakmamış, ardından 'kötülük sana ulaşamaz' demiştir.

Allah el-Vedûd'dur. el-Vedûd kullarındaki sevgisi sabit olan demektir. Onların günahları Hakkın ezeli sevgisine tesir edemez, çünkü bu sevgi onlara ezeli kaza'nm ve kaderin hükmüyle ulaşmıştır; yoksa onları uzaklaştırmak ve kovmak üzere kendilerine ulaşmamıştır. *'Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın diye...'*[313] Burada mağfiret Allah'm sevdikleri adına öne geçmiştir. O şerefle nitelenen her şeye karşı üstünlük sahibi olması bakımından el-Mecid'dir. Âlemin değeri ve şerefi Allah tarafından yaratılıp O'na nispet edilmesine bağlıdır. Demek ki âlemin değeri kendinden kaynaklanmaz; değerli olan, gerçekte, zatı gereği değerli olandır ve o da ancak -genelde ve özelde- Allah'tır. Allah el-Bais'dir. el-Bais genel ve özel anlama sahiptir: Genel anlamı mümkünlerin yokluktan varlığa gönderilmesi demektir. Bu göndermenin farkına ancak 'mümkünlerin sabit hakikatleri vardır' diyenler varabilir. Bununla birlikte bu görüşü kabul edenler de işaret ettiğimiz hususu fark etmeyebilir. Varlık Hakkın kendisi olunca, onları ancak el-Bais ismiyle göndermiştir. Bunun yanı sıra özel anlamda

göndermek, hallerde ortaya çıkabilir. Misal olarak peygamberlerin gönderilmesini verebiliriz. Ayrıca uyku ve ölüm vaktinde dünya hayatından berzah âlemine, oradan kıyamete gönderilirler. Âlemde hal veya varlıklarda gerçekleşen her tür gönderme, el-Bais isminden ortaya çıkar. Bu yönüyle el-Bais Hakkın kullarına bildirdiği isimlerin arasında en sırlı olanlarından biridir.

Allah eş-Şehid'dir. Yani kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik edendir. Bunun yanı sıra kullarının iyilik ve mutluluğunun bulunduğu işleri görendir. Onlar, Allah'a ve peygamberine itaat edip güzel ahlaka uygun davranarak bu saadete ererler. Bununla birlikte Allah onların işledikleri günahları, hataları ve kötü ahlakları görendir. Bu sayede onlara kerem ve ihsanını gösterir, onları bağışlar, affeder. En sonunda kullar Allah'ın katında merhamete mazhar olurlar ve onun kapsayıcılığına dâhil olurlar, çünkü onlar da rahmetin kapladığı eşya kapsamındadırlar. Binaenaleyh 'muhalefet' diye isimlendirilen bu şeyleri Allah yokluktan varlığa ancak rahmetiyle çıkarmıştır. Öyleyse eşya rahmetten yaratılmış, onların bulunduğu mahal ise onların varlık sebebi olmuştur, çünkü günah kendi başına var olamaz, ancak günah işleyende var olabilir. Kuşkusuz günahların da rahmetten var olduklarını ve yaratıcılarının hamdini tespih ettiklerini öğrenmiş oldun! Bu itibarla günahlar kendisinde bulunup da ortaya çıktıkları yer ve kişi adına istiğfarda bulunurlar; çünkü onlar Hak varlıkta kendi başlarına bulunamayacaklarını bilirler. O Hakkın varlığı *'Bâtılın önünden veya ardından giremediği'*[314] şeydir. 'Önünden' ifadesi 'iki elimle yarattığım' ayetine atıf yaparken, 'ardından' ise Hz. Peygamber'in 'Allah'ın ardında bir gaye yoktur' hadisine atıf yapar. Bu hadiste Hz. Peygamber arka yönü Allah'a nispet etmiştir. Bu anlamda 'arka' yokluktan meydana gelmeyen veya kendisinden sonra yokluk gelmeyen varlık demektir. Yaratılmış olan ise öyle değildir; yaratılmış, bir yokluktan meydana geldiği kadar onun ardından da farkında olunmayacak şekilde yokluk meydana gelir. Çünkü varlık ve yaratma kesilmez. O halde âlemde ancak -dünya ve ahirette bir sona ve kesintiye uğramaksızın-

varlık ve müşahede vardır. Bu sayede varlıklar ortaya çıkar ve görülürler.

Allah el-Vekil'dir. O kulların maslahatlarını gözetsin diye vekil edindiği kimse demektir. Kulların maslahatlarını gözetmenin bir yönü ise onlara belirli bir ölçüde sadaka vermeyi emretmiş olmaktır. Allah kullarını kendisini vekil edinmelerinden sonra halife olarak atamıştır. Mallar bir şekilde O'na ait iken insanları o mallarda halife kılmıştır. Bu durumda mallar bir açıdan da kullara aittir. Onlar ise malları gözetirken Allah'ı vekil atamışlardır. Binaenaleyh mallar menfaatleri bakımından kendilerine aitken hamdini tespih etmeleri bakımından da Allah'a aittirler. Kim tespihi dikkate alırsa, 'Allah âlemi kendisine ibadet etsin diye yaratmıştır' der; kim menfaati dikkate alırsa 'Allah âlemi birbirlerine menfaat versin ve fayda sağlasınlar diye yaratmıştır' der. Bu konuda ilk fayda, yaratmadır. Allah bir yeri ancak bir yerde var olabilecek varlıkların kendisinde bulunup o yerden faydalanmaları için yaratmıştır. Kendi başına var olmayan arazları ise arazların kendisinde bulunmasına muhtaç cevherin menfaati için yaratmıştır. Bu cevher arazlardan yoksun kalamaz. O halde cevher-arazlardan her birisinin yaratılışı bir açıdan ötekine bağlıdır. Bu itibarla ortada gerçekleşmesi imkânsız sayılacak bir devir/totoloji yoktur.

Allah el-Kavi ve el-Metin'dir. Bu isim bazı mümkünlerde, hatta bütün mümkünlerde bulunan izzete karşı kuvvet sahibi olmak demektir. Mümkünlerdeki bu izzet, zıtları kabul etmemek demektir. İlahi kuvvetin bir tezahürü ise hayal âlemini yaratmış olmasıdır. Zıtları birleştirmek, hayal âleminde ortaya çıkar, çünkü duyu ve akılda iki zıddı birleştirmek mümkün değilken hayalde böyle bir durum imkânsız sayılamaz. O halde el-Kavi'nin otoritesi ve kuvveti ancak hayal gücünün yaratılışında ortaya çıkmış, hayal âleminde görünmüştür. Hayal âlemi (zıtları kendinde toplayan) Hakka delil olmak bakımından en tam ve yakın delildir: Hak *'el-Evvel, el-Ahir, ez-Zahir ve el-Bâtın*'dır.[315] Ebu Said el-Harraz'a 'Allah'ı neyle bildin?' diye sorulunca, 'iki zıttı birleştirmesi özelliğiyle bildim' demiş, sonra bu ayeti okumuştur. Bu nispetler aynı hakikate sahip değillerdir, aksi halde onda

bir fayda olmazdı. Bu itibarla nispeder inkâr edilemez: Bir şahsın birçok nispeti olabilir ve söz gelişi baba, oğul, amca, dayı vb. nispetlere sahip olabilir; hâlbuki o kendisidir, başkası değildir! O halde gerçekte (ilâhî) sureti haiz olan şey, hayaldir. Bu durum kimsenin inkâr edemeyeceği bir vakıadır. Herkes kendinde bunu bulur, uykusunda görür; herkes varlığı imkânsız bir şeyi mevcut olarak görebilir. Kendinden bunları görünce *'Hiç kuşkusuz Allah rızık veren, metanet ve kuvvet sahibidir'*[316] ayetinin farkına varırsın.

Allah el-Veli'dir; el-Veli kendisine yardım edene yardım eden demektir. Bu itibarla Allah'ın yardımı bir ödüllendirmedir. O'na iman eden kişi, hiç kuşkusuz, O'na yardım etmiş demektir. Mümin Allah'ın yardımını 'zorunluluk' yoluyla elde eder, çünkü Allah *'Müminlere yardım üzerimize bir haktır'*[317] buyurur. Bu hak rahmetin O'nun üzerine zorunlu olmasına benzer. Allah *'Rabbiniz kendisine rahmeti yazmıştır, kim bilmeden kötülük yapar ve sonra da tövbe eder ve durumunu düzeltirse...'*[318] buyurur. Rahmetin genişliği ne kadar çoktur. Öyleyse Allah'ın yardımı vücub (zorunluluk) rahmetine benzerken (her şeyi kuşatan) geniş-ihsan rahmetinden ayrıdır. Allah'ın bize bildirmiş olduğu hususlarda şarta bağlanmayan bir yardım görmedik. İlahi yardım ya imanla veya *'Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım eder'*[319] ayetindeki gibi şartlı zikredilmiştir. Belirli vakitlerde müşriklerin müminlere galip gelmesi hakkında burada ilâhî bir sır vardır ki düşünürsen -Allah'ın izniyle- öğrenirsin. Bu ayetler inanalım diye gelmiştir. Bununla birlikte iman sahibinde güçlendiğinde, zayıf olana göre yardım gerçekleşir; terazi ise bunu izhar eder.

Bu sözüm *'Bâtıla iman edenler...'*[320] ayetine dayanır. Ayette Allah onları 'mümin' diye isimlendirmiştir. Onlarm bâtıla iman etmiş olmaları, 'bâtıl' olmak bakımından ona iman etmek değildir. Onlar bâtıla hakikat ehlinin hakikate inandıkları gibi iman etmişlerdir. Ayette iman onlara nispet edilmiş, gerçekte inandıkları şey inandıkları surette ve tarzda olmamıştır. Allah onlarm inandığı şeyi -onların zanları bakımından değil- gerçekteki durumuna nispetle bizim için 'bâtıl' diye adlandırmıştır.

Allah el-Hamid'dir; el-Hamid öven herkesin diliyle ve O'nun kendi (kendini övmesiyle) övülenin Hak olması demektir. Aynı zamanda Allah kendisini övmesi ve övülmesi bakımından da övülendir. Bütün övdüğü sonuçları O'na döner. Allah el-Muhsi'dir. Yani harfleri ve varlıkları sayıca sayandır. Sonluluk ancak var olanlarda olabilir ve bu sayede onlar sayılır hale gelir. Bu şeylik, 'varlık şeyliği' demektir. Ayette *'Her şeyi sayıca saydı'*[321] denilir. Allah el-Mübdi'dir; el-Mübdi yaratılmış olanları ikinci mertebede yaratan ve yaratılışlarını başlatan demektir. Bu itibarla âlemde ortaya çıkan her şey Allah tarafından bu ikinci mertebede yaratılmıştır ve üçüncü bir mertebe yoktur. İkinci mertebe sonra gelen mertebe anlamında el-Âhir iken birincisi Hakkın mertebesidir. Allah el-Evvel, yaratılmış olan varlığı itibarıyla hiçbir zaman evvel olamaz; onun mertebesi ahir'dir (sonra gelen, ikinci). Hak bu mertebede onunla beraberdir, çünkü Allah bulundukları her yerde âlemle beraberdir. Hiç kuşkusuz Hak (ve âlem) 'Ahir' diye isimlendirilmiştir, bunu bilmelisin!

Allah el-Muid'dir. Allah yaratıcı, fail ve amel edici olması itibarıyla fiili yenileyendir (iade eden). Allah bir şeyi yaratıp onu tamamladığında başka bir şeyi yaratmaya geçer, çünkü âlemde tekrarlanan bir şey yoktur: Her şey meydana gelen benzerlerden oluşur. Her şey yeniden yaratılan şeyler ve var olan varlıklardır. Allah el-Muhyi'dir. Allah sabit her hakikate varlık vererek hayat kazandırır. Onların özelliği yaratmaya kabiliyetli olmaktır. Allah var olurken o şeyi yaratır. el-Mumit'tir. Allah yarattığını var olma zamanından sonra gelen ikinci zamanda öldürür. Onun varlığı bundan çok değildir. Bir şeyin varlık halinden sonra varlıktan ayrılıp (başka bir âleme) intikal etmesi, 'ölüm' diye isimlendirilir. Bazen varlık önceki sübûttaki hükmüne döner, artık fariğ kalmaksızın onun tekrar var olması imkânsızdır. Nihayet olmadığı için fariğ de kalamazlar.

Bu bölümü yazarken evin duvarlarından birisinden bir beyit okunduğunu işittim. Kimin okuduğunu görmüyordum, fakat sesini duyuyor, kime hitap ettiğini de bilmiyordum:

Tavsiyemi dinle, hoş birisin sen!
Yerleştiğin evin nedeniyle kazançlısın

Sen öyle birisin ki
Nasihatleri kabul edersin

Evin yakınında biri nida etti
Bir sayha duyuldu orada

Seni ona davet etmişti
Yüz çevirme, icabet et

Sana bir elçi geldi
En güzel hediyeleri getirdi

Rabbine kavuşmakla ilgili
Bütün maslahat zaten ondadır

O Allah'ı görmeye nispetle yakınken bize nispetle uzaktır. Böyle bir duruma misal olarak *miraçlar* hakkında söylemiş olduğu '*Onları uzak görürsün ve yakın görürsün*'[322] ayetini verebiliriz. Allah kendisi nedeniyle el-Hayy'dır. Bu isim sayesinde ancak hayat sahibi birisinde bulunması mümkün olan vasıflar ve nispetler sahih ve anlamlı olabilir. O el-Kayyum'dur; el-Kayyum kazandığı her iş karşılığında her nefsin üzerinde kaimdir. Allah el-Vâcid'dir; el-Vâcid (bulan) talep ettiğini hakkı nedeniyle talep eden demektir. Bu itibarla kaçan kişiyi yitirmediği gibi O'nu bilmek isteyen de kendisine ulaşamaz. Allah ilahlığı itibarıyla el-Vahid'dir. O'ndan başka ilah yoktur. Allah es-Samed'dir: Bütün işlerde O'na dönülür ve bu nedenle Allah'ı vekil edindik. Allah el-Kâdir'dir. O'nun kudreti kudretinin kendilerinde ortaya çıkmasını irade ettiği kabiliyetlere nüfuz eder. Allah ellerimizle yaptığımız işlere karşı el-Muktedir'dir. İktidar Allah'a aitken amel bizim ellerimizden çıkar. Bu itibarla âlemdeki her elin bir ameli vardır. Demek ki her el Allah'ın elidir, çünkü iktidar, sadece O'na aittir. Allah kendisi nedeniyle el-Kâdir, bizim vesilemizle el-Muktedir'dir. Allah el-Mukaddim ve el-Muahhir'dir. O dilediğini öne alırken dilediğini dilediğinin ardı-

na bırakır. Allah el-Evvel ve el-Ahir'dir. Bu isimler vücub (zorunluluk) ile ve bütün işin O'na dönmesiyle ilgilidir. Allah ez-Zahir ve el-Bâtın'dır: O kendisi nedeniyle zuhur edendir ve her zaman zuhur edicidir; aynı zamanda yaratıklarından bâtındır ve sürekli bâtın kalıcıdır. Bu nedenle de bilinmez. Allah kullarına dönük ihsanı ve onlara vermiş olduğu nimetleri nedeniyle el-Berr'dir. O kendisine dönsünler ve tövbelerine karşılık sevap vermek üzere kullarına döndüğü için et-Tevvab'dır. Allah dünya hayatında temizlemek amacıyla cezaları uygulamakla günah işleyenlerden intikam alan el-Muntakim'dir; kalan kısmı ahirette acılarla temizler. Bütün bunlar herkesin farkına varmadığı intikam ve gizli cezadır. Öyle ki annenin bebeği emzirmesiyle çektiği acı da bu kısma girer. Allah el-Afuvv'dür. Çünkü vermeler azlık ve çoklukta derece derecedir. Verme türleri azlık ve çokluk kısımlarıyla birbirinden farklıdır ve bu ismin hepsini içermesi gerekir. el-Afuvv ismi de el-Celil ismi gibi zıt anlamlı (değerli ve değersizi, ya da azlık ve çokluğu şamil) isimlerden birisidir. Allah er-Raûf'tur. O kullarında ortaya çıkan iyilik ve daha iyiyi yaratması bakımından er-Raûf'dur. er-Raûf ters anlamlı isimlerdendir ve şefkatin bir türüdür. Allah el-Vali'dir. Yani kendisine yönelen herkesi kendisi nedeniyle himaye edendir. Bu itibarla Allah ayan-ı sabite'ye yönelmiş ve onlardaki tesiri yaratma olmuştur. Buna mukabil var olanlara yönelmiş ve onların bir kısmını öne almış, dilediği bir kısmını ise geride bırakmış, hüküm vermiş, adil olmuş, vermiş ve ihsan etmiştir. Allah yeryüzünde büyüklük taslayıp hakkı olmayan bir şeye sahip olduğunu iddia edenlere karşı el-Müteali'dir. Allah adalete göre vermek anlamında el-Muksit'tir. Bu durum '*İndirdiğimiz her şeyi belli bir ölçüyle indiririz*'[323] ayetinde ifade edilir ki, kastedilen ölçülülük demektir. Allah el-Cami'dir. Kastedilen Allah'ın varlığıyla bütün varlıkları kendisinde toplamasıdır. Allah âlemlerden onların vasıtasıyla müstağni kalan el-Gani'dir. Allah el-Muğni'dir. Bunun anlamı, müstağnilik özelliğinin kendisine kazandırdığı bir durumdur. Bu ismin gereğiyle Allah'ın âlem hakkındaki bilgisi bilinene (malum) tabidir ve kendinden bir şeyi ona vermiş değildir. Binaenaleyh Allah o şeye tesire gerek duymayacak şekilde müstağnidir, çünkü söz konusu şeyde ancak (ilâhî

ilimde) bulunduğu durumun meydana geleceğini bilir. Allah el-Bedi'dir. Bu isimle Allah sürekli yaratıcı ve örneksiz var edendir. Çünkü Allah misaller var ederken aynı zamanda öncesinde misalleri olmayanları da var edendir. Bu itibarla bir açıdan misalin misalden ayrılması gerekir. Allah bu yönden el-Bedi'dir.

Allah maksada uygun olan ve olmayan işleri yaratması bakımından ez-Zârr ve en-Nafi'dir. Âlemde ortaya çıkan varlıklar ile fiillerin kendilerine nispetinin yol açtığı karanlığı izale etmesi itibarıyla en-Nur'dur; kendisini bilenlere gerçeği olduğu hal üzere göstermesi itibarıyla el-Hâdi'dir. Tutmuş olduğu bir şeyi salıvermesinin mümkün olması nedeniyle el-Mani'dir. Allah söz konusu şeyi ancak yaratıkları hakkındaki bilgisinin iktiza ettiği bir hikmette tutmuştur. Yokluğu kabul etmemesi itibarıyla el-Baki'dir; hâlbuki var olanlar var olduktan sonra yok olurlar. Allah sürekli varlık sahibiyken aynı zamanda sürekli yaratıcıdır. Bilhassa berzah âlemine intikalden sonra ardından gittiğimiz için el-Varis'tir. Kullarını doğru yola ulaştırması bakımından er-Reşid'dir. Allah her canlının perçeminden tutmuşken kendisinin doğru yolda olduğunu insanlara bildirmiştir. Demek ki sadece o doğru yol üzerinde bulunanlar vardır (herkes o doğru yoldadır) ve istikamet de rahmete erer. Binaenaleyh Allah her canlının perçeminden tutmasından daha çok ve daha büyük bir nimeti kullarına vermemiştir. Var olan her şey, O'nun sayesinde doğru yol üzerinde yürümektedir.

Allah '*Allah'a ve peygamberine eziyet edenler...*'[324] ayetinde belirtilen eziyetlere karşı es-Sabûr'dur. O'nun gücü yetmesine rağmen kullarını hemen cezalandırmamış, cezayı tehir etmiştir. Bunun nedeni, kendilerinden intikam almakla söz konusu acı ve ezayı bizim kaldırma ihtimalimizdir. Allah da buna karşı bizi över. Zaten es-Sabûr diye nitelenmişken, bu durumu bize bildirmesinin nedeni, eza ve sıkıntıyı O'ndan giderip ortadan kaldırmamızı irade etmesidir.

Bu bölümde 'mertebelerin mertebesi' olan genel kısmın içerdiği bazı konuları ifade etmiş olduk. Bu bölüm isimler bölümüydü. Zamirler hakkında genel bir hüküm vermekle yetineceğiz: Hz. Peygamber'in Allah'tan aktardığı veya Allah'ın kitabında geçen zamirlerde

kıssaya ve zamire bakıp zikredilen kıssadaki durumun gereğine göre zamir hakkında hüküm veririz. Ona bir şey eklemeyiz ve çıkartmayız.

Bu konu geniş bir bölümken biz ise daha önce de söylediğimiz üzere sınırladık. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

Otuz üçüncü sifir sona ermiştir.

OTUZ DÖRDÜNCÜ
SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

BEŞ YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

Çeşitli Menzillerden Hakikatlerin ve Sırların Bilinmesi

Yaratıkları içinde Allah'ın bir korkutucusu var
Onlara öğretir bir müjdeci olduğunu

Öyle bir kandildir ki o
Akıllarımızı hayrete düşürür durur

Her asırda bir adamcağızdır onun vekili
Onun nefesleriyle asırlar akar durur

Varlıkta tek bir kişidir o
Birdir, bilendir, basiretlidir bir de

Ey tek olan ve şanı yüce Rab!
Varlıklar içinde bir benzerin yok

O'nun nurları yalnız bizimle zuhur eder
Zira bize aittir zuhur

Biz her şey için bir tecelligahız
İşler, O'nun varlığında zuhur eder

Allah ruhu'l-kuds vasıtasıyla bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki: Kitabın en değerli bölümlerinden birini teşkil eden bu bölüm, güçlü nurların türlerini, parlayan şimşekleri, hakim halleri, derin makamları, ledünnî marifetleri, ilâhî ilimleri, müşahede edilen menzilleri, en mukaddes ilişkileri, netice veren zikirleri, hoş konuşmaları, ruhanî nefesleri, rav' kaynaklı kabulleri ve keşfin verip de mutlak Hakkın şahitlik ettiği her şeyi içerir. Bu itibarla bölüm, kitapla ilgili tüm hu-

susları içerir. Onlar dikkat çekilmesi gereken ve birinci bölümden sıralı olarak son kısma kadar devam edecek konulardır.

Bunlardan birisi imam-ı mübîn (apaçık imam) sırrı ile birinci bölümle ilgili hususlardır.

Hiç kuşkusuz imam açık ve mübindir
İşleri ve kuralları kullara açıklayan şeriattır

Şeriat onlarm hakkındadır ve öğrenirsin onu
Bir kısmı da tevhide mahsus konulardır

İmam-ı mübîn doğru sözlü olan demektir. O bilginin ihata ettiği her şeyin tecelligâhıdır. Nicelik ve nitelikte şekillenen arazlar kendisine yerleşir, iradeleri ve gayeleri meydana getirir, hasta idrak araçları kendisinden etkilenir. İmam-ı mübîn susturucu nur olduğu kadar cevherlerin cevheridir; âlemdeki izafetlerin kendisine dayanmasını ve varlıkların istinadını kabul ettiği gibi hikemi konumları ve mekânları da kabul eder. Mertebesi yüksek iken var oluşu çoktur. Başında ateş bulunan bir âlem iken basiret sahipleri için de ibrettir. Yazılan her şeyi yazdırırken bununla beraber yine de zorba değildir. Ancak taşıdığı şeye göre bir varlığa sahipken ancak kabul ettiği şeye göre tafsil eder. O bilinen ve bilinmeyen, mufassal ve mücmel her şeyi sayandır. Her suretin kendisinde aynı bulunurken onun her surette oluşu ve kevni bulunur. Yardım eder ve yardım alır, sayılır ve sayar. Biz kendisinden zuhur ettiğimiz gibi bize yasaklanan ve emredilen de ancak odur.

Başka bir konu ise ikinci bölümle ilgili olan ve harfe yerleştirilmiş zarfın sırrıdır. Zarf bir kap iken harf (anlamın kendisinde bulunduğu) döşektir. Harflerin sureti değişirken sureti de hüküm verir. O manaların manası, şekillerin ve yapıların farklılığına göre (anlamları) izhar edici olandır. Allah onun varlığını ihata ederken Hakkı müşahededen uzaktır. Menzilleri sınırlıdır ve eserleri görülür. Kelimeleri sınırlı, ayetleri nazarın yöneldiği şeylerdir. Beyanın kilitlerini verir, açıklar, ifade eder. Nesir de nazım da kendisinden meydana gelir. Emir ondan olduğu gibi hüküm de ondan meydana gelir. Halk ve Hak ondadır,

adalet ve zulüm, lafız ve rakam -vehim değil- tevehhüm ondadır. Onun ancak kendinden varlığı olabilir. Dikkatli ol! Kulaklara derunun gizlediği şeyleri açıklar, kuşkusuz ve tereddütsüz şekilde bilinmeyeni söyler. İman ve müşahede onu görür. '*Saygın sahifeler, temiz ve yükseltilmiş saygın yazıcıların elindedir*'[325] diye ifade edilen odur. İmamın oğludur, daha doğrusu kemalin ve tamlığın sahibi olan babasıdır. Açıklanırsa gider, veciz bırakılırsa aciz bırakır, böylece söz söylemek sahih olur. Sözü ve ifadesi çoktur. Şekilleri ve miraçları birbirinden farklıdır. Onun eserleri ve yolları nerede ile neredenin (ilişkisi gibi) araştırana gizli kalır. Gidendir ve kalandır. Hayali yurt edinmiş, kitap onun döşeği olmuş, dile temas eder. En yüce tenzihin sırrı buradan ortaya çıkar. Bu konu üçüncü bölümle ilgilidir.

Tenzihten uzak kaldık
Gördük ki tenzih teşbihe delilmiş

Dedik ki Hakkın bizden olan payı bu
Tek ve Bir'in bilgisi söyler bunu

Tenzihi münezzehin sınırlanması demekken teşbih ise teşbih edilen varlığın ikilenmesi demektir. Dostum! Kimi tenzih ve teşbih ettiğini iyice düşün, dikkatli ol! Böyle bir durumda tenzihçi doğru yoldan ayrılmış mıdır, yoksa bilgisi hakkında karanlıklarda mıdır? Yoksa tenzihçi bilgisinden kaynaklanan bir gölgelik içinde sabit bir iyilikte mi bulunur ve doğru mu söylemektedir? Tenzihçi (soyutlamak anlamında) boşaltırken, teşbihçi süsler ve niteler. Bunların arasında bulunan ne boşaltır, ne süsler; aksine şöyle der: 'O zuhur edenin ve bâtın kalanın aynı olduğu gibi dolunay gibi ortaya çıkanın ve gizlenenin aynıdır.' Bu yönüyle (varlık) ay ve güneş iken O'nun karşısında âlem nefs karşısındaki beden gibidir. Sadece cem' vardır ve varlıkta bir parçalanma söz konusu değildir! Hakikat böyle olmasaydı, var olan bir şey bulunmazdı; hâlbuki varlık vardır ve hatta o varlığın (kendisidir; *mevcuttur, hatta vücûddur*). Varlığın hükmü de müşahede edilir, daha doğrusu şuhudun kendisidir. (Allah ile âlem arasındaki) nispetler sayesinde nesep ve bağ sahih olmuştur. Sebebin yaratıcısı, yani

müsebbib olmasaydı, sebebin hükmü ortaya çıkmazdı. Şöyle diyebilirsin: 'O'nun benzeri bir şey yoktur.' Böyleyken gölge ve onun izi silinir. Buna mukabil gölge nassın ifadesiyle uzamış ve ortaya çıkmıştır. Bu durumda derinden araştırman ve incelemen gerekir.

Bunlardan birisi de dördüncü bölümden, latif başlangıcın sırrı ve konuyla ilgili gelen bildirimler bahsidir: Âlem bir alamettir de kimden var olmuştur? Âlem gizli kalan bir hakikate alamettir. Başka bir ifadeyle âlem gizli olup dış varlığın (kevn) izhar edeceği hakikate alamettir. Biz zuhur etmiş işaretler, dairevî mekânlar gördük. Daha önce orada yerleşen vardı. Ona 'Ardında ne var, ey Isam?' diye sorduk, şöyle dedi: 'Bağlanılan bir şey vardır.' Şöyle dedim: 'Allah ve O'nun ipi, bir de kimsenin bilemeyeceği bir şeyden başkası yoktur.' Şöyle dedi: 'Kesifler olmasaydı, latifler bilinmezdi. Eserleri olmasaydı ışıkları ortaya çıkmazdı. Kimin ateşi sönerse, onun ışığı zayıflar. Kutsiyet mertebesi ona aittir. Duyu kendisini izhar eder. Duyu eserini görmeseydi, latif bilinmezdi. Nefs sadece -aşırı yakınlık nedeniyle- körlüğü haber verir. Duyular da kendisini müşahede edemez. Onlar kuruntu ve vesveseleri idrak edemeyecek şekilde sağırdırlar; dilsizdirler, konuşamazlar, yabancıdırlar, ifade edemezler.

Latif latiften yayıldı ve ona benzedi
Farklılık kendisinden çıktı, sonra onu cezalandırdı

Latiften kendisine haklar yöneldi
Her şeyi bilen kadı için onu çağırdı ve sorguladı

Bilgili bir şekilde nida etti ona; bu bir karşılık
Amil olan uzak cins ve arkadaşından

Nidayı duyan sevap kazansın ve dönsün diye
Anlar ki yaklaşırsa kendisine

İki eliyle bütün iyilikleri elde eder
Bunun için elçileri kullandı ve kâtipleri

Allah esma-i hüsna, yani güzel isimlerinde el-Latif'tir. Yukarı ve aşağı melekler topluluğu bu isimlerle zuhur etmiş, birbirlerine komşu olduklarında sohbet etmişler, çoğaldıklarında gece sohbeti yapmış, bazı hakikatler üzerinde kendilerini görmüşlerdir. O hakikatlerin yolları olmadığı kadar göklerinde de gedikler bulunmuyordu. Bununla beraber melekler, inerler ve yükselirler! Onlar her çeşit bitkinin yetiştiği toprağı, yani yeryüzünü talep etmişler, (ürün ve netice çıkartmadaki) anahtarın nikâhta ve birleşmede olduğunu söylemişlerdir. Bu itibarla nikâhta üç şeyin bulunması gereklidir. Veli ve bu hüküm ve uygulamaya iki güvenilir şahit! Bilgili şöyle demiş: 'Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla' demek lazım! Dostum! Bu ifade (evlilik ilişkisini meşru kılan) iki şahit ve veli demektir. Bunlar, delillerin düzenlenmesinin başlangıcı olmuş, daha sonra saptırıcı kuşkular ortaya çıkmıştır.

Bunlardan birisi de beşinci bölümden, kendisini (âlemdeki işlerin) illeti sayan kimse için, 'ol' sırrı ve besmelenin sırrıdır. Görüşü esas alınanlardan biri olmasa bile Hallac-ı Mansur şöyle der: 'Senin besmele çekmen, Allah'ın 'ol' demesi mesabesindedir. Besmele çekerek tekvini, yani iş yapabilme (gücünü) O'ndan almalısın! Hz. Peygamber gibi kimin sadrı güçlenir, arşı daire haline gelir, zemini döşeğe dönüşürse, o kişi besmele çekmeksizin sadece 'ol' der, 'ol' dediği şey meydana gelir, başka bir dua okumaz! Kim zevk ederse, daralır: 'Topuk topuğa karıştığında, dönülecek olan rabbindir.' Bütün işler O'na döner, zaten her şey O'ndan sudur etmiştir.

Besmele çekme, 'ol' de sadece
Hakkın dediği gibi; olur ve meydana gelir

Bizim dönüşümüz O'nadır
Bize değil! 'Ol', olursun

Bunlardan birisi de altıncı bölümden ruhun sırrı ve onun Yuh'a, yani güneşe benzetilmesi bahsidir.

Ruh malum olduğu üzere emir âleminden
Muhkem zikirde bana söylendiği üzere

Rabbim bu kadarım bana bildirdi
O'nun bildirmesi benim değerimi de gösterir

Cisimler arzı nefisler sayesinde aydınlandığı kadar yeryüzü de güneşin ışıklarıyla aydınlanır. Burada kelimeyi tekil getirmedik (ve nefislerin arzı dedik), çünkü onlar, ancak kendilerinde bulunan var oluşun nuruyla ve ışığıyla aydınlanırlar. Bununla birlikte hepsinin aslı birdir ve bu nedenle Bir'den sudur edenler O'na ilave bir şey katmazlar. Bir 'yerleşen' gibi kendisini mekânlara indirdiğinde, mekânlar O'nu çoğaltmıştır. Binaenaleyh hakikatin ince bağları vardır ki, o bağlar 'yaratılmışlar' diye ifade edilir.

Bunlardan birisi de yedinci bölümden nicelik, nitelik ve onlara mahsus hükümler bahsidir.

Nicelik ve nitelik meçhulken bilinmiş
Bana niçin onlarla geldiğini anlamış olmalısın

Nicelik ve nitelik bize şu bilgiyi ulaştırır:
O'nun bizde hükmü vardır, bu ikisiyle bakmalısın O'na

O el-Kavi ismi itibarıyla beyt-i mamur iken istiva eyleminin üzerinde gerçekleştiği yer, zuhur mahalli, nur ile aydınlanan, Hakkın kelimesi, doğruluk oturağı, inceliklerin kaynağı, uyumların mazharı, bereketlerin mahalli, hareket ve duruşların belirleyicisidir. Miktarlar ve ölçüler onunla bilindiği gibi insan ve cin ona göre isimlendirilmiştir. İsimlerden kendisine ait olan el-Metin ismidir. O apaçık ışığı ortaya çıkartandır. Işıktaki hükmü bölmek şeklinde ortaya çıkar. Varlığıyla gölgeler ve karanlık ortaya çıkar. Hükmün kaynakları ondan doğar. Cevamiü'l-kelim ondan çıkar. Nasihatlerin işaretlerini ve maslahatların hazinelerini içerir. Şahadet latifliği, gayb ise kesifliğidir. Gayreti nedeniyle gizlenir ve hiç kimse kendisini göremez. Bütün hallerde halden hale girer, zatı gereği bütün amellerde tasarruf edebilendir.

Bunlardan birisi de sekizinci bölümden bedenlerin sırrı bahsidir.

Ruhun gözler için bedenlenmesi bir tahayyül
Orada durma! İş saptırıcıdır zaten

Delil bunu ortaya koymuş
Cebrail vahyin ruhunu indirdiğinde

Berzah özü gereği iki ucun mukabiliyken iki gözü olana ayetlerinin sırlarını gösterir. Bunlar onun gücüne delalet edip keremine ve diğerkâmlığına işaret eden ayetlerdir. Bu itibarla berzah halden hale giren kalp demek iken her surette halden hale girer. Büyükler ona itimat ederken küçükler onu tanımaz. Hükümlere nüfuz eder, nicelik ve nitelikte derin ayak sahibidir. Süratle başkalaşır. Nitekim arifler onun halini bilirler. İşlerin kilitleri elindeyken gururun dayanakları ona ulaşır. Kıymetli ilâhî nispet ve bağ ona mahsus iken yaratılmışa ait en yüce mertebe de ona mahsustur. Kesifliğinde latifleşirken latifliğinde kesifleşir. Akıl deliliyle onu eleştirirken şeriat otoritesiyle onu doğrular ve itidale oturtur. Bütün varlıklarda hüküm sahibiyken hükmünün doğruluğuna müşahede verileri delildir. Cahil ve âlim onun değerini itiraf ederken hiçbir hakim hükmünü geri çeviremez.

Bunlardan birisi de dokuzuncu bölümden iç içe giren şeylerin ve karışımların sırrıdır:

Yakarken ateş ışık gibidir, görülen budur
Bu iş nedeniyle Efendiye kulluk edilir

Hepsi yakın O'na, hepsi yakındır O'nunla
Her gelen işte hüküm vermek O'nun işi

İlk cömert Ba gibidir: Emir verdiğinde, direnmiştir. Yasağı ilk ihlal eden, yasak koyan kendi sınırda durmayandır. Uzlaşmada ayrılık ve muhalefet adettir. Seven ile buğzedenin kim olduğu bilinsin diye zıddı izhar etmiştir. Kendini bedbaht edecek işlerde (arzunun) emrine bağlanır, sakındığı haller kendisine yerleşir. Böyle biri değersiz ahlaka

uyar, hidayetle ters düşen işler yapar, fakat başıboş bırakılmaz. Korkuyla nitelenmesine rağmen işlerinde korkuyla hareket etmez. Onlardan biri itaat etmek üzere Rabbine yöneldiğinde, daha önce kimsenin çalmadığı saadet kapısını çalmış olur. Böyle birinin görme gücü ve duyma gücü Hak'tır. Kendi duyarsa kulak verir; ona duyurulursa susar.

Bunlardan birisi de onuncu bölümden gizlilik ve zuhurda nurun sırrıdır:

Güneş nuruyla güneşi izhar edicidir
O hükmü ateş olan bir nur

Amcasının kardeşi ibadet eder ona sadece
Kalpte eserleri ortaya çıkar

Nurlar aydınlık saçınca aydınlık olmuş, varlıklar birbirinden ayrışmış ve parçalanmış, işaretler ibareleri ve sözleri gereksiz hale getirir. Onların bir kısmı hayrete düşürür ve bu nedenle düşürmüş; bir kısmı ise hüküm vericidir ve hüküm vermiştir. Her varlığın belli bir makamı ve belirlenmiş bir sınırı vardır. Bir kısmı remiz, bir kısmı mefhumdur. Onlar nefislerini diledikleri yere yönlendirirler, diledikleri her surete girerler. Onlar demirciler ve perdedarlardır. Zuhur ve perde onlara aittir. 'Bu şaşılacak bir iştir.' Onlar çok tekbir getirirler, divana kurulurlar. En yüce makam onlarındır. Onların Allah ile içimizden alimlerin arasındaki menzilleri berzahtadır. Onların arasından nesep ve nispet sahipleri, fikir erbabına göre, insanlar arasından halife olanlardır. Nazari gücünü hakkıyla kullanıp da keşif ve ibret alınacak bağlamlarda haberin getirdiklerine iman eden biri bu durumu bilir. Akıllar salt kendi delilleri bakımından öyle bir bilgiyi idrak edemeyecek kadar acizdir. Bunun nedeni anlayış gözündeki körlüktür.

Bunlardan birisi de on birinci bölümden nikâhla gerçekleşen açılmanın ve başlangıcın sırrıdır:

Varlıkta bir kapıyım ben
Üzerinde bir kilit var

Bir açıdan güvey benim
Bir açıdan da gelin

Söyleyenin sözü dinleyende nikâhtır. Bu itibarla söylenen dinleyenden meydana gelenin aynıdır. Bu durumda lambanın görünmesi gibi ortaya çıkar. Teveccüh sözün sebebi olduğu gibi zuhur eden mahalde belirlenmiş yaratılışın sebebidir. Bu yaratmanın gayesi bâtın olanın zuhur edene yerleşmesidir. Bu nikâh mana ile duyu, bileşik olan varlık ile nefs arasında gerçekleşen nikâhtır. Bu sayede kesif ve latif olan bir araya gelir, temyiz ve tarif gerçekleşir. Manaların terkibi harflerin terkibinden farklı olsa bile, bu durum marifet ile maruf, yani bilinenin farklılığına benzer. Sonra nikâh işi, başlangıç ve açılış makamından ruhlar makamına, yüce menzillerden tabiattaki nikâhtan ortaya çıkan mertebelere, meleklerin evlerinden meleklerin varlığı için feleklerin nikâhına doğru iner. Bunun yanı sıra zamanların hareketlerinden rükünlerin nikâhına, rükünlerin hareketlerinden en sonuncusu insan cismi olan türeyenlerin zuhuruna kadar ulaşır. Sonra şahıslar ve bireyler ortaya çıkar. Demek ki nikâh (yani yeni bir ürün ortaya çıkartmak için birleşme) sabit ve yerleşik, sürekli ve daimidir.

Bunlardan birisi de on ikinci bölümden döngü ve devir ile divan üzerinde kurulmanın sırrıdır:

Emirle divan üzerine kurulduk ve istiva ettik
O bir devir, devir varlığı kuşatır

Bizimle işler döndü, hayrete düştü
O'nun mertebesini elde ettiğimizde

Dehr kalbin dönüşmesidir ve bu nedenle suretten surete girerek kalp başkalaşır, türden türe girer. Zamanın dönüşü olmasaydı varlıklar ortaya çıkmazdı. Gece ile gündüz olmasaydı, zamanda var olmak mümkün olmazdı. Asılların hükmü mevsimlerin tekrarlanmasıyla

devam ederken dünyada ve selam yurdunda nimetler böyle ortaya çıkar. Serir ve divan dönmüştür, bunun nedeni tafsil ve tedbir bilgisinin bütün var olanları ihata etmesini sağlamaktır. Böylece Hak zatıyla işleri ve varlıkları idare eder, hibelerinden kendilerine uygun olanları onlara verir. Çünkü bütün hazineler O'nun katında ve ellerindedir. İhata etmek ve devir olmasaydı, bu durum gerçekleşmez, sakin olan her şey O'nun olmazdı. Binaenaleyh ihata edilenin herhangi bir nüfuzu yoktur, bunu fark etmelisin! Dönmenin kürede olduğunu söyleyen kişi, küreden sonra dönmekten çekinmiştir. Dönmekten ancak (feleklerin) hareketi hakkında bilgisi olmayan kimse söz eder. Böyle biri işin ardında bir imam olduğunu da bilmez. Gerisin geri hareketi ileri sürmek çelişkili bir görüştür.

Bunlardan birisi de on üçüncü bölümden ferşin sırrı ve Arş taşıyıcılarının sırrıdır:

Ben ferş'te varım
Ferş ise Arş'ta var

İmam olunca ben
Bütün var olanlar benim döşeğim

Ruhlar ve suretler divanlara, mertebelere ve makamlara uzanmışlardır. Bunların yolları ve ara yolları vardır. Ruhlar ve suretler, melekler ile insanların arasında bulunur. Bu itibarla insan anlamındaki beşer, yaratılışına iki elin temas etmesi nedeniyle böyle isimlendirilmiştir. Buna mukabil melekler ise göz ile göz arasında gidip gelmeleri nedeniyle böyle isimlendirilmişlerdir. Başka bir ifadeyle melekler mekânsızlıktan mekâna, mekândan mekânsızlığa, mekândan başka bir mekâna, mekânsızlıktan mekânsızlığa gidip gelirler. Böylece melekler '-den' ile '-e' arasında bulunurlar. Yüce ve ulvi melekler topluluğu ortaya çıkmıştır. Arş taşıyan-taşınan, emir ise ayıran-ayrılan, âlem ise derece derece olmuştur. Ferş ise konulmuş yatak iken yasaklanmamış mubah olandır; şeriat kendisini sınırlasa bile tabiat onda hüküm sahibidir. Kendi hakikati olmasaydı, sınırlamanın âlemde hükmü ortaya

çıkmazdı. Sınırlar kaybolsaydı, sınırlama da kaybolurdu. Hâlbuki onların yok olması imkânsızdır, çünkü onların bekası kemallerinin ta kendisi demektir. Bu sayede derecelenme mümkün olmuş ve ortaya çıkmıştır.

Arş üzerinde istiva edenin ferşi, yani döşeğidir. Emir O'ndan çıkar ve tekrar O'na döner. Fakat geriye doğru dönüş değildir bu! Bilakis emir gittiği şekilde gider. Bu itibarla bir bitiş yeri ve gaye yoktur ki geriye dönsün! İhatasının bir nihayeti yoktur ki, parçalanma olsun! Allah'ın ardında bir gaye ve hedef yoktur. Allah gören ve kör için el-Evvel'dir. Herkes başlangıcı söylerken sonu ispatta farklılaşırlar: Bir kısmı bir görüşü, bir kısmı başka bir görüşü söyler ki, bütün bunlar aktarılmıştır.

Bunlardan birisi de on dördüncü bölümden iki nebilik sırrı ve onlara ait hususlardır:

Teşrii peygamberlik sona erince
Yüce haberler devam eder durur

İkinci tür nebilik, herkesi kuşatır ve o velilerin nebilerden tevarüs ettikleri mirastır. İlhamlar, nefesler ve üflemeler onlara ait (bilgi kaynaklarıdır). Bu itibarla içtihat, sonradan meydana gelen bir şeriattır ve onunla haris, 'haris' diye isimlendirildi. İçtihat Allah'm seçtiği bir imama mahsus izinli şeriat demektir. Miras geride kaldığı sürece gönderme ve nebilik sürer. Bu miras mal, infak ederek eksilmez; aksine sürekli artar. Misal olarak ardından sabahın gelmediği bir lamba ve aydınlığı verebiliriz. Güneş sureti bakımından her ikisinde ortaya çıkar. Bu itibarla güneş ay bakımından ışık iken zatı bakımından da aydınlık ve ışıktır. Her iki hali sayesinde sabah ve akşam ortaya çıkar. Güneş kendisini kendisiyle gizler. Kamer yani ay ise gündüze ulaştığında sırrın ve açıklığın sebebi olur. Yaratılmış birinin geceleyin gönderilmesi, gönderilenin gecesine (işaret eder). O halde varislik nebiliği aya ait bir nebilik iken peygamber ve resulün nebiliği güneşe aittir.

Bununla birlikte her ikisi nebilikte ortak olmuş, ay fütüvvet derecesini elde etmiştir.

Güneş geceleyin ayda doğar
Batar da gözün hiç haberi olmaz

Suretlerde sana verilen surete şaşılır
Gözdeki ışık gibi bir ışığı yok

Peygamberlere itaat onları gönderene itaat demek
Allah peygamberinin bir tesiri yok

Allah derse peygamber söyler, arzusuyla konuşmaz
Bu nedenle peygambere itaat etmeyen Allah'a asidir

Bunlardan birisi de on beşinci bölümden lambanın nefeslerle söndürülmesi bahsidir. Kabul eden edilgenlik mizacına sahip olunca, nefes, söndürme ve tutuşturma özelliğinde olmuştur; söndürürse öldürür, tutuşturursa hayat verir ve ihya eder! Binaenaleyh güldüren ve ağlatan O'dur ve bu nedenle fiil ve tesir O'na izafe edilirken - vasıfları incelemede insafın bulunmayışı sebebiyle- kabul edene itimat edilmez. Yine de ortaklığın, yardım edicilik özelliğindeki asıllarda olduğunu anladık. Kendisinden yardım talep edilmez, bilinmeyen-bilinen iken zevk sahibi de kendisine dayanır. Yaratılmışta ve Kadim'de hükmü vardır. Bu hüküm isteyene icabet ederken ortaya çıkar ve 'kabul eden' derken kastettiğimiz budur. Rahman'ın nefesi olmasaydı, varlıklar ortaya çıkmazken varlıkların kabiliyeti olmasaydı var olmayla nitelenmez, hiçbir şey var olmazdı. Sabah yeli estiğinde, kararmış geceyi ortadan kaldırır.

Gece olmasaydı gündüz olmazdı
Işık olmasaydı gece kaçmazdı

Karanlıklar hakikatleri bakımından değil, var oluşları itibarıyla kaçar ve kaybolur, çünkü hakikat ortadan kalkmazken halleri başkala-

şır. Gölgelerin akşam ve sabah secde etmeleri, bir şükür secdesi olduğu kadar aynı zamanda ilâhî tuzaktan korunma amacı taşır.

Bunlardan birisi de on altıncı bölümden evtad (direkler) ve ebdal'in (bedeller) sırrı ile onların dağlara benzetilmesinin sırrıdır. Ebdal'in ruhları, yedi feleğin ışıklarından meydana gelen meleklerin varlıklarıdır ve burçlar feleği onları ayrıştırmıştır. Onlar makamlarda yükselmekle menzillere inerken inişle nitelenirler. Bu nedenle varlık mutluluk ve kara bahtlılık şeklinde onların üzerinde taksim edilirken azletme, görevlendirme, yoksulluk ve yeterlilik onlara mahsustur. Evtad yoksul ve muhtaçtır. Aynı zamanda onlar imkân ve güç sahibidir. Derinlik ve yücelik onlara mahsus olduğu kadar bu izzet, ulaşılmazlık ve engelleme gücüyle birlikte başkalaşmaları ve dönüşmeleri kaçınılmazdır. Böylece (ebdal'in kendilerine benzetildiği dağlar) parçalandığı için yeryüzüne ve zemine katılırlar, feleklerin hareketleri kendilerinde tesir icra eder. Rical, yani Allah adamlarının bilgilerinin en sırlısı, failinin isimlendirilmediği bilgidir. Mesela 'yeryüzü şiddetle sarsıldı, dağlar atıldı' gibi ifadelerdir. Bu ikisi 'vakıa'nın (kıyamet) gerçekleşmesinin delilleridir. Söz konusu vakıa 'gerçekleşeceği sözünün yalan olmadığı, alçaltıcı ve yükseltici' vakıadır. Allah'ı bilen için meydana gelen ilk bilgi O'nun söylediği gerçekleşme ve var olmayla ilgili (emri) duymanın bilgisidir. Allah var olmamışa 'ol' diyerek emir verir. Bu sayede ölçüler terazide ortaya çıkar ki, terazi insandır. İnsan Hakkın suretiyle ortaya çıkar ve 'doğruluk oturağında, muktedir hükümdarın nezdinde' misafir olur. Bu itibarla imam olmak bir alamet, halifelik ise konukluktur. İnsan ilâhî isimlerin bilgisiyle gökyüzü ve yerin hükümdarlığını elde ederken (Hz. Peygamber'e tahsis edilen) cevamiü'l-kelim sayesinde hikmetlerin bilgisini elde etmiştir. Binaenaleyh insan bileşik ve basitin hak ettiği şeyleri ihata eden ve onlara hükmedebilendir. Böylece genişlikte dolaşmış, vuslata erebilmiş, yaratmada vecdi almış, gözlerin şahitliği için sübût mertebesinden hareket etmiştir. Bu itibarla şahitler, hükümleri kendisinden meydana gelen ve eserleri ondan ve onunla ortaya çıkan ilâhî isimlerdir. Öyley-

se duymak ile varlık meydana gelmişken müşahede de varlıkla gerçekleşmiştir.

Av olmasaydı ceylan kaçmazdı
Uzaklık olmasaydı vuslat tat vermezdi

Şeriat olmasaydı kayıtlar ortaya çıkmaz
Bölünme olmasaydı hilal büyümezdi

Açlık olmasaydı beden erimezdi
Oruç olmasaydı vuslat olmazdı

Kevn olmasaydı gök parçalanmazdı
Göz olmasaydı dağ parçalanmazdı

Doğruluk yanlışı izhar etmeseydi
Hidayet veya delalet bilinmezdi

Her konuda nimet olmazdı
Celalin ve cemalin hükmü de olmazdı

Bir şahıs görürüm gözü keskin
İtaat edilen emrin sahibidir

Ona en son ait olan şey bir göz
Yanında ne yay vardır ne de ok

Her işi bilen münezzehtir
Celal O'na ait, ihatalı bilgi de

Bir kavmin gözleri bakınca O'na
Kemal onlara görünür

Bazen sadece uzak nefisleri görürler
Gayeleri vuslat olan nefisleri

Bunlardan birisi de on yedinci bölümden 'Kâr elde etmek üzere çalışan kendisi için çalışmış, verilecek nimet için kap olmuştur' bahsidir.

Bir meydan olunca sen
Olunca onda dolan dur

Olumsuzlamam ben onu
Bu nedenle insan diye isimlendirildin

'*Ta ki bilelim*'[326] ayetiyle bilgi kendisine geçtiğinde, arif susmuş, bu hitabı duyunca artık konuşmamış, nazari bilgi sahibi ise vehim sahibi bir cahilin veya kalbinde hastalık bulunan birinin (yanlış anlayacağından) çekinerek ayeti tevil etmiştir. Cahil acı duyarken Allah'ı bilen bu bilgiyle memnun olmuştur. Allah ona (doğru yorumu) ilham etmiş, o ise ilham edileni saklamış, ondan söz etmemiş ve bir zahirî gibi şöyle demiştir: 'Allah en iyisini bilir!' Öyleyse (bilgisini Allah'tan alan) ilahî bilmiş, yaratılmış olan selamette kalmıştır. Bilmediğini sana öğreten Allah'a hamd etmelisin. Allah'ın senin üzerindeki ihsanı büyüktür. Sen de O'na şükür için gayret göstermeli ve ısrar etmelisin. Bu hususta övgü ve kınamayı ayırt eden birisini görürsen ona şöyle demelisin: 'Acele etme, sonra pişman olursun. Çünkü senin duvarın yıkılır, bilinmeyen sır ortaya çıkar, dün teslim olan artık iman eder. Binaenaleyh veren alanın aynıyken veren (gerçekte) kendisine ikram etmiştir. Bunlar Allah'ın şiarlarıdır. Onları yücelten kişi büyür ve yücelir; kim onlara haksızlık ederse alçalır. Himmet sahipleri nerede, ihsan ve söz sahipleri nerede! Onlar belirsizi açıklar, üzerindeki mührü ve kapağı açarlar. Böylece gayblerde bulunanlar ortaya çıkar. Onları sağa doğru alır ki, önceki ümmetler kendilerine tahsis edilmiş nimetlere bakabilsin. Cevamiü'l-kelim verilmiş olan Abdullah oğlu Muhammed'dir. Yaratılış onunla başladığı gibi onunla sona erer. Hz. Âdem toprak ile su arasında henüz çamuru yoğrulmamış bir haldeyken ve isimleri öğrenmemişken o peygamberdi. Hz. Muhammed'in toprağı (bedeni) ise hüküm verince adil davranan terazi devri gelene kadar ertelenmiştir. Binaenaleyh Hz. Peygamber, ruh, nefs, akıl ve duyu itibarıyla, şeriatları koyan ve onları kaldırandır. Bütün bunları Kalem, Levh-i mahfûz'a yazmıştır.

Bunlardan birisi de on sekizinci bölümden teheccütte ibadet ve kulluk bahsidir: İki gözü olan kimse için sabah ortaya çıkıp biz de Allah'ın iki kez öldürüp iki kez dirilttiği kimselerden olunca, gayblerimizde itiraf ettiğimiz günahlarımız ortaya çıkar. Teheccüdümüz sınırlanmış, Kur'an'ımız/okumamız meşhûd, yani görülen olmuştur. Yitip kaybolan şey nafilede ortaya çıkar, farzlar ise mekânları doldurmuş ve imar etmiştir. Biz de onları kurban olarak sunduk, binekler edindik. Evrad ticareti kazanç vermiş, alışılagelmiş edebi aşarken doğruluk ve reşad ortaya çıkmıştır. Biz de doğruluk oturağında her nefs üzerinde kaim olan Hakkın niteliğiyle oturduk. Allah her nefs üzerinde nefsin kazandığıyla kaim olarak bulunurken kazandığı bilgiyle de her alimin üzerinde durur. Fecir doğduğunda, ışıkları ve nurları nefsin önünde yürür, ecri ve sevabı da onları takip eder. Ecir kesifi geçerken nur ile de latif aydınlanır.

Benim virdim -benim niteliğimle değil- senin niteliğinle oldu
Teheccüddeki ihtişamın benim haşmetim

Üzerime bir ahit alınca sana söz verdim
Yerine getirdim onu; benim ahdim benim için öncelikli

Sen vaat ettin, ben de vaat ettim
Bütün vaatlerimde doğru sözlüyüm

Sen de doğru sözlü Hak'sın
Şanında haşmetimle duran

Şanımın yüksekliğini şanımla bildim
İlah'a benim gibi hamd edenin şanı

Bizimle hamd edenlere söyle, ayılın
Hakkın hamdı sınırlılıkta

Mutlaklıkta ise tenzih takyidi vardır
Benim sınırımda hamd bilinir

Bunlardan birisi de on dokuzuncu bölümden kazanılmış bilgide med ve cezir bahsidir. Bazı varlıklar sınırlanır ve tanımlanırken bir kısmı tanımlanamaz. Med ve cezir tabiatta ortaya çıkıp da tanımlanabilen iki iş ve neticedir. Bilenin elde ettiği kazanılmış bilgi hem hâdis (zamanda var olan) hem kadimle ilgilidir ve her ikisini de şamildir. Kadim hakkında söylediğimizi kabul etmezsen '*Sizi sınayacağız ta ki öğrenelim/bilelim*'[327] ayetini hatırlamalısın. Hak kendisi hakkında nasıl hüküm vermişse, sen de O'nun hakkında öyle hüküm ver; vahyi bir kenara bırakarak aklınla hüküm vermeye kalkışma! Çünkü sınırlanmada taklit, kullarını gözetmek üzere halifeyi kendi makamına indirirken sınırlamaktır. Onu taklit ederken kendisini sınırlamıştır. '*Göklerin ve yerin kilitleri (sınırlamaları) O'nundur.*'[328] Yükseltme ve alçaltma terazisi O'nun elindedir. Allah mülkün sahibi ve maliki olsa bile, aym zamanda mülkün mülküdür. Mülkü dilediğine verir, dilediğinden çekip alır, dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil eder. Hayırlar ve iyilik O'nun elindedir. O her şeye güç yetirendir, '*Benzeri hiçbir şey yoktur, O gören ve duyandır.*'[329]

Medden sonra cezir, fazlalığın sınırda ve tanımda bir eksiklik olduğuna dikkat çeker. Bu itibarla cezir, bizde örtülü olan Hakka dair bilginin bizim için bilinir hale gelebileceğini gösterir. Buna mukabil kendisini bilmesi, kutsiyetinin yüceliği nedeniyle bilinemez. Bu durum (Hz. İsa'nm sözüyle) 'Ben senin nefsindekini bilmem' ayetinde belirtilir. (Hz. İsa demek istiyor ki:) Ben seninle hemcins değilim, çünkü sen, izzet mertebesi ulaşılmazlığı gerektirdiği için türü, yani alt kısımları olmayan bir cinssin. Hakkın ilahların suretlerindeki tecellileri olmasaydı, mutlu ve şen nefisler O'ndan nimetlenemeyeceklerdi. Buradan hareketle 'Sen cinssin' diyebilirsin. Gerçekte Allah her şeyin kendisine döndüğü asıl ve esastır.

Konulardan birisi de yirminci bölümden bilginin genişlik ve uzunluğa taalluku bahsinde farz ve nafile ibadetlerin sırrıdır. Kimin illeti İsa ise o artık üzülmez, çünkü o yaratan-hayat veren, hayat veren yaratılmıştır. Âlemin genişliği onun tabiatında, uzunluğu da ruhunda ve şeriatındadır. Bu nur, Hüseyin b. Mansur el-Hallac'a nispet edilen

sayhur ve deyhur'dandır. Retki ve fetki, yani dürülme ve parçalanmayı bir görmedim. O rabbinin (sözleriyle) konuşmuş, şafak vaktine, geceye ve gecenin örttüğüne yemin etmiştir. Ortaya çıktığında aya yemin etmiş, tabaka tabaka terkip edilmekten söz etmiştir. Çünkü o karanlık içindeki bir nurdur. O'nun katında Hakkın konumu tabut karşısında Hz. Musa'nın konumuyla birdir. Bu nedenle Hallac lâhut ve nâsut fikrine sahipti. Onun sözleri nerede, 'Hakikat tektir' diyerek bu hakikate ilave sıfatları imkânsız sayanın görüşleri nerede! Fırın nerede, Tur nerede? Ateş nerede, nur nerede? Genişlik sınırlanmış olan iken uzunluk uzamış ve ortaya çıkmış bir gölgedir. Farz ve nafile ise şahit ile şahit olunandır (meşhud).

Bu konulardan birisi de yirmi birinci bölümdeki tevalüc ve tehalüc bahsidir. Tevalüc nikâh, yani cinsel ilişki demekken tehalüc geceyle gündüzün birleşmesinden melekût ve şehadet âleminde gerçekleşen doğumdur. Bu doğum sayesinde asırlardan ibaret olan çocuklar ve ürünler meydana gelir. Böylelikle günler, aylar ve yıllar birbirinden ayrışır. Dehir dehirler ile birleşir. Güneşin hükmü olmasaydı, rükünler âleminde bir nefis sahibi kimse ortaya çıkmazdı. Menziller kendilerine yerleşenlerle birlikte çoğalır. Daha doğrusu menzillere yerleşenler menzilleri belirler. Bunları ise sayılar takip eder. 'Evde kimse yoktur.' Bu olumsuzlamada istisna gerçekleşirse, munkati istisna diye isimlendirilir. Bu durum kaçınılmayacak bir durumdur.

Konulardan birisi de yirmi ikinci bölümdeki menziller ve menzile yerleşenin sırrı bahsidir. Menzil mekân, menzile ise hakikatle ilgilidir. Buna göre emir ve şe'n, mekanet ve mekândadır. Nazil olan ise kendi menzilinde ve menzilesindedir. Kur'an'ın sureti bakımından sureleri vardır. Bunlar onun menzilleridir. Bunun yanı sıra onun ayetleri de vardır. Bunlar ise onun delilleridir. Kur'an'da kelimeler de vardır. Kelimeler ise surettir. Onun harfleri vardır; harfler Kur'an'ın cevherleri ve incileridir. Binaenaleyh harf 'çekik gözlü' olmakla nitelenmiş olanın zarfıdır. Kelamda kelimeler ise çadırlardaki çekik gözlüler gibidir. Öyleyse işaretlerin anlamını idrak etmekten aciz kalma. Aynı zamanda ibarelerin gösterdiklerini anlamaktan da aciz kalmamalısın.

Binaenaleyh icaz ancak Kur'an'ın mecazdan münezzel olmasıyla gerçekleşmiştir. Kur'an'ın bütünü doğrudur ve her kelimenin gösterdiği haktır. Onun durumunda bir belirsizlik de yoktur. Bununla birlikte bir surenin benzeri olan surenin getirilmesini talepte bir güçlük ve sıkıntı ortaya çıkar. Allah her peygamberi kavminin diliyle göndermiştir. Bunu iyi düşünmelisin, yardımı ancak Allah'tan dilemelisin!

Başka bir konu ise yirmi üçüncü bölümden 'yardım talebi' ve korunmanın sırrı bahsidir: Korunmuşluk ve masûniyet velilerde muhafaza, nebilerde ve peygamberlerde de ismet demektir. Bunun Allah'tan gelen ve peygamberin bildirdiği vahiydeki ifadesi 'Hakkı bâtıl üzerine yığar ve onu yok eder' ifadesidir. Bir de bakmışsın ki, bâtıl yok olmuş ve öteki onun izini takip eder. Bu itibarla teklif hakikat olsa bile, meyledici bir araz iken aynı zamanda yok olucudur. Dünyanın kardeşi ahirette bulunmayan bir hükmü vardır. Kızı üzerine anne nikâhlanamaz! Bununla birlikte 'kız hücrede değilse' bazı mezheplerde helal olabilir. Yardım talebi bela ve imtihan sahibinden gelen bir iddiadır. Perdeler ve örtüler göz için çekilmiştir. Sen de bakmaktan sakınmalısın! Bazen haber haberi yalanlar. Sabır yoluyla yardım istemek cebir ile muhayyerlik arasındaki bir hayrettir. Allah'tan yardım istemek, bir karışıklığa ve belirsizliğe (müteşabihlik) yol açar. Müteşabihi takip eden ise hiç kuşkusuz sapıtır ve kalbi eğrilir. Peygamberin görevi, tebliğden ibarettir. Muhkeme bağlanan, hiç kuşkusuz, sağlam bir yolu tutmuş demektir.

'Allah hakkı söyler ve doğruya ulaştırır, çünkü kefil olan O'dur.'

Başka bir konu yirmi dördüncü bölümden, fırtınaların hükmünden şeriatlardaki ortaklığın sırrı bahsidir.

Bilmelisin ki, fırtınalar, şeriatların ve tabiatların hükmüne göre gerçekleşir. Bu nedenle yükselirler, aşağı inerler, terakki ederler, inerler. Gerçi yaratıklarda bulunan bu iki nitelik (yukarda olmak ve aşağı inmek), gerçekte ilâhî bir niteliktir. Yukarda ve ulvi olan aklî delilin seni kuşkuya düşürdüğü her şey iken inmek (nüzûl) nakledilen şeriat deliliyle sabittir. Halifelik ve imamlığın sahibi Necd ile çölü arasında

mesken tutarken berzahlar ilmini elde ettiği için yüksek şeref ve itibar sahibidir. Temyiz ve eleştiri onun hakkıdır. *'İşin başında ve sonunda emir Allah'a aittir. O gün müminler Allah'ın yardımıyla sevinirler.'*[330] Onların sevinmelerinin nedeni imamlarının, önderlerinin, efendilerinin, reislerinin ve bilginlerinin sevinmiş olmasıdır. Siyaset ilmi başkan olanlara aittir. Bu itibarla her başkan yönettiklerinin üzerinde bulunduğu durumun kadir ve kıymetine göre yönetici ve idarecidir. İslam ümmetinin en hayırlı ümmet olmasının nedeni, hiç kuşkusuz, Hz. Peygamber'in bütün Âdemoğullarının efendisi olmasıdır. Bu hususta bir belirsizlik ve karışıklık yoktur. Binaenaleyh o bize (efendi) olmuşken bizim değerimiz de ona bağlıdır, bunu fark etmelisin!

Bu konulardan birisi de yirmi beşinci bölümden hangi nimetin hangi güne tahsis edildiğinin öğrenilmesidir: Hilim sahipleri çok ah edenlerdir. Ona Allah'ın günlerini öğretirsen, intibah yoluna ve yöntemine yönlendirmiş olursun. Binaenaleyh ancak uyuyan uyandırılırken, o ancak 'kazandığıyla birlikte her nefs üzerinde kaim olan' kimsedir. Burada günler nimetlerin yerini almıştır, çünkü onlar, farklı türleriyle ikramları getirendir. Zaman kapsayıcı olduğu için koruyucuyken sapma ve istiva da onun vasıtasıyla gerçekleşir. Bu itibarla zaman geniş olunca, dört mevsimi içerebilmiştir. Hadiseleri ortaya çıkartıp gece ile gündüzün ardışık gelmesi nedeniyle rükünlerde hüküm sahibi olan zamandır. Bazı suretler meydana gelir ve geçer, bazı haller üzer ve bazısı mutlu eder, devirler döner, yıldızlar doğar, batar. Günlerin, haftaların ve senelerin gelip geçmesi, asırlardaki hadiseleri gerçekleştirir. Bir gün, gece ile gündüzden oluşurken dolunay ve kararma devrelerinden geçer. Sene tekrarlanır, hafta yedi günlük bir devirdir. Yolların hükmü saatlerde, derece ve dakikalarda ortaya çıkar. Bunlara eklenen ikinci, üçüncü ve daha fazla dereceler, rakikalardır. Onlar hakikatlere doğru uzar.

Bu konulardan birisi de yirmi altıncı bölümden olmasıdır: Nasihatlerin remizleri hazinelerin sırrıdır. Nasihatçi zaman kendisine hadiseleri gösterebildiği takdirde nasihat edebilir. Bu itibarla maslahatın gereğine göre amel etmek, bütün iyi ve salih kulların şiarıdır. Bakınız!

Salih kul nasıl duvarı onarmıştır (Hızır'ın duvarı onarması hadisesine atıf!). Duvarı onarmak küçük yetimlerin menfaatine olan bir işti. Hızır duvarı onarmış, fakat ona karşılık ücret istememiş, sadece Hz. Musa'ya 'Sana daha sonra bundan söz edeceğim' demekle yetinmiştir. Meselenin hikmetini kendisine bildirince Hz. Musa Kelimullah kendisine râm olmuş, daha önce yadırgadığı hususta Hızır'a itimat etmişti. Buna mukabil rahmete mazhar kul da Hz. Musa'nın itirazını anlayışla karşılamış, onun durumunu anlamış, ardından her biri ötekine 'Ben senin sahip olmadığın bir bilgiye sahibim' demiş, burada ayrışmışlardı. Hz. Musa onun üstünlüğünü görünce, onun bütün yaptığı işleri kendisine havale etmiştir.

Bunlardan birisi de yirmi yedinci bölümden gölgelerin sabah ve akşam secde etmeleri bahsidir: Gölgeler sahip oldukları kendini beğenme duygusu nedeniyle güneşe secdeden ve boyun eğmekten imtina etmiş, güneş ise bu vakitlerde onları döndürmüş, gölgeler de göklerin ve yerin melekûtunu elinde tutan Hakkın karşısında secde etmek üzere uzamışlardır. Göklerin ve yerin melekûtunu elinde tutan, temkin ehlinden olduklarını ileri sürenlerin secde ettiği ve sağlam ve derin akıl sahibi olduğunu iddia edenlerin ibadet ettikleri Hak'tır. Gölgeler güneşin kendilerini görmek üzere onlara doğru eğildiğini görünce, asıllarını talep ederek, geri çekilmiş ve büzülmüşler, bu sayede güneşin üstünlüğü ortaya çıkmış, güneş ise onların varlıklarını görememiştir. Bu durumda güneş ışığıyla kendisine boyun eğdirecek kimse bulamamıştır. Bunun nedeni onların süratle uzaklaşması ve kaybolmalarıdır. Aslın inayeti olmasaydı, bu üstünlükleri ortaya çıkmayacaktı.

Bunlardan birisi de yirmi sekizinci bölümden kışta ve yazda bulunan adına gerçekleşen keyfiyetin sırrıdır. Mezarda rabbini bilecek kişi, ancak evveli ve ahiri bilendir. Kimin zahiri yazda bulunursa, onun bâtını kıştır. Böyle biri 'ne zaman' ve 'nerede' sorularında olanları bir araya getirir. Kimin zahiri kış olmuşsa onun zahiri yaz olmuştur. Böyle biri her iki halde de yarımla kanidir. Bu ikisi de nitelenme (keyfiyet) halleri arasındadır. Keyfiyet cisimlerin bir hali olduğu gibi

vehimlerin mahallidir ve kesifleri içerir. Basitlerde de özele ait latifeler bulunur. İtidal zamanın ise zevali yoktur.

Bunlardan birisi de yirmi dokuzuncu bölümden ehl-i beytin ölümden (bilgisizlik) tenzihi bahsidir. 'Kuddûs, Subbûh, Rabbü'l-melaiketi ve'r-ruh' (olan Hak) kirleri temizler, vesvese veren hannas (şeytanların) şerrinden muhafaza eder. En kötü ölüm, cehalet ölümüdür ve Allah ehl-i beyt'i o kötülükten korumuştur. Ehl-i beyt'in değerini ve kadrini ancak Allah'ın onlarm işlerine muttali kıldığı insanlar bilebilir. Onu öğrenen ise hemen kendisine dayanır ve istinat eder. Ehl-i beyt en büyük dayanak ve kendisine yönelmede en güvenilir şeydir. Öyleyse sen de akıbet için onların sevgisine sarılmalısın. Hz. Peygamber bizden sadece 'akrabaları hakkında meveddet', yani sürekli-sabit sevgiyi talep etmiştir.

Bunlardan birisi de otuzuncu bölümden binekli, süvari, ayaktaki ve oturana ait sırdır. Binekli iz sürer, süvari saldırır ve geri çekilir, ayaktaki infak ederken oturan yumuşaklık ve şefkat gösterir. Oturan kınanmaz; süvari yüzüstü düşmez; ayağa kalkan uyur; oturan umudunu yitirir. Ey binekliler! Ameliniz helak içindedir. Ey Allah'ın atları! Bininiz ve benim gittiğim yolu takip ediniz. Ey maddi ve manevi rızıklarla nefisler üzerinde hakim olanlar! Hakkı ve sabrı tavsiye ediniz! Ey doğruluk oturağında Hak ile oturanlar! Tuzaktan sakınınız, şükrü tavsiye ediniz. Allah dört kadınla evliliği ancak dört sayısının en geniş makamı haiz olması nedeniyle mubah kıldı. Dört sayısındaki bu genişlik olmasaydı -onu dikkate alanlar için- kemal özelliğine sahip on sayısını içeremezdi (dört sayısını oluşturan sayıların toplamı ondur). 'Bu kâmil ondur.' Kastedilen üçü hacda ve yedi günü de dönüp yolları kat ettikten sonra olmak üzere peş peşe gelen günlerdir. On sayısı basamaklı sayıların ilki olduğu kadar bütün tanımlar ve sınırlar (hudûd) ondan meydana gelir. Binekli süvarinin görmediklerini görürken ayaktaki oturanın görmediklerini görür. Komutanın durumu sedir üzerinde oturmak iken hizmetkâr onun önünde ayaktadır. Bu itibarla o da efendidir. Çünkü efendinin önünde ayakta dursa bile, efendinin işleri ona bırakılmış ve havale edilmiştir. Onlar atları ve

binekleri gündüz yürütmek ve gece dinlendirmek üzere yönlendirir ve kullanırlar. Dikkatle düşünün ve ibret alınız!

Bunlardan birisi de otuz birinci bölümden fasıllardaki asılların sırrı bahsidir: Kurucu fasıllar olmasaydı, karanlık evler ortaya çıkmazken fasıllar olmasaydı tanımlar asılları ortaya çıkartamaz ve beyan edemezdi. Ayrıştıran ve bölen fasıllar sayesinde merhamet ve uğursuzluk ortaya çıkmışken yine fasıl sayesinde Rab ile merbub birbirlerinden ayrışmıştır. Fasıllar sayesinde seven sevgilisine kavuşmuşken fasıl sayesinde seven-âşık kendisinin yok olucu ve sevgilinin malik ve sahip olduğunu öğrenmiştir. Fasıl ancak vasl, yani kavuşma üzerinde gelir ve ortaya çıkar. Bu itibarla fasıl valsın unvanı olduğu gibi vaslın terazisi de fasılla bilfiil hale gelir. Bu itibarla fasıl tanımlanmış bir boşlukken (halâ) faslın sınırladığı ise görülen ve müşahede edilen doluluktur (mele). Fasıl vaslın mahalline yerleşir. Binaenaleyh vasıl da fasıl gibi bir boşluktur ve bir şeyin benzeri ve misli onun şeklindedir. O halde fasıl ve vasıl iki tarz olduğu gibi Allah'ın iki nimetidir.

Başka bir konu otuz ikinci bölümden iksirin tedbiri bahsinin sırrıdır: İksir varlıkları başkalaştıran bir sultandır. Onun (varlıklardaki) hükmüyle zamanın hükmü aynıdır. Bununla beraber iksir zamana göre daha süratle tesir icra eder. İksir etkin ve otorite sahibi olmakla birlikte kâbil (edilgen) hükmünde olduğu kadar kabul ettiği şeye doğru bilfiil meyillidir. Demek ki acizlik ve eksiklik, bütün işlere/varlıklara yayılmışken bağımsızlığın olmayışı emelleri keser. Hastalıklar olmasaydı tedbir olmayacağı gibi hükümdar da tahtından inmez veya altın kurşuna katılmazdı. Veya Utarit iksir sayesinde iksirin yerini almaz, altın bakırın yerini almazdı. Bu itibarla bütün madenler tek bir asla dönmeyecek olsalardı, onlar 'eksik' ve 'fazla' diye isimlendirilmezlerdi. İlletli olmanın ilkesi bedenlerdeki (ahlâtta bulunan) fazlalık ve eksilmedir. Mahir doktor iksirleri doğru kullanabilen kişidir. Gümüş ve altın nedeniyle sürekli '*Ebu Leheb'in elleri kurudu, kazandıkları da*'[331] suresini okur. Doktor bedendeki dengeyi tekrar kurmaya ve ölçülere ayarlamaya çalışırken insanın Nisan ayındaki yaratılışını korumaya çalışır. Nisan gençlik ve dinçlik çağı olduğu kadar meyvelerin

ve çiçeklerin ortaya çıkma vakti ve kırlarda ve bahçelerde dolaşma ve gezinme ayıdır. Bunu öğrenmeli, öğrenince ona göre davranmalı, davranınca da gizlemelisin!

Bunlardan birisi de otuz üçüncü bölümden birleyenlerde (muvahhid) ve övgüde niyetin sırrıdır: Hâdislere (zaman içinde yaratılmış olan) ilişen hâdis varlık iki veya üç kişinin varlığıyla mümkün olabilir. Bunun anlamı türeyenlerin ortaya çıkabilmesi için öncüllerin terkibi ve oluşturulması demektir. Türeyenler, akli veya naklî bir tarzda ve şartla duyusal veya aklî bir nikâhla öncüllerden çıkarlar. Burada akıl nakle uyarken tabiat vahye yardımcıdır. Bakınız! (Yaratılış anlamındaki) İş ve emir, bizim iktidarımıza bağlıdır. Binaenaleyh aklın kesin delillerinin gösterdiği üzere, kabul edici olmalısın! İki öncülün üçüncüye bağlı ve dayalı olduğunu söyleyen, hâdisin var olmasında birliği dile getirmiş demektir. Her ikisini dikkate alan ve onlara bakan ise zaidin varlığıyla birlikte ikinin varlığını dile getirmiş demektir. Böyle biri işi karanlık ile nur, tasa ve neşe arasında görürken hiçbir kuşkunun ve tereddüdün girmediği ilâhî kelamda belirtildiği üzere *'Her şeyi çift yarattık'*[332] ayetinin hükmünü söyler. Bu ikisinden başka bir şey yoktur. İlah ise birdir. Başka bir görüş ileri süren ise soğuk demir döver.

Bunlardan birisi de otuz dördüncü bölümden oturanların nefesleridir: 'Oturan başkan olur.' Bu düşünce deyişte 'sabit biter' şeklinde dile getirilir. Oturan ünsiyet edendir. Allah'ı zikredenlerle oturan bizzat Allah'tır. Allah onlarla otururken zikirle de onlarla ünsiyet eder. Kim seninle otururşa, sen de onunla oturmuş olursun. Bu demektir ki (Allah'ı zikreden) sizler, Hak ile oturanlarsınız! Doğruluk oturağı bu demektir. Ardından oturma türlerine ayrılır. Ya sen O'na oturmaya gidersin veya O sana oturmaya doğru gelir ve tenezzül eder. İkinci durumda Hak *'ta ki bilelim'*[333] makamındadır. Söylediğimi anladıysan, bu hal üzere devam etmelisin! Sen O'na oturmaya gidersen, zarif hikmetleri sana öğretir ve cevamiü'l-kelim ihsan eder! Bazen veren Hak bu kez istifade eden haline gelir ve daha önce istifade eden (kul) ifade makamında bulunur. Meclistekiler ve oturanlar, önde gelenler ve

başkanlardır. Oturan hizmetkâr iken ayağa kalkan pişmandır. Duvar ayağa kalkmasaydı yıkılmazdı. İnsanın bedeni ömrün ileri aşamalarına varmamış olsaydı, yaşlanmaz ve tükenmezdi. Ayaktaki nefeslerin esintilerine maruz kalırken ayaktayken hareket eden ise gidici olmak ve ayartıcı olmak (özelliğiyle) nitelenir. Binaenaleyh vesvesecinin şerrinden insanların rabbine sığının!

Başka bir konu da otuz beşinci bölümden zil sesinin sırrı ve önlem almanın sırrıdır: Ceres yani zil kapalı ve genel söz anlamına gelirken önlem kilitli kapıya işaret eder. Kim kapalı sözü tafsil eder ve onun kilitlerini açarsa, garip sırra ulaşır, derin akıl sahiplerine katılır, kabuğun saklamış olduğu özleri öğrenir. Perdeyi ve perdedarları yüceltir ve onlara saygı gösterir. Kapalılık ve genellik hikmet iken sözü tafsil etmek taksim etmek demektir. Tafsilin amacı, önem verilen kapalı, belirsiz karanlık işlerde kişinin gam ve tasasını gidermektir. Susmak koruyucudur. Anlayış sıkıntıyı ortadan kaldırmak için en büyük nimettir. Çan sesi atın kişnemesi gibidir.

Bunlardan birisi de otuz altıncı bölümden Hz. Musa'nın Hz. İsa için Tevrat'ı hazırlaması bahsidir: İlk nesil İncil ile emniyet bulmuşken ilk nur Zebur ile ortaya çıkmıştır. Hz. Musa ateş aramak amacıyla yola çıkmış, kader kıvılcımları tutuşmuş, Tevrat'ı getirmişti. Bu itibarla Hz. Musa eserlere hamd eder. Hz. Musa Hz. İsa ile haydır! Çünkü Hz. İsa Hz. Musa'nın konuştuğu kelimenin ruhudur ve bu nedenle güneşin ışığına benzemiştir. '*Allah Musa ile konuşmuştur.*'[334] Allah Hz. İsa'ya selam vermiş, ancak farkına varsın diye kendisine onunla selam vermiştir. Halaoğlu Yahya'ya ise -bugününün mertebesi dünün ve yarının mertebesinden ayrışsın diye- kendisiyle selam vermiş, 'gün' kelimesinin zikredilmesiyle yarın ile dün arasındaki karışıklık ortadan kalkmıştır. Önce gelen her peygamber ümmetinin içinde müjdeci, ümmetini korkutucuyken kendisinden sonra gelecek peygamberi bildirir, gelecek olana katılmaya ve beraber olmaya teşvik eder. Haleflik ve 'hilaf' ancak insafın olmayışı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Her peygamber haleftir, çünkü kendisinden önce gelene halef olmuştur. Hz. Peygamber'in ise bir halefi yoktur, çünkü o insaf sahibidir.

Başka bir konu, otuz yedinci bölümden tabiler içerisindeki tabilerin sırrı bahsidir: Tabilerin bir hükmü olmasaydı 'tabi' diye isimlendirilmezlerdi. Peygamberlere tabi olanlar, yolları hakkıyla bilenlerdir. Onun doğru yolunu takip eden, davranışlarında ve sözlerinde övülür. İş ve emir, doğru ve 'sıddîk'tır. Bu nedenle bir tabi ve uyulan olmalıdır ki işin gerçeği ve hakikati budur. '*Allah hakkında doğrudan başka bir şey söylememek gerekir.*'[335] Çünkü ben Allah vasıtasıyla duyarım, O'nunla görüyor ve konuşuyorum. Sen de bu yola gir ki, öğrenesin.

Bunlardan birisi de otuz sekizinci bölümden mutlak bir keşifle ulaşılan bir hususdur: Keşifle elde edilenler tecelli, yakınlık ve tedelli ilmidir. Aynı durum isimlerle süslenmenin ve ahlaklanmanın ortaya çıkarttığı haberlerin bilgileriyle ilgilidir. Duyuya bağlı herhangi bir bilgide karışıklık bulunmazken fikrin ortaya çıkarttığı bilgilere itimat edilmez. Böyle bir bilgi süratle inkâr edilir. (Duyuyla ilgili söylediğimize itiraz etmek üzere) '*Sen atmadın attığında*'[336] ayeti hatırlatılabilir. Kuşkusuz bu ayette gözle görülen olumlanmış ve ispat edilmiştir. Buna mukabil '*Fakat Allah atmıştır*'[337] ifadesi, kör ile amânın kendisinde eşit olduğu bir duruma delalet eder. Binaenaleyh gözler farklılaşsa bile Allah'ın eli yaratılmışların elidir. Sen de suretlere bakmaktan uzaklaş! Onlar farlılık ve başkalığın bulunduğu yerlerdir. Sen (Hz. Peygamber gibi) bir hüküm meydana getirebilmek için 'Rabbim! bilgimi artır' de!

Bunlardan birisi de otuz dokuzuncu bölümden azletmenin ve vali olarak görevlendirmenin sırrının dalalet ve hidayette bulunmasıdır: Dalalet hidayeti içerdiği gibi azletmek de görevlendirmeyi (velayet) tazammun eder. Dalalete yönelik bir hidayet ve kılavuzluk da bir hidayettir. Bu itibarla dalaleti anlamsız hale getirmekten sakınmalısın! Dalalet hayret demektir. Dalalet zatî olmasaydı başkalık ve gayret kendisini icap ettirirdi. Dalalet olmasaydı, korusuna girerdi. İdrak ise Amâ'sında gerçekleşirdi. Azletmek görevlendirmekten sonra olabileceği gibi dalalet de hidayetten sonra olabilir. '*Allah hidayet ettikten sonra bir kavmi dalalete düşürmez, ta ki, onlara sakındıkları şeyleri öğretir!*'[338] Bu bilgi korunmuş ve sakınılmış bilgilerdendir. Allah'ın bir

bilgiye sahipken dalalete düşürdüğü kişi anlayış sahibidir. Allah el-Mütealî ismi el-Vali'dir.

Başka bir konu ise kırkıncı bölümden komşuluk-civarlık ve karşılıklı sohbet bahsidir: Bir yakınlık ve komşuluk olmaksızın konuşmak anlaşılmaz. 'Konuşma' derken kadim ile hâdis arasında sözün karşılıklı gidip gelmesini kastediyoruz. Komşu nesep sahibinden daha çok kendisine yakındır. Çünkü hepiniz asıl itibarıyla ulu'l-erham, yani akraba, kaynaşan ve ülfet sahibi olan kimselersiniz. Komşulukta cins şartı yoktur. Bu husus karışıklık içindeki ortaya çıkan bir bilgidir. Allah aradaki benzerlik ortadan kalkmış olsa bile beraberlik nedeniyle kulun komşusuyken kul da O'nun hareminde Allah'ın komşusu, O'nun haremine ulaşan kimsedir. Allah'ın kulları O'nun tükenmeyen kelimelerinin tecellilerinden ibarettir. Bunu inkâr etme, yoksa uzaklaşırsın!

Başka bir konu da kırk birinci bölümden gece, gündüz, mahrumiyet ve ulaşmanın sırrıdır: Gündüz geçim ve maişet, gece de elbise demek iken nail olmak, bulmak; mahrumiyet de iflas demektir. Öyleyse karışıklık ve belirsizlik kalkmıştır. Gündüz hareket, gece sükûn ve durağanlıktır. Yaratıklardan gizli olan, bir şeye ol demesiyle birlikte o şeyin sözünün ardından meydana geldiği kimsedir. Tekvin nedeniyle itirazcı ortaya çıkarken telvin ve değişme nedeniyle de çoklukta taayyün gerçekleşir. Tevhide karşı ancak yaratılmış/kevn suç işlerken O'nunla dış varlık didişir ve tartışır. Kurtuluşa eren ise Hakkı her şeyin aynı görebilen kimsedir.

Başka bir konu kırk ikinci bölümden nebiliğe mahsus mutlak-fütüvvet bahsidir. Fütüvvet sahibi, yani feta, nerede ve ne zaman sorularını bilmez. Onun mekânı sürekli ve sabitken zamanı süregelen bir haldir. Onun başlangıcı sonuyla birleşmiştir; onun zamanın ne başlangıcı ne bitimi vardır! O belirlenmiş ecele aşina olmadığı kadar muammanın çözüldüğünü de söylemez. Gece ile gündüz onun hükmüne bağlıdır. Onların tasarrufları fütüvvet sahiplerinin halleridir. Bu itibarla gece ile gündüzün işleri ve amelleri, fütüvvet sahiplerinin amelleridir. Kibirli biri feta, yani fütüvvet sahibi diye isimlendirilemez. Fütüvvetin zirvesi hullet, yani dostluk makamıdır. Hz. İbrahim

putları parça parça etti, büyüklerini geride bıraktı, sonra onları Allah'ın vahyettiği şeye yönlendirdi.

Bunlardan birisi de kırk üçüncü bölümden benzerin benzere ilhakının sırrıdır: Benzerlikler olmasaydı kuşkular olmazdı. Gölgeler benzerlerdir. Misli karşısında gölgenin durumundan daha garip ve bilinmez ne olabilir? Işık gölgeyi suretten surete geçirtirken gölgenin kendisi ışıktan kaçar. Buna mukabil cisim gölgeyi sabit tutar ve bir mekâna yerleştirir; onu meydana getiren kendisidir Arapçada şöyle denilir: 'Babasına benzeyen çocuk annesine kara çalmaz.' O'nun güzel isimleri bizim de isimlerimizdir. Demek ki bizim yapımız ve varlığımız (Allah'a) benzerlik ilkesine dayalıdır. Bizim hükümlerimiz de O'nun hükümleridir. Binaenaleyh her bakımdan biz O'nun şiarları ve alametleriyiz. Onları yüceltmemiz ise kalplerin takvasına ve gayblerin açılmasına işaret eder.

Bunlardan birisi de kırk dördüncü bölümden fenlerde tasarrufun mecnunların işi olmasının sırrıdır: Fenler şe'nlerin dış varlıklarıdır. Şe'nler muhted, yani had mertebesinin hüviyeti, müşahede mertebesinin rabbaniliğidir. Gelen en sırlı ifadelerden birisi O'nun doğurmamış olduğunu belirten ifadedir. Sayılar O'ndan ortaya çıkmışken sayıların birliği O'na aittir. 'Evde hiç kimse (ahad) yoktur.' Mecnunluk ve cünun örtmek ve perdelenmek demektir. 'De ki, işler Allah'a varır.'

Bunlardan birisi de kırk beşinci bölümden devirlerdeki tekrarın sırrıdır: Gece ile gündüz varlıklarıyla değil, isimleriyle tekrarlanmıştır. Felek dönmüş, iki yeni şey (gece ile gündüz) ortaya çıkmıştır. Gök dürülmüş, ses çıkarmak onun hakkı olmuştur. Çünkü bu dürülmenin özelliği sıkışmadır. Gök yok olmaktan korkarken onun sesi nasıl duyulmasın ki? Gök bilir ki sürülüp götürülecektir. 'Dağlar da yürütülecektir. Birinci üflemenin ardından onu ikinci üflemenin takip ettiği gün, kalpler ürperir, nefisler telef olur, akıllar ürker, sırlar kendi halleri üzerinde kapanırlar. Gök düşer ki zaten düşecektir. Direkleri üzerinde çöker kalır. Sakinleri kalmış olsaydı, meskenleri ortaya çıkmazdı. Öyleyse devir ve dönüş daireyi ortaya çıkartmıştır.

Bunlardan birisi de kırk altıncı bölümden tutuşturmadaki azlık ve çokluğun sırrıdır: İzafetlere kul olan kişi afete maruz kalmıştır. Kim güçlükle karşılaşırsa gözünü kolaylığa çevirsin. 'Her güçlükle beraber kolaylık vardır.' Taze ve kuru hurmada, yaşlık ve (kuruluk) kitapta yazılmıştı. İnsanların çoğu secde etmemiş, çoğu üzerinde azap hak olmuştur. Size bilgiden ancak azı verildi. Sözü bakımından daha doğru olsa bile, '*Rabbinin ismini zikret, bütünüyle O'na yönel.*'[339] 'Rabbini sabah ve akşam tespih et', 'Geceleyin kalk, gündüz çok işin vardır.' Az bile olsa eldekinin elden çıkartılması çoktur. Azın ve çoğun anlamını öğrenmelisin! Bir dirhem sadakanın bin dirhem sadakayı geçmiş olmasının nedeni sadakayı verenin bin dirhem bulamamış olmasıdır.

Bunlardan birisi de kırk yedinci bölümden aşağıdaki ve yukarıdaki ile aşağı doğru inen ile yukarı doğru çıkanın sırrıdır: Yüce ve yukarda olan ruh sahibiyken aşağıda olan donuk bir bakışla ona bakar. Ortada bulunan ise her iki uca da sahiptir ve her iki uca da bakabilir. Aşağı doğru inen arkadaşını yüksekliğine şahitlik ederken yukarıya doğru çıkan ise kendisiyle nitelenen adına yakın makamı müşahede eder. Bu makam gerçekleşen yakınlıkla elde edilir ve böyle biri taşkınlık yapmaz. Taşkınlık eden aşağı düşer ve süflileşir. Su sele dönmeden tümsekleri geçemez. '*Ey kitap ehli! Dininizde taşkınlık yapmayınız, Allah hakkında ancak hak olanı söyleyiniz.*'[340] Kulu Allah'a oğul yapan kişinin ne bilgisi vardır ne fütüvveti! Oğul nerede, kul nerede? Ünsiyet nerede, yalnızlık nerededir?

Bunlardan birisi de kırk sekizinci bölümden ezelin sırrının illetlerde bulunması bahsidir: Allah illet olsaydı, malul kendisini varlıkta geçerdi, hâlbuki daha sonra gelmiş, bu sayede el-Mukaddim ve el-Muahhir (önce gelen, sonra gelen) isimleri sabit olmuştur. Allah âlemin varlığını zatı gereği iktiza etseydi, yaratılan hiçbir şey gecikmez ve sonraya kalmazdı. O'ndan bir'den başkasının çıkması bâtıl olmasaydı, nispet ve şahitler anlamsız hale gelirdi. Kendisi bir iken bir'e ait nispetleri kabul eden ise hiç kuşkusuz nispet ve hükümleri ispat etmiş, yani olumlamış demektir. Sudur eden şey mevcut ve malum iken nispet var olmayan bir şey ve durumdur. Yokluk varlıkla bulunmaz.

Çünkü tanımlar ve kesin deliler, bunu kabul etmez. Bu itibarla çokluk akılda mevcut iken her illet aynı zamanda maluldür.

Bunlardan birisi de kırk dokuzuncu bölümden aseste (gece bekçisinde) nefsin varlığının sırrıdır: Bekçi sayesinde uyku güzelleşirken nefes sayesinde de elemler ve üzüntüler gider. Nefesi Rahman'dan başkasına izafe etmek Rahman'a iftiradır. Onun hükmü ortaya çıkar ve sıkıntıdaki kişiden gam ve tasa kalkar. Nefes Yemen cihetinden gelmiş, hükmünü icra ettikten sonra ise ayrılmıştır. Bütün işler O'na döner, çünkü her şey O'nun gölgesidir. Gölge kendisinden çıktığı kimse tarafından çekilir ve dürülür. Bunun nedeni gölgenin ancak ondan ortaya çıkmış olmasıdır. Fer (dal) bağımsızlaşmaz, çünkü aslına dayanır. Tafsil ferlerde ortaya çıkarken aklın hükümlerinde asıllar kendisine şahitlik eder.

Bunlardan birisi de ellinci bölümden çadırların ve köşklerin içermiş olduğu hususlarda eksiklik ve hayret sırrıdır: Çadır ve köşk kahrı ve zorlamayı bildirir. Hayret olmasaydı acizlik var olmayacağı kadar izzetin saltanatı da ortaya çıkmazdı. Eksiklik nedeniyle işlerin nasıl meydana geldiği öğrenilir. Bir varlığı meydana getirmek tek başına olmayacağı için, eksiklik, iki tarafın varlığını gerektirir. Kabul ile iktidar veya (güneşin) batışı ve doğuşuyla birlikte gece ile gündüzün varlığı olmasaydı, dıştaki varlıklar ortaya çıkmayacağı gibi (var olan) varlıklar yok olmazlardı. Zamanlara ve varlıklara ihsanda bulunan Allah'ı tenzih ederim.

Bunlardan birisi de elli birinci bölümden savaştan kaçmak bahsidir: Maksadı bir gölge bulmak veya (savaşta taktik gereği) geri dönen kişi kaçmamıştır. Bu esnada savaştan kaçmak, savaş içindeki bir tertip ve hile demektir. Kararlı ol, kaçanı arama ve peşinden gitme! Onu darlığa zorlama, yoksa nahoş bulduğun hal üzerinden sana gelir. Her birisi kendi yakınlığında belli bir süreye kadar akar. Sakın kınama! Kader gelince göz körelir, elçinin gelişi ayakları bağlar. Kaçınılmaz bir emrin tesirindeki kişinin bir günahı yok! Kim rahata ererse, ruhların makamına yerleşir. Göğün kapısının açıldığı kimse, Sidre-i münteha'da gölgelenmek ister. Şehit hayat sahibidir.

Bunlardan birisi de elli ikinci bölümden hevaya ibadetin sırrıdır: Niçin heva sahibi olursun? Heva üzerinde bir sınırlama yoktur ve bu nedenle heva sınırsız bir şekilde arzu sahibidir. Hevanın hakkı onun kendi sebebi olmasıdır. Kalpte heva bulunmasaydı heva gücüne ibadet edilmezdi. Hakka da heva sayesinde uyulur ve heva seni doğruluk oturağında oturtur. Heva haz vericiyken ibadetteyken haz onunla alınır. Heva kendisine sığınan için bir barınaktır. '*Yıldıza yemin olsun ki, kayıp giderken (heva), arkadaşınız şaşırmadı.*'[341] Yıldız doğup kaydıktan sonra yemin gerçekleşmiştir. Keşke bilseydiniz, büyük bir yemindir. Değeri böyle yüksek olmasaydı, durumu yüceltilmezdi.

Bunlardan birisi de elli üçüncü bölümden işaretler ve onlarm ibarelere katılmasının sırrıdır: İşaret ayette de belirtildiği gibi bir imadır. Hz. Meryem için 'Ona işaret etti' denilir. Bu işaret, beşikteki çocuğa itimatla yapılmıştı. Hz. Meryem'in masumluğu çocuğun söylenen söz hakkındaki şahitliğine bağlıydı. Kur'an'da, Zebur'da, İncil'de ve Tevrat'ta olmak üzere, bütün nesiller bunu böyle okumuştur. İşaret (diliyle konuşmak) ancak (sükût) orucu tutan adına caiz olabilir. Bu itibarla işaretler gizli ibarelerdir. Sufilerin görüşü budur. Her dinde ve millette işaret uzaktan yapılan bir nidadır ve illetin varlığına bağlıdır. Gizlemek arzusu olmasaydı, kaş ve gözle işaret edilmezdi. İşaretle konuşmak yalana ve gizlemeye işaret eder. Bu nedenle Peygamberde göz hainliği gibi bir özellik bulunmamış, işaret yalana delalet etmiştir.

Bunlardan birisi de elli dördüncü bölümden hükümdarlardaki şeytanların sırrıdır: Sultan gölgedir. Onunla arkadaşlık zillet ve horluktur. Şeytanlık uzaklık demektir. Gölge uzamadıkça ortaya çıkmaz. Gölge uzadığında bu kez aslından uzaklaşır. Ona doğru yöneldiğinde de uzaklaşır. Hükümdar gözetici ve davetçidir. 'Her biriniz çobansınız.' Herkes birbirinin benzeridir ve benzerler zıtlar, zıtlaşmak ise inatlaşmaktır. Bu durumda şeytanların hükümdarlar olduğu sabit olmuştur. Şeytanlar yıldızların kuyruklarıyla taşlanmışlardır. Taşlar gedikler üzerinde oturup önden ve yandan onlara taş atarlar. Ateşi ateş ile yarmada büyük sır vardır.

Bunlardan birisi de elli beşinci bölümden çeşitlenmenin araştırılması bahsidir: Âlemin Hak'taki çeşitlenmesi ve değişmesi şe'nler demektir. Bunlar ortaya çıkan fenler ve ferlerdir. Zan bilmeden konuşmak demekken bilgide kuşku yoktur. İster kadim ister hâdisle ilgili olsun zan sözlerin en yalan olanıdır. Türler -herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın- cinsin tafsilidir. Allah insanların bir kısmıyla bir kısmını defetmemiş olsaydı, sünnet ve farzlar yok olurdu. İsimler türlü türlü olmuş, bu nedenle sebepler türlü türlü olmuştur. Hepsi nispetlerdir ve nispetler yok olucudur. Çeşitlenme hakikatlerin gereğiyle ayrışma ve farklılaşma demektir. 'Bu bir uydurmadır' diyen kişi helak olmuştur. Araştırmak ve peşinden gitmek tecessüs demek iken tecessüs etmek ise yasaklanmıştır.

Bunlardan birisi de elli altıncı bölümden uykudaki ilham ve vahiy bahsidir: Dakikalar uyku esnasında yıllara dönerken nazarî bilgiler ilham kaynaklı ilimleri nezdinde vehimlerden ibarettir. İlhamla konuşan kişi yanılmaz, ona göre verilen hüküm de gecikmez. *'Ona takva ve günahını ilham etti'*[342] ayeti hakkında nefislerin sıkıntıları ve imtihanları çoğalmıştır. Nefsi kendi arzusuyla arzusundan uzak tutan insan onun gaile ve sıkıntılarından eman bulur. Arılara ilham gelmeseydi, kovanlarında bal bulunmazdı. Arı ilham sayesinde meralara gitmiş, derlemiş, onları saklamıştır. Sadık rüyalar nebilik ve resullüğün (parçasıdır). Hz. Peygamber (rüyalar ile vahiy arasında irtibat kurduğu hadisinde) önce genel ifade kullanmış, sonra araya girerek 'sadık rüyalar kalmıştır' demiştir. Hz. Peygamber'e hikmetleri ve cevamiü'l-kelim'i (bütün hakikatleri toplama özelliği) tahsis eden Allah münezzehtir.

Bunlardan birisi elli yedinci bölümden zamanın ve mekânın sırrıdır: Mekân mevcuttaki bir nispetken zaman -varlığı olmasa bile- tanımlı/sınırlıdaki bir nispettir. Mekân oturanla tanımlanırken zaman nefeslerle sayılır. Bu itibarla imkân zaman ve mekânda hüküm sahibidir. Zaman kendisine döndüğü bir asla sahiptir ve o asıl Allah'ın ed-Dehr ismidir. İşte zaman ed-Dehr'e dayanır. Mekân istivayla ortaya çıkmışken zaman göğe inmekle ortaya çıkar. Hak (Arş'a) istiva etmezden önce Amâ'da zuhur etmişti. 'Nerede' mekândakine ve ona

yerleşene sorulacak bir sorudur. Mekânlar ile mahal arasındaki fark açıktır. Yerleşen mahalle göreyken mekâna yerleşen mekândan ayrılabilir. Zaman mazruf için zarf mesabesindedir. Bu ilişki harflerle anlamların ilişkisine benzer. Fakat mekân bir zarf olmadığı gibi harf de zarfa benzetilemez. Mekân insanın ibaresinde bulunabilir. Zaman bölünürken anla sınırlanır. Onun var olması için dış varlıkların bulunması şart değildir. Mekân kendisine yerleşenle bilinirken, mekân mesken demektir.

Bunlardan birisi de elli sekizinci bölümden felekler ve unsurlardan yardım eden ve edilenin sırrı bahsidir: Kûr'den sonra *hur* nedeniyle Allah'a sığınmanın nedeni, dönüşün ve devrin tesiridir. Gerçekte *hur* diye bir şey yoktur, sadece -devir değil- istidare söz vardır. Devirler ve dönmeler olsa bile, âlemde tekrar yoktur. Bütün bunlar yönelme ve gitmekten ibarettir. Ne dönüş ne ricat vardır! Birinci sebep yardım edenlerin en hayırlısıyken son sebep yardım edilenlerin en hayırlısıdır. Felekler erkek (etkin), unsurlar ise zuhur ve tekvinin gerçekleştiği yerdir. Bu itibarla felekler kendilerinde ortaya çıkan türeyenlerin anneleridir. Onlardan failler melekler iken edilgen olanlar feleklerdir. İnfialler, yani fiilin sonuçları ise gelinler ve meleklerdir. Kaynaşma ve iltiham olmasaydı, bu nizam ortaya çıkmazdı. Bazen edilgen münfail tesirini kabul etmiş olmakla fail ve müessirin yardımcısı olabilir. Bu kabul sayesinde failin gayesi ve maksadı gerçekleşir. İtaat edilen emir olmasaydı, birleşmeler mümkün olmazdı. Binaenaleyh bedenler ve ruhlar, ancak 'nikâh' vasıtasıyla ortaya çıkar ve zuhur ederler.

Bunlardan birisi de elli dokuzuncu bölümden bitkinliğin gazaba tahsisinin sırrıdır: Gazap her cins içinde nefsin yorulması ve bitkin düşmesi demektir. Bedenlerin yorulması, nefislerin makul ve mahsus varlıklarla ilgili himmetlerinden kaynaklanır. Müteessir olan öğrenirken müteessir olmayan da yoktur; maksadını gerçekleştirmiş olmakla Rab kullardan ayrılır. Rab -kul kadrini bilmese bile- emrini maksadına ulaştırandır. Bunun yanı sıra kul ed-Dehr'in hükmüyle 'kahır kuludur'. Kim senin üzerinde hüküm sahibiyse, valin odur; dilersen görev-

lendirir, dilersen azledersin! Dilersen tenzih eder, dilersen teşbihin ta kendisi olan tenzihte teşbih edersin. Hal böyleyken marifetin verdiği rahatlık nerededir? Bu niteliğin yanında varlık nedir ki? Zalim, mertebelerin çoğunda hüküm sahibi olandır. Zahirde hüküm bâtına aittir. Nefesler olmasaydı, duyular hareket edemezdi.

Bunlardan birisi de altmışıncı bölümden damarlar çekilmişken fırkaların ortaya çıkmasının sırrıdır: Arz günü gelip farzı ve sünneti yerine getirmekle ilgili hesaba çekilme gerçekleştiğinde, emzikli kadınlar emzirdiklerini bırakır, herkes biriktirdiğini değersiz görür, insanların damarları çekilir, fırkalar ayrışır, haklar sahiplerine ödenir, insan sandıkta biriktirdikleri hakkında hesaba çekilir. Artık kuşku ve yalan ortadan kalkar, iki göz sahibi için sabah aydınlanır. Yüz çeviren ve ardı sıra giden kişi pişman olurken ilâhî-güzel isimlerin tecellisiyle ahlaklanan kalpler saadeti elde eder. Bu tecelli 'yaklaştı ve sarktı' denilen mahaldedir. Birinci ve öteki inişte 'rabbinin büyük ayetlerini gördü.' Fasıl kubbesinde adalet terazisi kurulurken ihsan ehlinin terazileri ilâhî inayet sayesinde ağır gelir. 'Kimin terazisi ağır gelirse *'Memnun bir hayat içindedir, yüce bir cennette dalları sarkmış bir halde...'*[343] Kimin terazisi hafif gelirse *'Haviyeye yaslanır, haviye nedir ne bileceksin? kuşatıcı ateştir.'*[344] Farklar tanımlarla ve sınırlarla belli olur. Bir kısmı bedbahtlık menzillerine yerleşirken bir kısmı saadet menzillerine yerleşir.

Bunlardan birisi de altmış birinci bölümden berzahlarda bulunan ihtişamlı makamın sırrıdır: 'Beyne-beyne' diye ifade edilen berzah, iki şey arasındadır. Bu yönüyle berzah aralarında bulunduğu iki şeyden herhangi birisi değil, onların bir toplamıdır. Bu özelliğiyle berzah üstün izzet, etkileyici ihtişam ve derin makamla berzahlar ilminin sahibidir. Kıyametten ona ait olan kısım Araf iken isimlerden de (onlarla) nitelenmektir (ittisaf). Bu nedenle berzah insaf, yani yarımlık makamını elde etmiştir. O ismin aynı olmadığı kadar isimlendirilenin de aynı değildir. Onun hüviyetini muammayı çözen bilebilir. Gören ve kör onda eşittir. Berzah ışıklar ile karanlıklar arasındaki gölge olduğu gibi varlık ile yokluk arasındaki ayırıcı sınırdır. En doğru yol (tarîk-i emem) onda sonlanır. Berzah anlayan kimse için iki makam

arasındaki vakfe ve durak yeridir. Zamanlardan ona mahsus olan 'sürekli an' iken bu özelliğiyle berzah sürekli varlık demektir. Berzah iki ucu da kendinde birleştirirken aynı zamanda iki âlem arasındaki mekândır. Noktayla çevre arasındaki kısım ona mahsustur. Bileşik olmadığı gibi basit de değildir. Hükümlerden onun payı mubahlıktır. Bu nedenle bütün mezheplere göre ihtiyar (seçim) ve serbestlik ona mahsusken haram, vacip, mekruh ve mendupla sınırlanmış değildir.

Bunlardan birisi de altmış ikinci bölümden neşir ve haşrin sırrıdır: Neşir, yani yaymak dürmenin zıddıyken doğruluk taşkınlıktan onun vasıtasıyla ayrışır. Neşir zuhur ve ortaya çıkma demektir. Bu özelliğiyle 'nur üstüne nurdur.' Haşir ise parçalanmış bir şeyin toplanmasıdır. Haşir sayesinde izdiham gerçekleşirken kaynaşmayı sağlayan da odur. Haşir olmasaydı nefisler bedenleriyle birleşmez (izdivaç), sofralar meydanlarına yerleştirilmezdi. Ruhların kabirleri onların bedenleriyken bedenlerin kabirleri onların bağları ve gemleridir. Bedenlerin hapishanesinde ruhlar serbestçe dolaşırken rahatça gezinme ve dolaşma ruhlara aittir. Bedenlerin suretleriyle sınırlanmış olsalar bile sürekli başkalaşma özelliğine sahip olanlar ruhlardır. Onların yegâne niteliği mutlak birliktir. Suretten ayrılmaları mümkün olmasa bile, en yüce ve ulaşılmaz surettedirler. Bedenler kabirlerinden diriltilip sadırlarda bulunanlar için arz günü gerçekleştiğinde haber haberi tasdik eder ve kuşkunun eseri kalmaz. Hayrete düşen elde ederken şahin ancak yakaladığını elde eder. İbret al fakat yerleşme! Dünya bir nehirdir veya med ile cezrin hüküm sürdüğü bir deryayken insan nehir üzerindeki köprüdür.

Bunlardan birisi de altmış üçüncü bölümden mukâme (cenneti) ve keramet (cenneti) sırrıdır: Ateş bir halden başka bir hale intikal etmek ve göçme yeriyken oradaki nihai hüküm ateşin rahmete, nimete, sıkıntı ve güçlüğün ortadan kalkmasıyla sona erecektir. Bu nedenle ateş yeri olan cehennem 'mukame (yerleşilen yer)' diye nitelenmemiştir, çünkü öyle bir özellikte değildir. Buna mukabil ikram ve keramet diyarı olan cennet daru'l-mukame, yani 'yerleşme yeri' diye isimlendirilmiştir. Orası -sözü yerine getirmenin gereği olarak- yerleşme yeri-

dir. Mukamenin zıddı olan cehennem ahiret yaratılışına elverişli olmamıştır (cennet ise ahiret yaratılışını kabul etmiştir). Çünkü cehennem çukurun ta kendisidir. Cennet hüsrana uğratıcı bir yer değildir. Orası kazanç yeridir. Oranın çarşısı nifak olduğu kadar azabı da nifak, yani ikiyüzlüdür. İşin dış görünüşü sürekli bir azapken duyu tam bir nimet içindedir. Çünkü bedenlerin nimeti mizaca yatkın ve mülayim olan nimetle gerçekleşir.

Bunlardan birisi de altmış dördüncü bölümden tabiata yatkın gelen veya zıt düşen şeriat hükmünün sırrıdır: Şeriat (tabiata) yatkınlık veya zıtlığa dayalı değildir. Şeriatın tasarruflarında insanı mutlu eden veya üzen fayda sağlayan veya zarar veren hususlarda hüküm ona aittir. Onun mertebesi -olgularda değil- varlıklarda hüküm vermek mertebesidir. Namaz kıraatin açık ve gizli okunduğu kısımlarıyla birlikte beş vakittir. İslam karışıklığı ortadan kaldırmak üzere beş ilkeye dayalıdır. Buna göre tevhit önderdir ve en öndedir. Namaz nur, sabır ziya, sadaka burhan; hac ise saygın uygulamaları ve helal ve haramlarla ilgili yasakları bildirmek demektir. Şeriat gidiciyken tabiat gidici değildir. Şeriatın yeri dünyayken tabiatın yeri hem dünya ve hem ahirettir. Teklif hükmü ahirette ortadan kalkarken tabiatın hükmü kabirden (sonra da) devam eder. Hükümlerin menzilleri şeriata ait iken tabiat beka ve süreklilik özelliğindedir. Şeriat bedenlerin haşredileceğini bildirmişken kendileri de mucizelerle sabit olmuştur. Bedenlerin bulunduğu her yerde, oluş ve bozuluş da olmalıdır. Şeriat böyle bildirdiği üzere vahiy bu hükmü getirmiş, tabiat onu kabul etmiş, bu hususta görüş birliği olmuştur. Buna inanmak vaciptir. Daha önce de Allah insanı kuru topraktan yaratmıştı.

Bunlardan birisi de altmış beşinci bölümden iki şehadet ile iki kelimeyi birleştirmenin sırrıdır: Göz (hakikate ulaştıran) bir yol iken bilgi tahkik anlamına gelir. Bilgi görmekten üstün olmasaydı (sahabe içinden) Huzeyme'nin şahitliği iki adamın şahitliğini yerini almazdı. İnsan anlaşılsın diye konuştuğu gibi öğrenmek için bakar. Sana da anlayasın diye söz söylenir ve sen de anlaşılsın diye konuşursun! Şehadet huzur demektir ve nur üstüne nurdur. Habere dayalı şahitlik

görmekle gerçekleşen şahitlikten hüküm itibarıyla daha güçlüdür. Bu husus Huzeyme'nin kendisinden aktardığı hükümlerde Hz. Peygamber için yaptığı şahitlikten anlaşılır. Görmeye katışan kuşku olmasaydı, sahabe Cebrail'in bir beşer olmadığı halde 'beşerdir' şeklinde şahitlik etmezdi. Bilgilerinden yararlanmış olup anlayış gücünün hükmü altında bulunsalardı, hiç kuşkusuz, bilmediklerini sorarken gördükleri kimse hakkında fikir yürütür ve şöyle derlerdi: 'Bu görülen bedene girmiş bir ruh değilse, Dıhye olmalıdır. Aynı anda birden çok ve farklı mekânda gözükmüşse, bu durum, onun Dıhye olmasına zarar vermez, çünkü her surette kendi hüviyetiyle birlikte bulunur. Onun hüviyeti karşısında göründüğü suretler insanın karşısında organları mesabesindedir. İnsan bütün varlıklarda da bulunan organları bakamından çok olsa bile kendisi tektir. Söylediğimizi kabul eden insan bir şeyi görünce neyi gördüğünü anlar ve iki kelimeyi birleştirir, iki şahitliği telaffuz eder. Çünkü Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiştir. O'nun hüviyeti kulun görme, duyma ve diğer güçleri olmuştur.

Bunlardan birisi de altmış altıncı bölümden benzersiz cevherin kutsiyetinin sırrı bahsidir: Cevher asıldır ve ayrışma ve fasıl onun sayesinde gerçekleşir. Kuddus ise sevilenin gayblerin perdesinin ardındaki gözüdür. İnsan insaflı olunca, iman ile müşahedeyi ayırt eder. Özellikle Hakkın güçleri olduğu kimse için bu durum böyledir. Haberi tasdik etmek düşünüp işin bâtınını görmedikçe gözle görmekle hüküm vermenin üzerinde bulunur.

Başka bir konu altmış yedinci bölümden mukavele ve muhavelenin sırrı bahsidir: Söz olmasaydı varlıklar ortaya çıkmayacağı gibi olan hiçbir şey de olmayacaktı. Hitabın ayrışması sözden gerçekleşirken onun otoritesi 'dedim, dedi' ifadesinde tezahür eder. Talim ehli için muhavele anlayıştayken aynı zamanda anlama amacı taşır. Muhaveleden öğrenme amacı *'Seni iki elimle yarattığıma secde etmekten alı koyan nedir?'*[345] ifadesindeyken karşılıklı konuşmak anlamındaki mukavelede 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye taksim ettim' kutsi hadisindedir. Bana doğru ve benim üzerimdedir. Muhaveleden bir varlık ortaya çıkmaz. Bununla beraber karşılıklı konuşma onun bir

parçası olduğu için çıkabilir. Karşılıklı konuşmak ve mukavele, sonra gelmek ve yarışmaktır. Buna mukabil muhavele varlıkta yarışmaktır. Mukavele nispet iken muhavele sebeptir. Mukavelenin bir türü 'münaveha', biri de karşılıklı konuşmadır. Söz duyulmak ister ve bir araya gelmeyi gerektirir. Onun duyanda etkisi vardır ve uzaktakini yakınlaştırır. Bazı yerlerde işareti ibareye ihtiyaç duymaz.

Bunlardan birisi de altmış sekizinci bölümden tabiat hükümlerinden korunmuş ve uzak kalmış perdeler bahsidir: 'Tabiat hükümlerinden korunmuş ve uzak kalmış perdeler' tabirini harikulade hadiseleri kabul edenler söyleyebilir. Onlar nurların ve müşahedelerin ehliyken şeriatın sırlarına göre amel edenlerdir. Bununla beraber onların da tabiat hükümlerinden olduğunu fark etmemişlerdir. Çünkü adet de bir perdedir. Keşke kapının ardında olanı bilseydiniz! Tabiatın mertebe itibarıyla cennetten üstün olduğunu bilen, Allah'ın bu hayatta tabiata güç ve imkân bahşetmesinin (hikmetini) anlardı. Tabiat mertebe itibarıyla üstün olmasaydı, kıyamet günü bedenlerin yaratılışı müşkül meselelerden birisi olurdu. Kalem ve Levha'yla duran ve onları dikkate alan, tabiattan perdelenir. Müheymen meleklerle oturan ise sağlam cisimlerin durumlarından habersiz kalır. Nefsin gezinmesi ve rahatlaması için ruhunu hazırlayan kimse, çan sesinin mahiyetini bilemez. Tabiatın hükmü nefsin altındayken akılcıların çoğu bu hususta yanılır. Herhangi bir maninin insanı tabiatın bilgisinden alıkoyması mümkün değildir. Âlem karşısında insan toplayıcı-kuşatıcı bir surettir. Bir şey aslını ve esasını bildiğini iddia ederken kendisini nasıl bilmesin ki? Dünüyle ve yarınıyla sınırlanmış biri kendi cinsinin dışına nasıl çıkabilir?

Bunlardan birisi de altmış dokuzuncu bölümden ihsan ve vergi nedeniyle perdenin keşfinin sırrıdır: Şükür nimetin artmasının sebebidir. Bunun yanı sıra şükür ikramların çoğalması ve ilâhî isimlerin insanı üzecek şekildeki (tecellilerinden) koruyan bir sebeptir. Cömertlikle varlık zuhur etmişken kerem üzüntülerin ortadan kalkmasının sebebidir. (Muhtaçken vermek anlamındaki) îsar nedeniyle eserler övülürken vermekle perde kalkar. Hibeler sayesinde kötülükler silinir.

Nimetler nimetlerden ağırlıkları ve binekleri yüklenir. Onların üzerlerinde, insanların ancak nefislerin yorulmasıyla ulaşabilecekleri yerlere ve şehirlere ulaşabilirler. Bununla birlikte onlar en mukaddes makamdan inmişlerdir. En sırlı işlerden birisi de (insanları uzak beldelere taşıyan) develerin etini yedikten sonra abdest almanın sünnet olmasıdır. Bunun nedeni onların derin kuyulardan içmeleridir. İhsan güçlüğü ve engebeyi kolay hale getirir. Hediyeleşmek en büyük ibadet iken hibeden geri dönmek ayıplanırken yerine getirilmesi övülen bir davranıştır. Mevhibeler en çok övülen hususlardandır. Varlığı ihsan etmek bir cömertliktir ve o vecd ehline mahsustur. Allah merkebe suyunu verdiği gibi her şeye yaratılışını vermiştir. Maksada ulaşma arzusu kimi uykusuz bırakırsa, onun gecesi uzun olur. Perde katlığında zarar da ortadan kalkar ve göz keskinleşir. Bu durumda görülenin değeri idrak edilir. Uydurulmuş bir söz değildir bu söz! Her av cevfi'l-ferada bu misalle akar.

Müezzinin sesinin ulaştığı yerlerde bulunan kuru ve yaş her şey, onun lehine şahitlik eder, fakat bu şahitlik ölümünden sonradır! Tohumluların zekâtı tohumlardan iken varlıkların zekâtı hayvanlardandır. Genel itibarıyla zekât gümüş ve altınla verilir. Bu sayede vergiler ve adetler bütün türeyenleri içermiştir. Güneş gidiciliği verir. Kendisi de batmasaydı gitmezdi. Malını sana veren kişi emellerini yok edemez. Böyle biri mertliğin bağlı olduğu şeyi sana ihsan etmiştir. Sen de bakışını ve düşünceni onun içine ve ona doğru çevir! Kendisine ait bir şeyi sana veren cömertlik etmiş, nimet vermiştir. Bu ise ihtiyaç duyulana ilavedir.

Bilmelisin ki rızık vermek -tesadüfle değil- kasıtla gerçekleşen bir şefkattir. İnfak sefaleti ortadan kaldırır. Geceleyin yolculuğa çıkartılan kimse yedi kat semayı gezmeden burakın sırtından inmez. Ona verilenler ancak Rezzak'ı bilmesinden dolayı verilmiştir.

Bunlardan birisi de yetmişinci bölümden ziyarette ve kasıtta ahdin sırrıdır: Ziyaret kastı olmasaydı resuller gelmeyeceği gibi yollar hazırlanmazdı. Hâlbuki peygamberliğin ve peygamberin varlığı zorunludur. Dolayısıyla bir yol olmalıdır. O akit ve ahit sahibidir. 'Önce

ve sonra emir Allah'a aittir.' el-Malik'in yanından gelen herkes, orada neyin bulunduğunu bildirmek maksadıyla gelmiştir. Orası meçhuldür, akla göre değildir, hatta bazı akıllar orayı imkânsız sayar. Nakilde de bulunmaz. Fakat aklın imkânsız saydığı şeyi nakil çürütür ve reddeder. Böylece (nakille birlikte) yerleşme yeri sabit olmuş, kaçış yeri, O'na doğru olmak üzere belirlenmiştir. 'Hayır, sorumluluk yoktur! Karar yeri Rabbindir.' Allah takip edecek kimseler için menasiki belirlemiş, sana olan inayeti nedeniyle onları artırmıştır. Allah salik için tutulacak meslekleri ve yolları açıklamış, O'na doğru giden ve yönelen herkese şiarlarına ve yasaklarına saygıyı emretmiş, (kurban edilen) develeri 'hilim sahibi ve vahlananlar' nezdinde şiarlarından saymıştır. Bununla birlikte kurbanlarda dikkate alınan husus, bizzat sizsiniz. Bu durum '*Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz, sizden olan takva Allah'a ulaşır*'[346] ayetinde belirtilir. Allah menasiki ancak sana dönük inayeti ve iltiması nedeniyle artırmıştır. Çünkü sana kendisini tanımayı ve sıfatlarıyla nitelenmeyi emretmiştir. Binaenaleyh Allah da vaadini doğrulamak ve gerçekleştirmek üzere kulunu 'ziyaret eder (hac ileyhi)'. Bu ziyarete de belirli bir menasik ve tanımlanmış hükümler koymuştur. Bu itibarla Allah '*Bulunduğunuz her yerde O sizinle beraberdir*'[347] buyurur ki, bulunduğunuz her halde demektir. Nitekim sizin için 'şeriat' olarak belirlediği amellerde O'nunla olmazını emretmiştir. Bunun yanı sıra Allah (hac'da) çokluk içinde çokluktan birliğe dönmenizi temin etmek üzere taş atmanızı emretmiş, taş atmayı dört güne yerleştirmiştir. Bu sayede tamlık ve kemal derecisini elde etmeniz için (bünyenizde bulunan) her tabiat için bir gün tespit etmiş, bunları yetmişle sınırlamıştır; yetmiş ümmet-i Muhammed'in ömürlerinin bitiminde altmıştan daha yaygın ve galip olan sayıdır. Allah onu on sayısındaki yediye yerleştirmiştir ki, yediyle çarpan kendisini bulabilsin! Böylece yedi onun sahibi olmuştur. Taş atmayı Mina'daki üç yere yerleştirmiştir. Bu durum insan yaratılışındaki üç özelliğe işaret eder; akıl, duyu ve hayal! Bu sayede insan yaratılışı Mina'ya (aynı zamanda maksadına) ulaşır. Akıl ve duyu kendisini sınırlasa bile infial özeliğindeki hayal kendisini serbest kılar. Bu itibarla hayal surete en

çok benzeyen şey olduğu gibi surelerden en büyüğü de kendisine aittir.

Sonra Allah hacda saçları kesmeyi (halk) emreder; halkın (saçı kesmek; yaratılmış) gitmesiyle Hak zuhur eder, (kesilen saç anlamındaki şa'r ile şuur arasındaki ilişkiye işaretle) bu zuhur mücmel bir şuurdur. Bilginin daha mücmel bir şekilde görünmesiyle ilk şuuru ortadan kaldırmıştır. Allah yakınlık bölünmesin ve ayrılma olmasın, parçalanma girmesin diye cem' (toplanmak) üzere vakfeyi emretti. Vakfe ise Arafat'ta olmuştur, (Arafat ile marifet arasındaki ilişkiye atıfla) çünkü vakfe ve durmak, ancak marifette olabilir. Hacının karşılaştığı güçlük ve sıkıntılara karşılık olarak, oradan ayrılmak üzere Mina günlerini 'sofra' yapmıştır. İnsan yaratılışı itibarıyla 'yoksuldur ve toza toprağa karışmıştır'. Bu nedenle ilk tavaf geliş tavafıyken küdûm tavafı da gelmekle ilgili olmuş, veda haccı heyetlerin ayrılmasıyla ilgilidir.

Bunlardan birisi de yetmiş birinci bölümden gizli işleri ortaya çıkartmak üzere kesirli sayıların sırrıdır: Kesirli sayı sayılandır, bilhassa da varlıkla nitelenirse ve tanımlanırsa böyledir. Sayı çokluğun birliğine sahiptir. O çokluğun sınırında durulacağı sonu yoktur. Kesirli sayıyla işlerin gizliliklerinin ortaya çıkartılması, varlığa giren ve bölünebilir olan 'sayılan' itibarıyla gerçekleşir. Bu da sayı derken anlaşılan sayının ta kendisidir. Onunla eşyadan münezzeh Allah hakkındaki gizli bilgiler ortaya çıkar. Bu itibarla O'nu bilmekten daha gizli bir şey yoktur, dikkatle incelersen bunun farkına varmalısın!

Varlıkta bulunan sayılanın kesirli sayının ta kendisi olduğunu söyledik, çünkü biz, sonsuz sayıdaki mümkünlerden sarf-ı nazar ettik ve onları zamanda yaratılmış olanlar (hâdisler) diye ifade ettik. Bu kısım bütünden bir cüz ve parçadır; onda ihata bulunmadığı gibi sınırlama ve sayım da yoktur. Tümevarımda neye ulaşırsa ulaşsın, sayılan ve adet haline gelen kısım, mevcut olan iken aynı zamanda mevcut sayılan demektir.

Bunlardan birisi de yetmiş ikinci bölümden yüksek menzilden geri dönmenin sırrıdır: Allah'a doğru ve dürüstçe yönelmenin alametlerinden birisi yaratıklardan kaçmak iken yaratıklardan kaçıştaki dürüstlüğün alametlerinden birisi Hakkı bulmaktır. Hakkı tam anlamıyla bulmanın alametlerinden birisi ya irşat maksadıyla veya bizzat Hakkın kendisi olduğu için yaratıklara (halk) dönmektir. Bu itibarla dönen insan; halkı, bir açıdan Hak bir açıdan halk diye isimlendirir. Nitekim 'vecih (yüz)' sahipleri böyle derler. Vecih beka özelliğine sahiptir. Çünkü vecih ulvilik özelliğine sahip zattır. En doğru sözde ve kelamda şöyle bildirilmiştir: '*Her şey helak olacaktır, O'nun vechi hariç!*'[348] Başka bir ayette şöyle denilir: '*Onun üzerinde bulunan her şey fanidir, celal ve ikram sahibi rabbinin vechinden başka!*'[349] Fakat ayette geçen 'onun üzerinde' ve yanında bulunmakla ilgili bir sır vardır, şöyle ki: Her 'her (şey)' ifadesi geçtiği her bağlamda genellik bildirmez. Mesela bazı yerlerde sınırlama anlamında olabilir. Allah bereketsiz rüzgâr hakkında '*Üzerine uğradığı her şeyi kuma çevirir*'[350] der. Hâlbuki rüzgâr üzerinden geçmiş olsa bile geçtiği her yeri kuma çevirmemiş, üstünden geçmiş olsa bile Allah rüzgâra o yerle ilgili böyle bir tesir gücü vermemiştir.

Bunlardan birisi de yetmiş üçüncü bölümden sadırlarda gizli kalmış sadır ilimlerinin sırrıdır: Kalpte inanılan ilah (ilah-ı mutekad) kalbe işaret ederken kalp de inançta sabit olanı bulur, çünkü '*O'nun benzeri bir şey yoktur.*'[351] Gölgesi olmayanın nasıl aksi ve yansıması olabilir ki? Kalp sadırlardadır ve aynı zamanda dönmek-değişmek demektir, yoksa sudurun biri değildir. Biz katındaki hazinelerde bulunmamamız itibarıyla Hak'tan sudur ettik. Nitekim Allah bize öğretmiş ve biz de öğrendik. Bu sudur bazı işlerde olduğu gibi vürudun, yani gelişin öncelemediği bir sudurdur. 'Sudur vüruddan sonradır' diyenler ise varlığın hakikati hakkında bilgiye sahip değillerdir. Yoklukta sabit olmasaydık kerem hazinelerinin bizi ihata etmesi mümkün olmazdı. Demek ki bizim hakikatlerimiz yoklukta görülmeyen sabit bir şeyliğe sahiptir. '*Zikredilen bir şey değildi*'[352] ayeti buna işaret eder. Ayette kastedilen insanın henüz var olmak için emir almadığı halidir

ve bu halde Allah onu hikmetli zikrinde 'zikir' kelimesiyle ifade etmiştir.

Bunlardan birisi de yetmiş dördüncü bölümden cihattaki iyilik ve bozukluğun sırrıdır: Varlıkta bir suret bozulunca, onun bozulması suretlerinin zuhuru demektir. Binaenaleyh suretler sürekli fayda ve zarar halindedir. Cihat salah ve fesadı içerir. Çünkü cihat esnasında kelleler kesilir, duyu duyulur olandan ayrılır. Şehit hayattan ayrılmış olmak itibarıyla ölü gibidir ve bu nedenle malı miras haline gelir, eşiyle başka birisi evlenebilir. Gerçekte şehidin eşinden boş sayılması, hakimin haber alınamayan biriyle eşini ayırmasına benzer. Öyle biri hayatta olsa bile ulaşılamayacak kadar uzakta olduğunda -mezheplere göre- hakim kararıyla boş sayılır. İnsanların efendisinin şöyle dediği aktarılır: 'Ne zarara uğrayın ne zarar verin!' Bilindiği üzere, şehit toprak altına girse bile ebedilik yurdunda saadete nail olmuştur. Bununla beraber toprağın altında bulunduğu için geri dönmesine veya bulunduğu yüksek mertebeden inmesine imkân olmasa bile yine de hayattadır ve rızıklanır. Fakat eşinin yanında değildir ve boşanma olmamıştır. Bu da ölülerin durumudur. Şehitler *'hayattadır, rablerinin katında rızıklanırlar, sevinirler.'*[353] Bizim açımızdan onlar ölmüşlerdir ve biz gördüğümüzü biliriz. 'Herkes için niyet ettiği vardır.' Biz gördüğümüze göre hüküm veririz. Sen de duy ve yararlan!

Bunlardan birisi de yetmiş beşinci bölümden inatlaşmayı terk etmenin (bazen) isabetliyi terk etmek demek olduğundaki sırdır: İnatlaşmayı terk -alışkanlık olarak değil iradi olarak- Hakka uymak anlamına geldiği için en doğru ve gerekli davranıştır. İnatçı doğruluk oturağında oturunca, hiç kuşkusuz Hakkın mertebesinde bulunmuş demektir. Hakikat ehli bâtılı savunanlarla inatlaşmazsa, onun iyiliği yerleşen bir hal değil, aksine atıl bir şeydir. Binaenaleyh bu durumda inatlaşmayı terk eden doğruluğu terk etmiş sayılır. İsim isimlendirilenin aynı olmadığında, isimler birbirinin zıddı ve mukabili olur. Kudret eli onları perçemlerinden tutunca, korunanları kalelerinden çekip indirir ve kaleler bunu engelleyemez. Hakikati söyleyen insanın inatlaşması bazı yerlerde doğruluk anlamına gelirken bâtılı savunanın

inatlaşması ise bozgunculuktur. Birincisi inatçı sayılmaz; sadece onunla tartışılırsa o da ısrarla tartışır. Muhatabı susarsa o da susturulmuş kimse gibi olur. Susturulmuş kimse delilden yoksun olup delil arayan kimsedir. Allah için ayağa kalkmak ve mücadele etmek, çok vah eden ve cezalandırmaya gücü yettiği halde bağışlamayı seçen (Hz. İbrahim'in) niteliğiydi. Allah uğruna yaptığı mücadele olmasaydı, ateşe atılmaz veya göz önünde âdet aşılmazdı. Ateş yaratılmışların gözlerine göre ateş iken Hz. İbrahim için 'serin ve esenlikliydi'. İbrahim onlara göre sabit ve sürekli bir azap içindeyken gerçekte nimet cennetindeydi. Nefesler onun üzerine eserken adeta bir hamamdaydı.

Bunlardan birisi de yetmiş altıncı bölümden topluluk içindeki yalnızlığın (halvet fi'l-celvet) sırrıdır: Varlıkta halvet ve yalnızlık söz konusu olamaz. Çünkü varlıkta her şey ya görendir veya görülendir. Sırların halvetinde el-Cebbar ile celvet hali varken bedenlerin halvetinde ise ruhlar insana eşlik eder. Mutlaka insanın doldurduğu bir mekân vardır. Sen onu görmesen bile o mekân seni görür. Halvet izafetle ve nispî olarak var olan bir şeydir. Bu nedenle de bir sebebin kendisinde bulunması gerekir ki bu da celvet demektir. Varlık seferdeyken ve gözler seyre dalmış hareket ederken halvet nerede gerçekleşecektir ki? İnsanlar bir yere yerleşmiş olsalar bile seferdedirler; dolaşıyor olsalar bile bir yere yerleşmiş sayılırlar. Tek başına yolculuk edersen şeytansın; bir arkadaşınla beraber yolculuk edersen ikiniz birlikte şeytansınız; bir arkadaş ve melekle beraber yolculuğa çıkarsamız şeytanın üzerinizde otoritesi olmaz. Bu itibarla üç uzaklıktan yakınlığa doğru bir intikal ve hareket demektir. Binaenaleyh madum veya mevcut her halvet ve yalnızlık müşahede edilen bir şey olmadığı kadar her celvet ve topluluk da övülür değildir.

Bunlardan birisi de yetmiş yedinci bölümden 'celvet içindeki halvetin' sırrıdır: Halvet doğruluk otağında Hak ile gerçekleşen celvet demektir. Şah damarından daha yakın olan Hakktan uzaklaşarak kullar nereye gidebilirler ki? Binaenaleyh halvet Allah'tan (yani O'ndan uzaklaşarak yalnızlık değil), O'nunla tek kalmak demektir. Bu itibarla O'nun her bir şeyde bir varlığı vardır ve bunun için mutlak anlamda

halvet imkânsızdır. Kim mutlak anlamda bir halvetin olabileceğini ileri sürerse onun hatası süratle ortaya çıkar. *'Allah'ın gördüğünü bilmez mi?'*[354] Hal böyleyken halvet nerede kalmıştır? *'Bak ne göreceksin?'*[355] Celveti talep etmek olmasaydı, kimse halvete girmezdi. Halvetin yeri çöl (ma'bede) iken halleri sınırlıdır. Celvet ise zatı gereği talep edilen ve ismiyle ve alametiyle görülen bir şeydir.

Bunlardan birisi de yetmiş sekizinci bölümden sahillerde yalnız yaşamanın ve uzlete çekilmenin sırrıdır. Sahillerde ve dağlarda uzlete çekilmek ve yalnız yaşamak Allah adamlarının niteliklerindendir. Onlar bu hali Allah'ın eserlerine bakıp Yaratan'a geçmek üzere (bir istidlal yöntemi olarak) benimsemişlerdir. Allah dağları direkler yapmış, direklerle sallanan yeryüzü beşiğini sabit kılmıştır. Allah adamı dağların zirvesine bakarak yüksek himmet ve en ulvi ve kutsî işleri talep etmeyi öğrenir. Memur olduğu Rabbine itaatte kararlı ve sabit olmayı ise dağların derinliğinden alır. Hakkın sırrındaki tecellisini dağın parçalanmasından alır ve öğrenirken Allah'ın dini hakkındaki kuvveti ve gayretini dağların sağlamlığından ve gücünden alır. Hakkın teşvik ettiği şekilde hükmü altında bulunanlara karşı yumuşak davranmayı ve zaaf ve gevşeklik göstermeksizin şefkat etmeyi, dağların beklenen gün için 'atılmış pamuk haline gelmeleri' ve dönüşebilmelerinden öğrenir. Allah adamı denizlerden genişliği alır ve ahlakına uygular. Bunun yanı sıra rüzgârların tesiri karşısındaki edilgenliklerini ve kabiliyetlerini alır; rüzgârlar nefis kokularıyla denizleri dalgalandırırken onlara tesir ederler. Binaenaleyh Allah adamı her ilâhî ismin hükmü karşısında o isim hakkındaki bilgisi ve marifetine göre hareket eder. Onun karşısında ilâhî isimler denizin karşısındaki hava mesabesindedir. İsimler onu sakinleştirdiğinde sakinleşir ve bilir ki 'sakinleşen şey Allah'a aittir.' Allah hüviyeti bakımından zarar ve fayda denilen şeyleri kendinde toplayandır, çünkü ez-Zarr ve en-Nafi'dir. Allah adamı mücahe hali için denizlerin tutuşmasını dikkate alır. Denizlerin tutuşmasının bir yönü de onların yanmalarıdır. Bu ve benzeri nedenlerle Allah adamı sahillerde ve dağlarda uzlete çekilir.

Bunlardan birisi de yetmiş dokuzuncu bölümden aile ve malı yönetmekle beraber uzlete çekilmenin sırrıdır: Cisimlerle uzlet etmek bir vehim iken manayla uzlet manayı sevene aittir. Bir şey teşbihsiz bir şekilde Hak'tan uzak kalabilseydi, *'Her nereye yönelirseniz, Allah'ın vechi oradadır'*[356] ayeti doğru olmazdı. Hâlbuki bu ayet doğrudur ve hakikattir. Malını ve ailesini idare etmek üzere uzlete çekilen herkes Allah adamıdır ve ailesi ve malındaki her işinde O'nunla beraberdir. Temizlenmenin terkte olduğunu ileri süren kişi bir iftiracıyken yalnız kalmak üzere uzlete çekilen insan kutsiyetindeki şanına layık veçhile Rabbiyle beraber değildir. Böyle biri aklıyla duyusunu ayırt edemeyeceği gibi bulunduğu yerde içinden talep etmesinden daha çok Hakkı talep etmez.

Bunlardan birisi sekseninci bölümden de kendi yurdunda karar kılmanın ve yerleşmenin sırrıdır: Yaratılmış için karar kılmak ve bir yere yerleşmek, Hakkın istiva etmesine benzer. Bilmelisin ki, komşuluk bir yere yerleşmekle mümkün ve geçerliyken komşu da bir yere yerleşmiş olmalıdır. Kemal sahibi olduğuna şahitlik edilmiş ârife kadın şöyle der: *'Benim için senin katında bir ev inşa eyle!'*[357] Orası arzuların gerçekleştiği yerdir. Hz. Asiye önce komşuyu, ardından evi zikretmiştir, çünkü komşuluğun evle birlikte olabileceğini biliyordu. Arş cennetin çarşısı ve istivanın gerçekleştiği yerdir. Cennetin dibi de belaların yeri olan cehennemin çatısıdır. Cehennem üzerinde cennet - ibret gözüyle bakabilenler için- ateş üzerindeki kazana benzer. Gerçek ve kâmil adam, kendi menzilinde evine yerleşebilen kimsedir. Allah'ın ihsanlarının yaygınlığını ve genelliğini bilen kimse karar kılar ve yerleşir. Binaenaleyh insana bir menzil ve ev gereklidir. Bu itibarla ilk menzil ve evinden uzaklaşan olmaman gerekir! İnsanın ilk menzili ve evi Yaratan'ın kendisine dair bilgisidir. Ondan ayrılsan bile hem ayrılırken ve hem de yolculuk sürecinde o menzilde bulunursun. Dilersen rahat et dilersen yorul! Her durumda O'nun bilgisinde halden hale geçersin. Hz. Musa kendisiyle ancak ölümle karşılaşacağını biliyorken rabbinden kaçmış değildi. Onun kaçış sebebi, evinde kalınca Allah

hakkındaki marifetinin artacağını bilmesiydi. Binaenaleyh onun kaçışı, karar kılmak ve yerleşmek demekti.

Bunlardan birisi de seksen birinci bölümden vatanlardan uzaklaşmak ve kardeşlerden ayrılmanın sırrıdır: İnsanın duyuları onun vatanıyken güçleri kardeşleridir. Vatanları oraya yerleşene (Hak) ver, kardeşlerini de Rahman vasıtasıyla terk etmelisin. Allah 'Beni göğüm ve yerim sığdıramadı, takva sahibi ve temiz mümin kulumun kalbi sığdırdı' kutsi hadisinde belirttiği üzere 'vatana yerleşendir'. Allah temiz ve saf bir yere yerleşebilir. Kutsi hadiste 'Ben kulumun görme ve duyma (gücü) olurum' denilir. Hakkın hüviyeti düşünen ve ibret alanlar için kulun güçleridir. Bu sayede arif, vatandan uzaklaşmanın anlamını öğrenir. Öğrenenin de kardeşlerini terk etmesi gerekir. Allah ile yaratılmış nasıl bir arada olabilir? Bütün hallerinde Allah ile beraber ol ki işinin sonu övülebilsin! Toplayıcı-kuşatıcı olduğunu öğrendikten sonra, didişmekten ve itirazdan sakınmalısın. Zaten ayrışma mevcut olduğu kadar gözlerinle gördüğün de odur.

Bunlardan birisi de seksen ikinci bölümden imtihanlardan ve sıkıntılardan dolayı delirmenin (cünûn) sırrıdır: Cünûn yönlendiricidir. En güçlüleri ihsanlar iken en zayıfları marifetlerdir. Bir marufu olan marufu müşahede eder; kim cennetinin (delirmek anlamındaki cünunun ikinci anlamı olan gizlenmek ile cennet arasındaki bağa işaretle) ardında gizlenirse, cinnetinde cennetini müşahede eder. En büyük bela ve sıkıntı fitnelerin vukuudur. Allah adamlarına göre mal ve evlattan daha büyük fitne yoktur. Çocuk insanı cahil kılan, cimri ve korkak yapan bir fitnedir. Mala gelirsek onu her bakımdan sahibine terk etmelisin! İnsanı malı elde ederse helak olur, elinde tutarsa mal sahibini helak eder; cömertlikte kullanırsa mal elinden çıkar. Cimriyi cimrilik kınarken cömerde ise israf zarar verir. İnsan kokuşmuş bir nutfeden yaratılırken gerçekte ihtiyaç ve yoksulluk özelliğinde yaratılmıştır. Züheyr b. Ebi Selma şöyle der: 'Kadehin uçlarına asi olanın aileye itaati kaçınılmazdır.'

Kadehin etrafına asi olan hiç kuşkusuz
İhtiyaçlara itaat eder, bütünüyle yok olmayı seçer

Fitnelere maruz kalan insan hiç kuşkusuz imtihanlardan büyük pay ve nasip alır. Delille ancak iddia sahibi imtihan edilirken iddia eden hiç kuşkusuz kendisini imtihana maruz bırakmıştır. '*Kullarıma benim Gafur ve Rahim olduğumu bildir.*'[358] Biz de hatalardaki cüreti dile getirdik. '*Benim azabım elim bir azaptır.*'[359] Kötülükler ve sıkıntılar, belaların gelmesine engeldir. İbn Seyyid el-Batelyusî -Allah kendisinden razı olsun- bir şiirinde şöyle der:

İlah'tan umut ederim ve korkarım
Sırat-ı müstakim bu demek bilirim

Rabbin Hicr suresinde buyurdu:
İlah Kerim'dir

Kullarıma bildir dedi: Ben
Gafur ve Rahim'im

Ekledi: Benim azabım
En acı azap

Bu nedenle kalp dolanır durur
Umut ile korku arasında

Bunlardan birisi de seksen üçüncü bölümden perde, perdedar ve kapının ardında durmanın sırrıdır: Perde perdedar bir rahmet iken delil tecellileri yakmak demektir. Bu itibarla perde tecellinin intikamıdır. Burhan derekelerde bulunanlara gelmemiştir. Kapı ardında bulunana ulaşmayı, onun nezdinde durmayı ve yerleşmeyi imkânsız hale getirmezse, kapının ardında durmak bir perde değildir. Ardındakine ulaşmayı mümkün kılan bir kapı talep edilenin ta kendisidir, çünkü sevilen odur. Yanına ulaştığında ise önünde durursun; kim ona yardım ederse, kendisini müşahede eder.

Bunlardan birisi de seksen dördüncü bölümden hadler ve akitlerin sırrıdır: Hadler sınırlanmışı ve tanımlanmışı izhar ederken akitler akdedileni gizler. Rabde ve kulda akit ve sınırdan başka bir şey yoktur. Hakkın smırı ve haddi *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[360] ifadesinde belirtilirken (bu özelliğiyle kuldan) ayrışır. Kulun sınırı ve haddi gölgede ve yansımada tebarüz eder. Bilinmeyen sınır-tanım akıldayken mevcut sınır-tanım görülür. İlahi sınırlar-hadler; Amâ, istiva etmek, inmek ve beraberlik şeklinde çeşitlenmiş, (varlık anlamında) iş sınırlanamamış ve idrak edilememiş, bunun için de âlem O'nun hakkında hayrete ve başarısızlığa düşmüştür. Kim işi O'na havale ederse selamete ererken kim iman ederse daha çok güvende olur.

Bunlardan birisi de seksen beşinci bölümden belalardaki takvanın sırrıdır: Takvada yükselmek -beka yurdunda değil- fena yurdu olan dünyada gerçekleşir. Teklif diyarı olan dünya hayatında her işinde takva sahibi olan insan göçerken kemal derecesini elde eder. Bu iş bir imtihandır ve imtihanda takva vesilesiyle yardım talep etmelisin. Takva ancak Allah'ın yardımıyla mümkün olurken sadece Allah'ın karşısında takva sahibi olmak mümkündür. O'ndan sakınmak gerekirken zarardan O'nun vasıtasıyla sakınılır. Kurtuluş ve necat yolumuz kabul ettiğimiz Hz. peygamber Allah'tan Allah'a sığınmıştır: O'na sığınılır ve O'ndan sığınılır! Demek ki hastalık da ilaç da sensin! Düşmanları hastalıklara teşvik eden de sensin. Takva sahibinin hükmü iki topluluğun karşılaştığı karşılaşma gününde ortaya çıkar. Orada suret itibarıyla iki grup bir araya gelir, çünkü söz konusu olan genel halifeliktir. Bu halifeliğin sırrı ise büyük imtihan günü ortaya çıkar. Niçin gruplardan birisi kurtulurken öteki kurtulamaz? Binaenaleyh zorbalar da nebiler de yeryüzünde halifedir.

Bunlardan birisi de seksen altıncı bölümden yaratıklardaki hükümlerin sırrıdır: Uykulardaki hükümler yaratıklardan kaynaklanırken ayakta duranlardaki hüküm uykudan ortaya çıkar. Hikmetler olmasaydı hükümler ortaya çıkmayacağı gibi intikam nimetten ayrışmazdı. Hükümler konulmamış olsaydı kimse uykudan haz almayacağı gibi âlemde hiçbir imam görevlendirilmezdi. Binaenaleyh âlemdeki nizam

hüküm vasıtasıyla kurulmuş, nizam gerçekleşmiş, âlem birbirine bağlanmış, nefislerdeki güven ve emniyet temin edilmiş, bu hakim güven ise duyulura geçmiş ve taşmıştır. Böylelikle şehirlere göçler gerçekleşmiş, yolculuğa çıkan insan ailesi ve malı hakkında bu sayede güvende olabilmiştir. Bu güven, şeriat tarafından bildirilmemiş olsa bile, akıl tarafından ortaya konulmuş hükümlerin neticesidir. Binaenaleyh her durumda can güvenliğini sağlayan bir kanun olmalıdır. Kanunların en üstünü şeriatlar iken ona uyanlar kurtuluşa erer.

Bunlardan birisi de seksen yedinci bölümden farz ve nafilelerdeki doğan ve batanın ne olduğudur: Senden doğup sana battığında, Allah hakkındaki bu kadar bilgi kâfidir. Binaenaleyh Allah doğarken zuhur eden ez-Zahir batarken gizlenen el-Bâtın'dır. Saadet ve bilgiye ulaşmak istersen O'nun sözünün sınırında durmalısın! Hz. İbrahim (a.s.) batışı sevmemişti, çünkü onu aşağı doğru inerken görmüş, hâlbuki kendi himmeti yaklaşmak talebiyle yukarı yönelmişti. O zatı gereği aşağı inerken hakikatiyle de kaybolur ve batar. Yıldızın batışı hariçten olunca Hz. İbrahim yıldızı kaybetmemek için miraçlara muhtaç kalmıştı. Bu miraçlar sayesinde artık batmak, bilgiyle arasında bir perdeye dönüşmez. Miraç bir yolculuktur. Hâlbuki Hz. İbrahim bu işte intikal ve yer değiştirme olmadığını biliyordu. İstiva ederken veya etmeden, bütün mekânların Allah'a yakınlığı birdir. Allah nafile ibadetlerde senin kendin olduğunu bildirmişken farz ibadetlerle de senin O'nun aynı olmanı sağlamıştır. Allah farzlarda seni seninle görürken nafile ibadetlerin sağladığı yakınlıkta sen O'nunla görürsün. Demek ki bu iş -birbirinin yerini almak üzere- devrîdir.

O senden değildir sen O'ndansın
Sen O'ndansın, O'ndan değilsin sen

Bunlardan birisi de seksen sekizinci bölümden her tarzıyla kuşkudan uzaklaşmanın sırrıdır: Şüphenin hakikati, her yön ve cihete dönük bir yönünün bulunmasıdır. Bir şey kendi hakikatinden ayrılmayacağı gibi yolunun dışına da çıkmaz. Herhangi bir varlık hakikatinden çıksa, bilgi ortadan kalkar ve idrak gözü körelir, hükümler anlamsız hale

gelir, azaba güvenmek söz konusu olmaz. Benzerlik ve müteşabih, bilen ve hüküm veren için, hüküm sahibidir. Kim sana benzerse sen de ona benzersin; kim sana kızarsa sen de ona kızarsın. 'Herkesin bir yönü vardır ve ona yönelir.' Senin ve başka birinin (aynı anda) kendisine yöneldiği bir şüphe yoktur. Âlem tahalli nedeniyle bir şüpheyken sen de tecellide kendisine benzersin. Ona bakarken üzerine gelen suretlerdeki değişmelere bakınız! Hatta Hak suretlerde başkalaşır. Hakkın kendisi 'başka'dan münezzeh olacak kadar yücedir. Bu itibarla hepsi bir hakikattir ve ihtilaf ve farklılık diye bir şey yoktur. Sayı da yoktur ki bir araya gelmek söz konusu olabilsin! Demek ki kuşkunun hakikati kuşkunun ve benzerliğin kendindedir.

Bunlardan birisi de seksen dokuzuncu bölümden arzu duyulanlarda şehvet ve arzuları elde etmenin sırrıdır: Şehvetten kurtulmak ve ondan soyutlanmak mümkün değildir, çünkü şehvet, dünyevi yaratılışın hakikatinden kaynaklanır. Arzu nesnelerine yönelmek, bütün yönlere yönelmek demektir. Âlemin ilâhî surette yaratılmış olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Şaşılacak olan onu surette berzah olarak görmektir. Berzah iki uç arasındadır. Hâlbuki iki hakikatten başka bir şey yoktur: Sen ve senin kendisinden var olduğun (Hak)! Her şey O'ndandır. Bizce berzah dıştaki varlıkta meydana gelebilir, çünkü berzah, madum-sabit hakikatler ile dış varlık arasında bulunur. Bu yüce ve zirve makamı dikkate alan ve ona riayet eden, âlemin varlık halinde bir berzah olduğunu öğrenir. Âlem varlıktan kalkmış olsaydı, tanımlanmış ve sınırlanmış berzah da kalkmış olurdu. Misiller nedeniyle işlerin benzeşmesi, yoğun cisimlerin gölgeler sayesinde benzeşmesi gibidir. *'Göklerde ve yerdeki her şey isteyerek veya zorla Allah'a secde eder.'*[361] Onların gölgeleri akşam ve sabah değişir.

Bunlardan birisi de doksanıncı bölümden Allah adamlarının helali terk ederken tercih ettikleri tavrın sırrıdır: Haram bir şey helalde bulunduğunda gerçekte helal, helal ise haramda bulunduğunda haramdır. Allah adamları helali ancak hükümler altına girmesi nedeniyle terk etmiş, bedenlerini ayakta tutmakta zorunlu kısmıyla yetinmişlerdir. Helal belli olduğu gibi haram da bellidir! Onların arasında bulunan

ise her ikisini belirleyendir. 'Ara' kalksaydı, hükümler de varlıklarını yitirirdi. Binaenaleyh ilkeleri iyice incelediğinde, (görürsün ki): Zahitlik ancak nimetin fazla kısmıyla ilgili olabilir. Muhtaç olunan kısım ise (bedenin ayakta durması için) kendisine dayanılan kısımdır ve ondan uzak kalmak doğru değildir. Bu itibarla muvahhidin gıdası birlerde iken varlık mevcut ile, tanım tanımlananla, sayı sayılanla, müşahede müşahede edilenle beslenir (her biri ötekinin gıdasıdır). Demek ki sebep kalkmayacağı gibi nispetler de yok sayılamaz.

Bunlardan birisi de doksan birinci bölümden mubahlardan uzaklaşmayı benimsemeyenlerin sırrıdır: İyilik mubahlardan uzaklaşmak demek değildir. Senin gıdan mubahta bulunurken seni besleyen de hükümlerden olan payındır. Hâlbuki insanlar mubahtan bihaberdir. Mubaha verilecek bir sevap olmadığı gibi onun günahı da yoktur. Bununla beraber mubahın mubah olduğuna iman edenden ecrin düşürüldüğüne dair bir hüküm bilmiyoruz. Ecirler ortadan kalkmış olsaydı, işler birbirine karışırdı; işlerin birbirine karışacağı bir durum yoktur. Gerçeği ara, umutsuz olma, yoksa iflas edersin! Varlıkta bir karışıklık geçerli olsaydı, suret itibarıyla dün ile yarın arasında karışıklık olabilirdi. Kulların yeniden yaratma hakkında kuşku içinde olmalarından söz edilmiştir. Fakat bu durum gözü keskin olan için geçerli bir iş değildir. Perde kalktığında ve ikramlar geldiğinde, duyular serbest kalır, karışıklık ve belirsizlik kalkarak nassın gerçek anlamı ortaya çıkar, araştırma ve inceleme biter. Binaenaleyh mubah insan için en yetkin dini hüküm olduğu kadar bütün hayvanlar da bu hüküm üzerinde bulunur. Bakınız! Hayvanlar uyku ve uyanıklıkta tam bir keşif halinde değiller midir? Bununla beraber üzerinde bulundukları açıklık halini gizlerler ve ifade etmezler.

Bunlardan birisi de doksan ikinci bölümden perdenin kalkmasıyla gerçekleşen ihsanın sırrıdır: Âlemdeki her parça, değerli ve değersiz olana muhtaçtır. Bu itibarla her şey nimetin kuludur. Nimet veren ise verdiği nedeniyle intikam almayacağı hususunda emniyet verir. Bu itibarla her birisi ilâhî ikram ve rabbani cömertliğin kapısını çalar. Bir kısmı için perdenin kalkması ikramın kendisiyken bir kısmı için per-

denin geride kalması ikramdır. İnsanların bir kısmının gözleri doğruyu görürken bir kısmı yarasa gözlüdür. Çünkü iş izafi olduğu kadar eşya hakkındaki hüküm de nispi olarak verilir. Hz. Peygamber'in Rabbini görmek hakkında söylediği 'Nuranîdir, nasıl göreyim!' sözü nerede, Rabbin görülmesi hakkında söylediği 'Rabbinizi dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz' demesi nerede! Görülen O'ndan başkası değildir. İkinci hadiste Hz. Peygamber Allah'ı görebileceğimizi söylemiş, O'nun hakkındaki bilgisi nedeniyle kendisinin göremeyeceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber 'biz göreceğiz' dememiştir. Burada saklı bir sır vardır.

Bu konulardan birisi de doksan üçüncü bölümden susmayı yeğlemek ve evlere çekilmenin sırrıdır: Susmak abdalın (ebdal; bedeller) süsüyken evlere çekilmek de bir tür halvet ve uzlettir. Susmak imkânsızdır ve her durumda konuşmak zorunludur. Bununla birlikte beyanın varlığı dilin hareketine bağlı değildir. Hal dili (söze göre) daha fasih ve açıklayıcıyken sahibinin nefsinde bulunanı beyandaki terazisi daha üstündür. Bu yorumla evlere çekilmek, Hakkın diliyle konuşmak anlamına gelir. Kim susarsa (muhatabını) tekdir etmiş sayılır! Bazen dilsiz sayılır, zil sesi onun yerini alır. Bu durumda hali bilinmese bile, sırrı ortaya çıkar, insanlar arasında konuşulan biri haline gelir, insanlar onun hakkında kuşkuya kapılır, hakkında ileri geri sözler söylenir, hakkında yorumlar yapılır. Böylece insan susmakla dillerin kapılarını açmış olurken kendisi evdeyken her tarafta kendisinden söz edildiği için bütün mekânları doldurur, konuşulan biri haline gelir. Bu durumun yanı sıra susmak ve evlere kapanmakla insan ilâhî olmayan bir nitelik kazanmamış olsaydı, insan mahiyeti onu imkânsız saymazdı. Çünkü insanın tarifi nutk sahibi olmak, yani konuşmaktır. Hal böyleyken insan bu özelliği nasıl yitirebilir ki?

Bunlardan birisi de doksan dördüncü bölümden sözdeki uzunluğun sırrıdır: Sözün uzunluğunun yegâne sebebi inşa ve ifşayı tercih edip mülkü tahkik ve onda fazlalığı bildirse -ki söz tekvin ve tayin demektir- ya da gerçeği olduğu hal üzere beyan etmek amacı taşısa, nasıl terk edilir ve ona bakılmaz ki? Hz. Musa'nın kıymeti kendisine

nispet edilen kelamla ilgiliydi. Kelam sayesinde âlem var oldu ve en yetkin tarzda ve surette ortaya çıktı. Her söz söyleyenin hakikatine göre değerlendirilir. Bazı sözler sürekliyken bazı sözler yok olucu, bazı sözler harfle söylenir; sözün anlamı karşısında harf zarf gibidir. Bazı sözler ise harfsizdir ve yiter gider. İşin esasını açıklamış olduk.

Bu konulardan birisi de doksan beşinci bölümden daha fazla ihsan ve lütuf elde etmek üzere gece ibadetlerini yapmanın sırrıdır: Cisimlerin bilfiil varlığını gerektiren isim zü'l-celal ve'l-ikram ismidir. Bu itibarla celal ve ikram ilişkisi 'elif' harfinin 'lam' harfiyle ilişkisine benzer. Celal teşbihten tenzih iken teşbihin kendisinden olumsuzlanması esnasında teşbihin ta kendisine işaret eder. Allah *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[362] der. Bununla beraber gölgesi ve aksi vardır. Allah gölgeyi benzersiz bir misil ve faslı olmayan bir ayrım yapmıştır. Bu yaratılışın gecesi, tabiî cisimlerden ibaretken gündüzü de cisme üflenmiş aklî ruhtur. Ruhun üflenmesiyle birlikte beden, en keremli ahlakı kabul etmek üzere, en uygun ve mutedil fitile dönüşmüştür. Gizli lütuflar ve nicelikten münezzeh bol ihsanlar ona mahsustur. Kapının açılmasıyla hesapsız ikramlar ona verilir. İnsan yaratılışı bütün olarak bir geceyken son üçte birlik kısmında en büyük ihsanı kendisine vermek üzere ilâhî tenezzül gerçekleşir. 'Son üçte bir', sebatkârlık, derinleşme ve diğer üçte ikiye göre üstünlük ve yücelik sahibi olan üflenmiş ruhtan başka bir şey değildir. Buna mukabil ilk üçte bir insanın topraktan olan bedeniyken ikinci üçte bir onun hayvanî ruhudur. İnsan son üçte birlik kısmı sayesinde insan olabilmiş, diğerleri onun yardımcısı olmuştur.

Bu konulardan birisi de doksan altıncı bölümden sufi kavminin uyku düşkünlüklerinin sırrıdır: Hayal kemalin ta kendisidir. Hayal olmasaydı insan diğer canlılardan üstün olamazdı. İnsan hayal gücü sayesinde koşuşturur, başarıya erer, iftihar eder, nimetlenir vs. 'Kendimi tenzih ederim', 'Ben Hakkım' diyen hayal gücü sayesinde bu sözleri söylemiştir. Bu güç sayesinde (Hz. İbrahim) 'hilim sahibi ve çok ah eden' biri olabilmiştir. Hayal gücü dağıtma özelliğine sahip olduğu kadar birbirine zıt nitelik ve hükümleri bir araya getirmek de

hayal gücünün özelliğidir. Hayal gücü -mezheplerin tasniflerine göre- imkânsız ve zorunlu üzerinde dilediği şekilde hüküm verir, her ikisinde de âdeti aşar ve onları şehadet âlemine katarak bakanın göreceği şekilde bedenleştirir, birinciyi ötekinin hükmüne sokar. Bununla beraber hayalin kendisi bir halde karar kılmaz ve sürekli halden hale geçer. Rahman suresinde zikredilen '*O her gün bir iştedir*'[363] ayeti ona mahsustur. Ayetin devamında '*Rabbinizin hangi nimetini yalanlarsınız*'[364] denilir. Rabbimizin nimetlerinden hiç birini yalanlamayız! Çünkü biz de O'nun nimetleri arasındayız.

Bunlardan birisi de doksan yedinci bölümden zarardan çekinmek maksadıyla kaderden uzak durmanın sırrıdır: Kaderin sırrı müessir, tesir edilen ve eser arasında Hakkın vasıta olması demektir. Bu sayede eser Hakka nispet edilirken Hak da onu (ilâhî ilimde) olduğu hal üzere yaratmıştır. Allah'ın o şey hakkında başka bir hükmü yoktur; sadece (ilâhî ilimde) bulunduğu halde kendisine verdiği bilgiye göre hüküm vermiştir. Başka bir ifadeyle söz konusu şey, kendisi hakkında zatında Allah'a bilgi verdiği gibi bütün halleri, özellikleri ve isimleri hakkında da bilgi veren odur. Mevcuda mahsus olan ise varlık ve müşahede vermektir. Bunlar nispetlerdir, dışta var olan şeyler değillerdir; aynı zamanda bunlar -olgular ve varlıklar değil- tekvinlerdir. Hakikat ise tektir, ilave bir şey değildir. Şe'n de birdir. Kader sırrının bir yönü, âlemin Hakkın duyma ve görme (gücü) olmasıdır. Bu bilgiyi kazandıran din ve vahiy tarafından belirlenmiş farz ibadetleri yerine getirmekken buna mukabil nafile ibadetler Hakkın senin görme ve duyma (gücün) olmasını sağlar. Nazari düşüncenin sana izhar ettiğini iyi öğrenmelisin! Onu bilirsen, hüküm verirsin, nispet edersin ve ortaya koyarsın. Bununla beraber sen yine de sen kalırsın. Öyle bir bilgi sahibi hiçbir zaman 'Ben Allah'ım' demez. Nasıl söyleyebilir ki? Onun söyleyebileceği söz şudur: 'Her durumda bir kulum, Allah ihsan ederek beni yaratmış, kendisi ise Müteal'dir.'

Bunlardan birisi de doksan sekizinci bölümden emniyetin imandan olmasının sırrıdır: İman kardeşliği emniyet kazandırır. İman bereket demektir ve mahrumiyeti götürür. Akıllı iseniz, eman/emniyet

bulduktan sonra nefisleri korkutmayınız! Emin kimseler iseniz, yeminlerinizi aranızda bir kazanç kapısına çevirmeyiniz. İman, islam ile ihsan arasındaki berzahtır. Bu itibarla iman cisimler âleminin talep ettiği hususları islam'dan kazanırken ihsan sahibinin müşahede ettiklerini ihsandan elde eder. Her kim iman ederse, hiç kuşkusuz, Müslüman olmuş ve aynı zamanda ihsan sahibi (Allah'ı görür gibi ibadet eden biri) olmuştur. İki ucu birleştiren, iki iyiliği elde etmiş demektir. İman vasıtasıyla seninle Rahman arasındaki nispet kurulur ve sabit olur. O seninle ve senin için el-Mümin'dir; arzuna aykırı bir işe seni yerleştirse bile böyledir. Sakınmayı gerektiren ilâhî isimler olmasaydı, emniyetin anlamı olmazdı. Allah'ın isimleri en yüce isimlendirilene delalet etmeleri nedeniyle 'hüsna', yani güzel diye sınırlanmışlardır. Buna mukabil bilgili insan onların yapılarındaki farklılıklara, anlamlarındaki değişikliklere bakar: İsimler hangi durumda birleşir ve hangi özellikle ayrışırlar? İman kardeşliği sayesinde varislik gerçekleşir. Sen nesep ve kan bağı kardeşliği hakkında üzülme, onu çoğaltmaya çalışma! Mümin müminin kardeşidir, onu başkasına bırakmaz. Mümin geride ne bırakırsa, öteki mümin kardeşi onu alır. İman ile ihsan iki kardeş iken islam onların arasında rabıta ve bağdır. Gerçeği karıştırma! İslam doğru yol iken iman değerli ve büyük bir ahlaktır. İhsan Kadim'i müşahede etmektir. İhsan olmasaydı insanın sureti bilinmezdi, çünkü iman taklit demek iken bilgi gören ve görülendedir. İnkıyat, yani boyun eğmek hakkıyla yapılınca, onun alameti âdetin aşılması olur. Mümin bir sıkıntı vermeyeceğinden komşusunun emin olduğu kimsedir. İhsan sahibi ise bütün ilgilerini koparmış kişidir. Müslüman engellerini tahkik edip onları gayesine ulaşmak üzere yol edinen kimsedir. Bu yollarda Müslüman en doğru yolu tutarak tevile kalkışmaz. Böylelikle 'en güzel sözde, gölgelikler içerisindeki bir hayatta Sidre altında' yaşar. Pek çok meyve vardır, ne biterler, ne yasaklanırlar. Onlar yükseltilmiş döşeklerde uzanmışlardır.

Bunlardan birisi de doksan dokuzuncu bölümden ecelin bitimli olmasına rağmen emelin devam etmesinin sırrıdır: Kim emellere meylederse, ecelleri onu mahrum bırakır. Allah'ın öyle adamları vardır ki,

kendilerine ihsan ettiği bilgi onlarm gelecekle ilgilenmelerini bir yana bırakmalarını sağlamıştır. Allah hakkındaki korku ve endişeleri onları '-cek, -cak' demekten uzaklaştırmıştır. Onlar sürekli şimdiki andaki görevlerini yerine getirirken geçmiş veya gelecek zamanla bilgileri ve meşguliyetleri kalmamıştır. Emel sahibi her şeyin belli bir süreye doğru akıp gittiğini bilirse, ameli için gayretini harcar. Vakit tamam olup sayı bitip süre tamamlandığında, elçi gelir ve davetçi yolun başında durursa, kendisini Hakta gizleyip fenaya eren kişi maksadına erer. İlk Sebep'te emel bulunmadığı gibi emel ezelin niteliklerinden birisi de değildir. Bunun nedeni orada kendisinden bir şey umulacak kimsenin bulunmayışıdır. Çünkü Allah her şeyi müşahede ederken her şey O'nun için mevcuttur. Bir şey ancak kendisi bakımından var olmamakla nitelenebilir. Dolayısıyla orada emelin ilişeceği bir konu olmadığı gibi ortaya çıkabileceği hakikati de olmamıştır. İnsan-ı kâmil ilâhî surette yaratılmıştır. Hal böyleyken nasıl olur da emel sahibi olmakla nitelensin? Emelin ezelde bir sureti yok ki?

Alimlerin habersiz kalıp filozofların da vakıf olmadığı sırra dikkatini çekmiş olduk. Sözün tafsilatından cevaba kulak vermelisin! Bilmelisin ki, 'Allah vardı' ve kendisi olmak bakımından 'O'nunla beraber bir şey yoktu'. O varoluşta başka bir yaratılmışın varlığı yoktu. Bununla birlikte el-Alim'in bilgisi Kadim'den ayrı bir hâdisin bulunduğunu biliyordu. O hâdisin dış varlığı ise sonradan gerçekleşir. Bu sonralık, zamanın zamandan sonra gelmesindeki gibi belirli bir zamanda olmaksızın gerçekleşir. Akılla bilinen kader budur. Vehimler onu zapt eder ve idrak ederken akıllar imkânsız sayar. Bu itibarla akıllar Birinci Sebep'te bir emelin bulunabileceğini imkânsız sayar. O eceli zaman içinde yaratmış olandır. el-Evvel ismi el-Ahir ismiyle amelin gecikmesiyle birlikte emelin kendisi olarak izhar etmiş, onun dıştaki varlığında bilgi hüküm vermiş, onu irade ederek şöyle demiştir: *'Ol!'*[365] Bu sözle birlikte o şey olmuş, dıştaki varlıklar ortaya çıkmıştır. İrade halindeyken (ilâhî ilimdeki) hakikat dışta bulunmakla nitelenmiş değildir. Dikkatle düşünüp aklını meseleye verenin anlayacağı üzere, emeli var eden iradedir.

Bunlardan birisi de yüzüncü bölümden duaya icabetin ikrama rağbetin olmadığının sırrıdır: Hak seni kendisine çağırınca, O'nun yanında bulunanlara rağbet etmemelisin! Sen O'nun katındakiler nedeniyle icabet edersen, helak olmuşsun demektir. Böyle bir durumda icabet ettiğin şeye ait olur, hata etmiş sayılırsın. Tamahkârlık seni köle yapmış, boyunduruğunu boynuna geçirmiştir. Hâlbuki Allah'ın sana hakkını ödeyeceğini ve vereceğini bilirsin. Kim Allah'tan başkasına kulluk ederse, arzu gücü olan hevadan başkasına kulluk etmemiş, düşman onu hidayet yolundan uzaklaştırmıştır. Telbiye (lebbeyk sözü, buyur!), tevliye, yani teslim olmak demektir. Sen seni çağırana telbiye, yani buyur diyerek karşılık verirsin, çünkü O'nun katında himaye edilmektesin. Allah kendi katındaki eşyayı senin için saklamıştır. Sen de emelini kısa tut, amelini sadece O'nun için yap! O günün geleceğini bilen kimse kavmi adına acele etmez. Allah peygamberine inayet ederek '*Rabbin sana verecek ve sen de razı olacaksın*'[366] demiş, bu ayetle onun gelecekte de ihlas sahibi olmasını sağlamıştır ki acele etmesin!

Bunlardan birisi de yüz birinci bölümden nefiste hükümle yerleşmiş bilginin sırrıdır: Bilgi hüküm vericidir. Bilgisiyle amel etmeyen alim, bilen sayılmaz. Bilginin hükmü ertelenmeyeceği ihmal de edilemez. Binaenaleyh bilgi hüküm vermeyi gerektirir. Hızır bildiğinde hüküm vermiş, arkadaşı bilmeyince itiraz etmiş, Hızır'ın arkadaşlık için koştuğu şartları unutmuştu. Hızır o şartları hatırlatınca, Hz. Musa da kabullenmişti. Âdem isimleri öğrenince halifelik görevini elde etmiş, isimleri bilmenin önceliği imamlığın gerçekleşmesinin alameti olmuştur:

Bilgi hükmeder kaderler akar
Her şeyin bir sınırı ve miktarı var

Sınırı olmayan bilgiler ise başka
Onlarm yaratılmışların kalplerinde eserleri var

Onlarm tanımı kalplerdeki eserlerinden yapılır
Kendileri ise derinlik ve köklü olmaktır

İdrak edilen diye tanımlanmış olsa bilgi
Başka bir tanım bozar onu; tanımlamada zarar var

'*Ta ki bilelim*'[367] ayetini anlamalısın! Bu durumda -anlayış sahibiysen- Hakka kimin bilgi verdiğini öğrenirsin. Bir şeyi var oluşundan önce bilen kişi onu var oluşu bakımından bilmiş değil sadece hakikati ve kendisi bakımından bilir. O hakikatin var olacağını nereden bilecektir ki? Yoklukta var olan bir şey yoktur. Bu bilgiyi cömertliği kendisine verir ve onunla varlığına hükmeder.

Bunlardan birisi de yüz ikinci bölümden hükmün değişmesi nedeniyle bilginin değişmesinin sırrıdır: Tahkik bilgisiyle kuralcıların bilgisi şu hükmü vermiştir: Bilgi bilinenin değişmesiyle değişirken bilinen de ancak bilgi sayesinde başkalaşır. Öyleyse bize hükmün nasıl olacağını söylemelisin! Bu husus akılları hayrete düşürmekle birlikte hakkında naklî bilginin bulunmadığı bir meseledir. Delil yöntemini (takip ederek) 'İllet ileti olduğu şeyin malulü olamaz' nasıl derim ki? Bu hususlarda karışıklığa düşenler, görüneni görünmeyene kıyasları nedeniyle düşmüşlerdir. Binaenaleyh nazarî düşüncenin bozukluğunun bir tezahürü görmediğin bir şey hakkında yanında bulunanla aynı hükmü vermendir. Her makamın bir sözü vardır. Vacip nerede, mümkün nerede, muhal (imkânsız) nerede, hal nerede, imkânsız nerede! Her hakikatin herkese göre bir tanımı vardır, benzerlikler aldatmamalıdır; insanı saptıran şey benzerliklerdir.

Bunlardan birisi de yüz üçüncü bölümden Hakkı halka (yaratılmışlar) şikâyetin sırrıdır: el-Malik olan Hak bir tecelli ve rivayette şöyle der: 'Âdemoğlu beni kınadı, böyle yapmak ona yakışmadı! Âdemoğlu beni yalanladı, böyle yapmak ona yakışmadı.' Sonra bu sözleri açıkladı ve şerh ederek açmak isteyene -ki kim o kapıyı açarsa pek çok hayır elde eder- bir anahtar verdi. Bu anahtarla kapıyı açan kimse, emanet edilen sırrı öğrenir ve ona el-Veli yardım eder: '*Siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder.*'[368] O'nu zikrederseniz, O da sizi zikreder. Allah yardım etmek amacıyla (kulunu) zikreder ve yardım eder. Kim Hakka uyarsa, isabet eder; kim O'na uymaz-

sa hüsrana uğrar. Dünya hayatında Allah'a yardım ederiz ki O da ahiret yurdunda bize yardım etsin. Bununla beraber Allah, -sabrımız olmadığı için- rahmetinin bir gereği olarak dünya hayatında da yardım edebilir. Biz sabırlı değiliz, fakat Allah es-Sabûr ve (bütün zamanların sebebi ve ilkesi) anlamında Müddehiru'-duhûr'dur. O ne mühlet verir, ne acele eder! Yine de Allah dünya hayatında bizden yardım istemiş, hem de aceleyle istemiştir. Bunun gayesi karşılığı vermeyle ilgili hikmetidir.

Bunlardan birisi de yüz dördüncü bölümden yaratıkları Hakka şikâyetin sırrıdır: Hakimlerin hakimi şöyle hitap eder: '*Rabbim! Bana zarar temas etti, sen merhamet edenlerin en merhametlisin!*'[369] Allah böyle şikâyette bulunan bir peygamberinden kitabında '*Onu sabırlı bulduk, ne güzel kuldur, çok tövbe edendir*'[370] diye söz etmiştir. Halini şikâyet edilmemesi gereken birisine arz eden, doğru yoldan çıkıp tahkik yönteminin dışındaki bir yolu takip etmiş sayılır. Yaratıklar Hakkı şikâyet ederken Hak da yaratıkları şikâyet eder! Kim kendi cinsine şikâyet ederse, kendi kendine şikâyet etmiş olur. Kim kendinde bulunan şikâyeti kendisine şikâyet ederse, hiç kuşkusuz, kendi kendine konuşmuş demektir. Allah kendi suretinde yaratıp vekâlet makamına yerleştirdiği kimseye şikâyet etmiştir. Onun eziyeti defetme ve uzaklaştırma gücü olmasaydı, böyle bir şikâyet olmazdı.

Bunlardan birisi de yüz beşinci bölümden konuşurken hakikati gözetmenin sırrıdır: Biz O'yuz demeyiz, çünkü ayette '*Onu komşu edin ki Allah'ın kelamını duysun*'[371] denilir. Sen tercümanken konuşan Rahman'dır. Allah'ın kelamı Mushaf ve dillerde bulunması itibarıyla mekânlarla sınırlanır. Harfler zarf iken sıfat sahibinin aynıdır. Konuşurken kimin vasıtasıyla konuştuğunu bilmen gerekir. Bu durumda doğru sözlü olman zorunluluktur. Kim yalan söylerse (bir yönden) doğru söylüyordur. (Doğrudan) ayrılma ve hakikate ve Hakka riayet eyle! Bazı kullar vardır ki Hak onların beyanı ve dilleri haline gelmiştir. Bazı kullar bunu bilmez ve bu nedenle O'nu tenzih eder, teşbihi benimsemez, bu hususlarda Hakkı yalanlar. Böyle biri kendi zannınca hakikattedir ve hakikate dikkat çekmektedir. Tenzih bir sınırlamadır.

Sen tecridden dem vurma, hayreti söyle dur! Hayret başkalıkta en yakın sınırdır. Acizlik (Hakkı) övenin niteliği ve tavrıdır. Söylerse övmüş olmaz; çünkü durması ve acizliği itiraf etmesi gerekir. Binaenaleyh ilk adımda durmak gerekir, çünkü kendisine layık olan budur. Böyle biri yürürse pişman olur, teveccühünde ayağını koyacağı bir yer bulamaz. O halde nesep ve bağ nispetleri bilenler adına sabit olabilir.

Bunlardan birisi de yüz altıncı bölümden 'O senin aynın iken senin varlığın neredeydi' meselesindeki sırdır: Amâ mekânı cahiller, gök mekânı alimler için söylenmiştir. Hz. Peygamber'in 'Rabbimiz Amâ'da idi (fi-amâ)' ifadesindeki '*fe*' nebiliğin efendisine aitken 'fi's-sema (gökte)' ifadesindeki edat dilsiz cariyeye aitti. Kadının (göğü) işaret etmesi ibarenin yerini almış, cahil ve alim o alametleri belirlemede bir araya gelmiştir. Fakat bu hadiste rab, hakkında herhangi bir görüş ayrılığının bulunmadığı tamlamalı rab'dir (rabbimiz şeklinde).

Arş'ın istiva için bir zarf ve döşek ehlinin hallerinin zarf olmasına gelirsek, birincisi Rahman'a aitken öteki insan âlemine mahsustur. Bunlar kendi sıfatı kendisini zayıf kılan kimseler için dört tanedir. Dört olmalarının nedeni, şeytanın geçiş yolları üzerinde otorite ve sultan yerleştirmektir. Böylece Hak dilediğini korusun, dilediğini muhafaza etsin diye yüzünü her yöne yerleştirmiştir. Hak velayetlerini üstlenmek ve kendilerine inayet etmek üzere bazı kullarıyla beraber iken bazı kullarıyla da konuşur, onları gözetir. Bu itibarla Hakkın her mekânda bir gözü vardır. Bu nedenle ayette göz kelimesi çoğul yapılarak şöyle denilmiştir: '*Gözlerimizin önünde akar.*'[372] Hak söz gelince parçalar: Her yönetici O'nun gözüyken her amel sahibi O'nun eli ve varlığıdır. Allah göktedir, yerdedir, yükseltme ve alçaltma terazi O'nun elindedir; gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilir, kazandıklarınızı bilir. Fakat insanların çoğu bilmedikleri gibi onların çoğu iman da etmezler. Varlıkların hal ve zarflarda bulunması bize ait bir iş iken harflerde ve kelimelerde bulunmak O'na mahsustur. O bilinmeyen-maruf, tenzih edilen-nitelenendir. Akıllar delilleriyle O'nun hakkında hüküm verir. Ben O'nunla (varım) ve O'na doğruyum! Bütün işler O'na döner. Âlemdeki her şey O'nun gölgesidir ve her şey bütün

olarak misilken çokluk itibarıyla emsaldir. O'na sabah akşam secde edenler sadece gölgelerdir. Kısalmak ve uzamak gölgelere mahsustur, çünkü onlar, kesif bedenlerden ortaya çıkar. Gölgeler ise kulları ifade ederler. Onların bir kısmı kibirli ve bir kısmı ibadet edicidir: Her kim ibadet ederse gölgesine, kibirli olan da aslına benzemiştir. Dallara dönmek köklere ulaşmaktan daha iyidir. Bu meseleyi hakka'l-yakin öğren ki Allah ehlinden olabilesin!

Bunlardan birisi de yüz yedinci bölümden eceli müşahede ederek emeli kısaltmanın sırrıdır: Allah kulunun emelini kesmesini irade buyurursa, ecelini kuluna gösterir. 'Ebedi yaşayacakmışsın gibi dünyan için çalışmalı, yarın ölecekmiş gibi ahiretin için çalışmalısın.' İnsan bütün gayretini harcar, sahip olduklarını küçümser ve değersiz görür, el-Mukaddim ismiyle ahlaklanarak öne alması gerekenleri öne alırken el-Muahhir ismiyle ahlaklanarak ertelemesi gerekenleri geride bırakır.

Bunlardan birisi de yüz sekizinci bölümden salike çetin gelen yolların sırrı hakkındadır: Azimetlere sarılmak, ulu'l-azm, yani kararlılık sahibi peygamberlerin vasfıdır. Onlar yolları hazırlarken güçlüklerle karşılaşan kimselerdir. Kim, düsturu kıssaların sonu kabul ederse, o kişi ruhsatlara ve kolaylıklara iltifat etmez. Bu itibarla mutlak anlamda ilâhî isimlerle ahlaklanmak, en çetin ahlaktır. Bunun nedeni ilâhî isimlerin uyum ve farklılıkları içermesidir. Hz. Peygamber'in 'Senden sana sığınırım' hadisinin anlamını öğrenmeksizin böyle bir davranışın senden ortaya çıkmasından sakın! Kimden sığınılmış, kime sığınılmıştır? Büyüklük zaman içinde yaratılanlarda bir kir ve pislik (hades) olarak meydana gelir. Hâdislik ise temizliği ortadan kaldırır. Bu kadar işaret sana yeterlidir. Hâdisliğin temizlenmesi fıtrat, fıtrat ise ilk yaratılışta sayesinde Allah'a şahitlik edilen temizlik halidir. Bununla beraber mezarda haşredilir ve sonra diriltilir. Şirk arızî bir durumdur ve ahiret hayatı arızî durumları izale eder. Bu nedenle ahiret hayatında şirk ortaya çıkmadığı kadar orada iftira da söz konusu olmaz. Ahiret durakları çetin yerlerdir. Bunun nedeni gören ve görülenin, yani şahit ile meşhûdun orada bulunmasıdır. Kimin dünyadaki hesabıyla sevdikleri

ferahlarsa, gidişi ve dönüşü övülür, onun için iyilikler açılır, ortaya çıkar. İyilikler onun kapılarıdır. Allah ona sevap ihsan eder. Kim burada çetin yolu tutarsa ahiretteki güçlükler onun için kolaylaşır. Dünyadaki güçlükler karşısında ahirette kolaylık vardır. Bunun yanı sıra dünyadaki güçlükle beraber ahirette yine kolaylık vardır. Bu durum müşahede ettiği manaları anlayan için böyledir. Sırta ağır gelen günahtır. Sen de ağırlıklarına ağırlık eklememelisin! Buna mukabil senin için murat edilmiş ağırlıklar için bir değirmen ol. 'Ağırlıklar', fiil ve sözlerin ağırlıklarını ihata eder. Orada çöplere ve kirlere temas edersin. Ağırlıkları iyice düşün, ittiba ederek ve uyarak bidatlerden uzak dur. İttiba etmek nedeniyle de sevinme! İtaatkâr ol! Tövbe sana fayda vermeyeceği gibi ihtiyacını da gidermez. Sana şeriat olarak bildirilen işlere dikkatini ver, şeriata uy, bid'at çıkarma, bütün bu hallerde Allah'ın hükmüne göre hareket et ki, akıbetin övülsün!

Bunlardan birisi de yüz dokuzuncu bölümden mutabakat ve muvafakatin (uyum) sırrıdır: Mutabakat benzeşme demekken muvafakat birbirinin misli olmak demektir. Herkes kendi suretince kendi benzerine göre davranır. Bilmelisin ki, akıl sahipleri, verdiği emir ve yasaklarda Hakka uyanlardır. Bu uyum Allah adamlarının özelliklerindendir. Ayette benzerlik anlamı taşıyan *kef* harfiyle benzerlik sabit olmuştur. Bu teşbih, tenzihten tenzihtir. İnsanın ilâhî surette yaratıldığı ve Allah'a halife olduğu belirtilmiştir. Hepsi naib iken naibler ise kapıcılardır. Başka bir ifadeyle onlar perdenin ta kendisidir. Onlar kapının önünde durup oraya gelen ve oradan çıkan veya misafir olanlar için kapıda dururlar. Onların görevi ağırlamak, bekçilik etmek ve su vermektir. Onlar kapıyı bekleyen ve gözetleyen kimselerdir. Naiblik onlara verilen bir görevdir. Yakınlığı onlardan öğrenirsin. Onların sayesinde güçlükler açılır. Onlar sadece kendilerine mutabık ve benzer olanı bilirler, ancak onlara muvafık olanı görürler. Kerem hazineleri onların elindedir, himmetler onlara yükselir. Onlar Hakkın suretiyle zuhur edenler ve bütün yaratıklar için barınak ve sığınak olanlardır. Hayret ve gayret onlara mahsustur. Onlar belalardan korunmuş kimselerdir. Yasaklar ve engeller onlara mahsustur. Her bela için koruyu-

cu, her sıkıntı için engelleyicidirler. Bütün eşyada fiillerin isimlerdeki tasarrufları gibi tasarruf ederler. Bu tasarruf görevlendirmek ile yükseltmek ve alçaltmak, vermek ve engellemek gibi fillerde gerçekleşir. Şafağa, geceye ve gecenin örttüğüne yemin olsun ki, tabaka tabaka terkip edileceksiniz. Kamere yemin olsun ki! Sadece fiil ve sözlerde hallerin başkalaşması söz konusudur. Dünya hayatının ziyneti hususunda mal ve çocuklar birbiriyle mutabık iken onların mertebeleri ahirette ayrışır. Bu nedenle onu içermiş ve azat etmiştir. Benzerlerinden başkası onlar için ortaya çıkar. Kim bir buğday ekerse buğday biçer, bu nedenle de sevinir. Kim neyi ekerse ektiğinin bir benzerini biçer. '*Kim bir hayır işlerse onu görür, kim zerre miktarı şer işlerse onu görür.*'[373] Bunlar size döndürülecek amellerinizdir. Size ancak ellerinizle yaptıklarınız görünecektir. Sadece kendinizi kınayın ve size benzeyene yönelin!

Bunlardan birisi de yüz onuncu bölümden gıpta etmek ve 'irtibat (ribatlara çekilmek)' kurmanın sırrıdır: Kimi hal ilzam ederse, onun mahareti güçlü olur. Kim bir işe gıpta ederse onu elde etmek amacıyla çalışır ve ayrıntılarını inceler. Kim irtibat kurarsa, hiç kuşkusuz, gıpta etmiş olur. Böyle biri ribatlara gitmelidir. İlahi işler uğrunda mücadele etmek mukavemet demektir. Gıpta eden mutluyken irtibat kuran engellenmiştir. Yüce mertebeye ve kutsi makamlara yerleşip mertebenin isimlerinden öğrenebileceklerimi öğrendiğimde, el-Cami' ismi beni karşıladı. Bu isim zarar ve menfaatleri kendinde birleştiren bir isimdir. Bana 'hoş geldin, merhaba' deyip ihsanlarda bulundu, cömertlik gösterdi, engellemedi. Bendeye ihsan ettiklerinden birisi de *Nazmu's-sülûk fi-müsamereti'l-mülûk* idi. Ben onu gözümün nuru saydım, o da beni sohbet arkadaşı edindi. Ay doğana kadar sohbetimiz sürdü. Ardından insan gecesinin son üçte birlik bölümünde (*yani bedene üflenmiş ruhta*) ilâhî tenezzül gerçekleşti. Allah o vakitte tövbe edip dua ve istiğfar eden kullarını çağırır. Allah onları türlü ihsan, lütuf ve güzellikler ihsan etmek üzere davet eder. Dua eden ve idraki açık kullardan birisi, tabiatı bilen biriydi. Onun ayağı tabiat bilgisinde derinleşmiş, kök salmıştı. Bu ilimlerde en üstün makam onundu.

Rabbine '(külli) nefs ve en münezzeh akıl makamı karşısında tabiatın yeri nedir?' diye sordu. Allah şöyle cevap verdi: 'Tabiat nefes alan veren herkes için nefsin ta kendisidir. Varlıkların üzerinde istiva eden Rahman ismi ona aittir. O sağ/Yemen yönden gelendir.' Fakat kime gelecektir? Onun kimden geleceğini biliyoruz. Binaenaleyh güçlükler kendisini talep ederken ardından mutluluklar ve sevinçler gelir. Bunlar onu getiren ve onun da kendilerini getirdiği şeylerdir. Kalpler orada rahatlar, güçlükler ortadan kalkar. Tartışır ve inat ederse, delil getirir; delil getirse sesini yükseltir. Ziyaret ederse (umre), mamur kılar, doldurursa meşgul eder, boşaltırsa gaflete düşürür! Arafat'ta vakfe ederse, kurumuş kemiklere hayat verir. Müzdelife'de uyursa farklı nefisleri uzlaştırır. Mina'da kurban keserse taş atmak üzere Mina'ya ulaşır. Oradan dağılırsa o da dağılır. O bast ve kabz halinde razı olandır.

Bunlardan birisi de yüz on birinci bölümden itidalin sırrıdır: İtidalden ancak halin sürekliliği meydana gelir. Bu itibarla itidal tekvine elverişli olmadığı kadar başkalaşma, azalma ve çokluğa da elverişli ve kabiliyetli değildir. Yaratılmışların varlığını incelersen, yaratmanın Hakk'ın iradesinden meydana geldiğini görürsün. İrade hiç kuşkusuz itidalden sapmak demektir, çünkü irade ilgilenilen ve taalluk edilen şeyin belirlenmesi demektir. Söylediğimi öğrenen ve hakkıyla idrak eden (bilir ki): Nimet cenneti bilgi sahiplerine, Firdevs cenneti anlayış sahiplerine, Me'va cenneti takva sahiplerine, Adn cenneti ölçülü davrananlara, Huld cenneti sevgi üzere yaşayanlara, Mukâme cenneti keramet sahiplerine, görme (rü'yet) cenneti gaye sahiplerine aittir. Bunların hepsi en güzel şekilde ve tarzda nimetlerin yenilenme menzilleridir. Bu itibarla şehvet, şehvet duyulanı talep eder ve şehvetin biteceği yer orasıdır. Hal böyleyken itidal nerede kalmıştır? Asıl olan meyledicidir. Binaenaleyh sadece daha çoğu elde etmek talebiyle, meyilden meyil olabilir. İtidal olsaydı, meyli olmazdı. Tenzih meyil demek olduğu kadar teşbih de meyil demektir ve ikisi arasında itidal meydana gelmez. İtidal O'nun bir niteliği olmayınca, Hakkın özelliği adalet olmuştur; adalet ise dönmek ve yönelmek kelimesinden türetilmiştir. Ne söylediğime iyice bak! İtidal olsaydı, vakfede olur, tera-

zinin kefelerinden biri bir yöne sapmazdı. İstivayı dile getirip zevalden söz eden kimse, itidal ve inhiraftan, yani sapmadan konuşmuş demektir. Akıl ve anlayış sahiplerine göre her hareket, bu üç hükmü kendinde toplar: Bu itibarla güneşin gökteki derecelerde ilerlemesini ve yolculuğunu bilen alimlere göre, doğmak batmanın, o ise tepe noktada bulunmanın ta kendisidir. Başka bir ifadeyle güneş her mekândan ya yükselerek veya aşağıya inerek intikal eder. Binaenaleyh sükûn, yani durağanlık diye bir şey yok, sadece hareket var iken harekette de artış ve bereket vardır. 'Gece ve gündüz sakin her şey Allah'a aittir.' Hâlbuki dışta sakin bir şey yoktur: Ya da kalp gözlerinde veya baş gözlerinde sakin ve durağan bir şey yoktur. Bakınız! Allah (sükûnu ve hareketi) basiret sahipleri nezdinde gözler için ibret yapmıştır. İyice düşün ve ibret al.

Bunlardan birisi de yüz on ikinci bölümden adalette faslın sırrıdır: Hak itidaldedir. Kim zulmeder veya adil davranırsa, hiç kuşkusuz, meyletmiş ve sapmış demektir. Kim senin menfaatine meylederse, ihsan etmiş ve en nefis niteliği getirmiş demektir. Kim senin aleyhine yönelir ve meylederse, cimri ve kötü davranmış demektir. Hükümlerde adalet ancak hakimlerden meydana gelirse övülebilir. Burada adalet meyilden değil, itidalden ortaya çıkar ve öyle bir davranış ihsan demektir. Bir rivayette insanların efendisi Hz. Peygamber'in ayakkabısının bağlarından birinin koptuğu kimseye -ayakları arasmda adaleti tesis etmek üzere- ötekini de çıkarmasını söylediği bildirilir. Evlatlarından birisini diğerlerinden ayırarak ona malından veren bir babaya da -evlatlar arasında itidal ve denklik olmadığı için- 'Ben zulme şahitlik edemem' demiş, bu davranışı hayır olsa bile zulüm ve haksızlık diye isimlendirmiş, ardından adama şöyle demiştir: 'Senin için hayır ve iyilikte evlatlarının eşit olmalarını istemez misin? Niçin doğruluk yolundan sapıyorsun? Zariflik ve iyilikle evlatların arasında adil davranmalısın.' Hükümler, mülk kapsamındaki mekân ve yerlere aittir; sahip olunmayan bir şey hakkında zulüm ortaya çıktığında ise sahibi helak olmaz. Nafaka, nikâh ve bedenlerle elde edilen hazlarda ruhlar arasındaki taksim eşit iken sevgideki taksim kulların takdirinin dışın-

dadır. Binaenaleyh ruhların 'zulmünde' günah ve sorumluluk yoktur. Sevgi münasebetten kaynaklanır ve bu nedenle kınama ve azarlama ortadan kalkar. 'Niçin beni sevmedin?' denilemez. Buna mukabil 'Bedenlerin yakınlığı gibi bana niçin yakın olmadın?' denilebilir. Beden yakınlığı âdeten bilinen ölçüdeyken kalp yakınlığı ancak sevgiyle gerçekleşebilir. Sevgi seven ile sevilen arasında nispetin varlığını ortaya çıkardığı için Allah için sevenler, gayenin gerçekleşmesi nedeniyle rahata kavuşmuştur; yoksa Allah yolunda birbirlerini sevenler değil! Sadık bir haberde Allah'ın kendisine uyacakları sevdiği bildirilir. Ona uyanlar kendisine itaat edenlerdir. Peygambere itaat etmek Allah'a itaat etmektir. Allah *'Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiştir'*[374], *'Allah'a ve peygamberine itaat eden kişi büyük bir sevap elde etmiş demektir'*[375] der. Peygambere salât ve selam getiriniz! Çünkü Allah ona salât getirir, onu nazargâhı yapar.

Bunlardan birisi de yüz on üçüncü bölümden 'evlilik (akdi) ortaklıktır' bahsidir: Karı ve koca bir araya gelmek ve kaynaşmada müşterektir, çünkü evlilik, üremeyle rahatlık veren bir nizamdır. Böyle olmasaydı, en uygunu uzaklaşmak olurdu. Bu itibarla uzaklaşmak tenzih iken ondaki düzen ve süreklilik teşbihe karşılık gelir. Biz evliliği çocuk sahibi olan hakkında övdük ve bunu ortaya koyduk: Hak bir insanın duyma ve görme gücü haline gelirse, bu nizamdan ve (evlilikten) ortaya çıkan doğum, sana müşahede ettirilen ve gösterilenlerdir. Gelinler nefes sahiplerine aitken evlilik ortaklık yoluyla gerçekleşir. Ortaklık yoluyla evlilik gerçekleşir. Bu sayede mülkler ortaya çıkar, felekler onun uğruna dönerler. İhsan ilimlerinin en sırlılarından birisi bir mekândayken gerçekleşen dairevî harekettir. Dairevî hareket hareketli kendi mekânında dururken geçekleşen harekettir. Başka bir ifadeyle dairevî hareket eden şey, hareketli-ayrılan ve sakindir. Orta hareket hakkında yanılmalar ortaya çıkar. Çünkü dönmenin, hareketi üzerinde gerçekleşeceği sabit nokta olmalıdır. 'Sakin olan her şey Allah'a aittir.' Sükûn ve durağanlık nimeti O'na aittir. Hareket eden ise bize aittir ve onunla malik oluruz. Mülkte meydana gelen eziyet bir nedenle meydana gelir. Gerçekte malik ve sahip ancak sahip olunmayan iken o da

mülkün sahibinden başkası değildir. 'Mülkün mülkü' terimini kullanan ise idrakten uzak bir nispetle bunu söylemiştir. Onu öğretme maksadıyla söyleyen de Hakim Tirmizi'dir. Mülkün sahibi asıl mülkün mülkü ise onun aslıdır. Böyleyken asıl karşısında fasıl demek olan fer nerede kalmıştır? Veya nafile karşısında farzın yeri nedir?

Muvahhidin tevhidi şirktir. Her kim 'birledim' derse, hiç kuşkusuz, mutlak birliği, yani ahadiyeti bozmuştur. Ahadiyet kimsenin birlemesiyle meydana gelmez, çünkü Allah *'kimsenin denk olmadığı'*[376] Bir'dir. O'nun eşten ve evlattan tenzihinde de bir sır vardır: Âlemde türeyen her şey, Hak'tan meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle ruh, cisim ve ceset sahibi türeyen her şey, O'ndan türemiştir. Bunun yanı sıra sahih burhanlar ve açık kelimeler, akılların ve şeriatlarm nikâhlarından doğar ve meydana gelir. Onlarda da bir güçlük ve yanlışlık yoktur. Akıllarda ve bedenlerdeki kuşkuların birleşmesinden doğan bilgiler, *'sifah'* diye isimlendirilir. Bu kapı kapalıdır, seni anahtara yönlendirdim, kapıyı açanın elinden onu almadım!

Bunlardan birisi de yüz on dördüncü bölümden rahatlığın açıklık olmasıdır: Allah ruhları heykellerinden onların benzerleriyle çağırmış, onlar da bu çağrıya kulak vermiş, bedenlerinden ayrılmak onlara kolay gelmiş, bedenlerin kafeslerinden çıkarak rahata ermeleri mümkün olabilmiştir. İnsanların bir kısmı yüce menzillere (ulaşmalarına) bakarak, nefisler hakkında hüküm vermiş, onların tabiatın hükmünden tecerrüt edebildiklerini söylemişlerdir. Bazı insanlar da onların yaratılış gayelerini teşkil eden vaz'î işlere bakarak ruhların bedenleri yönetmesinin sürekliliği görüşünü dile getirmiş, şerî deliller de kendilerine yardımcı olmuş, onların duyulur nimetlerle nimetlendiklerini belirtmişlerdir. Birinci bakış ise ruhlara es-Subbûh ve el-Kuddûs'un niteliğini kazandırır. Her iki durumda yenilenmeyi dile getirenler ise iki kısma ayrılırken her kısmın kendine mahsus görüşü vardır, saadetin kendisinin benimsediği ve itimat ettiği görüşte bulunduğunu ileri sürer. Bazı insanlar yeniden yaratmanın nefislerin bütünüyle tümel nefse dönmek anlamına geldiğini ileri sürmüşken bazıları yeniden yaratmanın mead gününde şahitlerin gözlerinin önünde nefislerin

bedenlere dönmesi demek olduğunu söylemiştir. Kâmil insan bütün bu görüşleri kabul edendir. Öyleyse dönüş bu demektir.

Ruhlar nurdan bir boynuz olan suretlerde hapsedilmişlerdir. Nur ise bedbahtlık (şekavet) âleminden değildir; dolaylı olarak bedbaht olsa bile, onun hükmü saadet ve sürekliliktir. Ölümden sonra intikali öğrenmek isteyen, uykuyu incelemelidir. Sufilerin görüşü budur. Sehl b. Abdullah et-Tüsteri bu görüşte olduğu kadar Hakka yönelmiş bütün bilginler de bu görüşteydi. Her alim tövbekâr ve pişman iken aynı zamanda sürekli tedbir sahibidir. Üzerinde haller değişir ve bilfiil bütün görüşlerde (onları kabul edici olarak) görünür. Bazı suretler çıkartılır, bazı suretler görünür ve ardından kaybolur. Uyuyanın uykusundan uyanması ise ölünün ölümünden sonra kendi gününü görmek üzere dirilmesi gibidir. Bu durumda sadırlarda bulunanlar ortaya çıksın diye kabirdekiler diriltilir. Bu iş 'geliş ve gidiş' arasında gerçekleşir. Rableri de o günde kendilerinden haberdardır. O her şeye güç yetiren iken iktidarı insanları yeniden yaratmaya kâfidir. O'nun bilgisi neşir hakkında böyle hüküm vermiştir. Arş'ı ise ferş'e indirmiş, daha önce dar iken bu kez kendisini sığdırır. Bu genişlik karşısında o darlık neredeydi? Böylece kendi hükmü onun hükmü haline gelmiştir. Hüküm sadece O'na aittir. Bunu ibretle incele ve basiret gözüyle bak!

Bunlardan birisi de yüz on beşinci bölümden Hakk'ın karşısında yüzlerin karalığının sırrıdır: İlahi inayet bazı yüzlerin beyaz ve bazı yüzlerin karardığı o günde Allah'a yakın kimselerde tecelli eder. Yüzleri beyaz olanlar, Allah'ın rahmetinin içinde kalıcıyken; yüzleri kararanlara 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?' denilir. Ardından da 'O zaman inkârınıza karşılık azabı tadınız' denilir. Önceki imanları, sırtlardan alındıkları zerreler âlemindeki imanlarıydı; söz eskidiği için verilen sözü unutmuşlardır. Açıklama ve iman olmasaydı, zaten insan onu kabul etmezdi. Allah elleriyle kendisini yaratışını birine gösterirse, o kişi verilen o söz hakkında 'sanki şu anda kulağımdadır' der.

Laf taşmak, dedikodu yapmak, sırrı yaymak ve bunlara benzeyen işler, nahoş sayılan hakikatlerdir ve bunlar yüzün kararmasına yol açarlar. Allah her şeyin kendisine mensup olduğunu bildirmiş, O'na

mensup olan her şey de Allah'ı bilenlerce sevilir. Gözün gördüğü, dilin ifade etmek üzere hakkında hüküm verdiği, işarete konu olan ve itimat edilen her şey, hâdis ve yaratılmıştır ve onlara haklar yönelir. Allah ancak bildiği bir şeyi izhar ederken bildiği de bilinenin sabitlik halinde O'na vermiş olduğu hal, nitelik ve özelliklerle ilgili bilgidir. Bunlar kınama ve övgüyle nitelenen hususlardır. Allah da her şeyi yerli yerine yerleştirmemiz için bizden sorumluluk ve söz almıştır. Binaenaleyh iyi ve övülen her şey bizden iken kötü görünen ve kınanan bizim dışımızdandır. Biz kendimizi biliriz, kendimiz hakkında konuşuruz. Bizim O'nunla bağımız hakiki olsaydı, kimse hiçbir şeyi kınamaz, kınamış olsa kâfir olurdu; olsaydı, gizlenmezdi. Allah bilinen ve maruf olmakla nitelenmeyen el-Maruf iken aynı zamanda nitelenen olmamakla nitelenendir. '*Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir, peygamberlere selam olsun, hamd âlemlerin Rabbine aittir.*'[377] Arifin yüzü dünya ve ahirette karayken kabirdeki yaratılışında ise yüzünün vechi beyazdır. Bu itibarla kararmak, arifin yerine getirdiği ibadetler nedeniyle, efendiliktir. Bu ibadet ve kulluk nedeniyle Allah kullarını övmüştür. Bir şeyin yüzü onun varlığı, zatı ve kendisiyken aynı zamanda yöneldiği kimseye bakan tarafıdır; yöneldiği şey onun emeli olsa da böyledir!

Bunlardan birisi de yüz on altıncı bölümden varlıkta mevcutla yetinmenin sırrıdır: Allah ruhları benzerleriyle bedenlerden davet ettiğinde, müşahededе bu ölçüdeki vecd ile yetinmişlerdir. Başka bir ifadeyle bu vecd halini yeterli görmüşlerdir. Kanaat tükenmez bir hazineyken onun otoritesi yadırganamaz. Kanaat eden şifa bulur; hali iyi olsa da durum öyledir. Hakkında kadimlik hükmü verilse bile, varlığın dışında yokluk olabilir. Var olanla yetinmenin sebebi, varlıkta başka bir şey olmadığını bilmektir. İnsan tamahkâr yaratılmıştır ve bu nedenle kanaat edeceği söylenemez. İnsan bilir ki, bir gün elde edeceği ve yanında bulunacak bir şeyin varlığı mümkündür. İçinde bulunduğu anda ve halde ise söz konusu şeyin gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu anlayınca, mevcutla yetinerek şöyle der: 'Ancak görülen vardır.' Allah onun gözlerini açıp kulağına sadık haberini işittirdiğin-

de, tamah gösterip toplar ve kanaatkâr olmaz. Bu nedenle Allah insana kesin bir dille *'Rabbim! Bilgimi artır'*[378] diye (tamahkârlığını bilgiye yönlendirmesini) emretmiştir. Bu emre karşı kanaatkâr olan cahil ve saygısızdır! Binaenaleyh insan talebinde zahid davranmamalıdır. Allah bu emirle senden ancak sürekli muhtaçlık ve zorda kalma halini talep etmektedir. *'İşini bitirince başkasına yönel, ancak Rabbine rağbet et'*[379] Sen de mücahedeye ara verme, vuslatı talep ederken elçiliklerden yararlanman gerekir. Bu vuslat bitecek bir süresi olmayan veya sona erecek bir vakti olmayan kavuşma halidir. Her iki el de açıktır ve her iki el de kapalıdır! Yaratıkların verecekleri şeye karşı elini kapatıp Hakkın ihsanına karşı elini açmalısın. Allah kullarından ancak ihsan ettiği bir şeyi kabzeder ve alır. (Kul Hakka bir şey verince) cömertlik Allah'tan ortaya çıktığı kadar tekrar O'na döner. Fazlalık kulların aldığında ortaya çıkarken kulun elindeki yaratılmıştır. Ey kadimi talep eden! Sen yoksun! Hak sadece Hakkı kabul ederken yaratılmış sadece yaratılmışı verebilir. Amele sarılıp emelini kısa tutmalısın. Allah'a şöyle demelisin: 'Biz seninle varız, bizi kendin için yarattın. Bizler sana ibadet edelim diye yaratıldık. Senden talebimiz, seni müşahede edebilmektir. İstediğimiz müşahede ölçüsünce ibadetimiz eksilir. Doğru yol Allah'a varır. Allah delil, medlûl ve delilin sahibi olandır.'

Bunlardan birisi de yüz on yedinci bölümden fayda meydana getirecek şeyleri toplamak hususunda ısrarlı davranmanın sırrıdır: Hırsın kadere tesiri, kaderin bir parçası olmasından kaynaklanabilir. Hırslı olan nice kişi vardır ki, kabiliyetleri olmadığı için hiçbir şey elde edememişlerdir. Vergi genel iken fayda özeldir. *'Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik'*[380] ayetini iyi düşünmelisin. Ayette helak olmak genel iken burada yönelme ve tövbe gerçekleşmediği için icabet genel olmamıştır. Emre uymak, yatkınlık (mülaime) demektir; bu husus -bilinmese bile- tabiatın bir hükmüdür. Fazlayı talep etmeyecek şekilde, himmetin düşüklüğü hakiki kul olmamaktan kaynaklanır. Allah'ın ihsanlarını çok görmemelisin; varlığa giren her şeyi sana ihsan etmiş olsaydı, cömertlik hazinelerinde kalanlara göre verdiği yine de az olurdu. Allah'ın verdiklerini de değersiz görmemen gerekir. Onları

değersiz görmek verene karşı bir saygısızlıktır. O sana ancak senin için yaratmış olduğu şeyi verir. Senin de Hakkın yüzünün bir şeyde bulunması bakımından verdiğini alman gerekir ki bu sayede onun mahiyetini anlayabilesin.

Bunlardan birisi de yüz on sekizinci bölümden kullardaki itimadın sırrıdır: Kulluk zatı gereği rabliği talep ederken kulların Allah'a itimatları gerçek ve yaratılıştan kaynaklanan bir durum olmuştur. Onlar Allah'ın hükmünü ve hikmetlerini bilmez, fakat (her şeyi) bilip yaratıklarının rızkını tam olarak vereceğini bilirler. Bunun yanı sıra kullar, Hakkın kendilerinden ancak O'nun ihsan ettiği güçle yapabilecekleri yükümlülükleri talep ettiğini de bilirler. Gerçekte zorunluluk ve vücubun Allah'a izafe edildiğini, bütün işin O'nun tasarrufunda bulunduğunu da bilirler. Bu nedenle Allah'a itimat ve tevekkül etmişlerdir. Bu itimat, Allah'tan Allah'a dönen bir itimat olmuştur. Binaenaleyh kullar hakkın bütünüyle Allah'a ait olduğunu öğrenmekle 'iftira olarak söyledikleri sözler kaybolup gitmiş', kendilerinin ise cahil olduklarını anlamışlardır. Bununla birlikte ihtiyaçlar ortadan kalkıp yoksulluk kaybolsa, arzular yok olsa, maksat ve iradeler tükense, hiç kuşkusuz, hikmet ortadan kalkar, karanlıklar birikir, ışıklar söner, perdeler parçalanır, sırlar ortaya çıkar ve yok olurdu. Her şey O'nun katındaki bir ölçüye göre bulunur. Böyle bir durumda işin iç yüzünü düşünmek ortadan kalkardı. Hâlbuki o kaybolmaz ve ortadan kalkmaz. O halde kullarda itimadın bulunması zorunludur.

Bunlardan birisi de yüz on dokuzuncu bölümden alışılagelen âdetin sırrıdır: Tekrarlanan bir şey yoktur. Böyleyken âdet (*kelime anlamı dönmek, tekrar etmek*) sayılan işler nerededir? Bunu araştırman gerekir. Gözler onun karşısında sönmüş, daha doğrusu kendilerini söndürmüş, benzerlikten söz etmiş, varlıklar yok olup benzerleri var olurken benzerliğin gücü nedeniyle 'bu (daha önce) olanın aynıdır' demişlerdir. Hâlbuki '(iki işaret zamiriyle) bu şunun aynıdır' deselerdi, o zaman ya 'bu şudur' veya 'o budur' demiş olurlardı. Çünkü bu durumda iki şeye işaret etmiş olur ve böyle söyledikleri gözleri görene gizli kalmazdı. İnsanlara perde olan şey benzerlerin varlığıdır ve bu

nedenle Hak kutsiyeti nedeniyle benzeri olmadığını belirtmiştir. O'nu nasıl tasavvur edersen et veya temsil veya tahayyül edersen et, bütün bunlar yok olucudur ve Allah ondan başkadır. Kıyamet saatine kadar, sufi cemaatinin inancı budur. Bize göre ise O, odur ve yok olucu bir şey yoktur.

Bunlardan birisi de yüz yirminci bölümden varlığı övmedeki artışın ve ilavenin sırrıdır: Ey uykucu! Talep eden herkes yitirmiştir. Hakkın emirleri kıyamet vaktine kadar itaat edilen ve duyulan emirlerdir. Fakat O'nun açık emirlerine değil, gizli emirlerine itaat edilir. Nitekim O'nun şeriatı kendi emrinden olsa bile dinleyen herkes ona kadrini veremez. Kadrini bilemeyince de emir ve yasaklarına karşı gelinir. Hamd (kıyamet günü) teraziyi doldururken onu dolduran şey bol nimet ve ihsandır. Binaenaleyh şükür nimetin ta kendisidir. Nimetin bir yönü de intikamı ve azabı kaldırmak ve uzaklaştırmaktır. Allah'ın pek çok nimeti vardır ki onları zuhurlarının şiddeti ve kişiye sürekli ulaşmaları gizlemiştir. Onlar gaflet içerisinde yüz çevirmişken söz konusu nimetler kendilerine akar durur. *'Fakat onların çoğu bilmez.'*[381] Hatta onlar bunu fark etmez, daha doğrusu cömertlikteki ihsana şükretmezler. Cömertlikteki ihsan ve asıldaki cömertlik faziletten kaynaklanır. Böyleyken artış ve ilave nasıl mümkün olabilir? Allah her şeye yaratılışını vermiş, hakkını ödemiştir ve hiçbir şey ilaveyi kendisine sığdıramaz. Böyleyken insandan niçin şükür talep edilmiştir? Övgü ve yaratma Allah'a mahsustur, insana ait değildir! Kim Allah'ı tekbirle ululer, tehlil getirirse, bütün bu sözler, yaratılmış cümleler iken Allah da kulu üzerinde hakları belirleyendir. Tekbir veya tehlil getirirken herkes, ehil olduğu işi yapmıştır. Başka bir ifadeyle kul Hakkın zuhurunun mahalli ve O'nun nurunun kandilinin lambası olması itibarıyla o zikirleri ve tekbirleri yapmıştır.

Bunlardan birisi de yüz yirmi birinci bölümden hayretteki insanın Hakkın lütuflarıyla durmasının sırrıdır: Dünya malı azdır ve dünyadaki her şey yol oğlu sayılır. Dünyadaki her nesil veya kabile en değersiz malın, mülkün kölesidir. Herkes hayret içindedir ve bu nedenle mevcutla kanaat ederler. Bir kısmı şükrederken, bir kısmı nankörlük

eder, bir kısmı heveskârdır, bir kısmı zahiddir, bir kısmı marifet ehlidir, bir kısmı inkârcı ve inatçıdır. Emniyeti ancak içerken avuçla içen kişi elde edebilir. Kim avuçla içerse, dereceler elde eder; kim kanmak amacıyla içerse derekeleri doldurur. Binaenaleyh içerken kanmak söz konusu değildir. Avuçla içen kişi ise kanar ve neşelenir. Bununla birlikte karineler en doğru sözlerdir. O her şeyi ihata eden, en doğru yolu gösterendir. Allah bize az bilgi vermiştir. Bunun nedeni dünya ve ahiret arasında akıp giden imtihan nehridir. Bu nedenle de sınanma ve imtihana çekilmek zorunlu olmuştur. Susuzluk olunca, insan suyla sınanmıştır. Allah da her şeyi karanlık ve nur içinde 'sudan canlı yaratmıştır.' Bu itibarla hayatta hâdis ve kadim için nimet bulunur. Dünya ehli olanların bir kısmı ölmez ve dirilmezken ahiret ehlinin bir kısmının kurtuluşu O'nun lütuflarıdır. Çoğu nimete ulaşır. Çokluktaki fazlalık şahadet âleminde ortaya çıkabilir. Gayb âleminde eşitlik bulunduğunda kuşku yoktur. Mana bölünmezdir; bölünebilir olan ancak cisimler âlemidir. Aza razı olan kişi, serin ve gölgelik içerisinde yaşarken sürekli bir hayırda ve en güzel halde bulunur. Bu bağlamda çok diye bir şey yoktur, varlıktaki her şey, (ilâhî hazinelere göre) azdır. Bununla beraber mahrumiyet vardır, fayda da genel değildir. Fayda maksada ulaşabilmek demektir. Hâlbuki maksat bazen hastalıklara yol açabilir. Maksadına ulaşamayanın dünya hayatında hastalığı çoğalır. Bu nedenle 'Allah onlardan onlar da Allah'tan razıdır' denilir. Hem biz hem Allah razı olacaktır!

Bunlardan birisi de yüz yirmi ikinci bölümden bir konudur: Değersize razı olan kişi önünü ardından ayırt etmeyen kişidir. Allah'ın değersiz bir şeye ilgi göstermesi ise onun değerli olduğunun delilidir. İki gözü olana âlemdeki her şeyde ilâhî inayetin bulunduğu gizli kalmaz. Bir şeyi yokluktan varlığa çıkartmak onun mutluluk ve saadet menzillerinde bulunduğunu gösterir. Allah birine kendi sıfatını verirse, hiç kuşkusuz, bilgi ve marifetini ihsan etmiştir. Oluşu-kevni hicvetmek bir övgü iken ona hamd etmek de bir hicivdir. Allah'tan vefa talep eden kişi hiç kuşkusuz O'nu cefa sahibi olmakla nitelemiştir. Hiç kuşkusuz Allah cefa eden bir rab değildir. Hakkın yaratıklarına karşı

vefalı olması, O'nun düsturudur. O'nun niteliklerinde mecaz bulunmazken onlarla nitelenmek meselenin özüdür. Allah'a ancak kendisine itimat ederek ulaşabilirsin, fakat O'na itimat imkânsızdır. Çünkü herhangi bir şekilde O'ndan ayrı ve başka değilsin. Her şey O'ndan ise 'Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuştur' demenin manası yok! Razı olmak azla ilgilidir; nimetlendirmek açık ve kesin delile göre süreklidir. O halde rızanın olması kaçınılmazdır ve delil böyle hüküm vermiş, bunu beyan etmiştir. Allah'ın senden razı olması senin O'na verdiğin bilgiyle ilgilidir. Allah'a ancak O'nun sende yaratmış olduğu bir şeyi verirsin ve bu kadarı senin için kâfiyken O ise istidadın verdiğinin üzerinde olduğunu bilir. İş -senin öğrendiğin üzeredaha aşağıdadır. Arif vakıf, yani duranın muhatap olduğu şeye iltifat etmez. Vakıf kendisine intikal ettiği halle perdelenmiş, perdelenenin hitabı ise sınırlıdır. Arif her yönde tasarruf sahibidir, çünkü Hakkın yüzünü görür; yüzü bilen, her bakımdan kâmildir. Gözler ancak Allah'a bakarken basiretler (kalp gözleri) O'na itimat eder. Âlemdeki her şey arifin katında ve gözünün önündedir. Feleklerin meleklerce ihata edilmesi gibi her şeyi ihata eder. Onların üzerinde sahibin mülkünde hüküm vermesi gibi hüküm verir. Allah kötü sözün açıktan söylenmesini sevmez. Her zorunluluk ve fariza itimat edilecek bir şey değildir. Cariye imkân bulamayanla evlendirilir. Başarıya erdiren Allah'tır, O her türlü iyiliğe layık olandır.

Bunlardan birisi de yüz yirmi üçüncü bölümden 'güçlüğün kolaylaştırılmasının' sırrıdır: Halk (yaratılmışlar) kolaylık sahibi olsa bile güçlüktedir. Hakkın kolaylığı halkın kendisi değildir. Binaenaleyh kendisinden almış, yine kendisine vermiştir. Bu durumu perdenin kalkmasından sonra öğrenebilirsin. Cömert kadim iken cömertlik zamanda var olmuştur (hâdis), bu nedenle söz etmemelisin! Nimetlerden söz etmek bir şükürdür. O nimetler Hakkın elinde bulunsalar bile yaratılış itibarıyla senden başka değillerdir. Var etmek Allah'ın tasarrufundaki bir iştir ve bu nedenle bazen engeller, bazen ihsan eder.

Alışılagelmiş güçlükten söz ettik: Güçlük iflas demektir ve hayvan veya insan sınıfından muhtaçlarda bulunabilir. İradesiyle hareket eden herkes âdeti aşmak ister. Bitkiler ve donuklar ise hal diliyle alışılagelmiş ihtiyaçtan söz etmezler ve bu nedenle talepten ve istekten müstağnidirler. Hal dili en açık dil iken terazisi de en doğru tartan terazidir. Hal dili konuşma yeteneğine sahip olmayanlara mahsustur ve onların durumunu izhar eder. Hak ile arandaki perde, senin konuşmadaki aceleciğinle ortaya çıkar. Rızık taksim edilmiştir ve belli bir ölçüye göre indirilmiştir; artmaz ve eksilmez! Kulların istekleri ve daha fazlasını talepleri, her millette, insanın yaratılışında bulunan özelliktir. Zorunluluk hükmünün altında bulunan birinden muhtaçlık nasıl ortaya çıkmasın? Hüküm kaderlere nasıl ait kalsın? Her şey belli bir ölçüye göre O'nun katındadır. Güçlük sahibi ise 'kolaylığa bakar'. Allah onu belirlenmiş kaza nedeniyle geciktirir. Binaenaleyh Allah güçlüğün kolaylaştırılmasını geciktirmede hüküm verendir. Kolaylık güçlükte olunca, güçleştirme ortaya çıkar; bulunmazsa, sadece kolaylık vardır. Âlemde bir güçlük yoktur. Gayeler ortadan kalksaydı, âlemdeki her şey kolay olurdu ve hastalıklar kalkardı. İllet (hastalık) ezelde bulunsaydı malul de ezeli olurdu; ezelde hâlbuki malul olmadığı gibi illet de yoktur! Bazen delillerin suretlerinde kuşkular ortaya çıkabilirken kesin deliller gerçekte yanılmazlar. Bununla birlikte delil getiren kişi hataya düşebilir ve bu durum kendisine ait bir iştir. Kesin delil otorite sahibiyken delil de delil sayesinde bilinir. Onun bilinmesinin (başka) bir yolu yoktur. Delili bildiğini iddia eden, onu bilememiştir, çünkü bildiğin bir şeyi öğrenemezsin, bunun farkında olmalısın!

Bunlardan birisi de yüz yirmi dördüncü bölümden beyaz ölüm ile bize olan feyzin sırrıdır: Uzun bir şeyi kısaltan, onu özetlemiş, sıkıcı olmamış demektir. Açlık ne kötü döşektir ve o girilmez bir korudur. Beslenen kişi bir nefes gıdasız kalsaydı, kendisine 'o nedir?' denilecek kimse kalmazdı. Ölüm bir halden başka bir hale intikaldir. Ölümün sırrı onun güçlükleriyken keşfi de onun hasretidir. Beyaz ölüm duyusal acı, kızıl ölüm nefsin acısı, siyah ölüm akıl hastalığı, yeşil ölüm ise

dağılma ve ayrışma nedeniyle bitkilerin çiçekleridir. Ölüm sayesinde iki benzer ayrılır, iki benzer birbirinden uzaklaşır. Acı başkalaşıp lezzete döndüğünde ondan haz alınır. Mümin için ölüm bir hediye iken onun tabutu hediyenin taşındığı sandıktır. Ölüm onu dünya hayatından ahiret hayatına taşır; artık orada ne imtihan, ne denenme vardır! Ölüm onu en güzel menzile, en bereketli yere, yani lezzet ve nimet yurduna yerleştirir. Onun tertemiz ve hoş pınarından içilir. Bu pınar yüksekçe bir nehirdir ve yukarıdan aşağıya doğru dökülür. Bu nehrin yüksekliği Kâbe'nin yüksekliği gibi mertebe yüksekliğidir. Bununla beraber çölde olsa bile değeri ve üstünlüğü nedeniyle hac yolculuğu ona yapılır ve bu durum onun üstünlüğüne bir delildir. Kulun Rabbine en yakın olduğu vakit secde halidir. Bu inişle yükselişin ne ilişkisi vardır? Buradan secdenin 'a'lâ (daha üstün)' diye nitelenmesinin daha yerinde olduğunu öğrendik. Kim ölürse onun kıyameti kopmuş demektir. Bununla beraber onun boyu toprağa uzanır ve onun içinde gizlenir. Duvar toprakla (bir seviyede) kalsaydı, yıkılmaz, yaşlı daha önce genç olmasaydı yaşlanmakla nitelenmezdi. Yaratılmış olanlar hareket etmek özelliğindedir. Bu sayede tavırdan tavra geçerler ve onların geçmesiyle de asırlar üzerlerinde hüküm verir. Zaman onun zamanıdır ve onun elinde emniyet ve güven yoktur. Onlarm içermiş oldukları, emanet ehli olanlardır. Bu emanetlerde ise alametler vardır. Kim alameti bilirse emanetini alır; kendisine ait olmayan bir şeyi almak isterse, istidadı onu kendisine vermez ve onu almayı kabul etmez. Herkes eceli geldiği için ölür ve arzusuna ulaşmaksızın can verir. Arzusuna ulaşmış biri hüsrana uğramadığı gibi başarısız da olmaz! Ölümle birlikte insan Allah'a kavuşur ve ebedi bekaya ulaşır.

Bunlardan birisi de yüz yirmi beşinci bölümden ölüm ve onun içerdiği yitirmenin sırrıdır: Yitmek ve kaçırmak, ölen herkes için geçerli bir iştir. Dünya hayatı ecel araya girmediği sürece arzuya ulaşılacak yer iken aynı zamanda ahiretin de tarlasıdır. Peki tarlayı eken nerededir? Orada menfaatler elde edilir. Bu tarlanın hasadı kabirde, harman yeri haşir ve neşirdedir. Saklama ise ahirette gerçekleşir.

Ölümün kurban edilişi (cehennemlikler için) en büyük üzüntüyken onun kurban edilmesi ise ticareti verimsiz geçmiş kimselerin memnuniyetsizliğini sona erdirmek ve bitirmek anlamına gelir. Böyle biri tekrar mezara döndürülmek ister. *'Sizi bilmediğiniz hallerde yaratırız'*[382] ayeti karşısında tekrar mezara döndürülmek ne işe yarar ki? *'İlk yaratılışı öğrendiniz, hatırlamıyor musunuz?'*[383] ayetiyle bu hususa dikkat çekilir. İlk yaratılış misalsiz gerçekleşmiş, orada da böyle olacaktır. Parlak bir koç suretinde kurban edilen ölümde sırlar vardır: Hz. İbrahim'in oğlunun bedeli olan değerli ve büyük bir kurban! Ölüm cennet ile cehennem arasında kurban edilir ve işin iç yüzünü anlayanlar için berzahta bulunması bir ibrettir. Bu durum saadet ve bedbahtlık veya iniş ve yükseliş mekânlarında ebedi kalışın alametidir. Hepsi cami isim demek olan Allah'a döner. Ölümün kurban edilmesi onun görevinden azledilmesi, kendi feleğinden ve makamından inmesi demektir. Onun hasreti sabit olmuş, sona ermiştir. Onun ameli, amellerden olmamıştır. Ecellerin sona ermesiyle birlikte süresi de sona ermiştir. Vatanından ayrılan, meskeninden ayrılmış demektir; yerleşen olmasaydı zaten vatan olmazdı.

Kalp bir ev, bilgi onun sakini
Bilgiyle hayat bulur, bilgiden başka bir şey istemem

Hakkın ihsan ettiği bilgi nedir?
Anlayış sahibine tahsis edilen kitaptır

Bütün ilimler onda ortaya çıkar
Hikmetleri elde etmiş selim kalpler için

Veya önder ve doğru yoldaki adil imam için
Kurtuluş isteyen vehimden de ayrılmayan

Kurtuluş itaatkâr bir kavme gelir
Bir kavme de gelir fakat onlara rağmen

Allah'ın öyle adamları vardır ki, Allah onları binekli veya yaya olarak sürükleyerek cennete götürür. Bunun nedeni ezeli inayetiyle

gerçekleşmiş ve doğrulanmış hükmüdür. Onların kalpleri bilgisizlik nedeniyle göğüslerinde ölmüştür. Bununla beraber onlara saadete erdiklerinde 'Merhaba, hoş geldiniz, güçlük, sıkıntı, huzursuzluk, niza yoktur artık' denilir. Bunlar nerede, üç şube sahibi olan gölgeye gidecekler nerede? Söz konusu olan gölge değildir ve ateşe karşı bir fayda vermez. Onlara rızık hesap etmedikleri yerden gelir. Allah onları çağırır, onlar da davete icabet eder ve perdelenmezler.

Bunlardan birisi de yüz yirmi altıncı bölümden gizli ve açık imtihanların sırrıdır: Sırların ortaya çıktığı gün güç ve yardımcı nerededir? Allah şöyle der: *'Onun gücü ve yardımcısı yoktur.'*[384] Sonra çoğula yemin ederek şöyle demiştir: *'Geriye dönen göğe yere yemin olsun ki, o ayırıcı bir sözdür, şaka değildir.'*[385] sabırlı ile sabırsız, dayanıklı ile dayanıksız ayrışsın ve belli olsun diye cihatla görünenler sınandığı gibi kıyamette de (o görünen kısımların içindeki) sırlar ortaya çıkar. Bela ve fitnelerdeki veya onların içerdiği sıkıntı ve güçlüklerdeki en sırlı iş, hikmetli kitapta belirtilen *'Sizi imtihan edeceğiz ta ki öğrenelim'*[386] ayetinde yer alır. Allah kullarından meydana gelecek işleri bilendir. Kimin bileceğini anla! Anlayınca gizle; öğrendiğinde anla; anladığında gizle; gizlediğinde ise öyle devam et, geride kal ve öne çıkma! Öne çıkınca haşir günü pişman olmaktan sakın! Soru sorulduğunda 'bilmiyorum', *'Sen gaybleri en iyi bilensin'*[387] de! Âlemde bazı vakitlerde bilmeyen ve görmezden gelen cahiller ile gafil olan cahiller vardır. Böyle bir hususta derecelenme gerçekleşir. Allah gafil değildir, O her yerde bizimle beraberdir. Hal böyleyken nereye gidiyorsunuz? Bu kitap sadece bir öğüt! Verdiği haberlerin doğruluğunu biraz sonra öğreneceksiniz. Aleni olan yayılmış olandır; sır ise ortaya çıkmış olandır. Sırdan daha gizli olan ise bilinmeyendir. O da sadece Allah'ı bilmektir. Burası hayrete düşüp 'vah' diyenin menzilidir. Kendinden geçene kadar vah dememiş, kendinden geçince ilahlık iddia etmiştir. Aklı hayrete düşmüş, nakil kendisine fayda sağlamamıştır. Birbirinden farklı sözler söylenmiş, suretler ile haller zıtlaşmıştır. Bir teşbih ayetinin karşısında tenzih ayeti bulunur. Bazen fayda elde etmek isteyen için bir ayetteki hüküm onları birleştirir. Böyle bir ayete misal olarak

'O'nun benzeri bir şey yoktur'[388] ayetini verebiliriz. Bu ayet, Hakka yakın, yüzü parlak, akıllı, uyanık kimseler için tenzihi ve teşbihi birleştirir ve ihata eder. Böyle bir insan es-Semi' ve el-Basir'e yönelirse, hiç kuşkusuz, el-Habir'e ulaşır. Kalp ve baş gözlerine göre fitne, haber edinmek ve araştırmak demektir. Fitnenin konusu ise duyulur ve aklî olmak üzere iki kısımdır. Varlık ile aklın delilleri kendisine bunu vermiştir. Dilerse mevhum -ki muhayyer demektir- de diyebilirsin; muhayyer olan işin üzerinde bulunduğu durumdur.

İş mevhum ve makul olmak üzere iki kısım
Ecir gibi; verilmiş ve aktarılmışla sınırlı ecir

Ben onun inşa ettiği isimlerde değilim
Yüz sahibi gibi yönelmiş bir yüz

O'nun idrakinde bıkkınlık yok
Hevanın hakkı için! O bıkan değil

Göz ibret almak için bakarken kalp gözü hayrete düşer. Kalp gözünün hayrete düşmesi gayret hakkında hakka'l-yakin öğrendiği bilgi nedeniyle O'ndan başkasını gördüğünde gerçekleşir. Sana müşahede ihsan edilip vecd ve vücud yoluyla o makama erdiğinde, bunu görürsün. Onu görmek karışık rüyalardan sayılır. Bu rüyalar mertebeyle sahih-müjdeli rüyalar arasında perde teşkil eder. Bu konuda sure ve ayetlerde -Kur'an'ı değil- furkanı dile getiririz. Bu kadar açıklama yeterlidir çünkü bu açıklama şifa verici bir ilaçtır.

Bunlardan birisi de yüz yirmi yedinci bölümden iradenin ve âdetin hükmünün değişmesindeki sırdır: İrade murad, yani irade edilenin değişmesiyle değişir ve âdetin aşıldığı durumda âdete göre hüküm verir. el-Âlim'in kulu için -Kadim'in iradesinin değişmesinin dışında- şaşılacak bir iş yoktur. O iradesini *lev* (*ise*) edatına bağlamıştır. Bir değişir ve farklılaşırsa, bir olmaz. Hâlbuki zaid bir durumun olması, hatta pek çok durum kaçınılmazdır. Gerçeği anlayan için durum böyledir. Bu hususun içerdiği bilgi idrak edilemeyecek kadar gizlidir. 'Allah şöyle dileseydi' denilir, hâlbuki öyle bir şey dilememiştir! 'Di-

lemiş olsaydı, hiç kuşkusuz ki, irade edilen gerçekleşirdi. *Lev* edatı imkânsızlığa dayanan bir imkânsızlığı bildirir. Hal böyleyken güç yetirilemeyen bir şeye nasıl güç yetirirsin? Çeşitlenme ve değişme sahih olursa, cins ortaya çıkardı; böyle bir durum kutsiyetin gerektirmiş olduğu duruma aykırı olduğu kadar aynı zamanda aklın delilinin nefse verdiği hükme de aykırıdır. İradenin hakikati, adette yerleşik olan şeydir. Bu itibarla âdetin aşılması söz konusu olduğunda, o da, irade edilen bir durumdur. Binaenaleyh şahıs bakımından bakmaman gerekir. Yine de onu incelemen ve araştırman gerekir! Araştırdığında onda zuhur edeni daha doğrusu nassa vakıf olursun.

İbret alanlar, basiret gözüyle bakanlardır. Fakat burada ağyarın (varlığının) hükmünün bulunması gerekir. (Dünya ile ahiret arasındaki) nehir olmasaydı, iki dünya fırkasının hükmü olmayacağı gibi geliş ve gidiş de olmayacaktı. Toprak tektir ve kendisine ilave bir şey yoktur! Nehir gelmiş, toprağı (iki âleme) ayırmıştır. Ayırmamış olsaydı, birleşme olmazdı. Fakat nehir akarken toprağı örtmüştür. Bu söz uydurma bir söz değildir. Aksine kendisine nail olacak kimseler için güneşten daha açık bir ifadedir; yükseklik ve aşağılık ehli onu bilir, çünkü ancak yeryüzü/toprak üzerinde karar kılınır. Demek ki yeryüzü (nehrin) aşağısından bitişik bir haldeyken göz ayrımı ve bölünmeyi görür. Ayrımdan geçerek bitişikliğe varmak lazımdır! Bu nedenle işlerin başkalaşıp değiştiğini söyledik. Suyun toprağa işleyip onun üzerinden akması, kendisinde bulunmayan bir hükmü ortaya çıkartır ve bu hüküm ancak toprağa dayanır. Tümsekler ortadan kalksa ve su kaybolsaydı mesafe de kaybolur. Bunun yanı sıra gözün gördüğünü bilgi doğrular. Değişse bile iradeyi dikkate almalısın, parçalanmış olsa bile adetten uzaklaşmaman gerekir.

Bunlardan birisi de yüz yirmi sekizinci bölümde tecellinin her zaman biriminde varlıklardaki neticeleridir: İlahi tecellinin varlıklarda zamanlara göre değişen hükümleri vardır. Şekil ve suretlerin değişmesi de hallerin değişmesinden kaynaklanır. Hak suretler sebebiyle çoğalır, zaman sayesinde ise 'başka' ortaya çıkar. Zamanın isimlerinden birisi de ed-Dehr'dir ve ilâhî gayret Allah'ın ed-Dehr olduğunu söy-

lemiştir. Bu itibarla sadece kendisine muhtaç olunan vardır ve bunun için de kendi katında bulunsa bile Allah'ın âlemin aynı olduğunu söyledik. Allah feleğin suretinde tecelli etmiş, felek dönmüş, güneşin suretinde tecelli etmiş ve güneş aydınlatmıştır; gecenin suretinde tecelli etmiş, gece kararmış, yukarıda ve aşağıdaki varlıklarda tecelli etmiştir. Binaenaleyh Allah ancak kendisinin aynı olana tecelli etmiş, O'nu kendi varlığından başka bir göz idrak etmemiştir. Allah kendini kendisiyle idrak etmiştir. O mukaddes ve münezzeh olmakla birlikte akıl ve duyu için (tecelli etmiştir). Yaratılmışlık ise bilgide sabit olmayan bir hükmü ortaya çıkartmıştır. Çünkü akılların delili, rivayetle gelen bilginin doğru dediğiyle bazen çelişir. (Böyle bir durumda) naklin bilgisini kabul etmeyi akıl eleştirirken nakli terk etmeyi ve bir kenara bırakmayı da vahiy kınar. Gözler kendisine şahitlik etmese bile, akıl naklin getirdiği öyle bir bilgiyi iman sayesinde kabul edebilir. O halde gayb hakkındaki bilgide kuşkunun ortadan kalkması, eksiklikten ve kalpte bulunan kuşkudan uzaklaşmak ve arınmak demektir.

Ey akıllı kişi! Müteşabihe uyma, ona ancak kalbi eğri olan kişi uyar. Onu tevile kalkmamak kâmil ve yetkin akıl sahibinin özelliğidir. Müteşabihin bilgisi ona Rabbinden gelirse, bu bilgi şifa demek iken o kişi de *mustafa*, yani seçilmiş kişidir. Seçilmiş olanlar, nasla belirlendiği üzere, akıl sahiplerine göre üç kişidir: Birincisi hemcinsleri arasında kendine zulmeden, ikincisi ölçülü olan; itimat edilen budur. Böyle bir insan cezalandırılmaktan uzak olduğu kadar içinde bulunduğu anın hakimidir. Üçüncü kişi, iyiliklerle iyiliklere koşanlardır. *'Onlarda huriler vardır.'*[389] Başka bir ayette *'Rabbinizin hangi nimetini yalanlarsınız'*[390] denilir. Rabbimizin nimetlerinden hiçbirini yalanlamayız. Nasıl yalanlarız ki? O'nun nimetleri içerisinde halden hale gireriz. Bunu öğren ve ona göre davran!

Bunlardan birisi de yüz yirmi dokuzuncu bölümden ikna ve yararlanmayı sağlayan şeylerin sırrıdır: İkna ortadan kalkmak ve yükselmek demekken fayda onunla gerçekleşir. Kim burada 'ikna' olursa, huşu kazanırken ahirette ise ancak huşu sahipleri ikna olur. Onlar her şeyi verenin karşısında zelil olarak huşu duyanlardır. Bununla birlikte

gözlerini gizleyerek her şeye hükmeden Allah'a bakarlar. Dünya hayatında O'nu murakabe etmiş olsalardı, ahirette O'ndan emin olurlardı. Akıllı insanlar dünya hayatında kani olurlarken kanaatle çelişen huşu özelliğiyle nitelenirler. Bu nedenle Allah ahiret hayatında onlara izzet verir, onların huşu ve korkuları ahiretteki bu makamları meydana getirir. Kim yükselirse düşer ve buradan karıştırma ortaya çıkar. Düşme bilinmez.

Ey insan! Başını yukarıya kaldırıp cennetlere bakmalısın. Rahman Allah, kardeşlerin arasını düzeltir. Siz de birbirinizin arasını düzeltiniz. Allah şahitlerin gözlerinin önünde gerçekleşecek şahitlik gününde kulların arasını düzeltir. Hayır ve iyilikler zarardan emniyet bulanda meydana gelebilir. Ahiret hayatında ikna bazen izzet sahipleri için meydana gelebileceği gibi en iyi elbiseler giyinen kimseler, bazen zalim, kendinden geçen ve hayrete düşen adına da meydana gelebilir. Özellikler sayesinde pişmanlık gününde ve kaçacak bir yerin bulunmadığı vakitte şahıslar ayırt edilir. O makamın korkularından Allah'a sığınmalısınız. O makam ve yer, hayalleri bile anlamsız hale getirir. Akıl nakle iman eden kimseyi 'akılsız' saysa bile, kendisinde bir sefihlik yoktur. Fakat insana hakim bir özellik vardır; bu özellik onun suretine hakim olan heva, yani arzu gücüdür. Sınanma ve imtihan bu nedenle ortaya çıkmışken sefihliğin kaynağı odur. Aklı sefihlikten bütünüyle tenzih eden kimse seni yanıltmasın, onun sözünü bir kenara bırak! Böyle biri uyanıp dikkati çekilene kadar akıllı sayılmaz. Bununla beraber akıllı insan bazen vahye hakim olmasını istediği için aklını tam olarak kullanmaktan gafil kalabilir. Arzusu kendisine hakim olan bir insan arzusunu razı ve memnun etmek için çalışır. Akıl ise o esnada evinde hapsedilmiştir. Göz keskinleşip perde kalktığında ve de ihsanlar geldiğinde, heva ve arzu sahibi aklını çağırır, nakli bırakır. İzzet sahibi Allah'a yemin olsun ki! Bu çağırma artık ona fayda vermez. Aklını ona hakim olan arzusuna bırakır. Bu durum arzu gücünün ektiğini biçmesi demektir.

Bunlardan birisi de yüz otuzuncu bölümden yeşil makamda kırmızı ölümün sırrıdır: Nefislerin kurban edilmesi, bedenlerin kurban

edilmesinden acıdır. Görüşlere karşı çıkmak, düşmanla savaşmaktan çetin, arzulardan uzaklaşmak hastalıkların en ileri derecesidir. Nefse muhalefet edebilen kimse kutsiyet mertebesine yerleşir. Nefsini arzusundan ayıran, Me'va cennetine kavuşur. Bununla beraber nefsin arzusundan ancak Rabbinin makamından korkan uzak kalabilir. O kişi günahının neticesinden korkar, vefaya bağlanır, safa ehli içerisinde farklılaşır. Bunun yanı sıra yükümlü olduğu işleri yerine getirir, onu kabul eder, yüz çevirmez.

Bu gece vakıamda bir hadise gördüm. Gördüğüm hadise beni yaşlandırdı. Gördüğüm rüyayı manzum olarak yazdım, bu bölüme kaydettim. Uykuda şöyle dedim:

Korkusuz olmaz, şiddet de
Hem zulüm hem üzüntü olmalı

Halep'te, zalimin hükmünden
Yaratıklarında bu hüküm işler

Kalesinden inerek
Bir yumuşaklık ve merhamet olmaksızın

Sanki kendi hükmünde Haccac gibi
Baskıyla ve zorlamayla hüküm verir

Hükümleriyle yaratıklara zulmeden
Elif'i Elif'ten ayırt eder

Rahman kalbinden çekip almış
Rahmetini; yetmiş bu

Haccac'ın suretinde görürüm onu
Haccac'ın ta kendisi o

Tek olan Rahman'a sığın
Rahman'a sığınan mağlup olmaz

Fakat umulur ki Allah kudretini ilhad ehlinden olan inatçıların üzerine salar. Üzerinde kırmızı bir örtü vardı, bir sarhoş gibi yalpalayarak yürüyordu. Fazileti nedeniyle onun adil olmasını umut ediyordum. Elinde bir asa bulunduğu halde yaya olarak gelmişti. Allah'ın emrine muhalif olup karşı çıkanlara karşı kendisinden yardım istenirdi. Allah bu rüyaya doğru-sadık bir tevil nasip etti, onu hakkı söyleyen ve konuşan bir dil yaptı. Biz de Hz. Peygamber'in emir buyurduğu üzere gördüğümüz rüyanın şerrinden Allah'a sığındık, O'nun bildirdiği gibi uykudaki halimizi değiştirdik.

Bunlardan birisi de yüz otuz birinci bölümden zorda kalmanın yoksulluk olmasının sırrıdır: Zorda kalmak yaratılmışın bir niteliğidir ve bu durumda üzerindeki sorumluluklar düşer. Başka bir ifadeyle onun yükümlülüğü yok, hakları vardır, kendisine bakılmaz! Bu durumda işleri kudret elinde tutup gönüllerdeki her şeyi bilen Hakka yönelir. Göklerin ve yerin anahtarları O'nun elinde olduğu gibi yükseltme ve alçaltma terazisi O'nun elindedir. Allah bu sayede dilediğine mülkü verir, dilediğinden mülkü çekip alır, dilediğini izzetli dilediğini zelil kılar. Hayır ve iyilik O'nun elindedir. O her şeye güç yetirendir. (Bu konuyu ifade eden ayette) kötülük Allah'a izafe edilmemiştir. Allah hakim ve habirdir! *'O'nun benzeri bir şey yoktur, duyan ve görendir'*[391] O'nun katında söz değişmez ve kendisi hakkında böyle hüküm vermiştir. Zorda kalan (muztar), aç ve çıplağı doyuranı tanır; kastedilen zorda kalmak (muztarr), yoksa cebr değildir! Yaratılmış seçiminde mecbur, zorunluluk halinde muhayyer ve seçim sahibidir. Bu itibarla tereddüt olmasaydı zorlanma ortaya çıkmazdı. Bununla beraber muhtaçlık sahibi üzerinde hükmünü izhar etmemiş olabilir. Her zorda kalmışlığa yoksulluk eşlik etmez. Muhtaçlık bir dayanak talep eder ve kimse aksini söylememiştir. Zorda kalanın hükmü bilgisindeki ezeli hükme göre gerçekleşir. Dolayısıyla adil olduğunda hüküm dayatmış değil, bilhassa töhmet kalktığında, olmak üzere bildiğine göre hüküm vermiştir. Bilgi O'nun sıfatıyken adalet düsturudur. Bilgiyle hüküm vermiş olmak, hükümde zorda kalanın durumudur. Varlıkta sadece bilgi vardır, fakat geride anlayış kalmıştır. Zalim zulmettiğini bilirse,

cahil veya gafil sayılmaz. O ancak var olana göre hüküm verir, gördüğünü uygular; geride ilâhî hüküm olduğuna inanmak veya inanmamak kalmıştır! Bu sayede yollar ayrışır, mezhepler farklılaşır. Bazıları esaslardaki ilâhî hükme bakarken, bazıları aktarılan şeriattaki ilâhî hükme bakar. Her biri kendi yolunda deliliyle yürür, inanç ve sözünü ayrıştırır. Bazıları kendi sözünü söylerken, bazı kimseler yöntemini dile getirir. İnsanlar ise haller arasında gider gelirler.

Bunlardan birisi de yüz otuz ikinci bölümden efendiliğin kulluk demek olmasıdır: Efendi hizmetkârdır. Bu itibarla efendi de kendi kulluğunu yerine getirendir ve bu sayede efendiler birbirinden ayrışır. Kul irade edilen ve irade sahibini dile getiren kişidir. Efendi başkasına göre bu adı almaya daha layıktır. Çünkü bütün hayırlar onun elinde olduğu gibi onun hükmü ve maksadı işler. İşin başında ve sonunda emir O'na aittir. Kulu hakkında kulu adına hüküm verir. Kulu için hüküm veren O'dur. Kendisi için hüküm vermiş olsaydı kutsiyetinde kalırdı. Hal böyleyken kulluk karşısında efendilik neredeydi?

Her efendim dediğinde
'Benim sahibim sensin' dedi bana

Vallahi! kulumun varlığı engel oldu
Yollarımın üzerinde

Bizi O'ndan kimse çevirtemez
Bütün idrak edilenlerde

Ne aynıyım ben O'nun
Ne de ortağım fiiline

O öyle bir sahip ki
Malik olduğunu iddia etmez

Ben hizmetkârım
Kölelerine inayet eden biri

Dedim ki: Ey Rabbim!
Tehlike yollarından koru beni

'Duydum' dedi 'Benim yanımdasın'
Korunmuş kimselerdensin

Gıpta edilen bir mutluluk içerisinde
İdrak ehlinden biri!

Hükümdar olma! Çünkü hükümdar köle ve memlûk olduğu kadar aynı zamanda onun güneşi de batıcıdır. Salik mücahede edenlere ve yol ehline katılmış olması itibarıyla sülukuyla aldanır. Sen kimin elini tutarsan (kimin kölesi olursan, sana hizmet ederken) onun alnı terler. Kim efendi olursa, yorulur ve işleri artar. Allah onu sürekli bir kedere ve daimi bir endişe haline yerleştirmiş demektir. Çünkü hükümdar hakimdir ve kölesi üzerinde ancak onun haline göre hüküm verir. Binaenaleyh hükümdar güçlü halde zayıf, katı iken yumuşak, zayıflık içinde güçlü olandır. Efendi kölesine (ve yönettiklerine) hizmet etmeyi terk ederse, görevinden düşer ve efendilik mertebesine haksızlık edenlerden olur. Binaenaleyh efendi hemcinslerine hizmet ediyor görünürken sadece kendisine hizmet etmiştir.

Bunlardan birisi de yüz otuz üçüncü bölümden latifeleşmenin salâbet ve katılık olmasının sırrıdır: Mizah yaptığında onu az yapıp sıkıntıya yol açma! Mizah yaparken doğruyu söyleyen (hakka uyan) kişi kendi kurtuluşu için çalışmış demektir. Hz. Ali'nin maruz kaldığı durum ancak latifeleşmesi ve şaka yapmasından kaynaklanmıştı. Ebu Hureyre topuğuna (şakayla) bir taş attığında müstağni bir üslupla Hz. Ali'ye şöyle demiştir: 'Bu nedenle seni geride bıraktılar da emir yapmadılar.' Doğruysa bu rivayet yeterlidir. Yaşlılarla ve hali değişenlerle şaka yapabilirsin, fakat her durumda doğruyu ve iyiyi söylemelisin. Hz. Peygamber'in makamı ve görevi onu yaşlılarla şakalaşmaktan alıkoymamış ve şöyle demiştir: 'Yaşlılar cennete giremeyecektir.' Yani Allah'ın kendisinin üzerindeki ihsanını öğrenmeden cennete giremeyecektir. Allah onu gençlik haline döndürecek, gençlik elbiseleri giydirecektir. Mizah böyle yapılmazsa insana eziyet olurken asil bir insanın başkasına eziyet etmesi uygun değildir. Bu söze bir halle ulaşmak

mümkün değildir. Dindeki salâbeti ve katılığı olmasaydı, mizah yapmazdı. Çünkü mizah gözleri hakikatten perdeliler nezdinde saygınlığı ve vakarı ortadan kaldırır. Hünnad kıssasında Allah'ın fiiline bakınız? Allah o kişiyi ateşten çıkartıp sınadığında, adam en sonunda 'Sen âlemlerin Rabbiyken benimle alay mı ediyorsun?' diyerek Rabbini güldürmüştür. Allah zaten onun böyle bir söz söylemesini istemiş, bu nedenle kendisini helak etmemiş, ona mal ve mülk vermiş, sahip kılmıştır. Bu olgu ve hakikat her yola nüfuz etmiş, her düsturda ve ahlakta ortaya çıkmış, varlığa yayılmış, gören ve görülen üzerinde hüküm vermiştir. Nimetlerden birisi olmasaydı, onunla nimetlenmek mümkün olmaz, saygın peygamber böyle bir ahlakla nitelenmez, yaratılmış ve kadimde hükmü ortaya çıkmazdı.

Ey insan! Terazide haksızlık yapma, eksik ölçme! Adil ve dengeli ölç, tartıyı bozma, makamında dur ve oradan ayrılma!

Bunlardan birisi de yüz otuz dördüncü bölümden gevşemenin bir perde olmasının sırrıdır: Gözde bulunan katı tabaka zayıfladığında, zararlar ortaya çıkar. Binaenaleyh gevşemek bir perde olduğu kadar katılıkta aşırıya gitmemen ve uygun bir sertlikte karar kılman lüzum eder. Mutluluk ve saadet -sapmada değil- eşitliktedir. İki benzerin birbirinin zıddı olduklarını söyleme. Her makamın bir sözü olduğu gibi her bilginin adamları, her meşrebin bir hali vardır. Bir su tuzludur, bir su içilebilir ve tatlıdır. Sertlik ve gevşeklik rüzgârda da ortaya çıkar. Rüzgârın sert ve şiddetli olması, fırtınadır. Bu itibarla fırtına şeklindeki rüzgâr verimsizken zayıf ve hafif rüzgâr cömerttir, vadileri ihya etmek üzere eser, neticede memnun edicidir. Ondan bir rahatlık ve gevşeklik ortaya çıkar. Ulaştığı yere musibet ve felaket isabet etmez. Bu itibarla dinde yumuşaklık, dinin bir gereğidir. Bu nedenle Allah peygamberini yumuşak insanların arasından seçmekle (insanlara) lütufta bulunmuş, '*Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın*'[392] demiş, onlara böylece ihsan etmiştir. Hz. Peygamber davranış ve fiillerinde katı ve sert olsaydı, insanlar etrafından dağılırlardı. Onlar kendilerine gösterilen yumuşaklığa ve bağışlayıcılığa rağmen vahyi kabul etmezlerken katılık ve sertlikle sadece daha çok yüz çevirirlerdi.

Ne çok acı olup dışlan ne yumuşak olup istismar edil! Yılana benze! İlacından hayır umulurken vereceği zarardan çekinilir. Çünkü o köprücük kemiğine kadar çıkmış olsa da nefesi geri döndüren ilaçlardan biridir. (Terak kelimesinden ayete telmihle) 'Denilir ki kimdir kurtaran, ayak ayağa karışır.' Bu iyiliğe ve içermiş olduğu zarara bakınız! Onun hayrı kötülüğüyle var olmadığı gibi tadı da acılığıyla gitmez. Her halin bir mekânı, zamanı olmalı, kardeşler bulunmalıdır. Zaman geçmiş-gelecek ve şimdiki zaman diye taksim edilir. Mesela anlayış sahiplerinin nezdinde hüküm itibarıyla semâ böyledir. Sesleri dinlemek bir mekâna, zamana, imkâna ve ihvana ihtiyaç duyar. Bunlar dört unsurdur. Mekân lütfun kendisinde görüldüğü yer iken imkân ihsan edilebilecek olanlar, ihvan da kendilerinden zarar gelmeyeceğine inanılan kimselerdir. Zaman hükümdarın kendisinde eman bulduğu şeydir. Bu itibarla eman bulduğun vakit senin zamanındır. Başarıya erdiren Allah'tır. Tahkik sahibinin duası budur. Sen sözde tahkik ehli olanın tavsiyesinden uzak dur.

Bunlardan birisi de yüz otuz beşinci bölümden hayat sahibinde diriltmenin ve yakınlıkta vefanın sırrıdır: Yağmur nimetin sahibinden gelen rahmetin neşrini ve yayılmasını sağlayan yardımcıdır. Allah'ın rahmetinden ancak yoldan sapıp dalalete düşenler umut keser. Dirilticilik özelliğine sahip olduğu için canlılar sudan hayat bulmuştur. Allah her şeyi sudan canlı kılmışken kendi arşı istivadan önce suyun üzerindeydi. Sonra onun üzerine istiva etmiş, kendisine izafe ederek onu ihata etmiştir. Allah basit veya bileşik her şeyi ihata edendir. Başka bir ifadeyle Allah veciz, basit ve vasatî bilgiyle her şeyi ihata edendir. Rahman ismi onun üzerine istiva etmiş, onun hükmü insanları ve cinleri kuşatmıştır. Kilitlerin ardından ve perdelerin ardından gizlenen ve zuhur eden O'dur. Allah en yüce mertebede ve en güzel tecelligahta tecelli edendir. 'Olmasaydı' ifadesi olmasaydı, en uygunu ve öncelikli olan ortaya çıkmazdı. Ayette şöyle denilir: *'Bu azap sana layık, evet layıktır sana layık'*[393] Başka bir ayette şöyle denilir: *'İnsan başıboş bırakılacağını mı zanneder.'*[394] Kim düşünür ve doğruyu bulur

ve hidayeti elde etmek üzere dalaleti satarsa, düşmanların tahakkümünden bu hayatta kurtulur.

Bunlardan birisi de yüz otuz altıncı bölümden ölülerden ve dirilerden utananın özelliğidir: Hayâ eden öldüren ve hayat vermeyen kişidir. Hayâ, hayâ meydana getirir, çünkü hayâ (hayat ile hayâ arasındaki anlam ilişkisiyle) hayattakilerin niteliklerindendir, fakat bu durum hayâ sahibi için böyledir. Allah haktan (dolayı) hayâ etmez. Bu anlamda hayâ yaratılmışların niteliklerinden değildir; sadece irade ettiği şeyin gerçekleştiği kimse kullardan hayâ etmez; belirli bir durumda kullardan hayâ etmiş olsa, bir isminin isimlendirileni gerektirmesi nedeniyle hayâ etmiş sayılır. Allah el-Âli olduğu gibi aynı zamanda el-Muhyiu'dur (hayâ eden). Ölülerde hayâ en şaşılacak özelliklerden biridir. Hayâ sayesinde (göz) uçları kısalır, harf vasıtasıyla mana gizlenir. Hayâ yaratıkların gözleri kendilerine ulaşmasın diye çekik gözlüleri çadırlarda hapsetmek demektir. el-Gayûr ilâhî ismi olmasaydı, binalar ve köşkler edinmez, teklif olmasaydı iffetlinin üstünlüğü ortaya çıkmazdı. Kuvvet latife mahsus iken kesif onu nasıl perdeleyebilir ki? Ruhların kuvveti olmasaydı bedenler hareket etmez, bedenlerin hareketleri olmasaydı ruhlar da maksatlarına ulaşamazlardı. Bu itibarla her harekette bir genişlik ve rahatlık bulunur.

Bunlardan birisi de yüz otuz yedinci bölümden refakat ve yumuşaklığın sırrıdır: En uygunu Refik-i a'lâ'ya (en yüce dost) arkadaşlıktır. '*Ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.*'[395] Allah kuluna karşı yumuşak ve pek şefkatlidir. İnsanlar içinde kalpleri en yumuşak olanlar, Yemenlilerdir. Onlar ümmi-âlimlerin efendileridir. Allah'a giden yolu açıklayan Hz. Peygamber Refik'i tercih etmiştir ki, ihsana ve hayra en layık olan odur. Hz. Peygamber (dost ve arkadaş olarak) Allah'ı tercih etmiş, bizden ayrılmış, ezeli ve kadime katılmak üzere yürümüş, ardından gelenler de O'nunla beraber yürümüşlerdir. Hz. Peygamber bir araya gelmenin ve cem'in kaçınılmaz olduğunu bildiği için, darlıktan genişliğe çıkmayı arzulamıştır. Bakınız! Yunus peygamber karanlıklar içinde O'na nida etmiş, henüz ölmemiş olduğu halde yitmekten ve kaybolmaktan ürkerek şöyle dua etmişti: 'Al-

lah'ım! Senden başka ilah yoktur.' Benim bulunduğum her yerde sen varsın. Allah onun bu duasına karşılık vermiş, kendisini gamdan kurtarmış, balık karnından sahile atmış, kendisini sineklerden korumak üzere üzerine iki yaprak bitirmişti. İşte bu da Allah'ın rikkat ve şefkatinin neticesiydi.

Bunlardan birisi de yüz otuz sekizinci bölümden köle olmayı reddetmekle müstehak olmanın sırrıdır: Hür insan kerem ehli olunca, nimetler onu köleleştirir; himmet sahipleri ancak böyle bir iş için çalışır. İnsan ihsanın, daha doğrusu iyilik sahibinin kulu ve kölesidir. İlletler ve sebepler bir kişiyi kendine köle ederse, yürüyüşünde aksaklık ortaya çıkar. Kulluk acısını tadan insan hürriyetten acı duyar. Bu itibarla hürriyet bir ziynet ve süs iken kulluk/kölelik her halükarda sermayedir. Rab rabdir, kul da kuldur! Bununla birlikte sözleşmede ortaktırlar. Zamiri dikkate alarak 'ne kötü hatiptir' deme! Aydınlatan bir kandil olan Hz. Peygamber ikisini bir araya getirmiş, biz de kendisine uyup yolundan gittik. '*Kim peygambere itaat ederse, hiç kuşkusuz Allah'a itaat etmiştir.*'[396] Varlıkta hakikat itibarıyla Allah'tan başkasının bulunmadığı sabittir. Varlık görürken çoğalsa bile varlık itibarıyla mutlak bir birlik vardır. Birin birle çarpılması bir şeyin kendi kendisiyle çarpılması anlamına gelir ve o da kendinden başka bir şeyi meydana getirmez. Onu kendisinden başka biriyle çarparsan, varlığında kendisine izafe ettiğin şeyle de artmaz.

Bunlardan birisi de yüz otuz dokuzuncu bölümden 'hâdisi zikreden hâdislerden emin olur' bahsidir: Yaratılmışın zikredilmesi kadim değildir. Onun zikri ezelde sabit olsaydı, yokluğu imkânsız hale gelirdi. Binaenaleyh hâdis, yani yaratılmış hâdislerden yoksun kalamaz. Hâdise kadim zikir yerleşmiş olsaydı, mücessimenin (cisimleştiriciler) görüşü caiz olurdu. Kadim bir yere yerleşmez ve (hâdisin yerleştiği) bir yer de değildir. Yer olsaydı, (hâdis) kendisine yerleşirdi. Bu itibarla kadim kendi niteliğinden başka bir özellikle nitelenemez. Miski ancak onu koklayan bilebileceği gibi mana da ancak kendi harfine eklenir. Kur'an-ı Kerim'in zikri bir emniyettir ve ona iman etmek zorunludur. Başka bir ifadeyle dilde harfleri parça parça gelip kalem-

lerle bu harfler sıralı bir şekilde yazılsa bile, Rahman'ın kelamı olduğuna iman etmek zorunludur. Böylece (kelamın yazıldığı) levhalar, kalemler hâdis iken ilâhî kelam hâdis olmamıştır. Buna mukabil vehimler, anlayış gücünün idrakteki yetersizliği nedeniyle, akıllar üzerinde hüküm vermiş (kelamın hâdis olduğunu ileri sürmüşlerdir). İlham vasıtasıyla ilâhî kelamın (kadimliğini) öğrenen insan ise hiç kuşkusuz ki allame olur.

Bunlardan birisi de yüz kırkıncı bölümden 'onun mizacı tesnîm pınarındandır' bahsidir: Kadim zikir yaratılmışın sözünü bile aktarsa Hakkın zikridir. Buna mukabil yaratılmışın zikri de hak kelamı söylese bile yaratılmış olanın söylediği sözdür. Manayla hareket eden zorluk çekmez: Hak kulun dili olduğunda zikir kadim iken onun kulla mizacı ve karışımı 'tesnîm'den ortaya çıkar. Hak el-Âli ve el-A'lâ iken kula tenezzül etmesi yerindedir. Tesnîm Hakka yakın insanların kendisinden içtikleri pınardır ve içen kişi onunla her surette halden hale girer. İçen kişi en hoş içecekten içmiş olur ve *'Misk kokusu bırakan mühürlenmiş saf içecekten içerler.'*[397] Bu durum yaratılmışın kadimin niteliğiyle ortaya çıkmasıdır. Ona dair konuşur ve ondan söz eder ve söyler. Artık dilediğini söyle! Ancak Allah'ın dilediğini dileyebilirsin. İhsan ve lütuf Allah'ın olduğu gibi güç ve kudret de O'nundur. Zorunlu bir iş (doğrudan uzaklaşırsa) meyleder. Hakkı ancak O'nun güçleri olduğu kimse bilebilir. Onun güçleri ancak Hakkın güçlerinden meydana gelir. Zevk ederek alt ve üst yönlerinin Allah'a nasıl nispet edildiği öğrenilebilir. Bununla birlikte Allah yönlerden olduğu gibi kuşkulara yol açacak her durumdan münezzehtir.

Bunlardan birisi de yüz kırk birinci bölümden gözlerin görmesi ve ibret almanın sırrıdır: Duyular olmasaydı kıyas olmaz, göz olmasaydı ibret almak mümkün olmazdı. İbret bir yerden başka bir yere, bir varlıktan başka bir varlığa, bir olgudan başka bir olguya, yokluktan -mutlak yokluk değil- varlığa geçiş ve intikal demektir. İbret ve itibar, ilâhî kudret karşısında şaşırma ve hayret halidir. Dönen felek sayesinde dehir ve asırlar ortaya çıkarken güneş vesilesiyle gece ile gündüz kapalı işleri ortaya çıkartır, nehirlerde ve denizlerde med-cezir

gerçekleşir. Med-cezir aydan mı kaynaklanır, yoksa başka bir şeyden mi? Onun durumu nedir? O da diğer varlıklar/işler gibi memur bir kuldur. Med hali gölgeyi uzatırken ve inmesi de yağmur ve fırtınaları yağdırır. Hiç kuşkusuz varlıklar bir sebeple meydana gelirken onun keyfiyeti meçhuldür. Buna mukabil nefisler Allah'ı bilmek talebi üzerinde yaratılmıştır. İlletleri bilmek O'na mahsustur ebediliğin aslı da ezeldendir.

Bunlardan birisi de yüz kırk ikinci bölümden fikirlerin başkalarla ilgili olmasının sırrıdır: Birbirine benzeyen şeyler yaratıklar üzerinde tefekkür edenlere yerleşir ve (onları karışıklığa düşürür). Bu itibarla aklın hüküm vermesi için delil ile medlûl arasında birleştirici bir yön bulunmalıdır. Allah delil vasıtasıyla idrak edilmediğinde, O'nun bilinmesine bir yol yoktur. Hâlbuki Allah bizi kendisini bilmeye çağırmıştır. Demek ki bizi ancak kendi niteliğine davet etmiştir. Binaenaleyh Allah'ta marifetin konusu olacak bir sıfat bulunmalıdır. Akılda ise Allah hakkında sadece tenzih sıfatı varken vahiyde tenzih sıfatıyla birlikte teşbih sıfatı bulunur. Teşbihe göre veya birinci için tenzihe göre olursa Hak halden hale girmezken ötekine göre her durumda halden hale girer. *'Dilediği her surette seni terkip eder.'*[398] Buna mukabil inançta da sen O'nu dilediğin surette terkip edersin. Allah inanç suretinde ortaya çıkar, seni kınamaz. Tecelli Allah'a ait iken Kadim'in sıfatıyla nitelenmek ve süslenmek de sana aittir. O halde başkaların varlığı fikirlerde ortaya çıkarken zikirlerle onların eserleri silinir, ışıkları söner.

Bunlardan birisi de yüz kırk üçüncü bölümden 'Feta/fütüvvet ehli (yiğit, delikanlı) ne zaman diye sormaz?' bahsidir. Feta cezalandırılmaktan korkar ve vaktin oğlu olur (ibnu'l-vakt). O mekânla sınırlanmadığı gibi zamanla da sınırlanmaz. 'Hadi, bismillah' dediğinde 'nereye?' diye soranla arkadaşlık etme. Feta'nm zamanı şimdiki zamandır; yok olan bir şeyle kendini sınırlamazken sürekli varlık, başka bir ifadeyle şimdiki zaman ona aittir. 'Yiğit Ali'dir' denilmiştir, çünkü o vasidir ve velidir. Fütüvvet ehli manevi mekânların başkanlarıdır ve mekânlar onlara aittir. Susturucu delil, otorite ve burhan onlara aittir.

Varlığın sütunları onların üzerinde durur. Onlar sır ilminde Huzeyfe kademindedirler. Temyiz ve eleştiri onların işiyken hal ve akid ehli de onlardır. Onların hükmünde bir çelişki olmadığı gibi çelişkilerini uzlaştıracak kimse de bulunmaz. Veciz konuşurlarsa aciz bırakırlar, tafsilata girerlerse, yorarlar. İstinatgâh onlar iken itimat da onlara edilir.

Bunlardan birisi de yüz kırk dördüncü bölümden feta olduğunu iddia eden kimsenin yaşlanmayacağı bahsidir: Feta'da fetih ve fütûhât sahibidir, onda serkeşlik bulunmaz. Arzusunu kendisine itaat ettirmiş ve boyun eğdirmiştir. Bununla beraber azıklanan kimseyle azıkla veya azıksız olarak beraberdir. Feta Kelîm, yani Hz. Musa'dır. Allah'ın onunla konuşmasının mertebesi nerede, bilgi öğretsin diye Hızır'a tabi olmasının mertebesi nerede? Buradaki insafa ve kendisine tahsis edilen niteliklere bakınız! Hz. Musa dinçliğini yitirmemiş ve serkeş olmamıştı. Bu nedenle kendisine feta demek doğru ve sahih bir isimlendirmeydi. Kelamda yaratıkların dillerini görmemiş olsaydı, bir yaratılmışla konuşmaz ve kendisinden bilgi öğrenmek amacıyla ona tabi olmazdı. Hz. Musa orada bulunanı biliyordu ve ona aşkla bağlanmış ve şöyle demişti: 'Senin bildiklerini bana öğretmen için sana tabi olabilir miyim? *'Sen bana sabredemezsin' dedi. Bilmediğin bir şey hakkında nasıl sabırlı olabilirsin ki?*'[399] Yani sen Hakkın benim dilimdeki hitabını 'zevk' etmedin ve O'nu benim varlığımda görmedin ki!

Bunlardan birisi de yüz kırk beşinci bölümden nazari düşüncedeki aldanışı idrak etmek bahsidir: Feraset riyaset demektir. Feraset sahibi olup da buna göre hüküm veren insan şaşırmaz ve zalim olmaz. Böyle bir insan sahip olduğu nurlarla gizlilikleri ortaya çıkartır, suyu suda tanır, yeryüzünde veya gökteki hiçbir şey kendisine gizli kalmaz. İz süren değildir, ariftir. Engeller ve zorlamaları getirse bile, arif ve zorlayıcı değildir! Her şeyde ilki bilir. Böyleyken kapalı her şeyi ortaya çıkartır. Işık onun gözünden parlar, kaybolmaz. Ferasetle bakan insan imanla ve onun hükmüyle bağlıyken ferasetin şartı da imandır. el-Mümin olan Allah isimlerinden dilediğiyle kendisine haber verirken imdat eder. Bu durumda gecikme veya yanılma olmadan hüküm verir.

Hükmü nüfuz eder ve geçerlidir; dilerse hükmünü uygular, dilerse tutar. Dilerse uygular, dilerse uygulamaz. Olan iş onun hükmüne göre ortaya çıkar. Onun nuru yardıma muhtaç değildir. Yardımında kesinti olmadığı gibi kimsenin basiretine muhtaç değildir. Onun Kur'an'dan suresi *'De ki o Allah birdir, sameddir, doğurmadı, doğurulmadı, kimse O'na denk değildir'*[400] suresidir. İhlâs suresinden başka bir suresi yoktur.

Bunlardan birisi de yüz kırk altıncı bölümden 'Hulk/halk -ahlaklanma değil- tahakkuk demektir' bahsidir: Güzel ahlak asalete ve soyluluğa delildir. Tasavvuf ahlak demekken marifet tahakkuk demektir. Bu itibarla sufi rabbaniyken arif vahdanî, alim ilâhî, vakıf (duran, bekleyen) talep eden, hakim de naspedendir. Yüce ahlak öfkesini tutandadır. Dal rüzgâr kendisini hareket ettirince meylederken vüsatini aşacak şekilde kaba ekleme yapılırsa dökülür ve dışına taşar. İnsan faydasına olan işi görünceye kadar rahatlamaz. Her kim samimi davranır ve öğüt verirse, beyan eder, en üstün makama delil olur. Tarttığında adil ol, görevli olduğunda asil davran!

Biz beşeriz iyi davran bize
Ne dağız ne demir

Yumuşaklık tatlılık demekken başkalarına davranırken insanın güzelliği bu özellikle ortaya çıkar. Kim (yaratıklara) rabbine davrandığı gibi davranırsa, kendi kalbinde ve insanların kalbinde kimin bulunduğunu anlamış olur.

Bunlardan birisi de yüz kırk yedinci bölümden 'Varlıklar olmasaydı kıskançlık ortaya çıkmazdı' bahsidir: Gayûr, yani kıskanç kişi süratle uzaklaşır ve bu nedenle isabet etmekten daha çok hata eder. O'nun özelliği her işin (ona) çetin ve güç olmasıdır. Bütün isimleri haiz olduğundan kendisinden 'taşkınlık' ve taaddî ortaya çıkar. Kullardan birisi olsa bile ilave ve ziyadeliğe tahammül edemez. Allah'ın yakınlığının 'şah damarı' yakınlığına benzetildiğini duyunca, kendinden geçer ve tükenir. Onun makamı birliktir; süresi uzasa bile Hakkın

sıfatlarından kaçar, çünkü yaratılmış olduğunu bilir. Karışık bir nutfeden yaratılmış olsa dahi (Hak ile arasındaki) karışımdan ve neticeden söz etmez. O bir cam gibi şeffaf ve nemamdır (dedikoducu). Ruhlar esintilerinde sevgililerine yaklaştırmak üzere onu meylettirirler. O ise buna direnir. Melekler makamının gerektirmediği veya kendi görüşünün vermediği şekilde onun üzerinde hüküm sahibi olurlar. Zorunluluk halinde -irade halinde değil- sürekli kaderin akışlarına maruzdur. İradeye gelirsek, 'Rabbin dilediğini seçer ve irade eder.' Kıskancın hayrete düştüğünü görürsün. Şaşırdım! Allah'ın daha kıskanç olduğu malum! Hal böyleyken nasıl cezalandırmaz? Allah'ın taşkınlıkları yasaklaması O'nun kıskançlığının bir neticesidir. Bunlar şaşırtıcı hakikatlerdir. İki benzeri bir araya getirmemen gerektiği gibi rızası hakkındaki sözüyle iki meyli bir araya getirmemelisin.

Allah nikâh ile zinayı birbirinden ayırmıştır ki, ruhlar birbirinden farklılaşsın. Bu anahtarın hükmü bedenlerin birleşmesinde ortaya çıkar. Bu itibarla zinanın gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Hz. Peygamber bu fiili işleyene 'onu gizle' demiştir. Hâlbuki Allah onu bilir, görür. Aynı zamanda onu takdir etmiş, gerçekleşeceğine hükmetmiş, bununla beraber onu yasaklamıştır. İnsan hemcinslerinden bir fiili gizleyebilirken ona kendisinden daha yakın olandan gizleyemez. Allah bütün yasaklanan davranışların yaratıcısıyken bütün bu fiiller kendisine döner. Allah kulu kötü fiillerden vazgeçip tövbe edince sevindiği halde kulunu o kötülüklerden nasıl temiz tutmaz ki? Allah kulunu mutlu ve mesrur eden işleri yaratır. Günahlar kendisine zarar vermediği gibi itaatler de Allah'a fayda vermez. Bu bilgiyle beraber gördüğüm her âlim, onu ayırır ve birleştirir.

Bunlardan birisi de yüz kırk sekizinci bölümden 'başkayı görmek ne iyiliktir ne nimettir' bahsidir: Başkayı terk edende ne hayır ne nimet vardır. 'Başka' denilenin Allah'tan başka bir dayanağı yoktur ve dolayısıyla sürekli gözlerini dikmiştir. Ayette *'Allah'ın gördüğünü bilmez mi?'*[401] denilmemiştir diyen insan iftiracıdır. Keşke O'nun kimi gördüğünü bilmiş olsaydın? Acaba aslı hayır olan 'başka'dan gayrı ne görebilir ki? 'Aslı hayırdır' dedik, çünkü onun aslı Haktır ve O'ndan mey-

dana gelmiş, Allah onu suretinde yaratmış, kendi özelliğine göre var etmiştir. Âlemde ortaya çıkmış en kuvvetli doğruluk yaratılmışın Hakkın üzerinde hüküm vermesidir. Yaratılmış olan O'nun üzerinde kendisine verdiği bilgiye göre hüküm verirken bilgisinin gereğini uygular. Allah da yaratılmışta (onun kendisine verdiği bilgiye göre) hükmünü uygular ve (onu yaratması) sevgiden kaynaklanır. Malum olduğu üzere, basiret ehli yaratılmışta (sadece) muhtaçlığın veya zorunluluğun veya ihtiyarın bulunmadığını bilirler; gerçekte yaratılmış olduğu hal üzere kalıp O'nun kereminden kendisine izafe edilenleri kabul eder. Bu itibarla ilâhî isimler, tasarrufta bulunmak üzere ısrar ederken yaratılmış varlıklar 'zerafet' göstermek üzere ısrar edip ilâhî isimlere kendilerine tesir imkânı verirler. Bununla birlikte var olmalarıyla ilâhî isimlere cömertlik ettiklerini zannederler. Hâlbuki akıl ve duyularının ortaya çıkması nedeniyle kendi kendilerine cömertlik ettiklerini bilmezler. Yaratılmışlar keremli olmasaydı, Hakkın karşısında 'edilgin (münfail)' olmazlardı. Yaratılmış cömert ve kerim bir asla sahip olduğu için, el-Hakim onlarda hüküm vermiş, onları zatına tercih etmiş, sıfat ve isimlerinin hükmü yaratılmışlarda ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh yaratılmış olan (halk), var olmak üzere 'edilgen' olması itibarıyla cömertliğin aslıdır. Edilgen olduğunda ise mevcut olmak vasfı kazanırlar. Bu durumda iktidar kendisinde ortaya çıkmışken aynı zamanda zorunluluk ve muhtaçlık özelliğiyle nitelenmiş, isimlerin kendisine muhtaç ve ona dayandıklarını görünce (âlem) zerafet gereği bu niteliği kabul etmiştir. Akılcılara göre işin doğrusu açıkladıklarımızın tersine olsa bile kesin gerçek-hakikat, bizim ifade ettiğimiz ve açıkladığımızdır.

Bu bilgi olabilecek en mükemmel bilgiyken bir şeye 'ol' denilip de onun olmasını sağlayan bilgi de budur. Var olan her şey bu bilgiyle meydana gelmiştir.

Bunlardan birisi de yüz kırk dokuzuncu bölümden Hakkın dost edinmesinin (ilâhî tevelli) sebepleridir: Biz Allah'ın sebepleri ve ihsanları olduğumuz gibi O'nun düşmanları ve sevdikleri aramızdan çıkar. Kim sıkıntılı ve yüzü kararmış bir halde çıkarsa, o kişi apaçık düş-

mandır; öyle biri konuşunca yeminle konuşur. Kim de dingin ve itaatkâr bir halde çıkarsa, işin bütününü elde eder. Öyle biri (Beled suresinde geçen) emin şehir olduğu gibi en güzel surette yaratılmış ve Kadim'in suretiyle zuhur edendir. Âlemin iki kabzada (Hakkın iki eli veya iki eliyle tutuşu) var olması, iki diyarın yaratılması, iki yolun belirlenmesinin sebebi budur: İki yoldan gidenler ya şükredici veya kâfir ya gazaba maruz kalan ve zorlanan veya sabırlı ve razı olandır. Allah mülkünü izhar etmek ve yolunda yürümesi için âlemi izhar etmiştir. Bu esnada en güzel isimleriyle âlemin velisi olur, onu en yüce mertebeye yerleştirir. Allah âleme yakınlığını 'yayın iki ucu veya daha yakın' kılmıştır. Yaratılmışların Hakka en yakın olduğu nokta bu noktadır. Buna mukabil kullarına dönük yakınlığını ise şah damarı yakınlığına benzetmiştir. Hakkın yaratılmışlara yakınlığının en ileri derecesi budur. Demek ki iş iki yakınlık arasındadır. Allah kimsenin içine iki kalp yerleştirmemiş olsa bile her kalp için iki yön belirlemiştir. O her şeyi çift yaratmış, çokluğu çifte bina etmiş, onun tekliği çokluğun birliğinden ibaret olmuştur. Aydınlatıcı kitap bunu beyan etmiştir. O'ndan başkası şahidi olmadığı gibi yaratılmışların hiçbiri de O'nun korusuna girememiştir, öyle bir şey de yakışık almazdı! O'nun vechinin dışında her şey helak olucuyken O'ndan başka bir şey yoktur ki kendisine 'başka' denilebilsin! Hakikat tektir, hükümler eksik ve fazla! İşaret ettiğim üzere talep edersen bir fayda elde edebilirsin. Bunlar sırlar, daha doğrusu üzerinde toz bulunmayan nurlardır. Bununla beraber gözler onları görmeyebilir ve ibret almak üzere bakılsa da idrak edilemeyecek kadar yüce olabilirler. 'Ne güzel yerdir orası' ifadesi buna işaret eder. Sen bir yer iken yer de üzerindedir.

Bunlardan birisi de yüz ellinci bölümden insanın velayetinin zararın ta kendisi olduğu bahsidir: '*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*'[402] Her korkudan onun vasıtasıyla eman bulunur. Allah insana itaat edicilik özelliği vermiş, bölgelere hakim kılmış, yakın ve uzakta hüküm verdirmiş, onu varlığın kendisi yapmış, kendisine secde ettirmekle ikramda bulunmuştur. İnsan-halife, pak bir ruh ve yönetici imamdır. Bir onunla çift olmuş, dıştaki var oluşu çokluğu ortaya çı-

kartmıştır. Âlemdeki her parça delalet itibarıyla onun benzeri olsa bile insan bir gölge değildir ve bu nedenle halifelik insana mahsus kalmış, peygamberlik özelliğiyle ayrıcalık kazanmış, şeriat olan hükümleri şeriat kılmış, tabi olmuş ve kendisine tabi olunmuştur. Bu özellikleriyle insan kendisiyle akdin gerçekleştiği kimse olduğu gibi emanetin ve ahdin taşıyıcısı olmuştur. O hüküm vermiş, insanları hükmünü uygulamak üzere zorlamış, bu sayede fayda ve zarar ortaya çıkmış, ilk zarar gören ise daha önce belirtildiği üzere bizzat kendisi olmuş, zarar sınırlı kalmamış, Hakka eziyet ve hakaret etmiştir. Sonra kalbini vermiş, O'nun kendisinin rabbi olduğunu bilmiş, O'nu sevmiş; kendisiyle niza ettiğinde veya gıpta ettiğinde, O'nu kızdırmış ve öfkelendirmiş, ardından Allah ona hidayet etmiş, razı olmuş, onu seçmişti. İlahi suretin gücü olmasaydı insan inayete mazhar olmayacağı kadar Hakka dönüşü nedeniyle de 'feta' diye isimlendirilmezdi. İnsan arzu ve gayesini izale etmek üzere (ilâhî) cömertlik vasıtasıyla zuhur etmiş, gayesinin ortadan kalkmasıyla hastalığı iyileşmiş, iş nizama kavuşmuş, ay yörüngesine yerleşmiştir. *'Topuk topuğa sarılmış, o gün dönüş Rabbinedir.'*[403] Allah Kur'an vasıtasıyla saptırmadığını hükümdar vasıtasıyla saptırır. Çünkü hükümdar konuşan ve yaratan (natık-halık) iken Kur'an konuşan-susandır. Onun hükmü ölünün hükmüyle birdir; kendisinden korkulmaz, bir şey umulmaz, bir şeye sözü geçmez veya bir şeyi engelleyemez. Sadıkların ona istinat etmelerinin veya müminlerin ona itimat etmelerinin sebebi sadece içindeki şeyin doğruluğudur. Bu yönüyle Kur'an hükümdara göre saygıya daha layık olandır, çünkü o *'Önünden veya ardından bâtılın giremediği, Hakim ve Hamid tarafından indirilmiş'*[404] saygın kelamdır. Onun emrini geriye çevirecek olmadığı gibi hükmünü engelleyecek kimse de yoktur. Konuşurken doğru söyler, her şeye hakkını verir. Kur'an her zaman nur iken hükümdar bazen zalim (ve karanlık) olabilir.

Bunlardan birisi de yüz elli birinci bölümden feleğin hareketinde meleğin yardımının bulunduğu bahsidir: Feleklerin hareketleri, melekleri meydana getirmek üzere, hamile sayılırlar. Gökyüzü dürülmüş, onun dürülmesi uygun olmuştur. İçine doğru batmış, bu da kendisi

için uygun olmuştur. Onda bir kayıt olmadığı gibi bir karış yer de yoktur. Feleklerde bulunan her yer Rabbine secde eden ve O'na hamd eden melekle doludur. Melekler feleklerin içerisinde bulunurken unsurların içlerinde cinler bulunur ve zaten bu nedenle 'cin' diye isimlendirilmişlerdir. Onlar Allah ölüleri diriltene kadar unsurların içerisinde tesbih edici olarak bulunanlardır. Bu esnada onların doğumu gerçekleşir, şehadet âlemine çıkarlar. Onlar, insan olmayan bazı canlılara benzetilmişlerdir. Bu itibarla doğarlar ve kendi gününe kadar annesinin karnına dönerler. Bu özellik sayesinde Cebrail vb. melekler gibi kavminden farklılaşırlar. Bunlar hayır ve zararı indiren meleklerdir. Onlar parçalanmayla doğarlar ve tesadüfen varlıkları ortadan kalkar. Böylece yeryüzü değişirken gök ise ancak perde kalktığında değişir.

Bunlardan birisi de yüz elli ikinci bölümden haberler içindeki haberler bahsidir: Haberler sırlardan öğrenilirken haberler mümin için iman ve iftira şeklinde şahitlik ederler. Delil Süleyman'a verdiği haberde Hüdhüd'ün haberidir. Şöyle demiştir: *'Bakacağız! Doğru mu söyledin, yalancı mı oldun?'*[405] Gözler şahitlik eder veya insanın içinden gelen zorunlu bilgi şahitlik ederse iman gerçekleşirken onu tekzip ederse iftiraya ve yalana katılır. Haberler anlatır ve bildirirken doğru eserler ve aydınlatıcı ışıklar onlara şahitlik eder. Tek başına iman saadeti sağlamış olsaydı, bâtıla iman eden de en büyük kullardan biri olurdu. Bâtılın 'bâtıl' olduğuna iman eden kişi, atıl olmayan bir halde en genel saadete, en tam ve bol bilgiye sahip kişidir. Çünkü bir şeyi bilmek ona iman etmeyi zorunlu kılmadığı gibi her şeyi bilmeyi de gerektirmez. Bakınız! Allah bilgi hususunda emirle hüküm vererek *'Rabbim! Benim bilgimi arttır'*[406] diye emretmiştir. Ayette 'ilave' derken kastedilen bilineni kendinde bulunduğu durumda bilmek ve onu hakka'l-yakîn öğrenmektir.

Bunlardan birisi de yüz elli üçüncü bölümden insanın haberinin Rahman'ın kelamı olması bahsidir: *'Rahman Kur'an'ı öğretti.'*[407] Bilgi insanda nereye yerleşir? Nefsine mi, içine mi? *'İnsanı yarattı, ona beyanı öğretti.'*[408] Beyan Furkan demektir. *'Güneş ve ay bir hesaba göredir.'*[409]

Bunun nedeni bir halde sabit kalan ile eksilme ve artışı kabul edeni bir araya getirmektir. 'Ağaçlar ve otlar secde eder.' Bu ikisi köklü bitkilerdir. İki ayak böyle hüküm vermiştir. 'Göğü yükseltti.' Varlıklarda hüküm sahibi ve yönetici olduğu için göğün binası ve yapısı yükseltilmiştir. Bu yönüyle gök, rükünler üzerinde yükseltilmiş çatıdır. Eksiklik ve fazlalık için 'Teraziyi koydu, terazide taşkınlık yapmayın diye.' Yani lehinize fazla aleyhinize eksik tartarak ölçüyü ihlal etmeyin diye teraziyi yerleştirdi. 'Adaletle ölçüyü uygulayın.' Kastedilen terazinin iki kefesinin de dengede ve eşit olmasıdır. 'Tartıda haksızlık yapmayın.' Kastedilen ölçülenlerdir. 'Yeryüzünü canlılar için yarattı.' Yani üzerinde uyusunlar ve yürüsünler diye! 'Orada meyveler ve salkımlı hurmalar vardır.' Menfaatlerin gerçekleşmesi acıların ortadan kalkmasını sağlarlar. 'Yapraklı daneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.' Bunlar insanın ve canlıların besleneceği besinlerdir. 'Böyleyken Rabbinizin hangi nimetini yalanlarsınız, ey insan ve cinler?' Allah'ın nimet ve ihsanı sizleri kuşatmıştır. 'İnsanı pişmiş bir çamurdan yarattı, cinleri ateşten yarattı.' İnsan görünmeyen yönüyle iftihar eder. Kastedilen en güzel surette yaratılmış olana dönük bir övgüdür. Böylece insan temizlik ve nezaheti üzerinde kalır, onun 'salsal' olan kısmını İblis alır. Onun aslı kendisine geçer, zulmeder, vebali üzerinde kalır. Dallar kökleri üzerinde büyür, yıldızlar feleklerinde tespih eder ve akar. *'İki doğunun rabbidir.'*[410] Kastedilen iki yaratılışın zahirindedir. İki suretin bâtınında da *'İki batının Rabbidir.'*[411] *'Ey insanlar ve cinler! Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız.'*[412]

Bunlardan birisi de yüz elli dördüncü bölümden ruhların haberleri hakkındaki anahtarın sırrıdır: Ruhlar 'tecerrüd' ve soyutlanma müjdeleriyle el-Fettah'tan gelerek bedenlerde hapsedilmiş kardeşleri olan (tikel) ruhlara inerler. Bu itibarla acele hareket eden, fikir veya akıl gücüyle soyutlanırken bir kısmı sahip olduğu ve bildiği vahye/nakle göre amel ederek keşfiyle soyutlanır ve tecerrüt eder. Bu iki sınıfın dışındaki insan ve cinler ise bedenlerinde hapis ve rehin bir şekilde kalakalırlar. Ta ki ruhları kabzeden melek (Azrail) anahtar ile gelir. Bu durumu anlatmak üzere fasih diller 'istirahat' tabirini kullanmışlardır.

Hâlbuki istirahat nerede kalmıştır ve rahat nasıl düşünülür ki? Artık (ölümle birlikte) ruh, nurdan bir boynuz olan suretler hapishanesine girer. Çünkü o cisimler vasıtasıyla cisimlerin karanlığından kaçmış, suretlerde süratle başkalaştığı için de alışılagelmiş durumda kalmak özelliğini yitirmiştir. Dolayısıyla duyuda sürekli bir surette mahpustur. Bunun nedeni ruhun başkan, yönetici ve idareci olmasıdır. Saadete ermiş mutlulardan veya varis âlimlerden veya peygamberlerden birisi olan insan ise bedenlerde ve cisimlerde -tıpkı insanın uykuda gördüğü rüyadaki durumu gibi- tam bir tecerrüde ve serbestliğe sahiptir. İnsan bir kişi olduğu halde uykusunda kendisini farklı mekânlarda görebilir. Buna mukabil akıllar bir cismin iki mekânda bulunabileceğini imkânsız sayar. Böyle bir şey nasıl olabilir ki? Hayal ise bunun olabileceği hükmünü verir. Yaratılmış bir şey olan hayal aklın imkânsız saydığı bir güce ve imkâna sahip iken o yaratılmışı yaratan hakkında ne düşünürsün? Yaratan bir olan Hak'tır. Allah suretlerde tecelli eder, tanınır ve (bazı suretlerde) inkâr edilir. Bununla beraber inkâr edildiği surette de O'dur, başkası değildir! O'nu gören O'nu görmek isteyendir. O'nu bildiğini bilseydi, kendisini görmek istemezdi. Çünkü ancak O'nu müşahede edebilir. O olduğunu bilseydi, ardından 'O değildir' demezdi. İnsan arzusuna ve umut ettiği şeye gider.

Bunlardan birisi de yüz elli beşinci bölümden yolları açıklamak üzere peygamberleri göndermenin sırrıdır: Peygamberler yolları açıklamak üzere gelmiştir. Bu itibarla kalbin gözüne cihat yoluyla gösterilebilecek yollar vardır. Cihad görmekten meydana gelirse hiç kuşkusuz arzu ve gaye gerçekleşmiştir. Çünkü Allah takva sahipleriyle beraber olduğu gibi ihsan sahipleriyle de beraberdir. O'nun yüzünü göreceksek (bilmeliyiz ki) her şeyde O'nun bir yüzü vardır. *'Allah takva sahipleriyle beraberdir.'*[413] Takva sahipleri O'na yakındır. *'Onlar iyilik yapanlardır (Allah'ı görür gibi ibadet edenlerdir).'*[414] Allah baki olan hakikatin sahibidir. İhsan görmek demek iken bir hadiste de 'görür gibi olmak' diye nitelenir. Bu anlamda ihsan hayaldir. İnsan da o hayali elde etmek maksadıyla çalışır. *'Uğrumuzda cihad edenleri yollarımıza*

ulaştırırız.'[415] O'nu müşahede ederek emelimize ulaşırız ve bilgimiz tamamlanır. Hz. Peygamber yolu üç kısma ayırmıştır; ihsan, iman ve İslam! Hadiste muallim soru soran iken, muhatap konuşandı. Bu itibarla onun gizli bilgisi, açıktan söylediğidir ve Cebrail onu Rabbinin katından peygamberin kalbine indirmiştir. Böylece Hz. Peygamber İslam'la başlamış, bedenlerin amelini ona bitiştirmiştir. 'Bedenlerin ameli' ile kastedilen Allah'a ve peygambere imanın lafzen söylenmesi, namaz, zekât, hac, oruç gibi ibadetlerdir. Ardından iman zikredilmiştir: İman insanın derununun Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, hayır ve şerriyle birlikte kadere, ahiretteki yaratılışa ve oradan hayat diyarına geçmeye inanmak demektir. Hadiste zikredilen üçüncü unsur ihsandır: İhsan ruhanî mananın gözle görülecek şekilde duyulur (mahsûs) mesabesine yerleştirilmesi demektir. Bu da varlığı zorunlu, mümkün, imkânsız ve hakikati olan her şeyde hüküm sahibi olan hayal âlemi demektir. Hz. Peygamber Cebrail'e böyle cevap verirken orada bulunanlar bir delil olmaksızın Cebrail'in tasdikine şaşırıyor, getirdiği meseleleri bilemedikleri gibi soru soranın kim olduğunu da bilmiyorlardı. Ardından Hz. Peygamber soru soranın ve sorulanın mahiyetini onlara söylemiş, hayal suretinde gerçekleşen sorularla bilgilenmesi talep edilenlerin kendileri olduklarını onlara bildirmiştir.

Bunlardan birisi de yüz elli altıncı bölümden insan türünün diğer suretlerden üstünlüğünün sırrıdır: İnsan üzerinde yaratılmış olduğu (ilâhî) suret nedeniyle (diğer varlıklardan) üstün ve faziletli olduğu kadar zalim olup da adil davranmadığında ise aşağı inmiş ve süflileşmiştir. Böylelikle ahirette ve dünyada en yakın makamı elde etmiştir. Ulvi ve yüce olan '*Razı olasın diye sana aceleyle geldim*'[416] derken daha üstün olana ise '*Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın*'[417] denilir. Üstün olan '*Rabbim gönlümü aç, işimi kolaylaştır*'[418] diye dua ederken daha üstün olana verilen nimetler ikrar edilmiş ve '*Rabbim senin gönlünü açmadı mı? Senden yükünü kaldırdık, o yük sana sıkıntı veriyordu*'[419] denilir. Üstün olan 'Rabbim benim adıma sonrakilerde doğru bir dil bırak' derken daha üstün olana '*Senin ismini yücelttik*'[420] denilir ki,

Hakka yakın olanların nezdinde yükselttik demektir. En aşağıdaki ve süfli olan ise (kendisinden yaratılmış olduğu) toprak ve kokuşmuş su nedeniyle aşağıların aşağısında bulunur. Bununla beraber hepsi unsurî yaratılışta, sağlam bir yere yerleşmeleri, yaratılışlarında tavırdan tavra geçmeleri ve de bütün, parça, sağlamlık, yıkılmak, bozulmak gibi özelliklerle 'surların' ardında sınırlı kalmaları itibarıyla eşit ve ortaktırlar. Hepsi hakkında da övücü söz söylenmiştir. Bu itibarla (her biri) övülmüş, kınanmış, (bir kısmı) geri bırakılmış, (bir kısmı) öne alınmıştır. Kadim ise en güzel şekilde yaratılana ihsanda bulunmuştur. O âlim hatta her şeyi bilen 'allam', karanlıkların lambası, günleri belirleyen, imam ve imamın oğludur. Cevamiü'l-kelim ona verildiği gibi bütün isimler ve kelam da kendisine verilmiştir. Allah kendisine beyanı öğretince, fasih konuşmuş ve beyan etmiştir (ayrıştırmıştır). Onun için terazi konulmuş, terazi ve ölçülere sokulmuş, ölçmüş fakat haksızlık yapmamıştır. Mele-i a'lâ'ya onun toprağı ve tîneti görününce, değeri bilinmemiş, Mele-i a'lâ zıtlara bakmış, bozgunculuğu ve fesadı dile getirmiş, 'beyaz avuçtan' habersiz kalmıştır. İsimlerin bilgisi kendisine verildiği için, (Hakkı gerçekte) öven tek kişi olmuş, Mele-i a'lâ suretin kendisine verdiği ayırıcı özelliği fark etmemiş ve duymamıştır. Bu özellikleriyle insan yeryüzünde kendisinden önce yerleşenlerin üzerinde halifelik görevini üstlenmiştir. Hâlbuki Mele-i a'lâ onun Hakkın halifesi olduğunu anlasaydı, kulak verir, teslim olur, itiraz etmez ve konuşmazdı. Sonra Mele-i a'lâ'nın kendisi hakkında söyledikleri sözler Âdem'in oğullarında ortaya çıkmıştır.

Bunlardan birisi de yüz elli yedinci bölümden meleklerin karanlıklar içerisinde feleklerden inmesinin sırrıdır: Yıldızlar ellerindeki anahtarlar nedeniyle gökyüzünün lambaları sayılmışladır. Her lamba bir anahtarken her anahtarın açıcı-ilâhî ismi vardır. Anahtarlar, artlarındaki hakikatleri izhar etmek üzere kapalı şeyleri/işleri açarlarken ışıklar da karanlıkların örttüğü şeyleri gözlere gösterirler. Bunun böyle olması varlıktaki ortaklıktan kaynaklanır ve bu nedenle 'lamba anahtardır' dedik. Melekler zahitlerin ve abidlerin kalplerine indiklerinde ise onlara ilhamlar verirler. İlhamlar sahih olunca, yağmurlarını yağdı-

rırlar. Bir kısmı akşam bir kısmı kuşluk (vaktinin nuru) gibiyken en yüce şerefe ulaşanlar berzah ehlidir. Onlar beden ve ruhlara ait akşam ve sabah arasında bulunanlardır. Bu itibarla gece ulaşmak ve elde etmek zamanıyken gündüz gayret vaktidir. Kendini beğenmenin hükmü sabah ve akşamda ortaya çıkar: Sınırlı hareketler, sayılı nefesler, rahatlamış gönüller, açılmış kapılar! Kapıların ihata ettiklerini ancak O'nun huzurunda duran bilebileceği gibi kendi katında olanı verdiğinde ise ona itimat edilir, ona kuşku girmez. Böyle biri gaybı bildiği söylenen kişidir. Meleklerin 'çocukları' vardır: Onlar ilk 'babaların' öğrencileri konumundaki meleklerdir. Onların mertebesi nerede, bu mertebe nerede? Oğulların sahip olduğu bilgi Mele-i a'lâ'nın babalarından elde edip de anlayışlarına göre kendilerine ulaştırdıkları bilgilerdir. Bu itibarla Mele-i a'lâ bizimle babamız arasındaki bağlar ve vasıtalardır. Demek ki (Yusuf suresinde kabın sahibine döndürülmesi hadisesine atıfla) 'bizim kabımız bize döndürülmüş', melekler bize onu indirmişlerdir. Başka bir ifadeyle bizim elimizde baba malından başka bir şey yoktur. Mele-i a'lânın ise emaneti yerine getirme ecirleri ve emanete hıyanet etmedikleri için de başka bir ecirleri daha vardır. Onlar masum ve babamızdan rahmet elde etmiş kimselerdir. Bu geri çekilme ve kaba itiraz nerede, (Hz. Âdem'in davranışındaki) o gizli lütuf ve yalın ayaklı-tebliğcinin yetkin açıklaması nerede! Hamd nimet veren ve ihsan eden Allah'a mahsustur.

Bunlardan birisi de yüz elli sekizinci bölümden başkaları başkalardan terkin sırrıdır: Terkler -var olmayan şeyler olsalar bile- birtakım niteliklerdir. Binaenaleyh sen sükûtu benimse! Bir şeyi emretmek onun zıddını yasaklamaktır ki o da terk demektir. Bu ise (Hakka) yaklaşmak kastıyla terkin ortaklığıdır ve sevenlerin niteliğidir. Terk fiilinde terk edilen mülk yapılmıştır. Demek ki sen bir köle olsan bile (terk ediş fiilinde) malik sayılırsın. Başkasını terk eden, hiç kuşkusuz, onu 'başka' olarak görmüş demektir; hâlbuki başka denilenin gerçek bir varlığı yoktur. Böyle bir durumda insan, âlemi bilmediği hakkında aleyhine şahitlik etmiş demektir. Bir cahil olduğu sabit ise başka da bulunmalıdır. Bu durumda ise bir hal ve akit, rab ve kul bulunmalıdır.

Binaenaleyh çokluk sabit olmuş ve çift ortaya çıkmıştır. 'Başka' denilenleri ancak başka olanlar (ağyar) terk edebilirken Hak ise yaratılmışı terk etmez; terk etmiş olsaydı, onu kim korur, varlığını kim ayakta tutar ve onu kim gözetirdi? Hakkın isimleriyle ahlaklanmanın bir neticesi de Allah ve yaratılmışla meşguliyettir. 'Başka' denilenleri terk edersen, hiç kuşkusuz, haberlerin bildirdiği teklifi terk etmiş, teklifi terk edersen teklifi bildiren Hakkın emri karşısında inatçı, asi veya inkârcı olursun. Sen sadece yaratıkları karşısında yapabileceğin bir işle yükümlü tutuldun. Yaratılmışın fiili onun adına 'sübût'u zorunlu kılar. Çünkü Hakkın yaratması ihtiyar ve seçimle gerçekleşirken yaratılmışın yükümlü olduğu bir şeyi yerine getirmesi ve yapması ise zorunluluktur. Bu 'fihi-ma-fih', yani tam ve kâmil açıklama demektir. Onu hakkıyla inceleyene kâfidir.

Bunlardan birisi de yüz elli dokuzuncu bölümden yardımın şöhret olmasının sırrıdır: Yardım inatlaşmak, dolayısıyla ilhad demektir. Güçlüye yardım imkânsızdır. Hal böyleyken *'Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder'*[421] ayetini düşünmelisin. Allah güçlü olduğu gibi aynı zamanda sizin sayenizde metanet kazanandır. Siz de hareketlerinizde Allah sayesinde güçlü olursunuz, yoksa sizde metanet yoktur. Binaenaleyh siz emanet sahibisiniz. Allah'a yardım etmezseniz, başarısızlığa uğratır; başarısız kıldığında size kim yardım edebilir? Allah'ın yardımı sizinle yaptığı sözleşme ve ahitleşmenin bir yönüdür. Ey sözleşme yapanlar! 'Akitlerinizi yerine getiriniz.' Allah'm size kendisine yardım etmenizi emretmesinin nedeni ise emrine ortak olmanızdır. 'Benim kudretim ve iktidarım yoktur' diyen, hiç kuşkusuz, haberleri reddetmiş, yalan söylemiş ve Hakkın teklifini abesle iştigal saymış demektir. Hâlbuki Allah yaratıklarından yardım talep etmiş, onu yaratıklarının üzerinde bir vecibe kılmış, kendi katında dostlarının ve sevdiklerinin bulunduğunu bildirmiş, bizde yarattığı özellikle bizi bize yönlendirmiştir. Biz de 'Bu karşıtlığın dayanağı nerededir?' diye sorduk, onun isimlerde bulunduğunu gördük: Hakkın her isminin bir hükmü olduğu gibi isimlerinde de bir karşıtlık ve tekabüliyet vardır. Başka bir ifadeyle ilâhî isimlerde benzerlik yoktur, farklılık vardır ve

bu farklılıkla birlikte bir uzlaşma ve bir aradalığın olması da kaçınılmazdır. Binaenaleyh yardım eden, sınırlanmış ve sınırlamıştır. Sen de Allah'ın sizden talep ettiği yardımda O'ndan yardım talep edersin. Bu varsayımdan ise sizin birbirlerinden meydana gelen tohumlar olduğunuz sabit olur. Kimse kuvvet ve iktidarda müstakil ve yegâne değildir. 'Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur' ifadesiyle birlikte el-Vahid ve el-Kahhar'ın (kullardan yardım istemek üzere) tenezzülüne bakınız! Allah'ın yardım talebiyle kendisiyle (kulları arasında) benzerlik ortaya çıkar ve sabit olur.

Başka bir konu ise yüz altmışıncı bölümden 'İnsanların yardımının başka denilenin varlığını gerektirdiği' hakkındadır: Allah seni yarattığına karşı O'na yardım et diye yarattı. Söz konusu kişi O'nun hakkında nazarî düşünce sahibidir. Bunun yanı sıra kudret sahibi olması nedeniyle senin O'nun yardımını kabulünü de iyice anlamalısın! O'nun otoritesi seninle sabittir. Bu itibarla en güçlü yardım var olmayandan (madum) meydana gelen yardımdır, çünkü el-Hayy ve el-Kayyum'a yardım edilmiştir. Yok olandan yardım alan, kuvve halinde bir kademinin ve ayağının bulunmadığım olumlamış ve ispat etmiştir. Kulun Hakka yardımının bir mevcutla birlikte düşünülmesi daha yerinde ve daha gerçektir. Başka bir ifadeyle mevcutla yardım, daha uygun ve yerindedir. *'Kâfir kavme karşı bize yardım et!'*[422] dediğimizde, hiç kuşkusuz, var olan birinden, yani âlemlerin rabbinden yardım talep etmiş oluruz. Burada anlayış sahibinin bilebileceği bir sır vardır: Yarattığı bir şeyle sana yardım eden, seninle ve senin için sana yardım etmiştir. Demek ki her şey sana dayanırken kuvvet ve güç O'na aittir ve ihsan ve lütuf da O'ndan meydana gelir. Sorumlu tutulduğunda sabit dur; sana hitap ettiğinde ve sana dönük hitabı bilince sus! Kuşkusuz ibret alanlar, bu perdelerin açılması karşısında hayrete düşmüşlerdir.

Bunlardan birisi de yüz altmış birinci bölümden meleğin feleğin hareketine yardım etmesinin sırrıdır: Meleğin yardımı ile felek kaynaklı eserin ortaya çıkmasıyla yardım gerçekleşmiş, isteksizlik düşmanlara dönmüş, Hayzûm (kabilesi) el-Hay ve el-Kayyum'un dinine

yardım etmek maksadıyla öne atılmıştır. Bu yardımda gaybe iman edenler için kalplerin desteklenmesi söz konusudur. Bununla beraber gayb ehlinin 'iman' ederek kabul ettiği şeyi müşrikler (Bedir savaşında karşılarında gördükleri melek ordularıyla) gözle görmüş, bu görmek de onları başarısızlığa uğratmıştır. '*Onları siz öldürmediniz, Allah onları öldürdü.*'[423] Allah onları göğe vahyettiği emir sebebiyle melekle öldürmüş, onu feleğin hareketine yerleştirmiştir. Bu yardım müminden onun zayıflığı nedeniyle perdelenmediği gibi müşrike de onun güçlü olması nedeniyle görünmüş değildir. Allah'ın müşriklere meleklerin yardımını göstermesinin maksadı, onların korkup savunma güçlerinin ve saflarının dağılmasını sağlamaktır. Bu yardım mutlak-ilâhî yardımın bir yönüyken Allah onunla belirli mümin kullarına yardım etmiştir. Çünkü Allah söz konusu kullarına yardım etmeyi üzerine vecibe kılmış, onlar için kâfir topluluğu geri püskürtmüş, hepsi hezimete uğramışlardır. Ayette '*Müminlere yardım etmek bizim üzerimizde vazifedir*'[424] denilir. Aynı zamanda el-Mümin Hak İlah'tır ve hiç kuşkusuz yaratılmış müminler de O'na yardım etmişlerdir.

Bunlardan birisi de yüz altmış ikinci bölümden 'En doğru söz halle söylenen sözdür' bahsidir: Övgülerin ve hamdlerin en doğrusu, marifet ehline göre, sıfat övgüsüdür. Her vasıf onlardandır ve bu nedenle öğrenilinceye kadar delile ihtiyaç duyar. Sıfatın vasfı kesin ve sağlam bilgidir ve o da her dil ve sözde hal övgüsü anlamına gelir. Birisi kendisini 'cömert' diye överse, sözü duyan kişi cömertliği görünceye kadar bekler; cömertlik ortaya çıktığında ise perde kalkar. Haller el-Vahib'in vergileridir. Sana ait bir şeyi üzerinde taşıyan birisi sana onu verirse, verdiği şey onda 'emanet' olarak bulunmuş ve emaneti sahibine vermiş demektir. Kim sana senin hak ettiğin bir şeyi verir de verileni kendinde 'ödünç verilmiş' sayarsan, o kişi verdiği hakkında zulmetmiş demektir. Binaenaleyh perdeyi kaldır, belki hakikat ortaya çıkar! Allah insana kendisini halife kıldığı şeylerden infak etmeyi emretmiştir. Vekâlet talebi nerede, halife yapmak nerede! Allah '*O'nu vekil edinin*'[425] diye emrettiği gibi '*Sizi halife kıldığı şeylerden infak ediniz*'[426] buyurur. Allah bizden vekâlet talep ederken perdelenir-

ken bu ayette zuhur etmiştir. Neye güveneceğiz ve neyi umacağız? Aralarındaki inatlaşma ve çekişme nedeniyle zıtların güçleri beni kendilerine çekmiştir. Yorgunluğa ancak mümin kullar maruz kalabilir, çünkü Allah gelen bütün hususlara, yani görülen ve görülmeyenlere iman etmelerini istemiştir. Biz şimdi ve gelecekte hallerin hükmü altındayızdır. Hal sürekli varlık sahibidir ve o 'sabit hüküm' demektir; onun dışındaki ise varlıkta bir ayağı ve payı olmayan yokluktur.

Bunlardan birisi de yüz altmış üçüncü bölümden insanın haberinin Rahman'ın haberleri olması bahsidir: Allah söz söyleyen herkes (vesilesiyle) konuşandır. 'Ben bana yaklaşan kulumun kendisiyle duyduğu kulağı, kendisiyle konuştuğu dili olurum' hadisinin farkına varmalısın. Duyularla idrak edilen şey sözü söyleyenin konuşan olduğudur ki o da insandır; hâlbuki imanla (bakılınca konuşan) Rahman'dır. Görüneni yalanlayanın imanı güçlüyken kim imanında tereddüt ederse gördüğü hakkında da tereddüde düşer. Öyle birinde ne iman, ne görme vardır; mekân sahibi olmadığı gibi imkân sahibi de değildir. Gördüğünü tasdik edip imanı kabul eden ise/eman ve emniyettedir. İş değişkendir ve birbirine zıt değillerdir diyen ise keşif ve burhan sahibidir.

Dil insanın derununun tercümanıdır. Parmaklar da öyledir ve hepsi birlikte insandır. İnsanın içi Rahman'ı sığdırmıştır ve bu itibarla O'nun mekânı gibidir. Rabbi sığdıran kalptir. Sen bütün yaratılmışlara Hakkın tercümanısın. Konuşan olarak sadece Hak-Halık var iken yalan nerede kalmıştır? Allah kitabı söylemiştir ki o da O'nun konuşmasıdır. Kur'an-ı Kerim (belirli bir zamanda zuhur etmesi anlamında) meydana gelmiş olduğu için hâdis bir sözdür.

Bunlardan birisi de yüz altmış dördüncü bölümden ruhların haberlerinin bir soluk alma ve koklama olduğudur: Ruh vasıta, yani beşer peygamber ile gönderen arasındaki bağ ve rabıtadır. Vahiy kendisine geldiğinde melek onu peygambere ulaştırır. Vahyi cem' ederken, yani toplarken peygambere meleğe karşı edebe riayetkâr olması emredilmiştir. Hz. Peygamber vahyi keşfetmeksizin aceleyle okumaz, onu bilmeden ise söyleyemezdi. Bunun üzerine kendisine '(vahyi

bildiğin hakkındaki) sırrını içinde gizle' diye emredildi. İçinde gizleyince melek getirmiş olduğu yükümlülük ve haklarla ilgili vahyin mahiyetini bilememiş, sen de edepli davranmış olursun. Bu itibarla Hakka ancak edeple birlikte yaklaşırsın. Yaygıda oturanlar edep sahipleriyken sırların sahipleri ise emin olanlardır (ümena). Sufilerden birisi 'Döşekte otur fakat yayılmaktan sakın' demiş! Bu sözü söyleyenin gerçeğe dair haberi yoktur veya katında bulunanları elde etmek üzere O'nun önünde yayılmış döşekte de herhangi bir vakit durmamıştır. İlahi döşek zatı gereği heybetlidir! Hal böyleyken insan nereye bakabilir ve yönelebilir ki? Orası hataların bulunduğu bir yer olmadığı gibi afetler de oraya yerleşemez. Orada engelleme ve verme yoktur, sadece sakinlik ve hareketsizlik vardır! Orada rızıkları elde etmek ve müşahedeleri zevk etmek, hendekler mesabesindedir. Bu esnada insan, gören-görülen ve vaat edilmiş günün hükmü olmasaydı, kendinden habersiz olurdu. Tutuşmuş bir ateşin kenarında hendek sahipleri onu öldürmemiştir. Onlar ateşin başında oturuyorlardı. Hal böyleyken derilerin olgunlaşması nerede kalmıştır?

Bunlardan birisi de yüz altmış beşinci bölümden elçi ve haber göndermenin bir vesile edinmek olmasıdır: Elçilik ve haberleşme kapısını açan, kavuşmayı kast ve irade etmiştir. Kim onun kutsiyetine gelirse, sadece kendisini kınamalıdır. Peygamber gönderen hemcinsi değilken kişi nasıl kendisini kınar ki? Ünsiyet hemcinsle olabilirken sual ve istek de insanlarda peygamberle gerçekleşir. Çünkü peygamber gönderilenlerle hemcinstir. Bu nedenle ona itimat edilir, görülmeyince özlenir. Peygamberin ve elçinin güzel suretli olması, peygamber gönderilenlere yönelik bir işaret, mertebe ve suretin güzelliğini bildirme amacı taşır. Bu itibarla Cebrail'in (sahabenin yakışıklılarından) Dıhye'nin suretinde gelmesiyle Hz. Peygamber için müjde gerçekleşmiş, gaye ortaya çıkmıştır. Çünkü elçinin sureti gönderildiği kimsenin nezdinde onu gönderenin suretini bildirir. Bu nedenle peygamber önünde hazır olunca bu durumu fark eder, gördüğüne göre de amel eder. Bu, uydurulmuş bir haber değildir. Malik'in sureti nerede, Rıdvan'ın sureti neredeydir? Cennet nerede, cehennem neredeydir? Rahatlık

nerede, hüzün nerededir? Yağmuru tutmak nerede, bulutu göndermek nerede? Sevinç nerede, neşe nerededir? Çirkin ve güzel arasında ne kadar fark vardır. Binaenaleyh hal diliyle anlatmak, en açık ve anlaşılır anlatımdır. Fakat ne zaman? Gönderen hikmet sahibi ve gönderilen bilgili olunca, hal dili en iyi anlatım aracıdır. Her gönderici hikmet sahibi olmadığı gibi kendisine elçi gönderilen herkes de bilgili değildir.

Bunlardan birisi de yüz altmış altıncı bölümden Ruh'un nefesinin rav'daki yetkinliğidir: Rav'daki nefes Ruh'tandır ki o da, el-Kuddûs ve es-Subbûh'un vahyinden ibarettir. O mertebeden gelir ve varlığı orada ortaya çıkar. Bu nefes kelam vahyi veya işaret ve ibarenin vahyi değil, ilhamın ta kendisidir. Bu noktada sadece ilham edilen vardır ki, o da düşüncedir (hatır). Düşünce yağan yağmurdan gelir ve sadece birinci düşünceye itimat edilir. Çünkü o apaçık doğru ve yalanı olmayan gerçektir. Bu düşüncenin özelliği ise zorlayıcı olmasıdır. Bu nedenle isabet eder ve yanılmaz; söylediği uygulanır, bir gecikme olmaz. İstek ve duada bir gecikme olursa, onun sahibi o adamlardan değildir. Binaenaleyh dileğin vakti istenilen hakkında verilen hükmün vaktiyle birdir. Böylece söylediği gerçekleşir. Başka bir zamana sarkan gecikme olursa, onun hali bozulur, sözü doğru olmaz; doğru olursa tesadüfendir. Tesadüfle gerçekleşen ise bu yolu bilenlere göre ilk düşüncedeki kadar hakiki değildir. Nefeste duraklama olmaz: Onun gelişi intikaliyle bir olduğu kadar ulaşması yok olmasıyla birdir.

Bunlardan birisi de yüz altmış yedinci bölümden meleğin meleğe inmesidir: Melek bir meleğin hizmet ettiği kimsedir. Bu itibarla melek öğretici olarak değil, öğretilmiş bir halde iner, çünkü Kur'an'ı öğreten Rahman'dır ve O ortaklıktan münezzehtir. Meleklerin niçin indiğini öğrenmiş oldun! Hz. Peygamber '*Ben bana vahyedilene uyarım*'[427] der. Onu melek ancak vahyedilen kimseyi zikretmek üzere indirir. O da melektir, çünkü o mülk kapsamındadır. Melek yoksul değildir. Bu nedenle horlanmaz, o yardım edilen ve desteklenendir. Bütün işler etrafında döner. O baskın gelendir. Bunu talep etmekten gafil olsa bile talep edilen kendisidir, çünkü o sahiptir. İsimler gibi, çocuklar da

onu talep eder. Her ilâhî isim ona konuktur, her kevnî haber ona ulaşır ve gelir. Mülkteki bulunan eserlere vakıf olur, onlardaki sırları izhar eder. O, nurların nuru ve feleğin etrafında döndüğü noktadır. Vahid ve Kahhar'ın ahlakıyla ahlaklanır, haberlerde gelendir. İki halifeye biat edildiğinde, aralarında gerçekleşebilecek kavga nedeniyle, ötekini öldürünüz!

Bunlardan birisi de yüz altmış sekizinci bölümden sıddıklık ve peygamberlik arasındaki nebiliğin sırrıdır: Çocuk ciğer parçasıdır ve hiç kuşkusuz daha önce kendisinde olduğu için babanın sırrı olmuştur. Çocuk sıddık ile peygamber arasındaki en yakın manevi menzildedir; ne sıddık, ne nebidir, fakat velidir! Bunun insanlardaki delili, ayetlerde zikredildiği üzere, Hz. Musa ile Hızır'ın hikâyesidir. Bu itibarla bilen bilmemiş, hüküm verdiği makamdan hüküm vermiş, kadem sahibi olan kendi bilgisini söylemiş, Hz. Musa ona 'Bana öğret' demişken Allah'ın sevgilisi 'Benim için mağfiret dile' demiştir. Hz. Muhammed'deki kemale ve bu yüce mertebeye nasıl dikkat çektiğine bakınız! En büyük makam budur. Bununla birlikte Hz. Peygamber bütün insanlara gönderilmiştir. Buradan ulaşılmaz perdenin ve yüce örtünün şeriatlarda bulunamayacağı öğrenilir. Hiç kuşkusuz getirdikleri farz ve sünnet gibi hükümlerde ortaklık olsa bile, peygamberlerin bir kısmı ötekilerden üstündür. Binaenaleyh fazilet ve üstünlük ilave bir durumdan kaynaklanabilir. O ise Hatem veya Ferd'in veya İmam'ın bilebileceği ilave bir husustur, o bilgi bunların dışındaki kimselerden perdelenmişlerdir. Bununla birlikte her şahsın bir gayesi ve matlubu vardır. Bunların dışındaki kimseler onun hakikatini ve aydınlığını bulamaz, onun ateşine ulaşamaz veya onun ışıklarını göremezler; aksine duyduklarında inkâr ederler ve topladıkları arasında onu elde edemezler. Onu kendilerine gösteren olsa, onu gösterenin yüzüne fırlatırlar ve 'bu şeytanın bir süslemesidir' derler.

Bunlardan birisi de yüz altmış dokuzuncu bölümden 'Tartışan kişi hasımlaşma olduğunda tartışır ve delil getirir' bahsidir: Öne geçmiş bir hususla sana karşı delil getiren, hiç kuşkusuz, doğru bir işle delil getirmiştir. Bununla beraber o delil, sahibine fayda vermeyen bir delil

iken taşıyıcısı da masum değildir. Yine de fayda vermese bile duyulur ve söylenir. Kendi şeriatında Allah bir hükümden vazgeçse bile *'Yaptığından dolayı sorumlu tutulamaz, onlar sorumlu olacaklardır.'*[428] Fakat insanların çoğu bunu bilmez. Böyle bir mesele işaretle ifade edilebilir, dolayısıyla açıkça söylenmez. Açıkça söylenmiş olsaydı bilgi olur, hüküm ortaya çıkar, bir anlayışa yol açar, her durumda kalpte netice meydana getirirdi. Onunla düşünen herkes düşünür, perdeler kendisini örter, kapısı kilitlidir. Onu ifadeye çalışmak kapalılığı arttırırken açıklamak belirsizleştirir. Onun dışında sadece bütün ümmetlerin doğruluğu hakkında görüş birliğinde olduğu yoldan uzaklaşmaya yol açan işler ve yanlış yollar vardır. Bununla beraber kerim rabbin kendisinde bulunduğu sırat-ı müstakîm hayır ve şerri, fayda ve zararı, günah ve iyiliği içerir. *'Her canlının perçeminden tutan O'dur, benim Rabbim dosdoğru yol üzerindedir.'*[429] Allah el-Berr ve er-Rahim'dir.

Bunlardan birisi de yüz yetmişinci bölümden (Kur'an'ı okurken) teğanni yapan kişi müstağnidir bahsidir: Kur'an okurken nağme yaparak okuyan, yani teğanni yapan kişi bizden değildir. Kur'an-ı Kerim'in hayrete düşürdüğü kişi, hiç kuşkusuz, büyük makam elde etmiştir. İbn-i Ümm Abd gibi Kur'an'a göre yaşayan kişi ise ne güzel kuldur! Hz. Peygamber ona kulak vermiş, bu davranışı nedeniyle övmüş, geceleyin Kur'an-ı Kerim'i teğanni yaparak okuduğu için methetmiştir. Teheccüde kalkan kula ne mutlu! O sahabi zaviyesinde rabbine ibadet eder, kelamını okur, cezasından korkar, O'nun ayetlerini terennüm eder, kıyamet günü korkularını sayar. Bunun yanı sıra Hakkı önünde kabul ettiği için O'nun ayetlerinden haberdardır. Böyle bir kul bilgiyle dolmuştur. Hz. Peygamber ona dua etmiş ve onun adına mağfiret etmiştir. Bize ise kitabın menzilini ve mertebesini kendisi bildiği için Kur'an'ı kendisinden almamızı emretmiştir. Niçin o şahıs olmayalım ki? Öyle olursak Hz. Peygamber'in nassı ve sözü bizi de kuşatır. Onu söyleyen kişi dünyadan ayrılmış olsa bile taşıyıcısı ve kabul edeni ayrılmamıştır. Bu ümmetin içinden böyle bir himmete sahip her şahıs, bu övgünün muhatabı ve mazharıdır. Bunun için müminler bütün gayretlerini bu hususta harcamalı, aynı ciddiyete

sahip olmalıdırlar. Demek ki Allah'ın cömertlik esintilerine hücum etmeniz lazımdır! Böyle yapınca Allah inayet ehli kullarına tahsis ettiği ihsanları size de tahsis eder.

Bunlardan birisi de yüz yetmiş birinci bölümden 'Tekellüf sahibi sufi değildir' bahsidir: Tekellüf beden bakımından olursa, gayeye varmaya tesir etmezken kalp yönünden olunca Rabbe karşı gevşeklik anlamına gelir. Hâlbuki Allah, (iyiler anlamındaki) Ebrar'a ve Hakka yakın kullara göre, gece ibadetine, gündüzü oruçla geçirmeye tercih edilmede herkesten daha layıktır. Bu itibarla Allah'a tekellüf üzere ibadet eden kişi tasavvuf ehli değildir. Tasavvuf ahlak demekken sufi olmayan ahlaklanma, Allah'ı bilen ise tahakkuk (hakka'l-yakîn bilmek) peşindedir. Binaenaleyh sıfatları itibarıyla ahlak kendisine ait iken zatını müşahede etmek nedeniyle de hakka'l-yakîn öğrenir (tahakkuk). Hz. Peygamber'i rüyasında gören, hiç kuşkusuz, onu görmüş sayılır ve böyle bir rüyada görülen peygamberdir, başkası değildir! Hal böyleyken izzetin rabbi ve zorbaları zelil kılan rabbin hakkında ne düşünürsün? Allah'ın isimleri arasında el-Aziz, el-Kerim, el-Hakim vardır. İlahi sureti haiz olan ise en güzel surette yaratılmış Hz. Peygamberdir. Böyleyken taşlanmış şeytan onun suretine nasıl girecektir? Şeytan surette tecelli ettiğinde, zikredilen söz sahih ve doğru olur. Kastedilen Hakkın var olanların aynısı olmasıdır, çünkü Hak varlığın kendisidir. O'nun hükmü ise yüce makam nedeniyle peygamberin hükmünden farklıdır (Şeytan Hakkın suretinde gözükür fakat Hz. Peygamber'in suretinde gözükemez). İtimat edilecek görüş budur. Bu konuda Allah'ın rahmetinin mevcut ve madum her şeyi kuşatmış olması ifadesi üzerindeki tevilleri bir yana atmalısın.

Bunlardan birisi de yüz yetmiş ikinci bölümde katıştırma ve telfikin tahkikin bir parçası olmasıdır: Telfik âlemde yeni bir suret meydana getirmek maksadıyla bir varlığı diğerine katmaktır. Unsurlar birbirine katışmış olmasaydı, madenler, bitkiler ve hayvanlar ortaya çıkmazdı. Rahman Hak, hayvanlık özelliğine konuşma-düşünme özelliğini katmış, buradan insan-ı kâmil olduğu kadar nakıs demek olan hayvan insan meydana gelmiştir. Rahman'ın telfiki budur. Allah insa-

nı önüne almış, halifelik ve imamlık vermiş, onu haberdar, bilgili hale getirmiş, isimlerini tahsis etmiş, gökten yeryüzüne indirmiştir. Bu süreçte insanı toprakta bir bitki gibi bitirmiş, onun yaratılışında ölü ve diri (kısımlar) meydana getirmiştir. Bu itibarla insanda duyu sahibi olan kısım canlıyken hissiz kısım ölüdür. Bu evin niteliği böyledir. Allah onu güçlerle mamur kılmış, akıl ve hevayı ona yerleştirmiş, sonra da 'Arzuna uyma' demiş, insan ise arzusuna uymuştur: *'Âdem Rabbine asi olmuş, taşkınlık yapmış, sonra Rabbi onu seçmiş, tövbe ettirmiş ve hidayet etmiştir.'*[430] Allah Âdem'i başıboş bırakmamıştır. Onunla düşmanlarını kızdırmış, meleklerini sevindirmiştir. Âdem Rabbinden kelimeler almış, kelimeler Allah'ın kendisine ihsan ettiği en yüce hibeler olmuştur. Âdem muhabbetin hakikatlerini hakka'l-yakîn idrak etmiş, daha önce sahip olduğu mertebeye ve yakınlığa dönmüştür. Bu da zürriyetine de sirayet eden bir hükümdür ve bunu ortaya çıkartan onun yapısıdır. O halde ancak üzülen ve sıkılan vardır. Bununla birlikte onun varlığı en yetkin varlıktır. Öğreneceksen bunu öğrenmelisin!

Bunlardan birisi de yüz yetmiş üçüncü bölümden hikmetin nimet olması bahsidir: Kime hikmet verilmişse çok iyilik verilmiş demektir. Allah ona karşı lütufkâr ve (durumundan) haberdardır. Latif olması, onu kendisinin bilmediği bir yönden bilmesi ve ona bilgi öğretmesinden ibarettir. Bununla beraber o kişi öğretenin Allah olduğunu bilmez. Perdeler onun bilgisinde ve öğrenişinde ortaya çıkar. Bu itibarla Allah kalemle kendisini perdelemiş, kalem suretinde kendisine tecelli ederek şöyle der: *'Oku! Rabbin kerem sahibidir.'*[431] Allah onu sınamış, (sınayarak bilgi edindiği için) el-Habir olmuştur. Bunun yanı sıra Allah her şeye güç yetiren anlamında el-Kadir'dir. Hikmeti isteyen nimet istemiş demekken kime hikmet verilmişse ona rahmet de verilmiş demektir. Buna sahip olan birisi üzerinde azap ebedi olursa, o kişi rahmetin varlığını kuşattığı birisi olmadığı gibi keşif ve vecd ehline göre hikmet ehli de değildir. Ona dönmeyi söyleyip onların ve rahmetin hakkında böyle hüküm veren er-Raûf ve er-Rahim diye isimlendirilen el-Hakim ve el-Alim'dir. O cezalandırması şiddetli olan eş-

Şedidü'l-ikâb'dır. Bu konudaki şiddeti nedeniyle de bunun ardından cehennemliklere güzel bir varış yeri ihsan eder.

Bunlardan birisi de yüz yetmiş dördüncü bölümden mütehassısı için kimya ilminin takdir ve ölçmek anlamına gelmesidir: Nicelik mevcut veya mevhum (bir şeyi) ölçmek ve takdir etmek demektir. İksirin bilgisine ulaşan insan varlıkları ve olguları değiştirmenin bilgisine ulaşıp ruhlar ve bedenler âleminde dilediği şekilde hüküm verebilir. Öyle biri tedbir ve takdir ilmini haiz 'iksîr'in sahibi, bir kelimeyle karanlık cisimleri aydınlatan biridir. Bu itibarla varlıkta 'ol' kelimesinin tesirine bakmalısın! Ol kelimesi madumu (yok olanı) mevcuda nasıl katar! Buna mukabil var olanı yok etmek özelliğine sahip değildir. Çünkü onun bir şeyi yokluğa çevirme özelliği yoktur: 'Ol' kelimesi rububiyetin ve ubudiyetin talep ettiği gerçek-var olan bir kelimedir. Onunla varlıklar dışta ve âlemde ortaya çıkar, bunun için yok olan hakkında 'var oldu' denilir. Yok olan için yokluk kendinden kaynaklanırken varlık ilâhî ihsan ve cömertlikten ibarettir. Bazı kelamcılar bu taksimlerde kendisi nedeniyle -cisimlerin değil- arazın yok olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böyle söylemelerinin nedeni Allah'ın sürekli yaratıcı olmasıdır. Sofistler ise her bir zamanda varlıkların tümünün yenilendiğini dile getirmiş, herhangi bir varlığı veya olguyu ayırt etmeksizin hepsi hakkında bu hükmü vermişlerdir. Bütün mekânlıların arazlardan meydana geldiğini bilen (arif) ise bütün bu görüş ve niyetleri uzlaştırır.

Bunlardan birisi de yüz yetmiş beşinci bölümden talebin edebin bir parçası olmasındaki sırdır: Allah'ın karşısında hakkıyla edep sahibi olmak talebin anlamını hakkıyla bilinde bulunabilir. Allah seni O'ndan iste ve talep et diye yarattı. Sen son derece yoksul ve zelil bir varlık olduğun için, Allah'tan izzeti ve zenginliği istemelisin ki her yönüyle övgüyü elde edebilesin! Allah'ın seni kendisiyle övdüğü her iş iyi bir övgüdür. Bu itibarla sen zelil, yoksul ve yitirmiş olduğun kadar başka bir açıdan izzetli, zengin ve övülensin. Demek ki sana nispetle bir kınama söz konusu olmadığı gibi Hakkın sana vermiş olduğu sıkıntı veya cefa yoktur. Allah kendinden şöyle söz eder: 'Ben cefa

eden bir rab değilim.' Bu söz yeterlidir. Allah'ın yüce şanına (O'nun) el-Aziz ve el-Hamid (diye isimlendirilmesinden) daha layık bir övgü yoktur. Öyle ki kulu kendisiyle övdüğü bütün ifadeler bu isimlere denk olamaz. Bu itibarla kul kendisiyle övülen veya kınanan bütün isimlere göre genel övgünün sahibiyken övgüler içinden özel övgü Hakka aittir. Nitekim naslar böyle bildirmiştir. 'Allah'ın eli kapalıdır' diyenler, yanlış bir söz söylemiş, 'Allah fakirdir' diyenler kâfir olmuştur. Bununla beraber bu ifade kul adına bir övgü olabilir. Binaenaleyh Allah varlık itibarıyla mükemmel olandır. Bunun yanı sıra övgü olan bir söz ve ifade söyleyenin inancına ve niyetine göre kınama anlamı taşıyabilir. Söyleyenin maksadıyla kötü olan durumlara misal olarak, din işinde ve malda cimrilik etmek, geçiciyi talep ederken hırslı davranmak, ahiret hayatında insana azap getirecek bilgi ve amel peşinden koşmayı verebiliriz. Allah'ın ihsan ettiği ve lütfettiği hususları iyice düşünmelisin!

Bunlardan birisi de yüz yetmiş altıncı bölümden teşvikin edep olmasıdır: Teşvik tesir ve izdir. Edep ise izi takip etmektir. Arzusuna tabi olan insan gayesine ulaşamaz. Bununla beraber arzusuna uysa da gayesine ve emeline ulaşması kaçınılmazdır. Çünkü Allah'ın rahmeti geniştir ve her şeyi şamildir; hiçbir yer ve diyar ilâhî rahmetin üzerinde hüküm sahibi olmadığı gibi herhangi bir duruma da mahsus değildir. Bütün varlıklar rahmetin çocuklarıyken onun binasını nasıl tahrif edebilir ki? Binaenaleyh sadece rahmetin iyilik ve nimetleri vardır. Rahmet bir anadır ve oğullarını terbiye edişine nimetlerini sığdırmıştır. Bu itibarla rahmete rağmen (Hakkın) cezalandırması, alimlerin dışında rahmetin çocuklarının farkına varamayacağı bir edep ve terbiye tarzıdır. Öyleyse imanın genelliği nedeniyle eman ve emniyet içinde olmalısın! İman geneldir, çünkü naslarda bâtıla iman yer aldığı gibi Hakka iman da yer almıştır. Demek ki her müminin hali iyidir, hiçbiri bâtıl değildir! '*Müminlere yardım etmek üzerimize bir haktır.*'[432] Yakîn gelene kadar rabbine ibadet etmelisin. Yakîne ulaşınca kime iman ettiğini öğrenirsin. Edep (sofra anlamındaki) *me'debe*'den türetildiği

için bütün hayır ve iyilikleri kendinde toplar. Onunla nimetlenen en üstün kişi *'Zor bir günde yakın yetimi ve yoksulu (doyuran)'*[433] kişidir.

Bunlardan birisi de yüz yetmiş yedinci bölümden 'Sevilenlerin en azizi arkadaşlardır' bahsidir: Şöyle denilir: Sana göre en sevimli kişi ve senin gözünde en izzetli insan kimdir? Şöyle der: 'Arkadaşım ve dostum olunca kardeşimdir! Öyle biri bulunduğum her durumda ve halde refikimdir.

Benim arkadaşım tasa ve endişelerime karşı yardım eden kişidir
Bana saldırana karşı beni savunandır arkadaşım

Hz. Peygamber'in (a.s.) arkadaşları hem dünyada hem ahirette yüce makamı elde eden kimselerdir. Başka bir ifadeyle onlar, Hz. Peygamber'e sahabe olmak sayesinde imanda Allah'a yakınlık derecelerinin en üstününü elde etmişlerdir. Hiç birimizin onların derecesine veya onun yarısına ulaşması onların vasfıyla nitelenmesi mümkün değildir. Biz ihvan, yani kardeşleriz; bize ait olan 'emandır'. Onlar ise sahabedir, dolayısıyla onlar sevilenlerdir (ahbab). Sahabe olmak ile ittiba, yani uymayı aynı anlamda kabul eden hakikat ehli, sonrakini öncekine katar. Bu meyanda önce gelen sahabenin mümeyyiz vasfı, maksat gerçekleşmiş olduğu için, görmenin dünyada gerçekleşmesidir. Bununla birlikte görmek, saadete ulaştırmada tek başına yeterli değildir. Delil bu hükmü verirken yol da bunu ortaya koyar ve doğrular. Pek çok insan Hz. Peygamber'i görmüş, fakat iman etmediği için bedbaht olmuştur. Ona ittiba etmeyen kimse (sadece görmek nedeniyle saadete) ulaşamaz. Başka bir ifadeyle Peygamber'i görmek herkesi gayeye ulaştırmamış, arzularına ulaşmaktan mahrum kalmıştır. İşin esası Peygamber'e uymak ve tabi olmak iken insanı saadete ulaştıracak şey hidayettir. Sahabe nimete dünya hayatında nail olmuştur. Böyle bir insan yakınların yakınıdır.

Bunlardan birisi de yüz yetmiş sekizinci bölümden 'Akrabaların en izzetlisi mukaribdir' bahsidir: 'Mukarib' Rahman'dan gelen bir şefkate sahiptir, çünkü o akrabalardandır. Bu sebebe ilgi göstermemi-

zin nedeni, Rahman'ın ortaya koymuş olduğu nesep ve bağ olmasıdır. Allah bizimle arasında nesep yarattığını, onun ise takva olduğunu bize bildirince, biz de takvayı 'sebep' edindik, Allah'tan O'nun vasıtasıyla sakındık. Hz. Peygamber 'Allah'ım! Senden sana sığınırım' demiştir, biz de kendisine 'bunu senden aldık!' deriz. O hüccet sahibidir ve delili bize getiren odur. Hüccet-i beyza (apaçık delil) ve şaşırtıcı delil onundur. Onun ümmeti ise tertemiz kimselerdir. Aynı zamanda nur kuşanmış kimselerdir. Nur kuşanmış olmaları delillerinden kaynaklanır. Böyle bir temizlenme niteliği başkalarına tahsis edilmiş olsaydı, ümmet-i Muhammed'e böyle bir şey tahsis edilmezdi. Hz. Peygamber 'Muhammed ümmeti diğer ümmetler içinden sahip olduğu nur sayesinde ayrışır' buyururken buna dikkat çekmiştir. Ayet ve hadisler (abdest organları gibi) belirli uzuvların temizliğine dikkat çekmişken biz de onların temizliğini pekiştiririz. Allah onu bizim için nur kılmış, nuru bize giydirmiştir. Böylece bu farklılık ve bildirmeyle birlikte en değerli makam, en şerefli makam ve şeref onlara mahsus olmuştur. Kim temizliğini tamamlar ve kemale erdirirse, Allah onun nurunu kemale erdirir; kim abdest alırken organları iki veya üç kere yıkarsa, bir kere temizleyene göre daha çok rahatlık ve ferah kazanır. Bir kere temizleyen mukarib (yaklaşmaya çalışan), ekleme yapmaksızın, iki ile üç kere temizleyen ise daha yakın olan anlamında 'akarib' sayılır. Hz. Peygamber bütün insanlara gönderilmiş olduğu için bütün suretlerle zuhur etmiştir. Onların arasında kazanan, zarar eden ve bu hususta yukarıda veya daha aşağıda bulunanlar vardır.

Bunlardan birisi de yüz yetmiş dokuzuncu bölümden 'Birleyen kimse ilhada düşer' diyen arifin sözünün anlamıdır. Bir yoruma göre, 'birleyen kimse (men-vahhade) ilhada düşer', cümledeki *men* (kimse) edatından dolayı söylenmiştir. O edat çokluğu ve sayıyı talep eden bir edattır. Bu yorumu edatın kısım ve parça (teb'îz) bildirmek amacıyla kullanılıyor olması destekler. Bu cümlenin doğruluk oturağında söylenmiş doğru ve hakiki bir ifade olduğundan kuşkuya düşmeyiz. Çünkü birleyen kişi, Hakka yönelmiş, O'nu birlemiştir. İlhada düşen anlamındaki mülhit de Arapça'da meyleden ve yönelen anlamına gelir.

Kul bu anlamıyla ilhada düşüp (Hakka) meylettiğinde, tüm emellerine ulaşmış olur. Makbul sözlerden birisinde de 'İlhada düşen kişi ebedileşir' denilir. Fakat burada da ilhadın sözlük anlamı dikkate alınmıştır. İşin böyle olması kaçınılmazdır ve hiçbir yaratılmış bundan kaçınamaz. Araftakilere bakınız! Onlar bu ölçüde nitelenme derecesine ulaşamadıkları için, cennet ile cehennem arasında kalmışlardır. Binaenaleyh onlar kötülerle beraber olmadıkları gibi seçilmiş-hayırlılarla da beraber değillerdir. Onlar yerleşme yurduna veya azap yurduna tahsis edilmemiş insanlardır. Bu karıştırma olmasaydı, kötülük ile iyilik arasında bulunmazlardı. Ebrar için ahiret yurdu ne güzel bir yer iken günahkârlar için ceza yurdu ne kötü bir yerdir! Onların terazilerinin kefeleri denk olmuştur ve onların özelliği budur. Allah yaratıklarını kıyamet günü yükümlü tutacağı secdeyle onlara ihsanda bulunmamış olsaydı, bu hal üzere kalırlardı. Secde ediciler secde ettiklerinde, terazide iyiliklerin bulunduğu kefe ağır basar, kişi saadete ulaşır, (cennet ile cehennem arasındaki) surdaki esaretten kurtulur, saadet yurduna erer.

Bunlardan birisi de yüz sekseninci bölümden 'Şirk koşan maliktir' bahsidir: Ulûhiyete ortak getirmek ve şirk koşmak kınanmış bir iş iken bunu yapan da mahrumdur. Kulların niteliğinde, şirk kınanmış ve övülmüş işler arasındayken onunla nitelenen insan merhamet edilen ile mahrum bırakılan arasında bulunur. İşi ve hakikati bilene göre Hak'tan başkasına ait bir ad yoktur. Bu itibarla yaratılmışların isimleri Hakkın isimleridir. Öyleyse tahakkuk ederek neyle ahlaklanılacaktır? Allah biliyor ki, O'na iftira etmedim, herhangi bir şeyi nispet etmedim, O'nu bir vasıfla nitelemediğim gibi manasını da bir harfe sokmadım. Allah kendisini bizim için isimlendirdiği gibi isimlendirmiştir. Bütün isimler nihayette Allah'a dayanır. Allah sevinmiş, neşelenmiş, öfkelenmiş, bıkmamış, şaşırmış; kısaca kullarının gittiği her yoldan ve her yana gitmiştir. Allah kadim, ben hâdisim! Ortaya çıkmış yeni bir isim yok!

Bunlardan birisi de yüz seksen birinci bölümden 'Yolculuğa çıkan yerleşir' bahsidir: Varlık O'nun varlığıdır. Bu nedenle kullar O'ndan

ve O'na doğru yolculuk eder ve yerleşirler. Bu itibarla Allah'ın seçtiği kimsenin yolculuğu, Allah'tan Allah'a ve Allah'ta gerçekleşir. Kerim Rab dosdoğru yol üzerindedir. Burada Allah üzerinde bulunduğu durumu ortaya koymuş, fakat O'ndan başka kimse yoktur. Allah'a kimin ulaşacağını düşünmelisin! Allah senin afiyetini dilediği için elini alnına yerleştirmiştir ki, bu da, O'nun kereminin ve ezeli lütfunun bir parçasıdır. Binaenaleyh doğrunun dışında bir yol olmadığı kadar herkes sağlam bir yol ve yöntem üzeredir, çünkü herkes el-Kerim'in elinin altındadır. Hiç kuşkusuz büyük bir nasibe nail oldun: '*Ey insan! Seni kerim Rabbine karşı kışkırtan nedir?*'[434] Burada delili zikrederken karşı delili de açıklamış, bu sayede insan 'senin keremin beni kışkırtmıştır' diyebilmiştir. Kerim ise kendisine zarar vermez, çünkü Allah ismi hakkında kıskanç olduğu gibi kulunun kalbinde ve bedeninde o ismi baki kılar.

Bunlardan birisi de yüz seksen ikinci bölümden 'Yerleşen kişi ayrılmamıştır' bahsidir: Hal yer değiştiren ve değişen demektir. Kim kendine inzal olunanı sürekli tekrar ederse, onun başlangıcıyla sonu birdir ve bu sayede O'nun bütün isimlerini (ahlaklanma yoluyla) elde eder. Demek ki yerleşen ayrılan kişi olduğu kadar ancak ayrılan kişi yerleşir. Onun ayrılması yerleşmesi demek iken yerleşmesi de ayrılması ve başkalaşmasıdır. Hepsi O'nun yoludur. Bu durum ancak harflerde geçerli olabilir ki harfler 'zarf' demektir. Okuma ve tilavet esnasında mananın tekrarlandığını düşünen kimse okuduğunu hakkıyla okumamış demek iken bu durum onun bilgisizliğine delildir. Kimin okuması kendisine daha çok bilgi kazandırır ve her defasında yeni bir hikmet ortaya çıkartırsa, böyle bir insan gerçek okuyucudur. Allah'ın kuluna dönük inayetine bakmalısın! Allah tilavet ederken -kadim olmasına rağmen- kuluyla münacat ettiğini ve onunla karşılıklı konuştuğunu bildirmiştir. Kul '*Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur*'[435] deyince Allah 'Kulum beni övdü' diye karşılık verir. Burada Allah kulu kelamını okurken kendisini 'tali', yani kulunu takip eden mesabesine yerleştirmiştir. Sonra Allah işi kuluyla arasında taksim etmiş,

varlığını kulun varlığından ayrıştırmıştır. Bazı insanlar varlıkta mutlak birliği dile getirmiş olsa bile Allah ayrıştırmış, farklılaştırmıştır.

Bunlardan birisi de yüz seksen üçüncü bölümden, ayrılış esnasında topuktan ortaya çıkan şeyin ne olduğu bahsidir: Topuğun açılması, şiddet ve güçlüğü bildirirken aynı zamanda hükmün süresinin süratle gerçekleşmesini de ifade eder. Her sıkıntıyla beraber bir kolaylık varken güçlüklerin sona ermesiyle rahatlık ortaya çıkar. Kim izzetli olursa zayıflar; kim muhtaç olursa, borca girer. Onun gevşekliği ve zayıflığı küçümseyerek ve zahit olarak terk etmesi demektir. Daha doğrusu kasıtlı olarak talebini terk demektir. Bir ihtiyacı olmaksızın borçlanan, nakıs himmetlidir. Kimin marifeti kendisinin üzerinde hüküm verirse, hiç kuşkusuz, borç almayacak şekilde müstağni olsa bile, himmeti eksiktir. Bilginin öne geçmiş olması, onu borç mesabesine yerleştirmiş, ezeli bilgisinin otoritesi ve gücü nedeniyle onun hükmü altına girmiştir. '*Her şeyin hazineleri katımızdadır.*'[436] Borçluluk bir şeydir ve Allah O'nun hazinedarıdır. Bu nedenle onun eserinin kullarda tezahür etmesi gerekir ki vahiyde de böyle bildirilmiştir. 'Keşf-i sâk (topuğun açılması)' tabiri 'keşefet el-harb an sakiha' deyiminden gelir. Çatışma ve kalkışma şiddetlendiği için, yükümlülük artmıştır. Rabbin de meleklerle beraber buluttan gölgeler içerisinde gelir. Rab (hakları) ayırmak, hüküm vermek ve hükmünü uygulamak maksadıyla gelir, sorgu şiddetlenir, sıkıntılar çoğalır, herkes toplanır. '*Bir grup cennete, bir grup ateşe!*'[437] En nihayetinde her şey nimete varır.

Bunlardan birisi de yüz seksen dördüncü bölümden zatı ve sıfatı bilmek ve tanımak bahsidir. Maruf olan zat iken malum olan sıfatlardır. 'Kendini bilen Rabbini bilir.' Kalp tanımadığı rabbini sığdıramaz. Bilgi alamet vasıtasıyla bir şey hakkında elde edilen bilgiyken âlem 'alamet' kelimesinden türetilmiştir. Dolayısıyla zat -kendisi mutlak ve sınırsız olsa bile- mukayyet, yani sınırlı olarak bilinebilir. İşte ben eşyayı böyle öğrendim ve hakkıyla tanıdım! Mutlaklık Rab ve kul için sınırlama demekken tahdit, yani sınırlama ise karıştırma ve elbisedir; karıştırma sınırlamada tezahür eder. Öyleyse karıştırmaktan sakınman gerekir, nefiste gerçekleşen en gizli karıştırma budur. el-Mürid'in

bilgisi karşısında insanlar neredедir! Onlar 'yeniden yaratma' hakkında kuşkuya ve karışıklığa düşmüş olanlardır. Kastedilen her nefeste gerçekleşen yaratmadır. Allah da her nefeste suretten surete girer. Bunun farkına insanların pek azı varabilir. Marifet kaynağın birliği demekken bilgi müşahede edilenin ikiliğidir (bilen ve bilinen). Bu itibarla bilgi İlah ile ilgiliyken marifet Rable ilgilidir ve benzerliği ortadan kaldırır. Marifet sayesinde ortaklık kalkarken kuşku da onda gerçekleşir. Zat meçhuldür, dolayısıyla O'nun illet veya malûl olduğu söylenemeyeceği kadar hakiki bir hakka ait olduğu da söylenemez; herhangi bir meşruta ait şart olduğu veya herhangi bir delilin medlulü olması da söylenemez. Delilin yönü delili medlûle bağlarken zat herhangi bir şeye bağlı değildir. Şartlardan söz eden başarısız kalmış, hataya düşmüştür.

Bunlardan birisi de yüz seksen beşinci bölümden 'muhabbet menzilinde sevenlerin mertebeleri' bahsidir: Sevenler mahbûbun, yani sevilenin erbabı ve kapının ardında bulunanlardır. Seven bir iddia sahibidir ve bu nedenle sınanmaya müstehaktır. Muhabbet iddiası olmasaydı, yükümlülük gerçekleşmezdi. Muhabbet olmasaydı sevilen el-Latif'ten bir karşılık talep etmezdik; dilerse vuslat, dilerse ayrılık olur! Bir kişi O'nu sevdiğini iddia ederse el-Latif kendisini sınar. Demek ki seven imtihan edilirken sevilen başkalarından korunmuş ve uzak kalmıştır. Bu nedenle gözler O'nu idrak edemezken O gözleri idrak eder. Sevenlerin muhabbette bir menzili vardır: Yakın sevenler varken uzak sevenler de vardır. Seven uzak olunca, yakınlık kazanamaz. Uzak değilse yakındır. Sevgilinin yakınlığı nitelikteki ortaklıkla gerçekleşirken uzaklığı nitelikte ortaklığın bulunmayışı anlamına gelir. Marifet bu hükmü ve bilgiyi vermiştir. 'Bana ancak bana ait olmayan bir şeyle yaklaşabilirsin.' Bu söz kendisine yaklaşmak isteyen bir veliye Allah'ın söylediği sözdür. Allah'a ait olmayan özellik zillet ve muhtaçlık iken bu itibarla Allah el-Gani, el-Aziz ve el-Cebbar'dır. Mütekebbir de evin kapısının ardında bulunur. Ortaklık ve iddianın ortaya çıkarttığı hususlara bakmalısın. O bedenden, akıl ve ruhtan soyutlanmıştır ve bu nedenle bu nitelikteki birisine ancak el-Kuddûs ve es-Subbûh

tecelli eder. Mutlak hakikati tenzih eden kimse varlıkta bir ortaklıktan söz etmez.

Bunlardan birisi de yüz seksen altıncı bölümden Hz. Muhammed'in Hz. Halil'e katılma tarzının ve yolunun izahıdır: Salâvat getirirken 'Allah'ım! Âlemlerde İbrahim'e salât (merhamet) ettiğin gibi Muhammed'e salât eyle!' deriz. Hz. İbrahim'e yönelik salât ve merhamet, bu hale sahip Ebrar ve Hakka yakın kullarca bilinir. Hâlbuki bu salâvattaki ifade nerede, Hz. Peygamber'in buyurduğu 'Kıyamet günü insanların efendisiyim' hadisi nerededir! Hz. Peygamber her bir ümmet ve grup adına şefaat kapısını açacak kimsedir; içlerinde Halil İbrahim'in bulunduğu diğer peygamberler o kapıyı açamaz. Hâlbuki Hz. İbrahim'e bu değerli ve üstün makam tahsis edilmiştir. Hz. Âdem'e secde edilmişken Hz. Muhammed'e müşahede makamında makam-ı mahmûd (hamd makamı) verilmiştir. Acaba dostluk bütün dinleri şamil olan genel dini getiren ve bütün delillerin yöntemlerini kendinde toplayan cevamiü'l-kelîm'in verildiği Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle mi gerçekleşir? Dostluğa ancak eksikliğini gideren (kemale eren) kimse ulaşabilir. Hz. Muhammed cennette vesile makamının sahibiyken bu makama ancak ümmetinin duasıyla ulaşır. Buna rağmen onun ümmetinin fazileti nerede, peygamberin fazileti nerededir? Yine de Hz. Peygamber ümmetinin duasıyla vesile makamına ulaşmış, kendisi için dua edilen, dua edenden üstün olmuştur. Öyleyse Hz. Peygamber'e getirilen salâvatın Hz. İbrahim'e getirilen salâvata niçin benzetildiğini iyice öğrenmeli ve idrak etmelisin! Biz (Hz. Peygamber'in peygamberliğine) iman eden müminler, onun efendiliğini ve kulluğundaki özel durumunu bilen kimseleriz. Makam-ı mahmûd nerede, (Hz. Âdem'e ait) 'secde edilme makamı' nerededir? Hakka yakın kullar ve Ebrar, taştan ve topraktan yapılmış bir binaya 'secde ederler'. Demek ki en üstün ve değerli makam ve yüksek şeref, makam-ı mahmûd'a tahsis edilen Hz. Muhammed'e aittir.

Bunlardan birisi de yüz seksen yedinci bölümden âşıklara mahsus şevk ve iştiyaktır: Şevk kavuşmayla sakinleşirken iştiyak uzaklıkla birlikte artar ve pekişir. Onu ancak âşıklar bilebilir. Kavuşmak nedeniyle

ıstırabı dinen biri, hakikatleri bilenlere göre, gerçek âşık değildir. Elbisesine ateş düşen biri nasıl sakin kalabilir ki? Böyle biri temkin ehli olabilir mi? Ateşin alevi ve bir gücü vardır. Bu nedenle o kişinin hareket etmesi kaçınılmazdır. Hareket ise darlık ve sıkıntı demektir. Demek ki her kim sakin ise o kişi âşık değildir! Nasıl sakin olunabilir ki? Yoksa aşkta gizlilik mi vardır? Hayır! Aşk bütünüyle aşikâr iken onun makamı ortaya çıkmak ve yayılmak demektir. Âşık iradesiyle hareket edemeyeceği gibi sevdiğinin hükmünün altında da değildir; o sadece aşkın hükmü altındadır. Muhabbet ancak böyle davranmayı gerektirir. Seven herkes kendini sevmiştir veya her âşık kendi mana veya duyusuna âşıktır. Bu nedenle âşıklar ayrılık sebebiyle acı duyar, kavuşmakla gerçekleşecek hazzı talep ederler; hâlbuki onlar nefislerinin hazları peşinde koşanlardır! Söz konusu kimseler âşıklar içerisindeki en üstün kimselerdir. Onlar işleri ve Hakkın perde ardında saklamış olduğu hususları bilenlerdir. Binaenaleyh sevenin sevgilisine karşı minneti yoktur, çünkü o matlubuyla birliktedir. Onun matlubu ve gayesi, gözünün kendisiyle aydınlanıp varlığının sevinç dolduğu şeydir, başka bir gayesi ve peşinden gittiği yoktur. Bu itibarla seven sevgilinin arzu ettiği uzaklığı talep etmiş olsaydı, bu istekle emir arasında helak olur, sevmek hakkındaki iddiası sahih olmayacağı gibi sevenlerden birisi olamazdı. Bunu iyi düşün ki, anlayabilesin!

Bunlardan birisi de yüz seksen sekizinci bölümden haşmet ve hürmet bahsidir: Hürmet olmaksızın bir menfaat meydana gelmeyeceğine göre sen de hürmetli olmalısın! Hibe ancak haşmetli olandan gelirse fayda verebilir. Sen de haşmetliye saygı göstermelisin! Hizmeti yerine getirirken hürmet ve saygıyı bir yana atan kimse, hiç kuşkusuz, başarısız kalmış, kurtuluşa ermemiş, zarara maruz kalmış, kâr etmemiştir. Hizmet eden şımarmaz ve zelilâne bir şekilde davranır. Hizmetkâr soru sormaz, nazlı davranmaz. Hizmet eden (efendi karşısında) yıkayıcının elindeki ölü gibi kendini bırakmazsa, efendiden hiçbir fayda elde edemez. Hizmetçi hizmet edilenin huzuruna girip de itiraz ederse, kalbinde hastalık var demektir. *'Allah onların hastalıklarını arttırır, onlar için yalanlamalarına karşılık şiddetli bir azap vardır.'*[438] Onlar

bunu fark etmez ve bilmezler. Kalbin kime karşı saygısını yitirirse, o senin efendin değildir; tekrar kendisine karşı hürmet duygusu kazanıncaya kadar ona hizmet etme ve onun sohbetinde bulunma! Kalbinde tekrar saygıyı bulduğunda, kendisine dönersin. Allah ehlinin benimseyip itimat ettiği görüş budur. Kuşeyri eserinin 'şeyhlere hürmet' bahsinde bu hususu zikretmiştir. Bütün görüşlere ve mezheplere göre, insan hürmetle arzularını elde eder, gayesine ulaşır. Kim bir taş hakkında hüsnü zan sahibi olursa, kendi yolunda ve görüşünde, ondan faydalanır.

Bunlardan birisi de yüz seksen dokuzuncu bölümden semâ nedeniyle hareket etmek bahsidir: (Hareket dediğimiz) ika esas itibarıyla ölçüler demektir. Allah teraziyi ortaya koymuştur ve bütün varlık ölçülmüştür. Aldanma ve mahrum kalma! Allah her şeyi belli bir ölçüyle indirmiştir ki, o da anlaşılan ölçü ve tartıdır. Hâdis işlerde ve kadimde el-Hakim ismi Allah'a aittir. Terazi hüküm verici olduğu gibi taksimler onun vasıtasıyla ortaya çıkar. Bunlardan birisi de semâ nedeniyle hareket etmektir. Semâ sahibinin hareketi mülk âleminden dürüst bir şekilde fenaya erdiğinde feleklerin hareketi tarzındadır. Hareketi nefs kaynaklı olduğunda ise kutsî değildir. Bunun alameti elbiselerle işaret, arkaya veya öne doğru yürümek, bir yönden başka bir yöne sallanmak, giden ve dönenin arasında hareket etmektir. Böyle birisi semâ etmediği gibi onda bulunduğu yerde gerçekleşen seslerin de tesiri olmamıştır. Böyle bir insanın kardeşlerinin arasından uzaklaştırılması ve mahrum bırakılmasında şeyhler görüş birliğine varmıştır. Semâda sesleri duyduğunu iddia edip de vecd/vücûd sahibi olmayan biri perdelidir; perdeli ise kovulmuştur. 'Ol' sözünden varlıktan başka ne çıkabilir ki? Bu durum bütün varlıklara yayılmıştır ve bu nedenle 'yok etme' irade ve meşiyete bağlanmıştır. Sen de (ayların yerini değiştirmek anlamındaki) nesi ile alış veriş yapma!

Bunlardan birisi de yüz doksanıncı bölümden hakkında görüş birliğinin gerçekleştiği semânın mahiyetidir: Hakkında görüş birliğinin gerçekleşmiş olduğu semâ, rabbani söz veya ilâhî tesirden meydana gelmediği gibi öyle bir semâ örfte bilinen nağmelerle de sınırlı da

değildir. Semâyı öyle anlamak tam bir cehalettir. Bütün oluş ve varlık semâdır, fakat bu durum kulağı olan için böyledir. Sağırlık bulunan biri herhangi bir gün hayretten rahatlamayacağı gibi ondan bir iş ve fiil de meydana gelmez. Kalbiyle ve organıyla semâ edene göre gece düne benzemez; sen gece o dündür! Böyle bir şeyi yitirdiği için yüksek sesi nasıl olabilir ki? Onun azabı nispetlerin yokluğuyken meşguliyeti de bu nispetlerden dolayı eğlenmek ve neşelenmekle sınırlanmadır. Nispetler ilâhî ve rabbanî kimseler adına yakınlık anlamına gelir. Mutlak semâ Hak ile tahakkuk eden için olabilir. Öyle biri ol (*kün*) sözünü herhangi bir varlığa tahsis etmediği gibi belirli bir varlığa özel olarak yönelmez. Her varlık kendi haline ve durumuna göre o sözü duymuştur. Semâ'yı ölçülerle ve taksim edilmiş nağmelerle sınırlayan kimse -kül, -yani bütün değil- parça sahibidir. Efendisi üzerinde ise bütündür (kül). Efendi onun hakkındaki ilk 'zahittir' ve bu nedenle onu seçmez. Hak ile tahakkuk eden biri mutlakı nasıl ifade eder ki? Kimin sınırlayışı varlığa sirayet ederse (kim varlığı sınırlı idrak ederse), onun imanı, bilgisi sahih olur, tecrid ve tevhidi ortaya çıkar.

Bunlardan birisi de yüz doksan birinci bölümden Allah'ın isimlerinde velilerine olan ikramları bahsidir: Allah'ın isimlerinde tasarruf eden kişi O'nun velilerindendir. İsimler kulların hükmüne bağlıdır ve bu nedenle varlıkta onlarla ahlaklanmak, hatta maksadı teşkil eden tahakkuk mümkün olabilmiştir. Muammayı çözen kişi, kendisiyle ahlaklanma mümkün olmadığı için -belki onunla tahakkuk edilebilir- isimlere delalet ettiklere şey bakımından bakmaz. İsimlerin iki tür delaleti var olduğu gibi iki de taallukları vardır: Birincisi bütün isimlerin tek bir isimlendirilene delil teşkil etmeleridir. O isimlendirilen, herhangi bir ilave durum olmaksızın, bütün isimlerin kendisinde birleştikleri hakikattir. Matlup olan delalet ise isimlerin -lafız ve yapı itibarıyla ayrıştıkları gibi- kendilerine mahsus özel anlamları hakkındaki delaletleridir. Bahsedilen yapıdaki farklılığa misal olarak Alim, Alîm, Allam isimlerini verebileceğimiz gibi lafızdaki farklılığa da bu isimlerin yanı sıra Halık, Kâdir gibi hükümleri de farklı olan isimleri verebiliriz. İsimlerdeki bu kısımları incelemelisin! Onları öğrendiğin-

de, bütün yaratıkların önüne geçip saygın meleklerin önünde duran imam olursun. Baban Âdem'in ilmi isimlerin bilgisiydi. Gıdan o olsun, ondan mahrum kalmayacaksın! Binaenaleyh kıyamette kendisine ulaşamayacağın herhangi bir ikram ve keramet ikram sayılmaz. Bu konuda mizah tarzındaki istidraçtan (keramet görünümlü tuzaklardan) sakınmalısın!

Bunlardan birisi de yüz doksan ikinci bölümden yaratıklara mahsus ikram bahsidir: Yaratıklar hakkındaki ilâhî ikram, görmek, müşahede ve kelamdır. Görmek temenni edilen şey iken müşahede görenin rüyeti ve görmesidir. Bu görmek ise (Allah hakkındaki) akidelere raci bir durumdur. Bu itibarla akideler (Allah'ı kıyamet günü) tanır, (bazı suretlerde ise) inkâr ederken rü'yet anlamındaki görmekte inkâr olmaz ve görürsün. Kelam ise tesir eden şey demektir ve taksim edilmez; taksim edilince kavil (söz) haline gelir. İlahi minnet ve güç onda bulunur. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim bütünüyle 'Allah dedi ki (kavl)' şeklindedir; onda 'Allah tekellüm etti' ifadesi geçmez. Bununla beraber kendisinde kelam zikredilmiştir. Fakat bu ifade Hz. Musa'yı teşrif amacıyla zikredilmiştir. Binaenaleyh Hz. Peygamber kelamı getirmiş olsaydı, kimse onu inkâr edemezdi, çünkü kelam (yara ve tesir anlamındaki) kelemden gelerek inkâr edene ve reddedene tesir eder. Ayet-i kerimede '*Allah Musa ile konuştu*'[439] denilir. Onu nasıl da sağlam ve doğru bir yola sevk etti? Kelamı kendisine tesir etmiş, hükümleri ortaya çıkmıştır. Söz tesir edince zatı gereği tesir etmez; ilâhî ihsan ve kudret nedeniyle tesir edebilir. Demek ki söz (kavil) ile kelamı ayırt etmelisin! Onları ayırt edersen celal ve ikram ehlinden olursun. Vahiy ile ilhamı, uykuda ve uyanıkken gelenleri ayırmalısın.

Bunlardan birisi de yüz doksan üçüncü bölümden saadeti adette görmek bahsidir: Şehadet âleminde adet hikmeti, yinelenme ve tekrarı kabul anlamına gelir. Ona iman insana saadet kazandırır. (Dönmek anlamındaki) âdet Hakkın yaratılmışlara dönmesidir. Bununla birlikte tekrarlanırken suretler farklılaşır. Burada başkaların varlığını ispat söz konusudur ve dolayısıyla kınanacak bir şey yoktur, çünkü bu bilgi sahih bir bilgidir. Varlıkta gözde gizlense bile tekrar denilecek bir şey

yoktur. Varlık benzerlerden ibarettir ve bunu rical, yani Allah adamları bilir. Varlıkta tekrar olsaydı, ilâhî kudret sınırlanırken Allah'ın el-Vasi isminin anlamı kalmaz, sonsuz sayıda mümkünler ortaya çıkmaz, övgünün kendisiyle gerçekleştiği (sonsuzluk ve mutlaklık) hususlar tezahür etmezdi. Bu itibarla talaktan sonra ric'îliği, yani geri dönüşü kabul eden, gerçekte boşamamış sayılır. Böyle biri ya hakkında konuşup kesin bildiği hususta kuşkudadır veya ahmaktır. Biz bu anlamları bilen arif ve akıllılarla konuşuyoruz. Akıllı insan bahsettiğimiz hususlardan habersiz değildir. Ricî talak cahil ve ahmak için rahmettir. Allah adamlarına ricî talaktan söz etmiş olsaydık, onların ittifakla dile getirdikleri düşünceyle çelişirdik. Onlara göre ricî talak yeni bir nikâh akdi demektir ve bu nedenle şahitliğe veya onun yerini alan bir harekete ihtiyaç duyar. O da boşayandan başka bir sahipten meydana gelmelidir. Bütün muhakkiklere göre durum böyledir. O halde sır ehlinin görüşü, âdet (yenilenme ve dönüş) olsa ve yeniden yaratmaya (iade) iman olsa bile, bunun bir tekrar olmayacağıdır. Burada 'âdet' ancak açıkladığımız ve izah ettiğimiz şekilde gerçekleşir. Bunu öğrendiğinde, ibarelerde dilediğin şekilde tasarrufta bulunabilirsin. *'İlk yaratıldığınız gibi yeniden yaratılacaksınız'*[440] ayetini sadece *'Sizi bilmediğiniz şekillerde inşa ederiz'*[441] ayetinin anlamını bilen kavrayabilir. Ayetlerin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr eden kişi, gerçek bir kâfir ve nefsine zulmeden apaçık bir cahildir.

Bunlardan birisi de yüz doksan dördüncü bölümden doğruluktaki icazın sırrıdır: Genel-cami' bir vakıada doğru konuşmada bulunan icazın (aciz bırakıcılık) hakikati gösterildi. Konuşurken dürüst ol ki muhatabını aciz bırakabilesin! Ardından ister veciz ister geniş konuş! İcazın gayesi veciz ifadeye ulaşmak, onu tam ve hakkıyla gerçekleştirmektir. Her ayet kendisinden doğup kızı haline geldiği ayetten daha büyüktür. Görünür/şehadet âlemde çocuk bazen babasından daha değerli olabilir. Buna mukabil gaipte bu durum bir yerde doğru ve geçerlidir: O da rabbin hakkındaki bilginin kendin hakkındaki bilginin vesilesiyle gerçekleşmesidir; bununla birlikte Rabbin seninle hemcins değildir. Bu bilgi öteki bilginin çocuğu mesabesinde olsa bile

fakat -herkese göre- babadan daha kıymetlidir. Bu ve benzeri durumların dışında gaipte böyle bir durum geçerli değildir. Bu nedenle her yerde gaibi şahide kıyas etme! Gaibi şahide kıyaslamak bozuk bir yoldur. Allah Ebu Hanife'ye merhamet etsin ve onu her korkudan emin kılsın! O gaib hakkında hüküm vermeyi kabul etmiyordu. Bana göre en doğru görüşlerden ve en ihtiyatlı yollardan birisi budur.

Bunlardan birisi de yüz doksan beşinci bölümden kelamda rüyadaki vahiy bahsidir: Peygamberlik sahih rüyalarda gizlidir. Sahih rüyası olmayanın peygamberlikten nasibi yoktur ki kastedilen tam peygamberlik değildir! Peygamberlikte üstün makam, 'teşri peygamberliği' diye isimlendirilir. Fakat sadık rüyayı gören kişi ilhamı getireni hakkıyla bilince, gördüğüne itimat edebilir. İlhamı kendisine getiren peygamber ise o ilham kişiye özel ve mahsustur. Dinleyen ise o kişinin doğru ve gerçek söylediğini anlarsa, ona uyması gerekir, yüz çevirmesi yanlıştır. Bu ilham bir kişinin rivayetiyle sabit bir hükmü geçersiz kılarsa, ilhamın geldiği kişinin onu kabul etmesi mümkündür. Buna mukabil taklitçi hakkında düşünmek ve onun durumuna bakmak gerekir: Nesh edilen rivayetin ravisiyle rüyayı gören adalette eşit olunca, rüyanın sahibi delil bakımından daha önceliklidir. Binaenaleyh uykuda kendi şartlarıyla birlikte gerçekleşen ilham (vahiy), uyanıkken nakil ve burhan deliliyle verilen hükümle birdir. Böyle biri duyarken sahabe ve ona uyan da tabiîn mesabesindedir. İlhamı veren bizzat Hak veya melek olabilir. Kişi bu ilhamı kendisine geldiği surete göre alırken bilgiyi -övgü anlamı taşısa bile- ibadet etmek üzere bir hüküm olarak kabul etmez.

Bu faydalı bir açıklamadır. Bu fayda ilâhî isimlerin birbirine girmesinden ve tekabüliyetlerinden kaynaklanan mübarek bir ağaçtan tutuşmuş kandildir. Bu kadar ima yeterlidir, ona göre amel edip değerini ve kıymetini bilmelisin!

Bunlardan birisi de yüz doksan altıncı bölümden *en-nazmü's-sülûk fi-müsamereti'l-mülûk*'tur: el-Melik'in gece sohbetine seçip ayırdığı kişi kendisiyle el-Melik'in tecelli ettiği isimle sohbet edebilir. Böyle biri el-Melik'in tecellisine göre davranır. Akitler ve inciler farklılaştığı gibi

sohbet de türlü türlüdür ve bu surette haber ve konuşma meydana gelir; bazen kadim bazen hâdisten söz edilir. Sohbet el-Melik'in tedbiriyle ilgili olunca, O'nun hükmü ve isminin otoritesi altında gerçekleşir. Melik'in hizmet edilen olduğu zannedilir, hâlbuki reayanın ihtiyaçlarına göre hüküm altında olan kendisidir. Böyle değilse ne melik (hükümdar), ne maliktir (sahip). Bazen sohbet tartışmacının durumu hakkında ve koruyucu hususlarda olabilir ya da gecenin sabahında mümkünde meydana gelecek zarar ve menfaatleri yönetmekle ilgili olabilir. Sohbet ez-Zarr ve en-Nafi ismine tahsis edilmişse, konuşma hâdis ve yaratılmışlarla ilgilidir. Nedimin Kadim hakkında konuşması doğru ve sahih değildir. Bu nedenle Allah'ın kelamında *'Onlara Rablerinden hâdis bir söz geldiğinde...'*[442] denilir. Bununla beraber o sözün kadim olduğunu biliriz, o söz Allah'ın kelamıdır. Sen de onu çoğalt, birle, taksim et ve tekleştir! Allah onu indirmiş, ihdas etmiş, sohbet eden kişi onunla münacat etmiş, Hak ile konuşmuştur. Gece sohbetçilerinin bir kısmı istiğfar edenlerdir, bir kısmı tövbe eden, hamd, rükû eden ve secde edenlerdir. Onlar sürekli sevap talep ederler, en sonunda şafak söker.

Bunlardan birisi de yüz doksan yedinci bölümden 'Misafir uzaklaşandır' bahsidir: Sefer dostlardan ayrılığa sebep olduğu için azaptan bir parçadır. Yolcu varlıklarda sefer ederken kaçan, vatanından uzaklaşandır. Rahman her gece bütün isimleriyle birlikte arşından semaya iner; kıyamet gününde ise arşıyla birlikte divanına tenezzül eder. Yolcunun yolculuğu hakkında beş faydadan söz edilir.

Yolculuk gamı dağıtır, maişet kazandırır
Bilgi, görgü ve arkadaşlık kazandırır

Esas gam, tek başına olmaktan kaynaklanan yalnızlık gamıdır. Yaratılmışların varlığında Hak ile ünsiyet edilir. Maişeti kazanmaya gelirsek, burada maişet, sahiplerinin amellerinden kendisine gelen şeylerdir. Bilgi ise *'ta ki bilelim'*[443] ayetinin hakiki anlamında yer alır. Bunu anla! Yolculuktaki adaba gelirsek, kastedilen, akıbetin hayır olması maksadıyla yerine getirdikleri bütün iyilik ve hayırlardır. Arkadaşlık

çağıran, isteyen, istiğfar eden, tövbe eden kimselerin varlığıdır. Yolcu ise yönelendir. Bu durumda şairin yolcunun seferi hakkında dile getirdiği faydalar geçerli ve sahih olmuştur. Yolculuk Hakkın bir niteliğidir ve ancak yaratılmışa verilir. Yolculuk Hak için iniş demekken yaratılmışta yükselmek ve ayrılmak demektir.

Bunlardan birisi de yüz doksan sekizinci bölümden 'Üç kişi bir cemaattir' bahsidir: Hak melek (ve Hakkın kendisinde geldiği) bulut! İki kişi varsa Allah onların üçüncüsüdür. Korunmuş binek Allah'ın gözüyle gözetilir. Bir kişi cemaatten uzak olduğu için şeytan iken iki kişi yardımcı bulunmayıp kötülüğün gerçekleşmesinden korkulduğu için iki şeytandır. Üç kişi yolculukta genellikle emniyet sahibi bir cemaattir. Teslis (üçleme) yaratan, yaratılan (ve aradaki bağ) ile ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de üçü kabul edenler tekfir edilmemiş, sadece '*Allah üçün üçüncüsüdür*'[444] diyenler kâfir olmuştur. Bunu söyleyenler 'İkinin üçüncüsüdür' deselerdi, hiç kuşkusuz, doğru söylemiş, yanlışı kaldırmış olurlardı. Hal böyleyken üçüncülerinin Allah'ın olduğu iki kişi (Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir) hakkında ne dersin? Ayette kastedilen Allah'ın onların koruyucusu olmasıdır. Başka bir ifadeyle evlerinden ayrıldıklarında mağarada onları koruyan Allah'tır. İnsanın en çetin hali vatandan ayrılma halidir. Vatanı kadimdeki yokluk olan birinin gurbeti varlıktır. Varlığı gördüğünde ise bu kez vatanına arzu duyar, meskenini görmekle kendinden geçer. Bu itibarla hallerden birisi olan fena, gerçekleri ve işleri anlayana göre, yokluk demektir. Binaenaleyh Allah ehli müşahedeyi ancak varlıktan fani olmak maksadıyla talep etmişlerdir. Buna mukabil bazı kullar (Hakkın) cömertliğini içermesi nedeniyle müşahede halini talep etmişlerdir. Nitekim Hakk'ın menzili tevhiddir. Allah tefrid ortaya çıkabilsin diye müşahede esnasında onların varlıklarını siler ve ifna eder. Bu söylediğimize şahit O'dur. Dilciler (kane kelimesine kevn anlamı vermekle) Allah'ın bulunduğu hal üzere olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, kastettiğimiz tenzih ve teşbihin reddidir.

Bunlardan birisi de yüz doksan dokuzuncu bölümden 'Hal değişmek ve yerleşmek' demektir bahsidir: Hal değişen demektir ve

bütün varlık haldir, bu nedenle bir durumda kalması mümkün değildir. Değişmenin nedeni yaratılmışların talep ettiği ilavelerdir. Bu itibarla iş şe'nlerden ibarettir ve Allah her şeye sürekli 'ol' der, o şey de olur; olduktan sonra başkalaşır, ortaya çıkar, vatanına yerleşir. Bulunduğu yerden ayrılmaya gücü olmadığı gibi vatanından da uzaklaşamaz. Bu durumda -bir gecikme olmaksızın- (var olma zamanından sonraki) ikinci zamanda yokluğa döner. O yaratıcıdır. Şe'nler ise varlığa bütünüyle yorgunluk getirir. Bu nedenle *'Fariğ olduğunda yönel ve ancak Rabbine teveccüh et'*[445] denilmiştir. İnsan fariğ olmuştur ki meşgul olsun! Bir amel de başkası işlensin diye sona ermiştir. Böyle biri yoklukta rahata erer, çünkü istirahat mertebesindedir. *'Rahman her gün bir şe'ndedir.'*[446] Hal böyleyken var olanlar hakkında ne düşünürsün? Yokluğun kötülük olduğunu söyleyen, gerçeği bilmeyendir. Hakkında 'kötülüktür' denilen yokluk ise bir cevherin ve hakikatin (ayn) bulunmayıp onunla nitelenenin dışta var olamayacağı kötülüktür ki o da imkânsız (muhal) demektir. İmkânsız olan her halükarda mutlak kötülük demekken varlıkları içeren yokluk 'imkân yokluğu' demektir. Onlar (Hak tarafından) görülen ve (Hakkı) gören varlıklardır. Bu itibarla onlar yokluk ve varlık halinde gören-görülen hakikatlerdir. Demek ki insanın arzusunun ve meylinin varacağı yer ancak haller olabilir. Buradan da zevk ve halin üstünlüğü tebarüz eder.

Bunlardan birisi de iki yüzüncü bölümden besmele'deki manevi menzilin makamıdır: Mekanet, yani mertebe bir emanettir; hainlik ederek onu zedeleme! Allah emanetin ehline ulaştırılmasını emretmiştir. Emanetin kabulü arızî iken yerine getirilmesi farzdır. Bir emaneti ancak cahil kabul edebilirken onu zorla kabul eden mecbur sayılır. Böyle birinin mazereti makbul olduğu gibi aynı zamanda o zalim ve cahil sayılmaz. İradesiyle emaneti kabul eden ise kendini cebir ve zorlama altına sokmuş, daha önce sahip iken köle haline gelmiş, kurtulmuşken helak ve yok olmak tehlikesine maruz kalmış kişidir. Hz. Peygamber riyaset arzusunun kıyamette pişmanlık olacağını söylemiştir ki kastedilen mecburiyet nedeniyle görevi alan değil, iradeyle alandır. Birine görev verilirse ona yardım edilirken kim görevi talep eder-

se Allah onu göreviyle baş başa bırakır. Görevin mertebesi üstün ve zorlukları çoktur. Bir görev teklif edilirse kabul etme; mecbur kalırsan onu üstlenmen gerekir. Böyle bir durumda verdiğin söze riayet et, onu yerine getir. Binaenaleyh riyasetin mertebesini bilen kişi, görevlendirildiğinde sakınır, çünkü riyaset tehlikelidir; kendini öyle bir görevden koru, onun sonuçlarından sakın!

Bunlardan birisi de iki yüz birinci bölümden 'mekanet (mertebe) emanettir' bahsidir. Mertebenin sahibinde bezginlik ve tembellik bulunur. Bunun nedeni bu görevde hakları gözetmenin zorunluluğudur. Öyle bir görev ise yaratılmışa ağır gelir. Bezginliğe yol açacak işlerden uzak kalmalısın. Bezginlik ise yeniden yaratmayı bilmemekten neşet eder. Demek ki bezgin kişi cahildir. Şu dizeleri bu hususta söyledim:

Tavsiyem odur ki: Bezginle arkadaş olma zinhar!
Deme ki ezel sahibinin niteliğidir

Bu öyle bir iş ki onu bilen,
Hakta illetleri kabul etmeyen kişidir

Onu kim bilir:
Âlemin her an yaratıldığını kabul eden kişi

Bezginlik suretini sana gam olarak verir
Ona karşı tereddütlü ve çekingen olmalısın

Cömertlik bıktırıcı olmaz
Kerim nimetini ihsan ederken tuzak kurar

Mal sahibi olursa dağıtır onu
İflasta senin için bıkkınlık görmem

Bıkkınlık nimette değil
Bıkkınlık iflasta ortaya çıkar benim için

Her cömertlik iflasla gerçekleşir
Cömertlik yoksa onun haline bak

Muhtaç olduğun şeyi sana verirse
Malum cimrilikle nitelenmez

Kerim muhtaç olduğun şeyi verir sana
Onun karşısında utanırım

Gerçek acı, onu tadan bulunmaz
Değişim üzerinde hüküm ve temkin sahibi olandan başka

Bunlardan birisi de iki yüz ikinci bölümden 'Şatahat fethin parçasıdır' bahsidir: Fena makamına eren şatahat söyleyebilir. Böyle bir şatahat ihsanların en büyüklerindendir. Bununla beraber dinleyici gerçeği karıştırabilir ve uzlaştırıcı bir yön ve yorum bulamaz. Dinleyende ortaya çıkan bu karıştırma nedeniyle bazı insanlar şatahatı kötülüğün önlenmesi maksadıyla (*sedd-i zerai*) eksiklik saymıştır. Başka bir ifadeyle yaratılmışa nispetle şeriatın caiz saymadığı kötü sözlerden sayılmıştır. Kim (başkaları için şatahata yol açan) fetihte temkin sahibi olur ve şatahat söylemediğini bilirse, ondan herhangi bir tarzda şatahat görülmez. Böyle birinden şatahat duyulmazken salik ve erende durumu belli olan zayıf bir haldekinden şatahat duyulabilir. Kuvvet ve temkin sahibi kişinin bir emri yerine getirmek üzere ne söylediğine bakınız! 'Ben Âdemoğlunun efendisiyim, övünme yok!' Hz. Peygamber'in edebine bakınız. Hz. Peygamber babası Âdem'in karşısında nasıl saygılı davranmış, kardeşlerinden başka birisini zikretmemiştir. Edepli insan Hz. Peygamber'in ahlakına göre davranandır, çünkü onu terbiye eden Rabbiydi. Hak bir insana edep öğretirse, hakka'l-yakîn elde ettiği bilgiye göre, her insanı kendi menziline yerleştirir.

Bunlardan bir tanesi de iki yüz üçüncü bölümden 'Müjdeci -aksak değil- kuvvetlidir' bahsidir: İlk gelen haberci ve müjdeci arda kalır, çünkü onunla bilgiye ulaşırsın. Kuvvetli olan, birinci safta olmak üzere, öne çıkar. el-Evvel diye isimlendirilen birinci safta olmayı arzulamıştır ve ulvilik sahibi olduğu için bu konuda hüküm sahibi olmuştur. Aksak olan tartışmacıyı uzaklaştırır. Bu getirdiği haberler nedeniyle işin başında bilgi demektir. Bu bilginin geldiği kimse de getirilen şeyi öğrenmek için ona soru sorar. Hz. Musa'nın müjdecisi dağ, Hz. İbra-

him'inki kaybolan ışıktı. O kayboluşun ardından Hak zuhur ederken dağın parçalanışını ise bayılma hali takip etmiştir. Hz. Musa'yı bayıltan yalçın bir dağı parçalayan şeyin aynıydı. Hz. Musa bayılmanın ardından ayılmıştı. Bunun nedeni üzerinde kalmış olan peygamberlik göreviydi. Bununla birlikte insan, bilhassa ebdal'dan (bedeller) ise dağdan güçlüdür. Bu durum Hz. Peygamber'in Allah'tan aktarmış olduğu kutsi bir hadiste belirtilir. Fakat sırlı kitabında belirtildiğine göre, 'göklerin ve yerin yaratılışı insanın yaratılışından üstündür ve insanların çoğu bunu bilmez'. Yerdeki dağlar da bu söz kapsamındadır. Bunu kabul et, selamete er, gerçeği anla, gizleme!

Bunlardan birisi de iki yüz dördüncü bölümden direnmenin gidiş demek olmasıdır: O'na gidiş kendisinden ve kendisine doğru yönelmektir. Önünde bulunurken sana emir verenin katından ayrılmış değilsin ki O'ndan bir şey isteyesin! Binaenaleyh Hak her varlıkta görülen, her var olanda görendir. Bu itibarla Allah gören-görülendir, çünkü varlığın ta kendisi O'dur! O'nu bilen (Hz. Peygamber) isimlendirmiş, fakat kendisini nitelememiştir! Bu itibarla içermiş olduğu bir takım zararlar nedeniyle ayetlerde sıfat kelimesi zikredilmemiştir. Bakınız! Allah'ı vasıf sahibi kılan ve niteleyen kimse ne demektedir? 'Hak şu nitelikte olmasa eksik kalır!' Hâlbuki Hakkı niteleyen ve tavsif eden insan, zatın kemali vasfa bağlı olduğunda O'nun hakkında mutlak bir eksiklikle hüküm verdiğini anlayamamıştır! Kemali zatı gereği olmayan biri akla göre sıfatlara muhtaç iken sıfatları da kendisi değildir. Bu itibarla 'sıfat O'nun varlığıdır' diyen cahilin tekidir. *'Nereye gidiyorsunuz? Bu ancak âlemler için bir öğüttür.'*[447] *'Dilerse sizi giderir.'*[448] Burada insanlara hitap eder. Allah kendilerini suretten surete sokarak götürmüştür.

Bunlardan birisi de iki yüz beşinci bölümden 'Nefes vermek ve rahatlatmak takdistir' bahsidir. *'Karardığında geceye, aydınlandığında sabaha yemin olsun ki!'*[449] Nefes Rahman'ın yardımcısıdır ve onun yardımında eksiklik yoktur. Kendisine güvenilen yardımcı Yemen cihetinden gelendir. Hz. Peygamber'e meyil ve şefkat içerdiği için saba rüzgârıyla yardım edilmiştir ki, o da insandaki nefes mesabesindedir.

Bu nedenle rivayetlerde nefes-i Rahmanî'nin Ensar'a işaret ettiği söylenmiştir. Sevgiliye dönük rüzgârlar sıkıntıları kaldırır, açar. Bu nedenle de nefes vermek, (Hakkı eksiklikten tenzih etmek anlamındaki) takdis demekken aynı zamanda -o da yakın işlerden olduğu için- sıkıntıyı da içerir. Gayelerin farklılığı ve kalplerdeki hastalık nedeniyle hakikat bunu gerektirir. Bir kavmin musibeti başka bir kavim hakkında fayda olabilir. Buna eklenen her iş fazlalık iken fazlayı ancak bir bilebilir. Bu itibarla çokluğun birliği fazla ve ilave vasıtasıyla bilinebilir, çünkü onun kendisi birdir.

Bunlardan birisi de iki yüz altıncı bölümden 'Israr ve kararlılıktaki sırlar' bahsidir: Israr yerleşmek ve ikamet demekken sırlar da kıyamete kadar gizlidir. Başkalarının varlığı olmasaydı sırlar olmazdı. Bu itibarla sır seninle Allah arasında bulunan şey demek iken daha gizli olan ise varlığı senden perdelenmiş olandır. Binaenaleyh daha gizliyi bir olan Allah bilirken sırrı ilave zaid olan bilebilir. Zaid, yani ilave, bildirmek demektir ve bunun için gizlilik derecesini yitirmiştir. Sır ancak ısrar edene verilebilir, çünkü o sabit sevgi anlamındaki meveddet haline yerleşmiştir, sözünü yerine getirir, vaadinde doğru söyler, şimdiki zamanda -ki zamanın hakikati demektir- bulunduğu için önce ve sonra onun gözünde eşitlenir. Tevhid ehlinin inandığı en garip işlerden birisi Allah'ın el-Karib ve el-Baid diye nitelenmesidir. Allah uzak olana yakın, yakın olandan uzakken bütün kullara da şah damarından daha yakındır. Yine de insana 'doldun mu?' diye sorulunca o da 'daha var mı?' diye sorar. Kastedilen tabiatının cehennemidir. Onu bu cehennemden Hakkın şeriatı korur.

Bunlardan birisi de iki yüz yedinci bölümden 'İttisal rical (Allah adamları) makamlarından değildir' bahsidir:

Ayrılıktan dem vuran her vuslat
Rical makamı olamaz

Başka bir dizede şunu dedik:

Biri çift yapan kim?
Başkalar vasıtasıyla kemali ispat eden

Zatında kâmil olmayan
Noksanlıktan kurtulamaz

Başkası nedeniyle kemale eren kimdir?
Zatı gölgelere benzeyen biri

Gölge her daim ışığa muhtaç
Bir de kesif cisme

Cisim nerededir ki görülebilsin!
Böyle bir şey imkânsız

Söylediğim sözden ibret al!
Misal vermek üzere söyledim

Hüccet ehlinin bildiği her bilgi
Söze ve dile gelecek değildir

Vuslata eren yabancıyken onu kabul eden ise ahmaktır. Nazil olmuş kitap benzerliği reddederken ameller de niyetlere göredir. Herhangi bir nalsa ilgili önce maksada bakmalısın.

Bunlardan birisi de iki yüz sekizinci bölümden 'İcmaldeki tafsil güzelliktir' bahsidir: Kendisiyle senin arana ayrım ve fasıl koyan, hem senin hem de kendisinin varlığını ispat etmiş ve olumlamış demektir. Bakınız! Allah senin varlığını ispat etmiş, 'Ben onun kendisiyle duyduğu kulağıyım' ifadesiyle de kendi varlığını senden ayırmıştır. Dikkat edersen, anlarsın! Allah kutsi hadiste zamiri -sana delil olsun diye- sana irca ederken seni olumlamış, varlığını ispat etmiştir. Bu meyanda ittihad fikrini ilhad ehli dile getirebilirken hululü kabul edenler de tafsil ehlidir. Onlar yerleşeni (Hak) ve mahalli (kul) kabul etmiş, haramı ve helali belirlemiş kimselerdir. Her kim ayrıştırıp tafsil ederse, ne güzel bir iş yapmış, kim birleştirir ve vuslattan söz ederse kendisinin ayrı olduğu hakkında şahitlik etmiştir. Çünkü hiçbir şey kendi kendine vasıl olamaz ve eremez, hiçbir şey kendisiyle birleşemez. Fa-

kat şeylerden söz edilirse veya parçalardan oluşan bir şeyden söz edilirse, durum farklıdır! Bir'de bölünme nasıl olabilir ki? O'na ilave bir şey yoktur. Demek ki ayırım vuslat ehli adına olabilir.

Bunlardan birisi de iki yüz dokuzuncu bölümden 'Kimi razı edersen onu değiştirmiş olursun' bahsidir: *'Ey yeryüzü suyunu çek, ey gök suyunu tut!'*[450] Su çekilmiş, yağmurlar yükselmiş, hüküm verilmiş, kurtuluşta sır ortaya çıkmış, gök suyunu tutup güneş ortaya çıkınca Nuh'un gemisi Cudi dağına oturmuştur. Bu sayede vaat edilmiş güne kadar baba ile oğul hakkında varlık kelimesi tamamlanmıştır. Asıl kesilmiş olsaydı nesil de kesilmiş olurdu. Bir araya gelmek ve kavuşmak, tenasülün sebebidir: Kavuşma nikâhlı olursa, doğan kişi tertemiz ruhlarla beraber olurken zinadan meydana gelirse doğan kişi varlığıyla salahın amaçlandığı kimselerden biridir. Bununla birlikte hepsi de gayb ve şahadet âleminde O'nun kullarıdır. Binaenaleyh herkes namazını ve tespihini bilmişken biz her şeyin tespihini anlamayız. Fakat ben her varlığın her durumda O'nun hamdini tespih ettiğine iman ederim.

Bunlardan birisi de iki yüz onuncu bölümden 'Güzel ahlakla bezenmek velayet ehlinin niteliğidir' bahsidir: Güzel ahlakla ahlaklanmak soyluluğa işaret eder. Güzel ahlakla bezenmek günülü olarak yerine getirilir, yüz çeviren ve sırtını dönen bu niteliğe sahip olamaz. Güzel ahlaka tahsis edilmek ahlakın sahihliğine ve doğruluğuna delil iken sıfatlarda ortaklık zatların farklılığına delil teşkil eder. Sıfatlardaki ortaklık vasıtasıyla el-Melik ve mülk öğrenilirken şirk iftirası da böylece ortadan kalkar. Allah hakkında tevhid ve birlik, O'nun ilah olması bakımından söz konusudur, yoksa isimleri bakımından bir değildir! İsimler kullara ait iken onlara îma etmek tahakkuku ortaya çıkartır; tahakkuk ise tahalluk, yani ahlaklanmak derken kastedilendir. Kur'an-ı Kerim'de Allah asil peygamberinden söz ederken *'Müminlere karşı raûf ve rahimdir'*[451] derken kendisi hakkında da kadim kelamında *'Allah size karşı Raûf ve Rahim'dir'*[452] der. Allah bize kendisini bizim niteliklerimizle nitelediğini bildirmiştir: Hiç kuşkusuz buna kabiliyetimiz olmasaydı, Allah bunu bildirmezdi. O'nun verdiği

haber doğru, sözü de haktır. Niteliklerdeki böyle bir ortaklık sayesinde malik olmak gerçekleşirken varlıktaki her zerrenin bundan bir payı ve nasibi vardır.

Bunlardan birisi de iki yüz on birinci bölümden 'Oturak (menissa) nassı bilenindir' bahsidir: Yaratılmışlar Hakkın tecelli ettiği yerlerdir. Kime baktığını bilmen gerektiği gibi kimin baktığını da öğrenmen gerekir. O'nun varlığına O'nun gözüyle bakarken (O'ndan) uzaklıktan sakınmalısın! O'nun gözünden başka bir gözle bakarsan hiç kuşkusuz büyük bir uzaklığa maruz kalırsın. Onun uzaklığı fasıl ve vasl demektir. Bu nedenle Allah'a delil ancak Allah'tır ve şarihler bunu böyle ifade etmişlerdir (Allah'a delil Allah'tır). Bu durum beyazlık ile siyahlık arasındaki grilik veya âdet ile hayız arasındaki temizlik gibi zıtlardandır. Oturaklar gelinlere ve hükümdarlara mahsustur. Bunlar vasıtasıyla hükümdarlar ve sahipler ile köleler ayırt edilir. Nazmu's-sülûk, sülûkta; yorgunluk ve rahat, güneşin batımında; meyil de zulüm ve adalette ortaya çıkar.

Bunlardan birisi de iki yüz on ikinci bölümden 'Tek kalmak (derin sevgi anlamındaki) meveddet ehline mahsustur' bahsidir: Sevgiliyle baş başa kalmak talep edilen bir iş iken O'nunla tek olmak genişlikten darlığa çıkmaktır. Bu yalnızlıkla sadece muhabbet ve meveddet ehli sevinebilirken sevgiliyle birleşmiş kişi yalnız ve tek değildir.

Onun ruhu benim ruhum, benim ruhum onun ruhu
O dilerse ben de dilerim, ben dilersem o diler

Sevenler arasında irade birliği varken varlıkları ayrıdır. Bu itibarla iş bire doğru gider. Tahkik ehline göre iş, sâdık ve sıdk arasındadır. İki arkadaş birbirinden farklıdır, çünkü onlar benzerdir ve benzerler birbirlerinin zıddıdır; bir zıt ötekini uzaklaştırır, dolayısıyla çatışma yoktur. Fas şehrinde inayete mazhar olup marifette derinleşmiş bir şeyhin huzuruna girmiştim. Bana bu meseleyi açıklayarak şöyle demişti: 'Karıştırmaktan sakın!'

Bunlardan birisi de iki yüz on üçüncü bölümden 'İlleti kabul eden millet (din) ehli değildir' bahsidir: Din ehline göre Hak bizim illetimiz değildir: O vardı, biz yoktuk! Hal böyleyken Hak neye illet olacak ki? İllet malulden ve delil medlulden ayrılamaz. Delil medlulden ayrılsaydı delil olamayacağı gibi öteki misalde de illet olamazdı. (İllet ile hastalık arasındaki ilişkiye mukabil) şifa ezeldeki illetin hükümlerindendir. İllet fikrini benimseyenler, delillerin hükmünü ve verisini bilmeyenler iken aynı zamanda şart ve şartlıyı bilmede birbirine bağlı kesin hükmü bilmeyen kimselerdir. Bu yolda tahkik ehlinin itimat ettiği görüş budur. Binaenaleyh illet fikrini benimsemek, delilin açıklığıyla, malul bir hüküm iken Hakkın kullarındaki hükümleri illetli değildir. Himmetlerin maksadı ve arzuladığı Hak'tır. Herhangi birisi O'ndan başka birini arzulamış olsaydı, Hakkın 'ilah' olması söz konusu olmazdı. Hâlbuki O'nun ilah olduğu sabittir ve O'ndan başkası maksat olamaz. Aynı zamanda Allah kullarından bir takım hususları talep etmiş ve istemiştir. Allah dünyayı ve ahireti isterken biz sadece dünyayı arzularız!

Bunlardan birisi de iki yüz on dördüncü bölümden 'Öfkelendirilen sıkıntıya düşer ve daralır; kendisiyle hasımlaşılan da delil getirir' bahsidir: Kış ve yaz cehennemin öfkeli nefesinden ortaya çıkıp sonra birbirlerini yerler. Allah cehennemi bize dünya hayatında 'borç' olarak verir. Bu itibarla mümin cehennemin sıcaklık ve soğukluğundan kıyamette ateş ile arasında engel teşkil edecek bir perde elde eder. Başka bir ifadeyle Allah'ın onu borç olarak verdiği kişi -cehennemin karşısında hareketsiz kalması nedeniyle- sırattan mutluluk ve nimet yerine intikal eder. Cehennemin ateşi müminin nuruna karşı koyamaz. O adil ve egemen şahittir. Hz. Âdem Hz. Musa'ya karşı delil getirirken kaza ve kader bahsine dönmüştür. Bilgili ve edepli insanların tartışması kaza ve hükümleri ispat eder. Onlar kazaya inanır, gerçekleşen işlere göre kendilerini hesaba çekerler, gelecek olanın gecikmesinden korkar, korunmak ister ve Allah'tan yardım dilerler.

Bunlardan birisi de iki yüz on beşinci bölümden 'Müşahede bir güçlüktür' bahsidir: Müşahede şahidin görmesi demektir, ilave bir

durum değildir! Böylece müşahede ehlinden fayda düşmüştür. İnanılan her surette görmeyi talep etmen gerekirken aynı zamanda gelen her ifadeye inanman gerekir. *'Ey iman edenler! Allah'a ve peygamberine iman edin, peygambere indirdiği kitaba, ondan önce indirdiği kitaba da iman ediniz.'*[453] Başında ve sonunda emir ve iş Allah'a aittir. Müşahede eden dünyada sürekli güçlük çekerken ahirette Rabbinin önünde, getirmiş olduğu amel kendisine iade edilir. Bu durumda tecelli ederken Allah'ı inkâr ederken, yaklaşmasında da kendisini tanımaz, O'dan O'na sığınır; hâlbuki O'ndan aldığının farkında değildir. Allah bizi böyle bir bilgisizlikten korusun, başkaları kendisini tanımazken şe'nlerini ve hallerini bilip suretten surete girmesini temyiz edebilenlerden eylesin.

Bunlardan birisi de iki yüz on altıncı bölümden 'Mükaşefe nitelenmiştir' bahsidir: Keşif sahibi olan bilir, nitelenen durur ve vakfe eder! Müşahede taklit demekken keşif mutlak bilgi demektir. Bir inanç sahibi olan inandığını müşahede ederken bilen kişi de bilginin kaynağını ve geliş yolunu öğrenir. Bu itibarla (bilgide) geliş ve ortaya çıkış, yani vürûd ve masdarı bilmek, müşahede ehlinin niteliği değildir. O bilgi resûl, nebi ve veliler gibi alimlere mahsus bir ilimdir. Keşif olmasaydı veli, şeriat getiren peygamberin makamını bilemezdi; bununla beraber peygamberin niçin üst makama tahsis edildiği hakkında zevk ve bilgi yoktur. İman etmiş olmaktan o ciheti bilmek lazım gelmeyeceği gibi kuşku da lazım gelmez. Bu üstünlük yönü hakkında bilgi bulunmadığı gibi ilâhî üstünlük naslarda yer almış ve sabit olmuştur. Vahiylerde Allah'ın eliyle yarattığı sabittir. Allah keşfeden iken sen mükaşefe edensin. Allah'a ait olan amel iken sana düşen taammül, yani ameli kazanmaktır. Netice vermeyecek bir işte çalışma, arzulanmayacak bir işi arzulama! Bilen ve bir araya getiren olmalısın.

Bunlardan birisi de iki yüz on yedinci bölümden 'Levaih (parıltılar) ihsan ve vergidir' bahsidir: Gayesi hakkında bir şimşeğin kendisine göründüğü kişi hiç kuşkusuz şimşeğin ışığıyla tüm yönleri ve yolları görür. Böyle bir insan nasıl tasarruf edeceğini ve kimi tanıyacağını da bilir; dilerse tasarruf eder, dilerse tasarruf etmez! Bununla birlikte

tasarruf edenler arzu ve umut sahipleridir. Onlar her işi arzular, her yöne yönelen ihsan, zerafet, adap ve melahet ehli kimselerdir. Hz. Peygamber ihsan sahiplerini övmüş, iyilik, rahmet ve başkalarına şefkat duygusu taşıması nedeniyle ihsan sahiplerini en kıymetli insanlar saymıştır. Özellikle muhtaç, yoksul ve arzuların köle kıldığı kimselere karşı şefkat sahibidirler. Levaih el-Maruf'tan ortaya çıkan keşiflerdir. Allah'ın dilediği kullarına tahsis etmiş olduğu bu keşifler, en yüce hibelerdir. Onlar bilgisizliğin örtmüş olduğu faydalı ilimleri korkan kimselere ulaştırırlar.

Bunlardan birisi de iki yüz on sekizinci bölümden 'Telvin temkindir' bahsidir: Telvin yaratılmışın özelliğidir. Bu itibarla onların varlık suretlerinde başkalaşma ve değişmeleri Hakkın yaratılış âlemindeki eserleridir. Telvin yeniden yaratmaktır ve dolayısıyla sürekli artış içindedir. Bu itibarla telvin (varlıktaki) temkinin varlığına açık bir delildir. Rahman suresinde '*Her gün bir iştedir*'[454] denilir. Şe'nler sınırlı değildir ve aynı zamanda onlar belirlenemezler. Ayette geçen günün miktarı da nefestir. Nefesi getiren sabah vaktini (teneffüs eden sabaha yemin olsun ki ayetine telmih) ve onun neyi soluduğunu gözetmelisin; karardığında da geceden sakınmalısın; karıştıran o vakitte karıştırır! Gecenin son üçte birlik bölümünde hareketin varlığı nedeniyle bereket vardır. Hareket tekvin, o da telvin demektir. Sükûn esnasında 'ol, der ve o da olur' gerçekleşmez. Bununla beraber gece ve gündüzde 'sakin olan her şey O'na aittir'. Ayetin tasavvufi ve Bâtınî yorumu ne kadar güzeldir! Burada gerçekleşen hareket başkaların (varlıktaki) ortaklığıdır. Bu itibarla iddia bir harekettir ve demektir ve onlar helak olucudur. Sükûn, yani durağanlık ise selb ve olumsuzlamadır. O da yakınlık ve başkalaşmadır. Bu nedenle telvin hareketlerle meydana gelir ve bu nedenle bütün bereketleri içerir. Ayetteki 'her gün' kısmını ayırarak ayeti okuyan ve araya fasıla koyanın okuyuşuna kulak asma! Söylenenle ahlaklanan kişi hakka'l-yakîn idrak etmiş demektir.

Bunlardan birisi de iki yüz on dokuzuncu bölümden 'Gayret hayrettir' bahsidir: Gayret eden hayrete düşer. Gayret bir misafir iken sahibi özlem ve şevkle nitelenen kimsedir. Kim üst yönü anlarsa, o

kişi kuşku sahibidir. Şevk ve özlem kavuşmayla dinerken iştiyak kavuşmayla artar ve pekişir. Gayret onun niteliğidir ve başkasından düşmüştür. Başkasının var olmadığını bilen gayret (kıskançlık) özelliğiyle nitelenmez ve gayreti hayret saymaz. Hayrete düşen nasıl gayret sahibi olabilir ki? Başkanın varlığına inanmakla birlikte hayret sahibinin ayağı sabit olmaz. Gayret sayesinde tanımlar sabit olur, onun sayesinde engelleme gerçekleşir. Allah'a karşı gayret sahibi olan kişi O'nu bilmeyendir. O hakkmda gayret edilemeyen el-Gayur'dur, çünkü O'nu sınırlamak imkânsız olduğu kadar O'nun yanında sabit durulamaz. Allah hakkmda gayret O'nu sınırlamak, O'nu sınırlamak ise kendisini zıddı veya ortağıyla bir saymak demektir. Allah gayreti nedeniyle taşkınlıkları yasaklamıştır. Artık bunu kabul et ve tartışmaya girme!

Bunlardan birisi de iki yüz yirminci bölümden 'Zarara maruz kalsa bile hür hürdür; zararda yürüse bile köle köledir' bahsidir: Varlıkta mutlak anlamda hür biri yoktur. Başka bir ifadeyle herkes köledir. Hakları talep etmekle sınırlanan kişi yaratılmış, fakat özel bir yönle yaratılmıştır. Nitekim naslar bunu beyan eder. Hadiste 'Siz bıkıncaya kadar Allah bıkmaz' denilir. Dilerseniz yola çıkınız, dilerseniz gözünüz korksun! Allah kendisini sizinle akit ve söz altına girmekle sınırlamış, ardından da *'Sizinle yaptığım ahde uyunuz'*[455] demiştir. Burada ibarenin bozmuş olduğu bir işaret vardır: Kulluk bizim için gerçek iken yol bize hürriyet vermez. Taleple birlikte hürriyet nerede olabilir ki? Gerçek mahrum edepten (hür olduğunu iddia etmekle) mahrum kalan kimsedir! Hür olduğu söylenen kişi zarara maruz kalmadan öfkelenmez. Eziyet görmekle nitelenen birinin hükmü beslenenin hükmüyle birdir. Bir kimseye övgü ve medih sevimli gelirse, hiç kuşkusuz, üzerinde bulunduğu durumu bize bildirmiş demektir. 'Allah Dehir'dir' diyen kimse nehri yarılamış demektir. Bununla beraber şeriatın beyan ettiği Dehr'in zaman olduğuna inanan kimse iman ehli olmadığı gibi eman sahibi de değildir.

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi birinci bölümden kesif olanın latifleştirilmesi bahsidir: Latifleşen bâtılın mertebesinden Hakkın mer-

tebesine Hak vasıtasıyla ilhak olur ve katılır. Kesif ve ışık olmasaydı gölge var olmazdı; hâlbuki gölge var olmuş, benzer benzerden ayrışmış, benzeşme kalkmıştır. Işığın kendisine benzemiş olduğu niteliklere bakmalısın! Gölge zatın suretindedir ve gölgenin benzerliği şekil ve misil benzerliğidir. Gölgeye bakan kimse, hareket ve durağanlıkta gölgenin hükmünün asıldan ortaya çıktığını anlar. Bu itibarla gölge sahibinin hareketiyle hareket eder, hareket ettirmesiyle değil! Çünkü gölge kendi yolunda hareket ettirilmeyi kabul etmez. Işıklar çoğaldığında, gölgelerin suretleri çoğalır, 'başkalar'ın (ağyar) varlığı ortaya çıkar. Her ışığın bir cisimden kaynaklanan bir gölgesi vardır, dışta hadiseyi böyle görürsün. Cisim kalınlaştıkça gölge ortaya çıkar ve tahakkuk eder; bütün yağmurların aslı çiselemedir. Işık kesif cisme yaklaştıkça gölge büyür ve artık misil ortaya çıkmazken uzaklaştıkça küçülür ve değersizleşir.

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi ikinci bölümden perde ehli için kapıların açılması bahsidir: Körlük bir perdedir, çünkü kapının açılmasının faydasıdır. Kapılar ancak perde bulunduğunda açılır. Bu durumda kapıların açılması fayda verdiği gibi sabah aydınlanır. Allah'tan başka açan yoktur 'La-fâtihe illellah!'. Kapıları açmada O'ndan başkasına itimat etmemelisin. Korku kapının ardında bulunan kimseyle ilgiliyken kapı da sebeplerden biridir. Bazen kapı azap vermek üzere açılır, bazen semavi bir bereket getirmek üzere açılır. Böyle olunca ondan tat elde edilir. Kapı birdir, ilave bir şey değildir. '*Onlara gökten bir kapı açsaydık oradan yükselirler; bizim gözlerimiz kör oldu, daha doğrusu, biz sihirlendik derler.*'[456] Körlük göğüslerdeki kalplerin körlüğüdür ve sudur, yani kaynakla ilgilidir. Gelişe bakarsak, o, görünen ve görendir. Kim dünya hayatında kör ise ahirette kördür. 'Haddi aşmadı' diyen haksızlık yapmamış ve yanlış söylememiştir. Bugün nasılsak yarın da öyle olacağız. Bu ifade -Abdulvahid değil- Abdülferd (el-Ferd'in kulu) diye isimlendirilen zahid ve arifin sözüdür.

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi üçüncü bölümden imamlığın bir alamet olması bahsidir: İmamlık bir alamet iken yokluk ile selamet arasındaki berzahtır. Adil olan ganimet elde ederken zalim olan kurtu-

luşa eremez. Adil davranan kurtulur ve adil davranan ümit üzeredir. Biat eden ulaşılmaz bir nimettedir. Ona ulaşılamayacağı gibi kendisine güç de yetirilemez. Böyle biri yardım edilen ve sur üzerinde durandır. Korumasız olunca yardım ister, istediğinde yardım görür veya başarısızlığa uğrar. O sürekli otoritesindedir ve başarısız olmasına imkân yoktur. Hak ile kaim olan konuşurken doğru söylerken otoritesi kılıca bağlı olan -adil davransa bile- korkutucudur, çünkü onun iktidar ilkesi malül, dolayısıyla kendisi de başarısızdır. Çekilmiş bir kılıçla ancak Hz. Peygamber iktidar kurabilir. İnsanları korkutarak rahatlama! Heyhat ki heyhat! Bozuk bir ilke bütün faydaları ortadan kaldırır. Ölçülü kişi kuralcıyken zalim hüküm dayatandır. Öne geçen ise onları geçer ve önceliği elde eder. Mutlu olan uzaklaştırılmaz.

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi dördüncü bölümden harabe eserlerin ve kalıntıların yaşayanların izleri olduğu bahsidir: Ahbabın ve dostların en güzel yurda göçmesiyle birlikte mekânlar boşalmış, izler kaybolmuş gitmiştir. Dostlar el-Vahib'in komşuluğunu ve yakınlığını takip etmiş, onu izlemişlerdir. Güçlüklere göğüs geren âşık geride kalmış, alaka ve ilgilerini kesip engelleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Nefesler mahallinde ve karışıklık hapsinde bulunduğu sürece, kendisinden ayrıldığı her engelden sonra güzel bir koku önüne çıkar. el-Celil onu yolculuğa çağırdığında lamba yanar ve davete gelir. Böylece o lambanın ışığıyla daha önce örtülü perde ortaya çıkar, sevenlere katılır. Ona 'Bu senin ikramındır, ihsan et veya elinde tut, hesaba çekilmeyeceksin' denilir. Sevgiliye kavuşan kişi maksadına ermiştir. Böyle biri '...den'den kurtulmuş ve Allah'a iltica etmiş, diyar sakiniyle dolmuş, onun imkânı vücuba ve zorunluluğa katılmış, seven ile sevilen geride kalmış, talep eden ve talep edilen kalkmıştır.

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi beşinci bölümden 'Kabzeden arızdır' bahsidir: Gerçekte mülkten bir şey çıkıp da o şey hakkında 'kabz edilmiştir' hükmü verilmemiştir. Böyle bir hüküm ancak farazi olarak verilebilir. Gökler ve yeryüzü Allah'ın kabzasındayken onlarda bulunanlar da O'nun kabzasındadır. Bu itibarla her ikisi de -apaçık delille- Allah'ın kabzasındadır. Onlarda fiiller tasarruf ederken geçmiş,

gelecek ve şimdiki zamanla sınırlanmazlar. Aksine Allah -geçici ve arızî bir hükümle olmaksızın- kabzedenin ta kendisidir. Hiçbir şey O'nun fiilinin dışında değildir, her şey O'nunla, O'na doğru ve O'ndandır. Dürmek toparlamak demektir de bu babdandır. Zenginliği meydana getirene (zengin denilir). En zengin bir insan bile olsa zenginliği süreli olana zengin denmez. Burada karıştırma ortaya çıkar. Allah müstağnidir. O'na borç veren ise arzulara ulaşmıştır. Israrı bırak, o muhtaç değildir. Sen Allah'ın hazinelerinden birisin. Hiçbir şey O'nun madeninden dışarı çıkmamıştır. Allah ancak mertebesinin hakikatinin gereğine göre kendi hazinesinden verir. Gerçeği anlarsan, sen de ecri ve sevabı elde etmiş olursun.

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi altıncı bölümden 'Bast eden ölçülü davranmıştır' bahsidir: Adil olan ve ölçülü davranan, esasların ve ilkelerin verdiği bilgiye göre, adil olmada birdir. Her birisi meyledici, dolayısıyla adildir (adalet meyil demektir). Bu nedenle ölçülü davranan ayette zalim diye isimlendirilmiş, adilden başka olmamıştır. Nitelik aynı olduğu halde faydadan nasıl mahrum kalmıştır? Allah iki yolu kendisine gösterdiğinde, iki göz sahibi için sabah ve aydınlık ortaya çıkmış, mükellef ortaya yerleştirilmiş, bir kısmı adil, bir kısmı daha adil olmuştur. Bu itibarla adil sağ yönü alıp yücelere doğru yükselmişken daha az adil olan ise sol ciheti takip ederek siccîn'e yuvarlanmıştır. Herkes kendi yoluna göre adil davranmış, herkesin yolu, kendi incelemesinin ve tahkikinin hükmünün dışına çıkmamıştır. Binaenaleyh yol bedbahtlığa veya mutluluğa (şekavet ve saadet) yönlendirici ve ulaştırıcıdır. Yolu öğren, arkadaşı seç ki, şiddetli azaptan kurtul!

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi yedinci bölümden fenada fenanın sırrıdır: Arabın en cömerdi verebilecek bir şeyi varken özrünün tesir etmediği kimsedir. Vereceği bir şeyi yoksa mazurdur. Dilenciler hediye ve ihsan sahiplerini ziyaret eder. Cimrinin kapısı kapalıyken cömerdin cömertliği kayıtsızdır. Cömert cömertlikte fena haline ererse, onun bu durumu vecd ve vücûd sahibi olduğuna delildir. Her isteyene vermeyen bir cömerdin cimri olduğunu söylememelisin! Hayırhah bir cömerdin vermemesi de bir vermek iken cahilin gerçeği

keşfi perdedir. Bilgili insana göre cömerdin bir şey vermesi nimet, vermemesi ise hikmetten kaynaklanır. Binaenaleyh cömert ve kerem sahibi suçlanmamalıdır! Cömertlik yaparken fena haline eren birisi 'fani' olmakla nasıl cimri diye suçlanabilir ki? Öyle bir insan kavuşmaya iman etmişse verdiğini ancak beka hazinesinde saklar. Malını hazineden başka bir hazineye taşıyan kişiye cömertlikteki mertebesi ve üstün himmeti nedeniyle nasıl (cimri) denilebilir ki? Onun malından sakladığı kısım, bakî hazinede biriktirilmiştir. Bu itibarla el-Kadim'den başka cömert ve kerim yoktur!

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi sekizinci bölümden 'Baki olan mülaki olur' bahsidir: Kerem nedeniyle mertebem yüceldi ve övgüden başka bir şey olmasa bile hiçbir şey hazinemin dışında kalmadı. Binaenaleyh ne almak ne satmak vardır. Tacir hakkında söylenecek olan onun iyi veya kötü olduğudur. O cömertlikle de nitelenemez. Varlıkta herkes bir tacirdir, anlayan bunu anlamalıdır! Hiçbir şey Allah'a övülmekten daha sevimli gelmezken Allah ancak ihsanları nedeniyle övülür. Bu itibarla el-Kerim Hak övüldüğü şeye göre zatına ikramda bulunmuştur. Başka bir ifadeyle kendi sıfatlarından kendi zatına ikram ederken başkası (âlem) dolaylı ve netice olarak bu cömertlikten yararlanır. Cömert kişi başkasının rahatı ve faydası için çalıştığını iddia ederse, bu durum vermek ve vermemekteki halini bilmemesinden kaynaklanır (cömertlik, cömerde dönen bir faydadır). Cömertlik yapıp da bu nedenle insanlara karşı üstünlüğü olduğunu düşünen hiçbir kimse 'cömert' değildir. Minnet ve başa kakmak ihsanı ortadan kaldırırken başa kakarak vermek bir eziyettir, bunu bilmelisin!

Bunlardan birisi de iki yüz yirmi dokuzuncu bölümden 'Toplayan ve cem' eden geniş olandır' bahsidir: Toplayan ve cem' edende genişlik bulunmasaydı, herkesin görüşüne göre, toplayan ve cem' eden olamazdı. Müminin kalbi en genişi kendinde barındırır. Kalbin genişliği kendi ölçüsüne göre ortaya çıkarken onun genişliği de nurları ölçüsündedir. Gözler nurların açtığı ve keşfettirdiği şeyler üzerinde dolaşır ve onları görürken mutluluk da bu nurlarla ortaya çıkan keşfe göre gerçekleşir. '*Allah göklerin ve yerin nurudur.*'[457] Bu nur yüksekliği

ve aşağıyı kuşatmışken keskin göz sahibi o nur vasıtasıyla dilediklerini idrak eder. Bu nedenle hâdis olanın iradesi sınırlıyken dairesi de dar ve küçülmüştür. Bakınız! Bir hadiste cennet nimetlerinden söz edilirken yaratılmışın sınırlılığına telmih yapılarak 'Hiçbir gözün görmediği ve kulağın duymadığı, beşerin kalbine gelmeyen' denilmiştir. Orası sınırlı cennet olduğu gibi içindeki varlıklar da sınırlıdır. Hal böyleyken sınırlanamayan ve tahsis edilemeyen Allah hakkında ne düşünürsün? O'nun emri ve işi nasıl zapt edilebilir? Veya mekânı başka bir mekândan nasıl ayırt edilebilir? Hakkın var olduğu bilinse bile, O'nu bilmek (iddiası) cehalet demektir.

Bunlardan birisi de iki yüz otuzuncu bölümden 'Tarık (yıldız) ayrıştırıcıdır' bahsidir: Tarık ulaşmayı arzulayarak geceleyin gelen demekken (başka bir yıldız olan) Sâid hem gündüz ve hem geceleyin gelir. Onları bir araya getirmek üzere isimleriyle tefe'ül yapılır. Bu maksatla gündüz oruçla ve gece ibadetle geçirilir. Diğerlerinin dışında bu ikisinin zikredilmiş olması onlarda bulunan hayır ve iyiliktir. '*Ey örtülere bürünen! Gecenin bir kısmında kalk*'[458] başka bir ayette '*Gündüz uzun işlerin vardır*'[459] denilir. Sonra orucu geceye kadar tamamlayın ki, bol nimet elde edebilesiniz! Gündüz geçim vaktiyken gece dinlenme vaktidir. Senin gıdan ve geçimin Allah, dinlenmen ise O'nun ziyneti olsun. Nitekim Sehl böyle demiştir! O efendiliğe ehil olanlardan birisidir. 'Gıda nedir?' diye sorulduğunda 'Allah' diye cevap vermiş, 'Biz sana bedenin besininden soruyoruz?' dediklerinde yine 'Allah' demiştir. Soruyu soran kişi 'Bu bünye neyle ayakta durur' dediğinde şöyle cevap vermiştir: 'Size ne! Evi sahibine bırak; dilerse mamur kılar, dilerse harap eder. Siz Allah ile ayakta duruyorsunuz.' Arif-i billah bu durumu anlatmak maksadıyla 'gıda' tabirini kullanmıştır.

Bunlardan birisi de iki yüz otuz birinci bölümden 'Hakim hikmetle iş yapar' bahsidir: Hakîm zahirde ve bâtında mertebelerin neyi verdiklerini bilir, çünkü sübût sahibi olan hakim her hak sahibine hakkını verir ve bunu yaparken her şeye yaratılışını veren rabbine uyar. Arif sırrıyla ve kalbiyle Rabbine uyan insandır. Adalet onun özelliğiyken kabul ve yönelme kereminden kaynaklanır. Hakim el-

Kadim ve el-Alim'in düzenlemiş olduğu nizamı aşmaz. Hikmeti bilen insan bildiği hikmete göre hüküm verir ve o hükme göre davranır. Böyle birine 'kadı' denilir. Bu kişi veli diye isimlendirilse bile gerçekte (içtihadın bir tür nebilik olması nedeniyle) nebidir; burada veli adı 'takip eden' anlamından türetilmiştir. Kim onun (hükmüne uyarsa) emeline ulaşmış demektir. Velinin yaratıklar hakkında verdiği hükmü Hak icra eder. Zalim hükümdar onun hükmünü reddederse gerçekte Bir ve Kahhar'ın hükmünü reddetmiş sayılır ve onun hükmünü reddetmesine itibar olunmaz. Bu reddetme de vaadinin doğruluğundan kaynaklanırken Allah verdiği sözü bozmaz. Binaenaleyh ilhadcıların sahih akdi bozması kaçınılmazdır. Allah'ın dışındaki her şey bir rüzgârdır. Şeyhlerimizden birisi -işaret kabilinden olmak üzere- şöyle derdi:

O'na esen duran rüzgârı amade kıldık
Rüzgâr sabit kalmaz lakin sen sabit kal

Bunlardan birisi de iki yüz otuz ikinci bölümden 'Zaiddeki faydalar' bahsidir: '*Rabbim benim bilgimi artır.*'[460] Burada hüküm itibarıyla bir artıştan söz edilir. Bilgi sahibi olan Allah'a döner. Bilgiyi elde etmek üzere Allah'a tevekkül etmelisin. Onların 'zaid' diye isimlendirilmiş olmasının sebebi, bir'e eklenen her şeyin zaid (ilave) olmasıdır; her ilave de birdir. Demek ki bire kendinden başka bir şey eklememiştir. Bu durumda -tür veya cinsini değil- şahsı dile getirmelisin. Çokluğun birliğini dikkate almış olabilirsin, fakat biz bu konuda daha önce dikkatini çekmiştik. Zaid harfler, illetler ile bilinenleri birleştiren kategoriler gibi on tanedir. Biz o bahsi kitabın nefes bölümünde özetlemek ile geniş anlatım arasında ele almıştık. Zaid harfler beni hayrete düşürmüştür. Allah ile bu ortaklık ne güzel! Kuşkusuz söylemiş ve parçalanmıştır. Bilinen hayrete düşmüş, arif de hayrete düşmüş. Böyleyken bilgiler neredeydi? Bilinen hayrete düşmüş, arifin hayreti ise bilinen hakkındaki hayretinden kaynaklanır. Arif kendisi nedeniyle teslim olmuş, cinsiyle ona katılmak istemiştir. Bunu hakka'l-yakîn

öğrenince katılamayacağını anlamış, 'Seni hakkıyla övemem' diyerek teslim olmuştur: 'Bu senin kabın, sana iade edildi.'

Bunlardan birisi de iki yüz otuz üçüncü bölümden 'İrade kazanılmıştır' bahsidir: İrade bir tahsis niteliğidir ve bu nedenle hüküm ve yetki sahibidir. Allah kendisini el-Mukaddim ve el-Muahhir diye nitelemişken aynı zamanda el-Evvel ve el-Ahir diye isimlendirmiştir. 'Allah vardı ve O'nunla beraber hiçbir şey yoktu.' Bu itibarla Allah önce gelendir. O nefsine 'salât' edendir. Bu yönüyle de (salât ikinci gelmek demek olduğu için) sonra gelendir. İlahi ikram ve ifade irade ehli için ortaya çıkar. İradenin tanımından söz ederken 'âdetin üzerinde bulunduğu durumu terk etmek' diye tanım yapanın cahil olduğu anlaşılır. Çünkü ortada âdet diye bir şey yoktur ki! Âdet tekrar anlamındaki iadeden gelirken varlıkta tekrar yoktur. Nefsin en büyük hatalarından biri güneşin geri döndüğünü söylemesidir. Hâlbuki güneş dönmez, bir yere inmez veya yükselmez! Güneş kendi feleğinde akşam sabah yüzer durur ve tespih eder. Onun akşam ve sabahtaki hareketi, gözün onun hakkındaki hükmüyle bakışın yuvarlak bir cisim hakkında ortaya çıkardığı hükümdür. İbn Mesud '*Güneş akar, onun bir karar noktası yoktur (la-müstekar)*'[461] diye ayeti okumuşken başkaları '*Karar kılacağı yere doğru akar (li-müstekar)*'[462] diye okumuştur. Bütün bunlar düşünenler için doğrudur. Ey talip! İyi düşün!

Güneşin bir kararı var mı?
Keşke bilseydim! Bir kararı yok

Hiç kuşkusuz Rabbimiz
Böyle vahyetti ona

Onun yerini bilselerdi
Sarsıntı geçirmezlerdi

Güneş bizim için çıkarttı
Yeryüzünün ağırlıklarını

Her türlü güzel ışığı
Kuyrukları onları sürükledi

Sırlı ve şaşırtıcı şekilde
Bu nedenle denildi ki

Onun bir kararı yok
Bir şahıs 'kararı var' dedi

Kendi sözünü görünce
Güneş hakkında sözler söylenmiş

Diyen demiş işte
Onda kendi hidayetini görmüş

Dalaletini gördüğü gibi; dalaleti hayretidir
Demeyin artık 'onun yoktur' diye

Bunlardan birisi de iki yüz otuz dördüncü bölümden 'İrade edilen (kul) boyun eğendir' bahsidir: Boyun eğmesi kolay olanın bozulmasından korkulur. Böyle biri inattan kurtulmuştur. Efendi veya köleler/kullar ise ona güvenmez, geminden tutan herkes onu ya bedbahtlığa veya saadete yönlendirir. Kimin özelliği direnç ve direnme olursa sertliğinde yumuşaklık bulunur. Boyun eğen ancak infak etmekle mutlu olabilir. Binaenaleyh boyun eğmek, (her durumda) güzel ahlakın bir parçası değildir. Burada 'irade edilen boyun eğendir' sözü ariflerin ve kulların yolunda söylenmiştir. Onları yöneten Hak'tır ve Hak şefkatli yöneticidir. Bu nedenle teklifler kolaylaşır, bütün işlerinde haz alarak tasarrufta bulunur, haz alarak yola girer. İrade edilen irade edildiği hususta boyun eğendir. Sufilerin hatalarından birisi de irade edilenden kınamayı kaldırmaları olmuştur. Böylece onu boyun eğmeye katmış, cömertliğe dâhil etmişlerdir. Binaenaleyh bilgi hüküm vermiştir. Sen de faydalan ve teslim ol!

Bunlardan birisi de iki yüz otuz beşinci bölümden 'Mürid Kur'an'da istediği her şeyi bulandır' bahsidir: Şeyhimiz Ebu Medyen şöyle derdi: 'Mürid Kur'an'da istediği her şeyi bulabilendir.' Arif-şeyh bu sözünde haklıdır. Nitekim Allah '*Kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik*'[463] der. Kitap bütün bilgileri içermiş, ilâhî bilgideki bütün durakları ihata etmiştir. Onlar sonlu olmasa bile, onları bilgi bakımından ve sonlu

olmamak itibarıyla ihata etmiştir. Binaenaleyh Allah'ın bilgisi onlara ulaşmış, onları -belirli bir süreye kadar değil- sonsuza kadar hükmüyle peş peşe izhar etmiş ve ortaya çıkartmıştır. Temkin sahibi mürid istediği bir şeye 'ol' der, 'o da olur'. Bu makama sahip olmayan mürid değildir. İşin özeti budur! İradesi sınırlı ve himmeti dar olan biri diğer kullardan ayrılamaz. Müridin manası budur. '*Sen sevdiklerine hidayet edemezsin*'[464] ayetinden hareketle delil getirmeye kalkan kişi isabetli bir şey söylemiş sayılmaz. Alim bir makamdan başka bir makama intikal edendir ve dünya hayatının özelliği budur. Hal böyleyken azap diyarı nerede, karar diyarı nerede!

Bunlardan birisi de iki yüz otuz altıncı bölümden 'Himmetin nüfuzu kimi ilgilendirir' bahsidir: Himmet sahibinin himmeti işlemez, çünkü himmeti mühim işlerle ilgilidir. Böyle biri bulunduğu yerin hükmüne tabidir. O sürekli eserleri araştırır, süvarilerle karşılaşır ve var olanı sorar. Öğrenir ki himmetin nüfuz edeceği bir yer vardır ve himmet o yere mahsustur. Orada ise sebep ve vesileyle korunur. Yüce ve üstün bir himmetin tesiri fani işlerde ortaya çıkmaz. Fani olan himmeti de fani hale getirir ve onun ortadan kalkmasıyla kendisi de yok olur. Bu nedenle üstün himmet sahibi himmetini bakiye bağlar ve yönlendirir, sebepler kendi işlerini yerine getirir. Himmet sahibi ise ilhamı müşahede eder ve himmetin hükmü orada ortaya çıkar. Artık sürekli kendi kurtuluşu için çalışır, her nefes derecelerde yükselmek üzere mücadele eder. Bu mücadelenin sonunda ise el-Vahid ve el-Âli'nin derecesine ulaşır. En doğru yolun hükmüne ve verisine göre, bunun ardmda sadece ikinci veya yokluk bulunabilir. Yokluk imkânsızken ikinciyi kabul etmek dalalettir. O halde şahit bir olarak kalmış, O'na itimat etmiş, O'ndan ayrılmamıştır.

Bunlardan birisi de iki yüz otuz yedinci bölümden 'Gurbet perişanlıktır' bahsidir: Gurbet sıkıntının anahtarıyken gurbet olmasaydı yakınlık da olmazdı. Yakın gariptir ve aynı zamanda sevgilidir. Sevgilinin ise garip olduğu söylenemez. Seven için sevgili kendisinin aynı, zatı, isimleri ve sıfatlarıdır. Seven sevgilisine bakmaz, çünkü ona ilave biri değildir. Seven sevgiliden ayrı olmadığı kadar ondan uzak değil-

dir. Leyla Kays'a 'sen kimsin' diye sormuş, 'Leyla' diye cevap vermiş; 'Leyla kim?' diye sorunca, 'Leyla' diye cevap vermiş, kendi varlığı görünmemiştir. Demek ki Kays hayrette bulunduğu için gurbette olmuş, varlığı silinmiş, beşeriyeti ortadan kalkmıştır. Âşıklar şevk özelliğiyle nitelenmez. Çünkü iştiyak ve özlem var olmayana duyulan özlemdir. Hâlbuki gaib birisi yoktur ki özlem olsun? Hak birinin duyması olursa artık O'nu nasıl talep edebilir ki? Hak birinin dili olursa Onu nasıl kınayabilir ki? Nereye gidiyorsunuz? Hakikatle tahakkuk eden için 'nerede' sorusunun anlamı ne ola ki?

Bunlardan birisi de iki yüz otuz sekizinci bölümden 'Şükreden tuzak kurandır' bahsidir: Şükrü tuzak olan biri şükürle nasıl övülebilir ki? Hakkı sahibine ulaştıran zorunlu bir şeyi ulaştırmış demektir. Bu durumda şükür gerçekleşmemiş olduğu gibi vermek olmadığı için ihsan da söz konusu değildir. Vermek söz konusu olsaydı ihsan, ihsan sabit olsaydı bu kez şükür, şükür ortaya çıkmış olsa tuzak ve mekr kaybolurdu. Binaenaleyh bu durumda vermek söz konusu olmadığı gibi ihsan da yoktur. Kim şükrederse tuzak kurmuştur. Bu nedenle Allah tuzak içermesi nedeniyle fazlalığı şükre bağlamıştır. Şükürle nimetin fazlası talep edilir. Allah kullarına hitap ederek *'Şükrederseniz artırırım, nankör olursanız azabım şiddetlidir'*[465] buyurmuş, 'eksiltirim' dememiştir. Şükür hem hak iken hem de kullar için nimeti arttırmakla ilgilidir. Hak şükrettiğinde kul amelini arttırırken kul şükrettiğinde Hak onu maksadına taşır. Allah *'Güzel işler yapanlar için fazlalık vardır'*[466] buyurur ki, kastedilen şükrün karşılığıdır. Her halükarda tuzaktan emin olmamalısın!

Bunlardan birisi de iki yüz otuz dokuzuncu bölümden 'Derin sevgi kökleri kopartır ve insanı sarsar' bahsidir: Muhabbet ateşi sönmez, gözyaşı tükenmez, sarsmasının önüne geçilemez, yakması uzak görülemez. Âşık kendinden geçse bile toprakta uyur. Derin aşk (insanı) toza batırır. Zillet, garam denilen sevgiyle âşık olana eşlik ederken miskinlik ve yoksulluk onun özelliğidir. Nefsi her zaman kabz halindedir, bast halini bilmez. Kuruntuların verdiği rahatlığa bağlanması onun neşesidir. Kuruntular zevalde yerleşmiş olsalar bile (her zaman

yok olucu olsalar bile), bir gölge gibidirler. Bu itibarla sanki bir gölge veya iradesi eksik ve nakıs birine benzer. Istılam hali yanan bir ateştir ve onu tutuşturan arzulardır. Fakat peş peşe gelen yağmurlar o ateşi söndürür. Bu nedenle sevenler arasında 'garam' sevgisiyle nitelenenin ıstılam, yani kendinden kopartılmış olmakla ayrıldığını söyledik.

Bunlardan birisi de iki yüz kırkıncı bölümden 'Rağbet eden taliptir' bahsidir: Bir şeyden yüz çevirmek (rağbet anh) ile bir şeye rağbet etmek (rağbet-fih) arasında fark bulunur. Bu fark seçilmiş kul ile seçilmemiş kul arasındaki farka benzer: Ezeli bir inayet ve ebedi bir saadetle seçilmişlik ile takdir edilmiş başarısızlık ve bedbahtlık! Hepsi de hakikattir. Kulun söylediği en doğru söz 'Fakat biz senin kullarınız' cümlesidir. Burada kovulan ile seçileni, itaat eden ile yüz çevireni kısas kulluğunda -ihtisas kulluğunda değil- birleştirmiş ve bir araya getirmiştir. Allah bir kuluyla hasmının arasını bulur ve o kul saadete ererken başka bir kula adaleti ve hükmünün gereğiyle cehenneme gitmeyi emreder, onu uzaklaştırır. Bununla birlikte (saadete ermenin) hak ediş olmadığını söyler. Her ikisi de asidir fakat her ikisi benzer ve eşit değildir. İkisinden birisinin kurtulan günahkâr, diğerinin helak olan günahkâr olmasının sebebi nedir? Hâlbuki her iki kul da aynı sahibindir. Ortada başka bir durum da yoktur. Cehennem yeri mamur olsun diye oraya girecekse niçin bir kısmı ötekilerle kalmaz ve şefaat ile ateşten çıkar ki? Bunun nedeni bir şiirde söylendiği gibi şu mudur?

Su ve ateş bir araya gelmiş
Büyük bir sebebi olsa gerek bunun

Bunlardan birisi de iki yüz kırk birinci bölümden Hz. Peygamber'in buyurmuş olduğu 'İslam'da ruhbanlık yoktur' bahsidir: Ruhban Hakkın hükmüyle 'terk eder', O'na yönelir, O'nu inkâr etmez, aksine bulunduğu durumda O'na teslim olur. Bunun yegâne sebebi yalnızlaşmak ve kullarından ayrılmasından başka bir şey olabilir mi? Hiç kuşkusuz apaçık delil bize teklifin maslahatlar nedeniyle şeriat olduğunu bildirmiştir. Rahip cemaatle beraber amele katılmış olsaydı, onu da hüküm itibariyle esir edilen veya öldürülenlere katacaktı. Bu itibar-

la şeriat manastırlarda (savami') ibadet edenlere el sürmemek gerektiğini beyan etmiştir, çünkü onların nefisleri (savami' ile aradaki ilişkiyle) kulak kesilmiştir; dinlediklerinde gözlerinin yaşla dolduğunu görürsün. Onların insanlarm üzerinde bulundukları karışıklık ve kuşkular hakkında bilgileri yoktur. Beşerî korkudan uzaklaşmış, başka bir korkuyla nitelenmiş, bir yolu bırakmış ve korkuyu vatan edinmişlerdir. Onlar eksiklik ve güçsüzlüklerini anlamış, bu nedenle yeryüzünde kolaylığı tercih etmiş, 'işte farz budur' demişlerdir. Çünkü Allah dinde kolaylık ve yumuşaklığı emretmiştir. Nefsine karşı yumuşak davranan insan ona karşı vefalı olmuş, Hakkın belirlemiş olduğu görevi ifa etmiş, kendine zulmetmemiş ve nasipsiz bırakmamıştır. (Üzerindeki görevi yerine getirmek anlamında) kim verirse, salim olur ve kınanmaz.

Bunlardan birisi de iki yüz kırk ikinci bölümden 'Vuslat için çalışmak bir tevessül ve vesile edinmektir' bahsidir: Fazilet Allah'a ulaşmak maksadıyla ameli vesile edenindir. Henüz kendisine ulaşmamış ve yanında bulunanı elde etmek üzere çalışmamış olması bu durumu değiştirmez. Amelin neticesi amel etmeyende ortaya çıkmaz. İnsan ancak tembellik etmeden amel ederse o neticeyi elde edebilir. Tembellik varken vuslat olmayacağı gibi vuslata dönük bir gayret de söz konusu olmaz. Bu itibarla insana düşen gayretini ortaya koymaktır. Bulmakla nitelenmemiş olmak seni ilgilendirmez. Sen bunu bilmesen bile, zevk ve insaf sahibi nezdinde, bulan kimsesin. Amel olmayınca terazi bilinmez. Terazi bilinmeyince, ölçüler bilinmediği için, neyi bulduğu da bilinmez. Başka bir ifadeyle gayreti harcamanın onun için neyi meydana getirdiğini bilemez ve 'bulamaz'. Öyle bir bilgi zevk bilgisidir ve bu bilgi 'yukarıdan' yemekle (elde edilir). İnsan ayağının altından yemiş olsaydı, ameli benzeriyle tartar ve onun değerini ve kendi işini bilirdi. Binaenaleyh gayret sarf etmek kitapları uygulamak demek iken rütbeler de bu sayede meydana gelir.

Bunlardan birisi de iki yüz kırk üçüncü bölümden 'Bulmak yitirmektir' bahsidir: Bulmak kapının açılmasıyla ansızın ortaya çıkar. Tevacüd, yani zorlamalı vecd olursa, perde olur. Bulamayanın vecdi

olmaz, daha doğrusu vecdi olmayan bulamamıştır. Keremin delili bezletmek iken adaletin delili fazlayı vermektir. Himmet sahipleri nezdinde üstün olan budur. Allah fazlı verir ve bu hususta *'Allah'ın fazlından isteyin'*[467] buyurmuştur. Bu nedenle (kendisi muhtaç iken başkasını tercih etmek anlamında) *isar* O'nun adına imkânsızdır. Allah'ın bütün verdikleri fazıldır ve bu kısım cömertliğin en üstünüdür. Kendine tercih eden kişi -kurtulsa bile- zarardadır, çünkü kendisine sığınma gerçekleştiğinde üstün olanı terk etmiştir. Mümin olsaydı nefsini Allah'tan satın almış olduğunu bilirdi. Satın alınan müşteriye aittir. Allah'ın hakkı kulun hakkına göre önceliklidir. Fakat iddia onu bu imtihana düşürmüş, 'başkasını tercih eden' diye isimlendirilmiş ve böyle temyiz edilmiştir. Komşu yakın sayılmada öncelikliyken yakın akrabaya ve nesep bağı olanlara verilen sadaka da çoğalır.

Bunlardan birisi de iki yüz kırk dördüncü bölümden 'Şahit olan bulur' bahsidir: Varlığı elde eden mevcuda karşı zahit davranandır. Âlemin bağımsız varlığını gören kişi, illeti kabul edendir. Böyle birinin sahih bir yolu yoktur. İlletleri kabul edenler âlemin ezeliliğini ileri sürenlerdir. Âlem nasıl kadim olabilir ki? Allah'ın varlığına mahsus zatî zorunluluktan âlemin payı yoktur ki! Âlemin mertebesi ikinci olmaktır. O mertebe ise baki-fanidir. Âlem için kadimlik mümkün olsaydı yokluğu imkânsızlaşırdı. Hâlbuki kuşatıcı bilgi sahibine göre yokluk (âlem için) mümkün, hatta vakidir. Bu nedenle kulların çoğu yeniden yaratma hakkında kuşkudadır. Varlıkların her an yenilendiğini sadece kuşkucular ve sofistler (ehl-i hisban) bilebilirken Eş'ariler ise araz konusunda aynı görüşü ortaya koymuştur. Buna mukabil filozof onun yanlış düşündüğünü zannederek zencinin siyah ve altının sarılığını bilmemekle suçlamıştır.

Bunlardan birisi iki yüz kırk beşinci bölümden 'Israr eden halini yitirir' bahsidir: Vakit bir kılıçtır, ondan büsbütün korku duyulur. İnsanın zamanı onun halidir. Onda ikamet ederken ayrılıp gidersin!

Ey adam! Senin seyrin bir geminin seyrine benziyor
Bir kavim ayakta, gemiler ise seferde

Yolcu bineğiyle giderken yolunu bilmez; rüzgâr onu açık bir mekâna doğru sürükler. Başı suda, ayakları havada, yürümesi ters dönmüştür ki talep edilen de budur. Ters dönmesi olmasaydı yürüyemez ve ters dönmemiş olsaydı süslenemezdi. Kul bir sırrı gizlemeseydi ona 'bir iş getirdin' denilmez, bilinmeyen bir iş getirmez, bunun için de mazeret ortaya koymazdı. Ardından *'Bu sabredemediğin şeyin tevilidir'*[468] demiştir. Sır gizli bırakılsaydı, Hz. Musa imtihan edilmezdi. Özlem şiddetli olmakla birlikte, bu senin zevk kaynaklı imtihanındır.

Bunlardan birisi de iki yüz kırk altıncı bölümden 'Galip olduğun bir konuda korkma' bahsidir: Kim sana korku verirse mağlup etmişsin demektir. Seni zayıf kılanı sen güçlendirdin demektir. Heybet bir başarısızlıktır ve ancak gaybetle meydana gelir. Zuhur huzura aittir. Korkan kimse haz almaz. Korkan kişi ahbapla bir araya gelmekle haz almaz, aksine azaptadır. Onun cem' hali fark hali gibidir. Gidişten korku duyulmaz! Heybetin kesin bir hükmü olsaydı Hak tecelli etmez, kulun O'nun isimleriyle süslendiği görülmezdi. Ya da herhangi bir kul hakkında 'rabbinin ahlakıyla ahlaklandı, sarktı, yaklaştı' denilmez veya *'Yüz çevirenden sen de yüz çevir'*[469] ayetini söylemek üzere tenezzül etmezdi. Senin varlığından başka bir şey yoktur ve kendi varlığın hakkında cahil kalmamalısın! *'Dininizde aşırıya gitmeyin, Allah hakkında sadece hakkı söyleyin.'*[470] Kuşkusuz ki yaratılmış Hakka ilhak edilmiştir. Sonra şöyle demiştir: Bu yükseklik nerede? Müteal Allah'tan daha yüce hiçbir şey yoktur. O halde inmek yükseklik iken uzaklık yakınlıktır.

Bunlardan birisi de iki yüz kırk yedinci bölümden 'Ünsiyet umutsuzluktadır' bahsidir: İnsanın şimdiki anda yaşadığı azap düşünceyle ilgilidir. Umutsuz olan rahata erip kayıttan kurtulur, müşkül işlerle ünsiyet eder. Müşkül (kelime anlamıyla) benzeşen demektir. Benzer zıttır, zıtlık uzaklıktır. Ünsiyet yakınlığa bağlıdır. O halde ünsiyet olmadığı gibi ünsiyette başkayı ispat ettiği için bir hayır ve iyilik yoktur. Nefsiyle ünsiyet eden kişi, hiç kuşkusuz, nefsini yabancı kabul etmiş demektir. Bu ise güçlü nefislerin gayesidir. Kim kendinden uzaklaşır ve gurbette olursa hemcinsleri arasında tanınmaz, ünsiyet

ederken vahşet halinde kalır. İnsanlarla ünsiyet aldanmış birinde meydana gelebilirken saklı kitaba da temizlenmiş kimseler dokunabilir. Bu itibarla sadece cennet (gizli) vardır. Onlar bize göre gizlilik içindeki gizlenmiş kimselerdir. Elde ettikleri ise bâtınlık gibidir. O sizi yeryüzünde meydana getirirken, sizi en iyi bilendir. Daha önce annelerinizin karnında cenin idiniz. Böyleyken bu duruma karşılık tezkiye nerede kalmıştır?

Bunlardan birisi de iki yüz kırk sekizinci bölümden 'Celil bezgindir' bahsidir: Bela yükseklik isteyene gelir. Hululü dile getiren malûl, o ise devasız bir hastalıktır; ona şifa verecek doktor yoktur. Âlemin hastalığı illetli, yani malûl olmaktır, çünkü hâdislik onun ayrılmaz ve gerçek özelliğidir. Demek ki âlemin hastalığı süreklidir ve bu itibarla âlem yatalak hastadır, oklardan korunması mümkün değildir. Âlem sürekli bir maksada sahiptir, bir maksada yönelmişken kendisi de hedeftir. Bu durumda o sağlıklı ve hasta, yorgun ve dingindir. Onun hastalığı sahih iken halini anlatan dilleri ve ibaresi de fasihtir. Çünkü onun güçleri Haktır. Hak onun güçleri olunca, âlem illet ve güçlerinden soyutlanır. Hak onun duymasıdır; bu durumda öyle bir kulağın duyması kaçınılmazdır. Hak onun gözüdür; bu durumda onun bakışı müessirdir. Hak onun dilidir; bu durumda beyanı anlaşılır. Hak onun ayağıdır; bu durumda yürüyüşü düzgündür. Allah onun elidir; öyleyse kendisini teyit edecek bir şeyi talep edemez. Bu yolları ve metodu bilen kimse hiç kuşkusuz bütün hastalıklardan kurtulmuş sayılır. Demek ki âlemin/insanın şifası Allah, devası Allah'tır. Kibirli olan kişi cezalandırılmıştır. Hak bir kimsenin sıfatları haline gelirse o kişi korunmuştur.

Bunlardan birisi de iki yüz kırk dokuzuncu bölümden 'Kim cemal sahibi olursa istimal edilir' bahsidir: Cemal sahibi güvenilirdir ve bu nedenle aldanmaz. Cemal görünür, bu özellik fütüvvet ehlinde ortaya çıkar. Oğulluğu peygamberliğe katan hiç kuşkusuz Allah'ın mertebesini yücelttiği biridir. Yükseklik en doğru mezheplere göre vacibe ilaveyken heybet her durumda cemalin bir neticesidir. Cemal sevilen bir şey, insana eşlik eden en izzetli özelliktir. Cemal insana eşlik eder-

se sürekli yücelirken müşahedesi artanın yüceliği de artar. 'Allah güzeldir ve güzeli sever.' Allah'a karşı misal vermeyiniz, kendisi için misalleri veren bizzat Allah'tır. O bilir, biz bilmeyiz. Allah birine öğretirse, cüretli olup cezalandırılmasın diye gizlemelidir. Bu nedenle günahtan olduğu kadar aldanmaktan ve günahın neticesinden de Allah'a sığınmalısın.

Bunlardan birisi de iki yüz ellinci bölümden 'Kemalle nitelenen meyletmemiştir' bahsidir: Kemal berzahtadır ve en yüce makamdır. Meyletmiş olsaydı itidalle nitelenmezdi. İki deniz birbirine doğru akmıştır, aralarında berzah bulunduğu için kavuşmazlar. Ayette geçen tuğyanın bir türü de bağy, yani taşkınlık ve haddi aşmaktır. Kime karşı bağy edilirse, yani taşkınlık edilirse, Allah -gecikse bile- ona yardım eder. Yakîn gelene kadar Rabbine ibadet et! Yakîn geldiğinde yardım da gelir, taşkınlık edenin kötülüğü uzaklaştırılır, kişi dar mekândan genişe çıkmış gibi olur. Münadi 'o kimdir' diye bağırır ve şöyle denilir: 'Taşkınlık edilen kişidir.' Allah ona tenezzül etmiş, kendisine ikramda bulunmuş, onun mahallini şereflendirmiş ve böylece genişletmiştir. Hâlbuki daha önce dardı ve genişleyince en geniş fezaya benzer. Buradan -Allah'ın gizli hikmetiyle- müminin kalbinin O'nun rahmetinden daha geniş olduğunu anladık. Bununla beraber kalp de Allah'm rahmetinin kuşatmış ve ihata etmiş olduğu şeylerden ve varlıklardan birisidir. Demek ki kalp Allah'ı ancak O'nun rahmetiyle sığdırmışken, kemali de rahmetten ortaya çıkar.

Bunlardan birisi de iki yüz elli birinci bölümden 'Zevk alan (ve temizlenen) kendinden geçer' bahsidir: Duyan zevk alır, zevk alan da kendinden geçer. Kendinden geçen (Hakka) döner ve bu dönüşte Rabbine gider. Çünkü O'nu ailesinde halife bırakmıştır. Allah kendilerine merhameti, şefkati ve onlar adına korkusu nedeniyle sefere çıkan müminin ailesinde halife olarak kalır. Onlar adına yine kendisinden (gelecek şeyler nedeniyle) korkar, çünkü herhangi bir şey ancak O'ndan meydana gelebilir. Efendi sürünün çobanıyken onlara haksızlık yapmaz ve zulmetmez. Onlardan da ancak kendisine 'gıda' olacak şeyleri elde eder. O'nun gıdası ise yitirilmiş olandır. Başka bir

ifadeyle efendinin gıdası, kullarında isimlerinin eserleri şeklinde tecelli eder ve bu sayede beldeler mamur hale gelir, çiftçilik, ziraat ve ticaret böyle ortaya çıkar. Bu nedenle Allah iki el sahibi olmakla nitelenmiş, âlemde iki yol izhar etmiştir: Birincisi satılan, diğeri alınandır. Kıyamete kadar böyle devam eder. Binaenaleyh her elin bir yolu vardır ve işin özü budur. Müşterinin hükmü satanın hükmüyle bir ve aynı değildir. Bu konuda -herhangi bir engel veya tartışma olmaksızın- kuşku yoktur.

Bunlardan birisi de iki yüz elli ikinci bölümden 'Huzur sahibi nazar eder' bahsidir: Tek bir hakikatten başkası yokken huzur nerede kalmıştır ki? Hiçbir göz O'nu sınırlayamaz, hiçbir harf O'nu kuşatamaz. (Allah hakkında şöyle tabirler kullanılır): 'Zatı gereği tenezzül etti, O'ndan çıkan vardır, O'na yükselen ve O'na inen vardır.' Bütün bu ifadeler mekânı gerektiren birtakım ibarelerdir. Bu ifadeler kullanılırken aynı zamanda 'ara' ve uzaklık da sabit olur. Bu yaklaşım ikicilerin (seneviyye) inancıdır. Şöyle dersin: Şehit seni yalanlasa bile iş birdir. Çıkmak ve inmek yolu talep ederken bu durum ilâhî konularda tahkikin yöntemi değildir. Hâlbuki tahkik yöntemi zikredilmişken maksadın anlaşılmış olması da gerekir. İlahi söz hakikat iken O'nun kelamı doğrudur. Bu nedenle duyan bir kulak olmalıdır. Allah 'huzur' sahibi birisine hitap etmiştir ki, o da 'nazar' edendir. Duyan konuşandan başkası olsaydı, isabeti ve hata etmesi mümkün olabilirdi; duyan konuşanın ta kendisi olunca onun doğruluğu süratle ortaya çıkar ve bir gecikme olmaz. Aksine onun konuşması ve kelamı cevabının kendisidir. Böyle biri sevenleri arasında konuşan ve dinleyendir.

Bunlardan birisi de iki yüz elli üçüncü bölümden 'Fikir sahibi sarhoştur' bahsidir: Düşünmek bir sarhoşluktur. Fakat onun şarabı karışık, yaratılışı da vakitsizdir. Bu vakitsizlik ise mizaçtan ortaya çıkar. Kastedilen ebrar'ın (iyiler) şarabıdır. O şarap hakkında 'Allah'ın kullarının içtiği pınar' denilir. Ayette geçen 'tefcir' söylediğimden haberdar olan için mizacın ta kendisidir. 'Tefcir' olmaksızın -Allah'ın her şeye kadir olması nedeniyle- aksaydı, o zaman mukarrabîn, yani Hakka yakın kulların şarabı olurdu. (Hakka yakın kişi demek olan)

Mukarrab ile (iyilik sahibi demek olan) ebrar arasındaki fark, gözler ile eserler arasındaki fark gibidir. Bu itibarla eserler delalet ederken göz görür ve bıkmaz. Kapı açılmış, veren ihsan etmiş, hakikat şerh edilmiş, gönüllerin açılmasıyla işlerin kapalılıkları ortaya çıkmış, anlamlar belli olmuştur. Bunlar Hakkın bulunduğu anlamlardır. Kilitlerin ortadan kalkmasıyla gizlilikler açığa çıkmıştır. Onlar âlemde tezahür eden inanç ve mezheplerdir. Gör ve gizle!

Bunlardan biri de iki yüz elli dördüncü bölümden 'Kurtulan sahv (ayıklık) sahibidir' bahsidir: Düşüncesinde zahid olan kişi sarhoşluğundan ayık kalandır. Her şarap sarhoş etmez, her söz inkâr edilmez, her mizaç sarhoş olmadığı gibi dinleyen herkes dinlediğini inkâr etmez. İnkâr dar görüşlülükten kaynaklanır. Akıllı ve anlayışlı ol ki, her şeyi bilginle ihata edebilesin; her hadisede bir hikmet bulabilesin! Allah böyle davranmayı emretti. Sen de O'na uy! Hiç kuşkusuz uyanlar isabetlidir. Hakka uyan kişi O'nu başka olarak gördüğü veya iyi ve kötü olarak inandığı yerde isabetli davrandığını görür. Böyle bir insan furkan okumuş olur, Kur'an'ı okumuş olmaz. Kim okursa arınır, kim 'furkan' okursa, o kişi burhan hakkında düşünen kişidir. Hayret kaçınılmazdır, çünkü başkasının varlığını ispat etmiştir. Buradan gayret özelliğiyle nitelenen, insaflı davranmıştır. *'Allah'tan sakınırsanız sizin için furkan yaratır.'*[471] Allah mümin ve iman sahibi diye hitap ederken 'göz sahipleri' diye hitap etmemiştir.

Otuz dördüncü sifir sona ermiştir, onu otuz beşinci sifir takip edecektir.

SON NOTLAR

[1] el-Maide 5/54.
[2] Âl-i İmran 3/31.
[3] İbnü'l-Arabî bu ismi bazen el-Vedâd bazen el-Vedûd diye kullanmaktadır ki her ikisinin aynı anlamda olduğu bellidir.
[4] er-Rahman 55/29.
[5] el-İsra 17/23.
[6] el-Buruc 85/14.
[7] el-Buruc 85/14-16.
[8] Taha 20/114.
[9] el-Ahzab 33/4.
[10] el-Fatiha1/4.
[11] el-Fatiha1/4.
[12] el-Fatiha 1/4.
[13] eş-Şura 42/30.
[14] er-Rum 30/41.
[15] er-Rum 30/41.
[16] er-Rum 30/41.
[17] el-Maide 50/33.
[18] Fussilet 41/42.
[19] Fussilet 41/42.
[20] Hûd 11/123.
[21] en-Naziat 79/25.
[22] el-Bakara 2/26.
[23] Âl-i İmran 3/97.
[24] el-Bakara 2/40.
[25] el-İnsan 76/9.
[26] Taha 20/5.
[27] el-A'lâ 87/1.
[28] Fussilet 41/54.
[29] er-Rahman 55/60.
[30] ez-Zariyat 51/21.
[31] Fussilet 41/53.
[32] el-Hac 22/61.
[33] el-Hac 22/61.
[34] ez-Zümer 39/5.
[35] el-A'raf 7/54.
[36] ez-Zümer 39/63.
[37] ez-Zümer 39/63.
[38] el-Hadid 57/4.
[39] er-Rahman 55/29.
[40] Kâf 50/37.
[41] İbrahim 14/52.
[42] İbrahim 14/52.
[43] İbrahim 14/52.
[44] İbrahim 14/52.
[45] el-A'raf 7/172.
[46] İbrahim 14/52.
[47] Taha 20/114.
[48] el-Bakara 2/2.
[49] en-Nisa 4/34.

50 el-A'raf 7/150.
51 el-A'raf 7/31.
52 Âl-i İmran3/30.
53 Fâtır 35/8.
54 en-Necm 53/3.
55 el-A'raf 7/156.
56 Âl-i İmran 3/159.
57 en-Nahl 16/74.
58 et-Tevbe 9/111.
59 Âl-i İmran 3/169-170.
60 el-Hicir 15/29.
61 el-Bakara 2/186.
62 Sebe 34/50.
63 el-Enfal 8/17.
64 Hûd 11/56.
65 Taha 20/50.
66 Taha 20/50
67 el-En'am 6/54.
68 el-En'am 6/54.
69 el-A'raf 7/156-157.
70 el-İsra 17/20.
71 eş-Şuara 26/80.
72 eş-Şuara 26/80.
73 eş-Şuara 26/80.
74 eş-Şuara 26/80.
75 el-Kehf 18/79.
76 el-Kehf 18/82.
77 eş-Şuara 26/80.
78 Muhammed 47/7.
79 el-Hadid 57/4.
80 ez-Zümer 39/47.
81 el-Cuma 62/2.
82 el-Hac 22/7.
83 el-İsra 17/15.
84 el-Mücadele 58/6.
85 İbrahim 14/4.
86 el-Hicr 15/29.
87 el-Fatiha 1/5.
88 el-Mearic 70/19-21.
89 Taha 20/114.
90 Yunus 10/32.
91 el-Bakara 2/171.
92 el-Enfal 8/17.
93 el-Enfal 8/24.
94 es-Saffat 37/96.
95 er-Rum 30/54.
96 el-İnşirah 94/5.
97 en-Nahl 16/78.
98 en-Nahl 16/70.
99 en-Nahl 16/70.
100 el-Hadid 57/3.
101 ez-Zariyat 51/58.
102 el-Bakara 2/257.
103 el-Bakara 2/257.
104 er-Rum 30/47.
105 el-Bakara 2/256.
106 el-Ankebut 29/52.
107 el-Bakara 2/16.
108 el-Enfal 2/15-16.
109 Yusuf 12/106.
110 el-İsra 17/14.
111 el-Bakara 2/167.

[112] el-Fatiha 1/2.
[113] Fatır 35/15.
[114] Fatır 35/15.
[115] el-Cin 72/28.
[116] el-Kehf 18/49.
[117] Yasin 36/12.
[118] er-Rahman 55/31.
[119] er-Rum 30/27.
[120] el-Kehf 18/51.
[121] er-Rum 30/27.
[122] el-Mu'minun 23/14.
[123] en-Nahl 16/40.
[124] el-En'am 6/76.
[125] en-Nisa 4/18.
[126] en-Necm 53/44.
[127] es-Secde 32/11.
[128] el-A'la 87/13.
[129] el-Bakara 2/255.
[130] Taha 20/111.
[131] el-A'raf 7/187.
[132] Taha 20/5.
[133] el-Bakara 2/238.
[134] Muhammed 47/30.
[135] en-Nahl 16/9.
[136] Fussilet 41/21.
[137] Yunus 10/16.
[138] en-Nahl 16/40.
[139] el-Bakara 2/186.
[140] el-A'raf 7/180.
[141] Al-i İmran 3/97.
[142] el-Hicr 15/21.
[143] el-Maide 5/20.
[144] el-En'am 6/65.
[145] el-Mearic 70/40.
[146] el-Kamer 54/55.
[147] el-Kehf 18/51.
[148] el-A'raf 7/54.
[149] el-A'raf 7/54.
[150] Yasin 36/71.
[151] Hud 11/123.
[152] Hud 11/34.
[153] eş-Şura 42/53.
[154] ed-Duha 93/4.
[155] ed-Duha 93/4-5.
[156] el-A'raf 7/143.
[157] el-Alak 96/14.
[158] el-A'raf 7/143.
[159] el-A'raf 7/143.
[160] el-A'raf 7/143.
[161] el-A'raf 7/143.
[162] en-Nisa 4/133.
[163] el-Enfal 8/61.
[164] el-Enfal 8/61.
[165] el-En'am 6/68.
[166] el-Enfal 8/61.
[167] el-Hadid 57/3.
[168] eş-Şura 42/1.
[169] el-İhlâs 112/3.
[170] el-En'am 6/103.
[171] el-En'am 6/103.
[172] el-En'am 6/103.
[173] el-En'am 6/103.

174 Hud 11/123.
175 el-Hucurat 49/12.
176 en-Nur 24/10.
177 et-Tevbe 9/117.
178 et-Tevbe 9/91.
179 el-Hac 22/60.
180 el-A'raf 7/32.
181 el-Maide 5/15.
182 ez-Zümer 39/53.
183 et-Tevbe 9/128.
184 en-Nisa 4/136.
185 en-Nisa 4/136.
186 en-Nur 24/2.
187 en-Nur 24/2.
188 en-Nur 24/2.
189 en-Nur 24/2.
190 en-Nur 24/2.
191 el-Bakara 2/125.
192 Sâd 38/26.
193 el-Bakara 2/124.
194 el-Bakara 2/124.
195 el-Bakara 2/124.
196 et-Tahrim 66/6.
197 Al-i İmran 3/9.
198 el-Hadid 57/4.
199 el-Mücadele 58/7.
200 eş-Şura 42/11.
201 Fussilet 41/53.
202 Fussilet 41/53.
203 ez-Zariyat 51/49.
204 Kaf 50/15.
205 Al-i İmran 3/97.
206 en-Necm 53/48.
207 Fatır 35/15.
208 el-Hadid 57/4.
209 Lokman 31/14.
210 Fatır 35/2.
211 Fatır 35/2.
212 en-Nur 24/41.
213 İmkân kavramından hareketle irade ve kudretin temellendirilmesi.
214 el-İsra 17/29.
215 el-Enfal 8/17.
216 el-Enfal 8/17.
217 eş-Şura 42/11.
218 ed-Duha 93/4.
219 ed-Duha 93/4.
220 eş-Şura 42/7.
221 eş-Şura 42/7.
222 Yasin 36/59.
223 en-Nur 24/35.
224 el-En'am 6/122.
225 ez-Zümer 39/9.
226 el-En'am 6/122.
227 en-Nur 24/35.
228 en-Nur 24/40.
229 el-En'am 6/122.
230 el-En'am 6/90.
231 et-Tevbe 9/115.
232 el-Casiye 45/23.
233 el-Kasas 28/56.

[234] el-Bakara 2/272.
[235] el-En'am 6/90.
[236] Hud 11/88.
[237] el-En'am 6/101.
[238] el-Hadid 57/27.
[239] el-En'am 6/101.
[240] el-İnsan 76/1.
[241] el-Enbiya 21/2.
[242] el-Vakıa 56/61.
[243] el-Vakıa 56/62.
[244] el-A'raf 7/29.
[245] en-Nahl 16/40.
[246] en-Nahl 16/40.
[247] en-Nahl 16/40.
[248] Meryem 19/40.
[249] Meryem 19/40.
[250] el-A'raf 7/128.
[251] es-Saffat 37/180.
[252] el-Ahzab 33/57.
[253] Muhammed 49/7.
[254] Fussilet 41/21.
[255] el-Bakara 2/116.
[256] el-İnsan 76/3.
[257] el-En'am 6/149.
[258] el-Ahzab 33/57.
[259] er-Rahman 55/60.
[260] en-Nahl 16/81.
[261] Fatır 35/15.
[262] el-A'raf 7/180.
[263] el-İsra 17/110.
[264] el-İnsan 76/23.
[265] el-İnsan 76/23.
[266] et-Tevbe 9/79.
[267] el-Bakara 2/15.
[268] en-Nahl 16/81.
[269] eş-Şuara 26/80.
[270] el-Kehf 18/79.
[271] el-Kehf 18/81.
[272] el-Kehf 18/82.
[273] en-Nisa 4/80.
[274] es-Saffat 37/96.
[275] el-A'raf 7/54.
[276] el-Bakara 2/107.
[277] Kaf 50/15.
[278] et-Tevbe 9/128.
[279] Fatır 35/15.
[280] Muhammed 47/31.
[281] en-Nur 24/35.
[282] el-Bakara 2/115.
[283] el-Hac 22/27.
[284] eş-Şura 42/11.
[285] Fussilet 41/53.
[286] el-Müzzemmil 73/20.
[287] el-Enfal 8/17.
[288] el-Mücadile 58/13.
[289] er-Ra'd 13/33.
[290] et-Tevbe 9/67.
[291] el-İhlâs 112/1-4.
[292] el-Enbiya 21/22.
[293] eş-Şura 42/11.
[294] es-Saffat 37/180.
[295] el-Bakara 2/286.

296 el-En'am 6/91.
297 el-Enfal 8/21.
298 Taha 20/46.
299 Taha 20/46.
300 el-Enbiya 21/112.
301 es-Saffat 37/96.
302 Muhammed 47/31.
303 el-En'am 6/103.
304 İbrahim 14/7.
305 ez-Zümer 39/3.
306 el-Enbiya 21/63.
307 el-Enbiya 21/63.
308 Fussilet 41/54.
309 el-Bakara 2/186.
310 el-A'raf 7/156.
311 el-Kasas 28/88.
312 el-Bakara 2/269.
313 el-Fetih 48/2.
314 Fussilet 41/42.
315 el-Hadid 57/3.
316 ez-Zariyat 51/58.
317 er-Rum 30/47.
318 el-En'am 6/54.
319 Muhammed 47/7.
320 el-Ankebut 29/52.
321 el-Cin 72/28.
322 el-Mearic 70/6–7.
323 el-Hicr 15/21.
324 el-Ahzab 33/57.
325 Abese 80/13–16.
326 Muhammed 47/31.
327 Muhammed 47/31.
328 eş-Şura 42/112.
329 eş-Şura 42/11.
330 er-Rum 30/4-5.
331 Tebbet 111/1-2.
332 ez-Zariyat 50/49.
333 Muhammed 47/31.
334 en-Nisa 4/164.
335 el-A'raf 7/105.
336 el-Enfal 8/17.
337 el-Enfal 8/17.
338 et-Tevbe 9/115.
339 el-Müzzemmil 73/8.
340 en-Nisa 4/171.
341 en-Necm 53/1-2.
342 eş-Şems 91/8.
343 el-Hakka 69/21-23.
344 el-Karia 101/8-11.
345 Sâd 38/5.
346 el-Hac 22/37.
347 el-Hadid 57/4.
348 el-Kasas 28/88.
349 er-Rahman 55/26.
350 ez-Zariyat 51/42.
351 eş-Şura 42/11.
352 el-İnsan 76/1.
353 Al-i İmran 3/169-170.
354 el-Alak 96/14.
355 es-Saffat 37/102.
356 el-Bakara 2/115.
357 et-Tahrim 66/11.

[358] el-Hicr 15/49.
[359] el-Hicr 15/50.
[360] eş-Şura 42/11.
[361] er-Ra'd 13/15.
[362] eş-Şura 42/11.
[363] er-Rahman 55/29.
[364] er-Rahman 55/30.
[365] en-Nahl 16/40.
[366] ed-Duha 93/5.
[367] Muhammed 47/31.
[368] Muhammed 47/7.
[369] el-Enbiya 21/83.
[370] Sad 38/44.
[371] et-Tevbe 9/6.
[372] el-Kamer 54/14.
[373] ez-Zilzal 99/7–8.
[374] en-Nisa 4/80.
[375] el-Ahzab 33/71.
[376] el-İhlâs 112/4.
[377] es-Saffat 37/180.
[378] Taha 20/114.
[379] el-İnşirah 94/7–8.
[380] Sad 38/3.
[381] Gafir 40/57.
[382] el-Vakıa 56/61.
[383] el-Vakıa 56/62.
[384] et-Tarık 86/10.
[385] et-Tarık 86/11-14.
[386] Muhammed 47/31.
[387] el-Maide 5/116.
[388] eş-Şura 42/11.
[389] er-Rahman 55/70.
[390] er-Rahman 55/75.
[391] eş-Şura 42/11.
[392] Al-i İmran 3/159.
[393] el-Kıyame 75/34-35.
[394] el-Kıyame 75/36.
[395] ed-Duha 93/4.
[396] en-Nisa 4/80.
[397] el-Mutaffifin 83/25.
[398] el-İnfitar 82/8.
[399] el-Kehf 18/66-68.
[400] el-İhlâs 112/1-4.
[401] el-Alak 96/14.
[402] el-Bakara 2/30.
[403] el-Kıyame 75/29.
[404] Fussilet 41/42.
[405] en-Nahl 16/27.
[406] Taha 20/114.
[407] er-Rahman 55/1–2.
[408] er-Rahman 55/3–4.
[409] er-Rahman 55/5.
[410] er-Rahman 55/17.
[411] er-Rahman 55/17.
[412] er-Rahman 55/18.
[413] en-Nahl 16/128.
[414] en-Nahl 16/128.
[415] el-Ankebut 29/69.
[416] Taha 20/84.
[417] ed-Duha 93/5.
[418] Taha 20/25-26.
[419] el-İnşirah 94/1–3.

[420] el-İnşirah 94/4.
[421] Muhammed 47/7.
[422] el-Bakara 2/286.
[423] el-Enfal 8/17.
[424] er-Rum 30/47.
[425] el-Müzzemmil 73/9.
[426] el-Hadid 57/7.
[427] el-En'am 6/50.
[428] el-Enbiya 21/23.
[429] Hud 11/56.
[430] Taha 20/121-122
[431] el-Alak 96/3.
[432] er-Rum 30/47.
[433] el-Beled 90/15-16.
[434] el-İnfitar 82/6.
[435] el-Fatiha 1/2.
[436] el-Hicr 15/21.
[437] eş-Şura 42/7.
[438] el-Bakara 2/10.
[439] en-Nisa 4/164.
[440] el-A'raf 7/29.
[441] el-Vakıa 56/61.
[442] el-Enbiya 21/2.
[443] Muhammed 47/31.
[444] el-Maide 5/73.
[445] el-İnşirah 94/7.
[446] er-Rahman 55/29.
[447] et-Tekvir 81/26-27.
[448] en-Nisa 4/133.
[449] et-Tekvir 81/17-18.
[450] Hud 11/44.
[451] et-Tevbe 9/128.
[452] el-Hadid 57/9.
[453] en-Nisa 4/136.
[454] er-Rahman 55/29.
[455] el-Bakara 2/40.
[456] el-Hicr 15/14-15.
[457] en-Nur 24/35.
[458] el-Müzzemmil 73/1-2.
[459] el-Müzzemmil 73/7.
[460] Taha 20/114.
[461] Yasin 36/38.
[462] Yasin 36/38.
[463] el-En'am 6/38.
[464] el-Kasas 28/56.
[465] İbrahim 14/71.
[466] Yunus 10/26.
[467] el-Cuma 62/10.
[468] el-Kehf 18/82.
[469] en-Necm 53/29.
[470] en-Nisa 4/171.
[471] el-Enfal 8/29.